

અનુક્રમણિકા

લેખપૂરના જમીનદાર, મહારાજ ગજરાજેશ્વર હિંદુસ્તાનના રાજાઓ"	
મા શ્રેષ્ઠ, મહારાજ અણ્ણતસિંહની સૂબેદારી, અને મહોતરમખાન તથા હૈદર કુલીખાનની દીવાની	૧
મહારાજ અણ્ણતસિંહનું સૂબામાં આવવું	૩
ખકરી ઇંદને ટાકણે એક ગાયને માટે થયેલું રમખાણ	૭
ધોળકાની નાયબ ફોજદારી તથા ખલાત બંદરની મુત્સદ્દીગીરીના ઓદ્ધાપરથી સૈયદ અકીલખાનની બદલી.....અને સોરઠને રસ્તેથી વચ્ચેથી તેનું પાછું ફરવું	૮
વડોદરા તાબે મોજે મુજપુર પર હૈદર કુલીખાનનો લશ્કર સાથે હુમલો...મામુમકુલીનું નીમાવું	૧૩
મમસામઉદ્દૌલા ખાન દૌરાનની સૂબેદારી...અને હૈદર કુલીખાનની દીવાની	૧૫
મગળવાગે ભરાતા બજારનું બંધ થવુંઅને શુક્રવારે મુજરી ભરવાનું નક્કી થવું	૧૬
નાયબ સૂબા તરીકે હૈદર કુલીખાનનું નીમાવું	૧૭
સફરખાન બાબી જોડે ખાનાજગી	૧૮
મુમેતેરીઓ એ નામે જાણીતો થયેલો દુકાળ	૨૩
મહમદરશી ઉદ્દગજગત પાદશાહની સલતનત.....અને નાહર ખાનની દીવાની	૨૭
પાદશાહી ફરમાનની નકલ	૨૯
જઝીયાની માશી બાબતના ફરમાનની નકલ	૩૧
મહમદરશીઉદ્દૌલત જે શાહજહાન પાદશાહને નામે ઓળખાય છે,નાયબ નાહરખાનની દીવાની	૩૩
રાન્યાલિગેક થવા બાબતના દીવાન નાહરખાનના નામ પગના પવિત્ર (પાદશાહી) ફરમાનની નકલ	૩૩
મુગત બદગતી આમવામમા પીવાશગાયકવાડ મગમનાબખેડાની રાજધાનિ હઝરત ફિરૌમ આરામગાહ.....અને રહઉલ્લાખાનની નાયબી	૩૬
	૩૭

સુરવ બંદરના મુતસદ્દી બહેરામખાન અને સાહ વેપારી મુલ્લા મહ-
મદઅલી વચ્ચે ટંટાના અગ્નિનું સળગવું.....બહેરામખાનનું
ભાવનગર જવું ૧૮૦

સાહ વેપારી મુલ્લા મહમદઅલીનું તેમજેગખાનને હાથે કેદ પક-
'ડાવવું.....અમલમાં ન આવવું ૧૮૭

સાહ રાખના મરહમ સેનાપતિ ખેરાવ દાલાડેની વિધવા ઉમાબાઈ-
નું આવવું, અમદાવાદને ઘેરો ધાસવો, મહારાજાએ સલાહ કરવી
અને કેટલાંક પરાંઓપર હુમલો કરવો ૧૯૨

મિરાતે અહમદી

ભાગ બીજો

જ્ઞેધપૂરના જમીનદાર, મહારાજ રાજરાજેશ્વર, હિંદુસ્તાનના
રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ, મહારાજ અજીતસિંહની
સૂબેદારી, અને મહોત્તરમખાન તથા હદર
કુલીખાનની દીવાની

દાઉદખાન પદ્મણીની ફેરફારીમા ખિલાફત અને પૃથ્વીના રક્ષક (પાદ-
શાહ) ની કચેરીમાથી અમદાવાદના સુખાના ઓદાપર મહારાજ રાજરાજેશ્વર,
જ્ઞેધપૂરના રાજા અજીતસિંહ કે જેને છ હજાર જાતી અને છ
હજાર સનાતની મનસમદારીનું માન મળેલું હતું તેને નીમવામા આવ્યા.
તેમને માટે ખાસ ખીવત (પોશાક) મોકલી તથા ફરમાન કાઢી તેમને
સન્માનિત અને કીર્તિવત બનાવવામા આવ્યા. આતુ રિવાજ મુજબ
સોરઠની ફોજદારી પર કુંવર અબેસિંહને બહાલ કરવામા આવ્યો. મહા-
રાજાએ પોતાના તરફથી વિજયરાજ ભંડારીને નાયબ સૂબો અને ફતેહસિંહ
કાયસ્થને સોરઠનો નાયબ ફોજદાર નીમી રવાના કર્યા. તેઓ રસ્તે પડ્યા
અને હિ. સ. ૧૧૨૭ના શાખાન માસની સાતમી તારીખે વિજયરાજ અમ-
દાવાદમા દાખલ થયો અને ફતેહસિંહ સોરઠ તરફ ગયો. અખબુત હમીદખાન
શહેરમા (અમદાવાદ) આવ્યો અને હઝરત અહમદ ખર્ટુગજબક્ષના રોગના મુત-
વક્ષીની જગા ઉપરાત તેને બક્ષી તથા ખજરપત્રી (વાકે નિગાર) નીમ-
વામા આવ્યો.^૧ નિઝામત જેડે તાલુકો રાખતા ફોજદારો અને થાણુદારોની
નીમણુકો કરવામા તથા મુલ્કી અને ફૌજ કાર્યોનો નીકાલ કરવામા
ભંડારી વજગી ગયો. ઈનાયત ઉદનાખાન કે જે હઝરત ખુદ મકાન
(ઐરંગઝેમ પાદશાહ) ના વખતમા ઉચ્ચ ખાવસા કચેરીનો દીવાન,

૧. આ અખબુત હમીદખાન, દાઉદખાન પદ્મણીના વખતમા નાયબસૂબો પસૂ
દનો. તેને આ બે ઓર્ડા વધારામા આપવામા આવ્યા હતા.

તેમના વિશ્વાસનું રથાન અને તેમના મહાન ઉમરાવ વર્ગમાનો એક હતો, અને જે પાદશાહની પવિત્ર ઠચેરીમાથી દિવ્યજની સફરે જવાની તથા પવિત્ર ઠાળાની હજારવાની પરવાનગી મેળવી નીકળ્યો હતો તે આ અરસામાં આવી પહોંચ્યો અને થોડા દહાડા રોકાઈ, મુસાફરીનો થાક ઉતારી, સુરત તરફ રવાના થયો અને મોસમ આવતાં વહાણમાં એસી ધારેલે ઠેકાણે જવા રવાના થયો. મોહતરમખાનની બદલીને લીધે સૂળાની દીવાની પર, મોમિનખાનની બદલીને લીધે સુરતની તેમજ ઉચ્ચ ખાલસા મહાસોની મુતસદ્દીગીરીપર, સૈયદ અમીરખાનની બદલીને લીધે ખંભાત બંદરની મુતસદ્દીગીરીપર, બંસીધરની બદલીને લીધે વડોદરા, નાંદોદ, અમદાવાદના હવેલી પરગણાની આસપાસની તથા અરહર માતરની ફોજદારી પર, નામવર પાદશાહ તરફથી હુદરકુલીખાન કે જે જતી બે હજારી મનમખદારનો તથા વગર શરતી એક હજાર સવાર સાથેનાં એકાદો ભોગવતો હતો તેને કવીંદલસાલની પાનખર ઝાંતુની શરૂઆતથી એટલે નામદાર પાદશાહને ગાદીએ બેઠાના પાચમા વરસમા નીમવામાં અને કીમતી પોશાક તથા રત્નજડીત સિરપેથથી વિભૂષિત કરવામા આવ્યો એટલે તે પોતાને રસ્તે પડ્યો, અને પવિત્ર જિલ્લહજ માસની ઝોગણીસમી તારીખે શાહ લીખનની દરગાહ (ઈશ્વર તેને પવિત્ર રાખે) ની પાસે અમદાવાદની હદમા આવી મુકામ નાખી તેણે પોતાના નાચબોની નીમણુક કરવા માડી. શેખ ઈસલામખાનના પુત્ર નાસિર-ઉદ્દીન અહમદખાનને સૂળાના દીવાનનો નાચબ અને પોતાના સાથીઓમાથી મહમદ શરી નામના એક માયુસને કાપડ (મહેસૂલ) ખાતાનો મહાલ કે જે દીવાની સાથે જોડી દેવામા આવ્યો હતો તેનો કરોડી નીમ્યો. સૈયદ અમીરખાનને ઘોળકાને ફોજદાર તથા અમીન નીમી પોતાના તરફથી ખંભાતનું બંદર તેને સોંપી પોતે સુરત તરફ ફર્ય કરી. (રસ્તામા જતાં જતાં) પેટલાદમા અજમદખાનને વડોદરાની ફોજદારી પર કાઝેમબેગને અને ભરૂચમા અબ્દુલ મોમિનખાનને નીમી પોતે સુરત બંદર આવી પહોંચ્યો અને કામેનો નીકાલ કરવા મંડી ગયો. આ લેખકના પિતા કે જે બદલીને લીધે ખંભાતથી આવ્યા હતા, તેમને આ અરસામા કે બ્યારે સૈયદ અમીર ઘોળકે જતો હતો ત્યારે, આગળ રિવાજ મુજબ ખંભાતની નામજગીરીપર નીમી તેણે પોતાની જોડે લીધા. કામદારોની બરતરફી અને નીમણુકને સખબે પરગણાનો કારભાર સુધાઈ ગયો હતો અને લોકો ન્દારી છૂટ્યા હતા, તે સધળું લગભગ એક મહીનાની તેમની ઉત્તમ કાર્યશક્તિથી ઠેકાણે પડી ગયું અને ત્યાંથી તેઓ ખંભાત ગયા અને ત્યાં થોડો વખત

રોકાઈ આ લેખકને પોતાના નાયબ (પ્રતિનિધિ) તરીકે મૂકી સૈયદ અલી-લખાનના બેઠાવ્યાથી પાછા ધોળકે જઈ ત્યાં કામકાજ સરંજામ પડો-ચાડવામાં રોકાઈ ગયા.

મહારાજ અછતસિંહનું સૂખામાં આવવું

જોધપૂરથી એક મોટું લશ્કર લઈ મહારાજ અછતસિંહ પોતાના સૂખામાં આવવા નીકળી પડ્યા ને હી.મ.૧૧૨૮ ના પહેલા રખી મામની દમી તારીખને શરૂવારે શાહીગઝમાં આવી પહોંચ્યા. પટાવતો તદા મહેરઅલીખાન, સફરખાન બાખી, સદર તથા સૂખાના નાયબ દીવાન નામિરઉદ્દીન અદ-મદખાન, કાઝીખેરઉલ્લાખાન, ખજરપત્રી અગદુલ દમીદખાન, સમાચારપત્રી મદમદ મુનઅમ,^૧ મોદતસજ^૨ ખીર હિમામ ઉદ્દીનખાન, કોટવાળ ખીર અબુતાલેમ, મુક્તી મદમદ અકબર, મનમજદારો, જલ્લીતા માણુઓ, મુખીઓ, અમદાવાદમાં રહેતા હિદ્દ મુમયમાન નાણાવટીઓ અને વેપારીઓના મદાગજોના શેડોને સાથે લઈ બંડારીઓ તેમની મુવાકાત લીધી. નાદરખાન કે જે વગર શગતી પંદરમોલી મનમજદારીથી વિભૂષિત હતો અને અખીર ઉચ્છિમરાઓ ત્યારે જોધપૂરપર લશ્કર લઈ જઈ ચઢાઈ કરી હતી ત્યારે મહારાજ અને તેની વચ્ચે મેંશા લાવ લઈ જ કરતો હતો ને જેણે મહાગજના મામવાને સુધારી આપ્યો હતો અને તે તાગેદારી અને ફરમન જરદારીને રસ્તેથી ચઢે નહિ તેટલા માટે તેના વાલી તરીકે જેને ગોઠીઆના ખેતાબનું ભૂપણ પ્રાપ્ત થયું હતું, તેને દીવાનના ઓદા પરથી દૂર થએલા મોદતરમખાનની ફેરફારીમાં કાપડ (મહેસૂલ) ખાતાના મદાલનો તથા શહેરના સાયર મદાલનો દરોગો બનાવવામાં આવ્યો હતો, તે પણ સાથે આવ્યો હતો. ધરિનના હાકેમે ધરાઈ તોખમના ઘોડા જે ખીર મુતઝા એલચીજેડે બેઠ તરીકે મોકલ્યા હતા તે આ અરસામાં મુરત આવી પહોંચ્યા, કારણ જે વહાણમાં એલચી આવતો હતો તે વહાણ તોફાન

૧. વાકે નિગાર; ખજરપત્રી Recorder દરેક સૂખામાં એકેક હતો સવાને નવીસ; સમાચાર પત્રી: News writer, Reporter of the secret service આ બંનેની ફરજે માટે જુઓ. Mirat Supp P 150

૨ He executes the commandments and prohibitions of the law. He also supervises weights, measures &c. Mirat, Supp. P. 149.

થવાથી ખંગાળા તરફ ખેંચાઈ ગયું ને જે વહાણમાં ઘોડા ચડાવ્યા હતા તે સુરત બંદરે આવી પહોંચ્યું. આ વાતનું જ્યારે પવિત્ર પાદશાહને નિવેદન કરવામાં આવ્યું ત્યારે મુગલના મુતસદ્દી મોમિનખાનપર તાકીદનો દુકમ કાઢવામાં આવ્યો કે એ ઘોડાઓને લઈ તે દેશથી જે ઘોડાઓને ઉપરી આવેલો હતો તેને માટે એક બોમ્બીઆ (રખેવાળ) નો તથા વાટ ખરમીનો તથા પોતાના તરફથી તેની મદદરો કરનારા એક માણસનો ખંદોખરત કરી, તેને નામદાર પાદશાહના દરબારમાં પહોંચતો કરવો. તેણે પોતાની ખરત-રશી થતા પહેલાં પોતાના ભાઈ મદમદ અબ્દુલ્લાને એ કામપર નીમી તેની જોડે અમદાવાદને રસ્તે તેને ઘોડા માથે રવાના કર્યો આવ્યો દીવાન મોદતરમખાન પણ એ જ સચવારો પસંદ કરી ચાલી નીકળ્યો અને મોમિનખાન પણ તેમની પછી રગ્તે પડ્યો. જોશીઓએ આપેલા શુભ મુહૂર્ત સુધી વાટ જોઈ મદારાજાએ ભદ્રના કિસ્લામાં પ્રવેશ કર્યો. તે જ વખતે પોતપોતાની નીમણુકના પાદશાહી દુકમ મુજબ મથળા ફોજદારો ને ચાણુદારો નીચે દર્શાવેલી વિગત પ્રમાણે પોતપોતાના ઝોલાની જગ્યાએ પહોંચી જઈ ત્યાં રીતસર ખંદોખરત કરવાના કામમાં રોકાઈ ગયા હજારી જતી મનસખ ને વગર શરતી ખસે સવારવાળો રૂદઉલ્લાખાન અઝમખાદ, મામૂરાખાદ, વહીઆલ અને હરલામાખાદ (નડીઆદ) ની ફોજદારીપર, હજારી જતી મનસખ વગર શરતી એકસો સવારવાળો અશુતાલેમખાન ગોધરા, જિરકાલ ને હોલદના શરીઆત રસ્તાની ફોજદારીપર, ત્રણસો જતી મનસખદાર ગઝનીખાન પાલણપોર અને દાંતીવાડાની ફોજદારી પર, હજારી જતી મનસખ ખસે સવારવાળો ગઝમફરખાન વિજાપોર ને ખગદના ચાણુની ફોજદારીપર, પાચસો જતી મનસખ અદીસો મવારવાળો સયાખન મદમદખાન બાબી વાડાસીનોદની ફોજદારીપર, પાચસો જતી ને એકસો સવારવાળો જવાન મદખાન રાધણપોરની ફોજદારી પર, ત્રણસો જતી મનસખદાર^૧ મદમદઅલીવલદે નઝરઅલીખાન હીરપુર ને

૧ Officials were usual; Mansabdars A Mansab implied a grant of land and from the income of which the Mansabdar had to maintain himself and to provide a certain number of mounted men. This force was either personal (મનિ) or conditional (શરતી) on his holding a certain appointment. Naturally enough these horsemen were not always forthcoming..... and an office was constituted for the special purpose of.....registering the troopers, Mirat, Supp P. 215.

બાણુવરાની થાણુદારી^૧ પર, દોઢસો જાતી મનસખદાર મીર અબ્દુલખાલેક અંદમદ સીસોરની થાણુદારીપર, મીર શમ્સુદ્દીન સંદવપૂર ને ખાનપૂરની થાણુદારીપર, પાચસો જાતી મનસખ ત્રીસ સવારવાળો મદમદ ખતીય સાનોદાની થાણુદારીપર, સોની જાતી મનસખવાળો મદમદ રહીમ બાણુમોવની થાણુદારીપર, સો જાતી મનસખદાર વામેવ બેગ પીંડવાસની થાણુદારીપર, મદમદ લતીફુલ પખાણીઆની થાણુદારીપર, સાતમે જાતી મનસખ એક સો સવારવાળો મીર ભૂરા, અદમદનગરની થાણુદારીપર, બસો જાતી મનસખવાળો મદમદ અશરફ બાગવર (? દહેજખારા) ને હુવાસની થાણુદારીપર, પાચસો જાતી મનસખવાળો મીર અબ્દુલ્લા વડનગરની થાણુદારીપર, મદમદખાલી ખેડાની થાણુદારીપર, પાચસે જાતી મનસખ પચાસ સવારવાળો અસગર અલીખાન પીપોદાની થાણુદારીપર, દોઢસોની જાતી મનસખવાળો રઝાકુલીવવદે કાઝેમબેગ વીજવાડા (મહી નદીને પેચે પાગે)ની થાણુદારીપર, રહેમાનખાન ઈસ્લામનગર (નવાનગર)ની ટકશાળનો દારોગો, અઢીસોની જાતી મનસખવાળો મદમદફાથેઝ, સીબદી તોપખાનાનો (તોપખાનાના Stores=મંડારનો) દારોગો, વગેરે વગેરે મહોટા દરજ્જાના ફોજદારો, સખાના નોકરો અને જગીરદારો ઉપરાત, દારોગાઓ^૨ મુશરફ અને તહેવીનદારોમાથી એકે એકને જ્યા હતા ત્યા કાયમ કર્યા. આ અરસામા એક ગુર્જબગદાર (ખાદશાહી ચોમદાર) રૈઝાચારખાન, નાગોરની જમીનદારી બાબતમા ખિવાફત ને પૃથ્વીપતીની દરમારમાથી ભેટ આપવાને કીમતી પોશાક તથા રજઝડીત સિરપેચ સાથે તથા અમઠાવાદની સૂમેદારી

આ ઉપરથી જાતી મનસખદાર ફોજ અને તેને કેટલા સવાર તૈયાર રાખવા પડતા તે સમજશે મિશતના છેલ્લા બાગમા દરેક પરગણામા કેટલા થાણુ હતા તે તે દરેક થાણુના થાણુદારને કેટલા સવાર નોકરી માટે તૈયાર રાખવા પડતા તેની સખ્યા આપેલી છે મનસખદારો, ફોજદારો અને થાણુદારોને તેમને નીમી આપેલી સખ્યામાથી અડધી સખ્યા રચા ને જ દોબરત માટે રાખસી પડતી બાકીની અડધી લગને લડાઈમા હતરવું પડતું ચરતી એટલે તહેવાની અને જાતી એટલે જાતની નીમણુક એવુ બાબતર મદમદ નિઝામુદ્દીને કહ્યું છે

૧ થાણુ એટલે ચારે તરફથી ઘેરી લીધેની જગા કે જગ્યા બદોબસ્ત જળવવા તથા રૈયત અને મુસાફરોનું રક્ષણ કરવા ઘોડેસ્વાર તથા જ ફૂક અને તીરકામઠાવાળું પાયદળ રાખવામા આવતું હતું Mirat: Supp P 146

૨ દારોગાની નીમણુક દીવાનને હાથે થતી. મુશરફ (Inspector)ને પણ દીવાન નીમતો તહેવીલદાર એટલે કીશીદાર (Cashier)ની પણ દીવાન તરફથી નીમણુક થતી. એ નીમણુક સબધી વિગત Mirat Supp માં આપી છે

સોયવાના ઉચ્ચ ફરમાન માથે ગુર્જરદાગ મદમદમમાન આવી પડેલ્યા.
મહારામએ તેને ચોગ્ય આવકાગ આપી તેને છાજતા માન અકરામથી
વધાવી લીધા હેઠર કુલીખાનના નામપર એવુ ફરમાન કાઢવામા
આવ્યુ કે જનવરોના પોગક બદલ જતીમ લાખ માઠ હજાર દામની
લુખેદારી પાદશાહી દરખાસ્તમા મહાગમને માથે મુકગ કરવામા આવી છે, તે
રકમ તેમની મકાને જીલ્સીરની શરતી જગીરની આવકમાથી વસૂલ કરી લેવાની
જવાબદારી તેણે પોતાને માથે લઇ લેવી વળી રાજ્યાભિરેકને શુભ પ્રમગે નજ
રાણાના ઝવેરાતની ખીમતના રૂા જતીસ હજાર એધ્યામી મહારામની
લુખેદારી પર છે તે બે રોકડા ન લરી દે તો તેમના જગીરના મહાલમાથી
લઇ લેવા લશ્ચ પરમણાના બગરક યએવા આમિયર જીવણદામ કે જેણે
નવ લાખ ચોરાણુ હજાર રૂપીઆની ત્યાની ઉપજની જવાબદારી માથે લઇ
હજૂરથી પાસે લરી દીધા હતા તેને મળધે કાદેલા પ્રતિમધ દૂર કરવા-
નો હુકમ સૂબાના દીવાનને મળ્યો. વળી અગતમસુલુ હાજર (ગિલક) નહ્યુ,
તથા સૂબાને અગે નીમાયતા મનસમદારો તથા નોકરોના હિસાબીપત્રો,
શુનામમહમખાન બક્ષીની સંમતીથી પોતાની મહેગ માથે હજૂરમા
મોકનવા સૂબાના દીવાનને હુકમ મળ્યો તેમ ખમરપત્રી તથા
સમાચારપત્રીના માણુમો તથા હવકારાનાકે નીમાવ માટે હજગત
ખુદમકાનના સમયમા શરીઅત પ્રમાણે વસૂલ કરવામા આવતા જગીયાકરની
કચેરીમાથી કશુ લેવામા આવવુ ન હતુ તેમ ન લેવાનો પાદશાહી હુકમ
મળ્યો પુખ્ત માન તથા અસમાખ અને ઘણા વકાલોનો માનિક, મુરત
બરના તો શુ પણુ આખા સૂબાના વેપારીઓ અને ધનાયોમા શ્રેષ્ઠ એવા
ઉમદત-ઉન-ગુલજર, વેપારીઓમા વધ, મુલ્યા અખદુરગફૂર આ સાનમા
મથરની આગાથી પોતાની હરતીરૂપી માવમતા સંકેવી લીધી (ગુજરી ગયો)
એ નાવારમ ગુજરી ગયો છે એવુ જણાવી હેઠર કુલીખાને તેની માલમતા
ને ધરકયામત જપત કર્યો, અને તેની કીમત પચાસી લાખ રૂપીઆ
આકી સદશી હકીકત ખિનાફતયુક્ત તખ-હજૂરશ્રી-ને નિવેન કરી
અખદુલ ગફૂરનો પુત્ર મુલતા અખદુલ હકી તે ખનસાફના રક્ષકની કચેરીમા
હાજર થઇ ગયો અને પોતે તેનો પુત્ર-વારસ-હતો તે વાત સાબિત કરી પાદ
શાહની દયાશક્તિ તેની મદદગાર થઇ અને દરગારી નવાજેશ તરીકે કીમતી

પોશાક, એક હાથી અને ઉમદા ઉલ-તુલ્ગમર (વેપારીઓમાં વડો) નો ખેતાબ તેને બક્ષવામાં આવ્યાં, અને તેના બાપની મિશ્કત સંબંધે જે અટકાવ કરવામાં આવ્યો હતો તે દૂર કરવાનું ઉચ્ચ ફરમાન મેળવી તે પોતાની સાથે લાવ્યો. મુરત બંદરની ટંકશાળમાં કામ કરતા અમલદારો ને કારીગરોની હુચ્ચાઇથી ત્યા પડતા સિદ્ધાંતો સોના ચાંદીમાં બહુ ભેળસેળ થતી હતી તેથી હૈદર કુલીખાને તે બાબતમાં સાચી હકીકત પકડી કાઢવા અને સિદ્ધાંતોને પૂરેપૂરા દૃઢતા બનાવવા પગલાં લઇ ખંભાત બંદરની ટંકશાળના દૃઢ લેનાર (ચોક્સી) તથા ધાતુ ગાળનારને (મુરત) બોલાવ્યા; અને તેમને મોકલવા માટે આ લેખકના પિતાને કાગળ મોકલ્યો. પરંતુ એ વખતે તેઓ ધોળકે ગયા હતા તેથી લેખક પોતે જે તેમના નાપબ તરીકે તેમના ઓહાનું કામ કરતો હતો, તેણે તે કાગળના મજદૂરથી વાકેફ થઇ તે માણસોને મુરત મોકલ્યાં. હૈદરકુલીખાને પોતાની હાજરીમાં મુરતમાં તથા ખંભાતમાં પાડેલા અશરફી તથા રૂપીઆના સિદ્ધાંતોનો કસ (દૃઢ) કરાવી તેને વચ્ચે શું તફાવત હતો તે નક્કી કર્યો; અને મુરતના અમલદાર અને કારીગરોનો દંડ કરી લગભગ એક લાખ રૂપીઆ ભરી દેવાનું તેમને ફરમાવ્યું અને ખંભાતના ઓદસી તથા ગાળનારને પોશાક આપી પાછા મોકલ્યા.

બકરીઈદને ટાંકણે એક ગાયને માટે થયેલું રમખાણ

આ સાલની બકરીઈદ આવી પહોંચતા મુસલમાનોએ કુરબાની કરવા માટે બકરા, ઘેટા, ગાય, બેંસ, ખરીદવા માડ્યા. આ કાર્ય માટે બહોરા કોમમાં ગાય બેંસ વધારે સંખ્યામાં વપરાય છે. એ કોમ કાળુપરમાં વસે છે. તે રસ્તાપગના એક હવાલદારે, સંભોગવશાત્, પોતાની માન્યતા મુજબ પોતે પુણ્યનું કામ કરે છે એમ સમજી તથા આ અરસામાં સૂબેદારી ને હકૂમત મદારાજા (એટલે એક હિંદુ હાકેમ) ભોગવતા હતા એ વાત ધ્યાનમાં રાખી, એવી એક (કુરબાની માટેની) ગાય તેની નજરે પડતા જોરજુલમથી તેમના (બહોરા) માના એકના હાથમાંથી છોડાવી લીધી. આથી આખી બહોરા કોમ ભેગી થઇ ગઈ અને કાજી, ઐરુઝાખાન પાસે જઈ જે બન્યું હતું તે તેને કહી મંબળાવ્યું. તેણે મદારાજાના કારભારીઓને એ બાબતનો સંદેશ કહેવડાવી મોકલ્યો પરંતુ એ રમખાણ શમે એવો સંતોષકારક જવાબ ફરી વળ્યો નહિ, તેથી શહેર તથા પરામાં વસતા મુસલમાનો ભેગા થઇ ગયા ને હુલ્લડ ને રમખાણનું મૂળ થઇ પડ્યા, અને તેનું પરિણામ લૂંટફાટ ને ખૂનમાં

આવવાનો સંભવ હતો: એટલામાં ડેટલાક દીર્ઘદૃષ્ટિવાળા માણસોએ મદા-
રાજને સમગ્રવી ઠાણ સાહેબને તેમના તરફથી સંદેશો મોકલાવ્યો કે
મુસલમાનો પોતાના દીન આઈન મુજબ વર્તવાને મુખત્યાર છે, કેાં તેમને
તેમ કરતાં અટકાવી કે રોકી શકે નહિ. આ ઉપરથી એ સમર્થક (ઠાણ)
એક ગાયને ધંદને દીવસે નિમાઝ પડવાની જગાએ પોતાની જોડે લઈ ગયા
ને નિમાઝના કાર્યથી ફરેગ થઈ જાહેર રીતે (સૌ કેાં જોઈ શકે તેવી
રીતે) તેની કુરબાની કરી.

ધોળકાની નાયબ ફૈજદારી તથા ખંભાત બંદરની
મુતસદ્દીગીરીના ઓઢાપરથી સૈયદ અકીલખાનની
બદલી: હૈદરકુલીખાનની માગણી મુજબ તેનું
રવાના થવું: સુરતના આલમખનાહ કિલ્લાનો પાયો
નખાવો: હૈદરકુલીખાન તરફથી સોરઠના
નાયબ ફૈજદારના ઓઢા પર તેનું નીમાવું:
અને સોરઠને રસ્તેથી વચમાંથી તેનું
પાછું ફરવું

ધોળકાના અમીન તથા નાયબ ફૈજદાર અને ખંભાતના મુતસદ્દી
તરીકે હૈદરકુલીખાને સૈયદ અકીલખાનને નીમેશો તે આગળ જણાવેલું
છે. આ વખતે કે જ્યારે મોસમ આખર થવા આવી હતી ત્યારે જામેતમેગ-
ખાનને ધોળકાના નાયબની જગાએ અને શુકુલ્લાબેગને ખંભાત બંદરનો
મુતસદ્દી^૧ નીમી તેમને પોતપોતાને ઠેકાણે જવાની પરવાનગી આપવામાં
આવી. સૈયદ અકીલખાનને કાગળ મળ્યો કે તેને પાછો જોલાવવામાં આવ્યો
છે. શુકુલ્લાબેગ સુરત બંદરથી ચાલી નીકળ્યો ને પેટલાદ કસળો કે જે ખંભાતથી
દસકોસ દૂર આવેલો છે ત્યાં આવી પહોંચ્યો ને ત્યાં મુકામ રાખી, પોતાના આવી
પહોંચવાની ખબર આપવા તથા મુતસદ્દીને રહેવાનું મકાન ખાલી કરાવવા
અમુદ્દલ નખી જેજ નામના માણસને આગળથી (ખંભાત) તરત જ કહ્યો. તે
આ લેખકના પિતાને મળ્યો. હમારા કુટુંબનાં માણસો તેમાં રહેતાં હતાં

૧ મુતસદ્દી, જવાબદારીવાળો એકો, બાગવતો, દીવાની (Civil) અમલદાર:
ખંભાતને સુરત એ જ જાંદરે નીમતા દીવાની અમલદારને મુતસદ્દી કહેતા.

અને વરસાદની મોસમ હોવાથી દમરો સરસામાન તથા જરૂરી ચીજો ખમેડવા માટે ભારખરબારી જનનરોની મગવડ કરવા માટે પણ ચાર દિવસની મહેનત માગી લીધી. તેણે શુક્રવારેગને તે મુજબ લખી જણાવ્યું ને તેનો જવાબ ફરી વળ્યો કે ખૂશીથી, નિરાંતે પોતાની તૈયારી કરે, ગલરાવાની જરૂર નથી. આ લેખક તે વખત મંધરાણીના મરજથી પીડાતો હતો. ટૂંકામાં, બે ત્રણ દિવસ પછી જે દિવસે દમરો ઉપડવાનો વિચાર હતો તે દિવસે, જોશીઓના અભિપ્રાય મુજબ સફર કરવી એ મયાદ-ભરેલું હતું નહિ, અને તેમણે નીકળવાનો સમય પાછલી રાતનો આપ્યો, પણ આ લેખકના પિતાને તે વાત રચતી આવી નહિ: કારણ રાત્રે નીકળાને જવું એ એક જાતની આળસને દાનિ કહેવાય. છતાં, સ્ત્રીઓને, માણસોને તથા માલ અસખાખને પાછલી રાત્રે રવાના કરી પોને દોઢ પહોર દહાડો ચઢ્યા બાદ નીકળ્યા, અને તે વખતે ન્હાના મ્હોટા, વેપારીઓ, ખેડુતો અને ગામલોકોની હાજરીમા સવાર થયા. અખદુલ નખી-બેગ તેમને વળાવવા તેમની સાથે ચાલ્યો, અને ગલીએ ગલીએ ને બજારે બજારે, ન્હાના મ્હોટા, જુવાન ને વૃદ્ધ મૌ બેગા મળી શોક ને દિલગીરી ખતાવતા હતા, તે તેણે પોતાની નજરે જોયું તેઓ સર્વે નાળીએ, ગીઠાં, કુલપાન વગેરેની ભેટ લાવવામા એકબીજાની હરીફાઈ કરતા હતા અને ભેટ ધર્યાબાદ તેમની હજૂરમાંથી રવાના થવાની પરવાનગી મેળવતા. આવી રીતે બે ગાઉ, મોજે કસારી, સુધી તેઓ આવી પહોંચ્યા. ખંભાતના વેપારીઓ તથા રહેવા-સીઓની મ્હોટી સખ્યા કે જેની પાસે સવારીના સાધન હતા તથા જેમનામા પગે ચાલવાની તાકાત હતી તેઓ ત્યાં સુધી સાથે સાથે આવ્યા. આ સમૂહાઓને રખસત આપવાને માટે કેટલાએક કલાક સુધી, ફારેગ થએલા ને નવાનીમાએલા નાયબો, બંને જણા એક બીજાની પામે એક ઝાડની છાયા નીચે ભાષાઓની માફક બેઠા એ લોકો જે ત્યાં આવ્યા હતા તેમણે યથાશક્તિ તથા મળી શકે તેટલું નાણાં તથા કાપડનું નજરાણું કરી અખદુલ નખી બેગને તેમની લલામણ કરતા જવાની દરખાસ્ત કરી, અને તેઓ (લેખકના પિતા) પણ એકેએક જણની અગત ઝાળખાણુ કરાવી, તેની તરફ સદલાવ રાખવો એવી લલામણ કરી, દરેકનો હાથ લઈ અખદુલ નખીના હાથમા સોપી આપતા. તેમાનો એક જણ ચાદીના પુત્ર બનાવીને લાવ્યો હતો તેણે તે કુત્ર બંનેના માથા પર વેંચા. પ્રજનો આવો મહાન જોષ અખદુલ નખીબેગને પણ ઘણું લાગી આવ્યું અને તેણે કહ્યું કે અત્યાર સુધી એવા પરથી ફારેગ થએલા અમલદાર તરફ લોકોની આવી સારી લાગણી

મારા જોવામાં ફરી આવી નથી. તમે તો દાઢેમપણું ભોગવ્યું જ લાગતું નથી (પ્રગળે રાજી ગામ્યા ફરી છે). લેખકના પિતાએ જવાબ આપ્યો કે, કેાઈ પાસેથી વસ્તુ કરવા લાગક વાળખી પૈસો મેં તેની પામે રહેવા દીધો નથી અને વગર કારણે એક પણ માણસને ઈન્ન કે તુકસાન કરવાનું વાળખી ધાર્યું નથી.

મોતની મામે બધી ઢાલો નકામી છે,
તેમજ આ વૈભવ, આદી ને સોનાની પણ કશી
કીમત છે નહિ.

જેમ જેમ વસ્તુ રિથિતિ જોતો જતું છું,
તેમ તેમ (મને જણાય છે કે) બહું છે તે બહું ને
(તે સિવાય) બીજું બધું
કીમત વગરનું છે.

ટુંકામાં, તે માણસોને નવા નીમાએના નાચળ જોડે રવાના કરી પોતે આગળ આપ્યા. નીકળતી વખતે અને ભોંકોની વિદાયગીરીને લીધે મોડું થવાથી દિવસને છેડે પેટલાદ તાળે મોજે નારમાં મુકામ થયો. તે રાત્રે આ લેખકના રોગે એટલું બધું જોર કર્યું કે સવાર પડતા સુધી એની છાદગીની જ્યોત બળતી રહેશે કે કેમ તેની ખાત્રી ન હતી. છતાં હજી એને માટે નિર્માણ થએની ધટી આવી પહોંચી ન હતી તેથી પેરાટ ફાટવા બાદ પોતે તદ્દન સાંજે થઈ ગયો, એટલે ત્યાંથી કુચ કરી કસબે અરદર માતર આવી પહોંચ્યા. ત્યાં વરસાદ નડ્યો તેથી ન છુટકે ત્યાંના ફોજદારના મકાનમાં આશરો લેવો પડ્યો. એ ફોજદાર મદમદ બાળીએ એ સમયે બની શકે તેટલી વસ્તુઓ તૈયાર કરાવી દમારી પેરાણાગત કરી. ત્રણ રાત ને દિવસ વરમાદ એવા જોરથી પડ્યો કે માણસને પોતાના ઘરમાંથી બહાર નીકળવું કે જવું આવવું શક્ય ન હતું એવે દિવસે પૂર્વના રાગને (સૂર્ય) પોતાની કૃતેકને વાવેટો ચઢાવ્યો અને વાદળના લશ્કરને વીખેરી નાખ્યું, ને દાથીની પેઠે ગડગડાટ કરતા વાદળનો ગડગડાટ રાખી ગયો અને દરેક જગાએ રોનાની પથરાઈ ગઈ. વાત એવી બની કે એ વખતે થોડા ખાટા લીંણ કે જે તે જગાએ ઘણી મ્હોની ગંજમામાં થાય છે ને મળી આવે છે તે આજુબાજુ આપ્યા હતા અને આવી તમીએત છતાં લેખકને એ

હોંશુ ખાવાની ઇચ્છા થઇ આવી. એ જવશે એવી આશા હતી નહિ તેથી તેમ કરવા દેવામાં કાંઈએ વાંધો લીધો નહિ, અને તેણે તેમાંનાં થોડાં હોંશુ મીઠા સાથે ખાધાં ને તરતજ તેને સાઈ લાગવા માંડ્યું. એ દિવસ સુધી એ ખાવાનું પોતે ચાલુ રાખ્યું અને તેથી આબેદયાત (અમૃત)ની અસર થતી તેને જણાઈ અને લાકડીનો ટેકો લઇ પોતે થોડાં ડગલાં ચાલી બહાર નીકળવા માંડ્યું. લેખકની તળીએત સુધરવાની શરૂઆત અહિંથીજ થઇ. દૂધમાં, હમે ત્યાંથી નીકળી દૂધ કરતા હતા એટલામાં સૈયદ અમી-લખાનનો કાગળ આવ્યો કે લેખકના પિતાએ ધોળકે જવું અને ત્યાંથી તેની સાથે સુરત જવું. સમયને અનુસરી-કારણ મહારાજને હૈદર કુલીખાન વચ્ચે બનાવ નહતો તેથી-લેખકને તેના પિતાએ પોતાના કુટુંબનાં માણસો સાથે પાછો ખુંભાત તરફ રવાના કર્યો ને પોતે ધોળકે જવા નીકળ્યા. લેખક ખુંભાત પહોંચી જઈ મહમદ જમાન નામના વેપારીના એક ઘરમાં ઉતર્યો. શુકુલભાગે લેખક જોડે સારી રીતે ને સમભાવથી વત્યો. સૈયદ અમીલખાન ધોળકેથી સુરત બંદર તરફ રવાના થયો અને ત્યાં પહોંચી ગયો. તે વખતે સંજોગ એવો બન્યો કે હૈદર કુલીખાન આલમખનાહ નામના કોટનો પાથો નાંખવાનો ઇરાદો કરતો હતો. તેણે તે કોટના પાયાની ઈંટ સૈયદ અમીલખાનને હાથે ગોઠવાય તો ઘણું શુભ થાય, કારણ તે પવિત્ર સૈયદ કામનો હતો, એવી ઇચ્છા બતાવી તેને હાથે ઈંટ ગોઠવાવી. તે થોડા દિવસ ત્યાં રોકાયો, એટલામાં ખિલાફતને પૃથ્વીપતિ-શહેનશાહની દરબારમાંથી હુકમ આવ્યો કે મહારાજના કુંવર અબેસિહની બદલીને લીધે સોરઠની અને જોહાલાડ પરગણાની ફોજદારી હૈદર કુલીખાનને સોંપવામાં આવી છે, અને તે હુકમમાં ત્યાના નામબની જગા સૈયદ અમીલખાનને આપવાનો આગ્રહ કર્યો હોવાથી તેણે તે જગા સ્વીકારી. લેખકના પિતાએ દીર્ઘ દષ્ટિ વાપરી આ ઓર્ધ્વ સ્વીકારવાની તેને ના કહી, કારણ એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે અમુક માણસ અમુક કામને માટે જ લાયક હોય છે; તેથી પોતે તેને સમજણ પાડી કે સોરઠની ફોજદારીને અંગે રાતદહાડો લાંબી મુસાફરીઓ કરવી પડશે અને એ દોડદોડી તમારાથી કરી શકાશે નહિ, તેથી એ કામમાંથી તમને મુક્ત કરવામાં આવે તો બહેતર. પરંતુ પોતે રાજ હોવારૂપ માથું હલાવ્યું હતું (હા કહી હતી) તેથી તે એકનો બે ન થયો, અને તેણી તરફ જવા રૂખસત લઇ રસ્તે પડ્યો. આ લેખકના પિતાને વાટે જતાં જશુસર પાસે આવી પહોંચતાં વિચાર આવ્યો કે લેખકને ખીમાર છોડી તેને જવું પડ્યું હતું, અને કાંઈક અંશે સોરઠ જવું તેમના સ્વભાવને

ગોઠવું ન હતું, તેથી મોજે કાપી કે જે ખંભાત જરતે સામે કિનારે
 ગાવેલું છે ત્યાં આવી હોડીમાં બેસી ખંભાત આવ્યા. શુક્રનાબેગને
 એમના આવવાની ખબર પડતા એમને આવકાર આપવા એક સવાર મામે
 મોકલ્યો, અને રાતનો વખત હતો તેથી જતે મગવાનું તથા સામા આવનાનું
 નથી બની રાત્રું એવો સખમ જતાવી બીજે દાડે ચોતે જે મીજગાની
 આપવાનો હતો તેમા હાજર રહેવાનું તેમની પાસેથી વચન લીધું બીજે
 દહાડે તેઓ સૌને ગ્રામ્ય અને જ્યાં સુધી તેઓ ત્યાં રોમયા ત્યાં સુધી
 તેઓ બને એકબીજાન મળતા રહ્યા ધોગકે પહોંચી જઈ ત્રેપદ અખી-
 લખાને સલામત મદમદખાન બાબી, મદમદ યહા બાબી અને બીજા બધા
 જમાદારો પર સિપાઈઓની માગણી કરવાના કામજો મોકલ્યા સિપાઈઓ
 ટૂંકડીબધ ને ટોળેમધ આવી તેની નોકરીમા દાખલ થયા વળી લેખાકના પિતાને
 ત્યાં બોનાવવા વારવાર ધણા આમદપૂર્વક કામજો લખ્યા, પરંતુ તેમણે
 આખ આડા કાન કરી, આવીશુ, આવીશુ, એમ કહી, છડાવ્યા ક્યું આમ
 આવવા જવામાં મુસાફરીનો વખત હદથી બેહદ વધારે ચર્ચ જવાથી ન
 છૂટકે તેઓ ત્યાંથી ઝટ ચાલી નીકળ્યા આશરે ત્રણેક હજાર સિપાઈ જમા થઈ
 ગએના હોવાથી ચોતે ક્યારે લોલીવાના (ગોલીવાના, ધધુમ પાસે)
 પહોંચી ગયો સૌરઠ પ્રાંતની મરત્ત અદિથી શરૂ થાય છે તેથી ત્રેપદ
 અખીલખાને મોજે પાલીતાણા પર લશ્કર લઈ જઈ પહેલો તેના પર
 હુમલો કરી તે સર ક્યું અને સિપાઈઓના કાયદા ધણો લૂટનો માલ
 આપ્યો. સેવદ અખીનખાનને ખ્યાન પછુ ન હતો કે મામતો આવો નીવડશે
 અને તેથી લૂટાગેલો માલ સિપાઈઓ પાસેથી તે પાછો મેગવી શક્યો
 નહિ પરંતુ લૂટાગેલો ઠોર પાછાં આપી મધરાતે તે પોતાની છાવણીએ પાછો
 ફર્યો નફામા લાંબો પથ કાપેતો હોવાથી લાંબો શરીરિ થાક અને
 તે ઉપરાંત લૂટાગેલો માલ તે પાછો બેલો ન કરી શક્યો (તેની નાસિ
 પાસી) તેના સૌરઠ તરફ રનાના થયાના સમાચાર સાંભળના જે જે
 જમાદાર એની નોકરીમા દાખલ થયા હતા તેમને ઘેર મદારાજએ ધમકી
 આપી કહેવડાવી મોકલ્યું કે જે સૌરઠ પ્રાંતમા કોઈ રીતની ખતેલ થશે
 અથવા ત્યાંના નામખને વાળ સળજો પછુ વાકો થશેતો તે કાર્યોની જવા
 બદારી તેમના કુર્દબીઓ અને બેરાછાકગ પર પડશે અને એ મંદેશાના
 કામજો તેમને દરેકી ઘેરથી જમાદારોને પહોંચી ગયા અને તેથી બંદીકના માયા
 તેમજ બીજા દરેક કામો આગળ કેલી દીનમા બાબી પોતાના મુગારા (પગાર)
 ની વાન આગળ શ્રી મેટલે તેમની માગણીના તર્થ પચુ ખુલ્લો રઈ ગયો હો

પૂર્વના વખતથી ગુજરાતને સંબંધે એ ધારો ચાલતો આવે છે કે સોરઠના ફોજદારોના હાથ તળેના સિપાઈઓનો પગાર તેઓ લોલીઆના (ગોલીઆના) ગામે પહોંચે સારથી ચઢતો ગણાય, તેથી ત્યાં મુકામ કર્યા બાદ થોડા દીવસે તથા પાલીતાણાની ચઢાઈ બાદ તેમનો પગાર ચૂકવવો આવશ્યક થયો. સૈયદ અકીલખાને આ લેખકના પિતા પામે આ મુસ્કેલીમાંથી છૂટવા તથા આ આદતમાંથી મુક્ત થવાનો રસ્તો બતાવવા સલાહ માગી. તેમણે ગોહેલવાડના નાયબ ફોજદાર સદાગત મદમદખાન બાબી કે જે એ જગા લેવાની ધૂણ ધરાવતો હતો તેને મુકરર કરી, સિપાઈઓને પગારની રકમ માટે તેનો હવાલો આપી, તેમની રસીદો લઈ લીધી. જેઓ તેના હાથ નીચે નોકરી કરવામાં માનદાની સમજતા હતા તેમને થોડું ધણું તેમનું નીકળતું હતું તે આપી દઈ ઘોળકે આવ્યા અને સારી પાછા ખંભાત આવી પહોંચ્યા.

વડોદરા તાબે મોજે મુંજપુર પર હૈદર કુલીખાનનો
લશ્કર સાથે હુમલો, કાઝમખેગખાનનું
ખપી જવું, અને સોરઠની નાયબ
ફોજદારી પર તેના ભાઈ માસૂ-
મકુલીનું નીમાવું

હૈદર કુલીખાન આજ સાલમાં પોતાના તાલુકાના પરગણાનો બંદોબસ્ત કરવા એક લશ્કર તૈયાર કરી તોપખાનું સાથે લઈ સુરત બંદરથી નીકળ્યો અને પોતાની મદદમાં અમદાવાદથી સફદરખાન બાબીને એક ટૂંકડી લઈ આવવાનું કહેણ મોકલ્યું ને પોતે આગળ વધ્યો. વડોદરાનો નાયબ ફોજદાર કાઝમખેગખાન તેને આવી મળ્યો અને લશ્કરને મોખરે રહેવાનું તથા બંદોબસ્તને શિક્ષા કરવાનું કામ તેને સોંપવામાં આવ્યું. પોતાની પાસે કોળાઓની મોટી મંખ્યા હોવાને લીધે મુંજપુરનો જમીનદાર ગર્વિત થઈ ગયો હતો ને તેના તરફથી મળવી જોઈતી વાજખી મહેસૂલ તથા પેરાકશ સંબંધે સીધો જવાબ આપનો ન હતો, તેથી તેને ઉમેડી નાખી તારાજ

કરવા માટે હિંમતથી પોતે કમર કસી. જમીનદારે સામા થવા રૂપી દાલ
 માયા પર ધરી તેને મારી હાલવવા રૂપ દાથ આગળ કરી લડાઈ માંડી,
 અને યુદ્ધ રૂપી જાદી તોપ ને બંદૂકના આતશથી ગરમ થઈ. બંને બાજુનાં
 ઘોડાં માણસો મુઝાં ને ધવાયાં. ઠાઝમળેગખાન કે જે આ હિંમતભરેલા
 પ્રયાસોનું મૂળ હતો ને જે એક તોપ આગળ કાઢી મેરચાઓ દુરમનની
 નજદીક લઈ આવ્યો હતો, તેને અકસ્માત એક બંદૂકની ગોળા કપાળના
 લમણા પર વાગવાથી સહીદ થયો (મરી ગયો), પણ તેના ન્હાના ભાઈ
 રઝાકુલીએ પોતાના આગ્રહરૂપી કપાળને નિરાશાની ધૂળથી મલીન ન થવા
 દેતાં હિંમત અને બહાદુરીથી તે મેરચાનો બચાવ કરવાનું કાયમ રાખ્યું.
 બીજા થોડા દિવસ સુધી ઝપાઝપીનો આ મામલો લંબાયો. છેવટ એ
 જમીનદાર રાતને વખતે પોતાનું મકાન ખાલી કરી નાસી ગયો. હૈદર કુલીખાને
 પોતાના શરસાના આતશથી તે મકાનને આગ લગાડી અને બીજાં મકાનો
 ને તોડી પાડવાનો હુકમ કરી તેને રસ્તાની ધૂળમાં મેળવી દીધાં. આમ
 કરી તે બીજા બાજુ તરફ જવા નીકળ્યો, એટલામાં રસ્તામાં સેરારઠ
 છત્તામાંથી સેમદ અમીરખાનના પાછા ફરવાના સમાચાર મળ્યા, તે
 સાંભળી એને ઘણું ખોડું લાગ્યું અને તેથી નાચળ ફેાજદારીનો એ ઓઘો
 સેવા તેણે શકદરખાન બાબોને આગ્રહ કર્યો, પણ તેણે વધારે ફેાજ તથા
 ખરચનાં નાણાંની માગણી કરી. આ ઉપરથી તેણે ઠાઝમળેગના ભાઈ
 રઝાકુલીને એ બાબત વિશે કહ્યું. તેણે કોઈ પણ ભતરું બંદાનું ન બતા-
 વતાં હૈદર કુલીખાનની મરજી તથા ઇચ્છાને તાબે થવાનું સ્વીકાર્યું અને
 સનદ (નીમણુંકની લેખી આદા) પોતાનો મ્હોટો ભાઈ મામૂમખાલી જે
 અમદાવાદમાં હતો તેના નામની કાઢવાની વિનવળી કરી: તે અરજ કબૂલ થઈને
 એ ઘોળકે આવ્યો ને ત્યાંથી બંને ભાઈઓ સાથે સેરારઠ તરફ રવાના
 થયા. જેવા એઓ અમરેલી કસબા મુધી આવી પહોંચ્યા કે મદારાબાજે
 નીમેલા ફતેહસિદ્દ મારવાડીએ બીકના માર્ગે બૂનાગઢ ખાલી કરી દીધું અને
 તેમણે પોતાનો ધરબાર શરૂ કરી દીધો. આ ઉપરથી મામૂમખાલી અને તેના
 ભાઈની હિંમત ને બહાદુરીની છત્રી હૈદર કુલીખાનના મન પર ચિતરાઈ
 ગઈ. આ સાક્ષમાં ઈનાયતુલ્લાખાન કે જે આગસે વરસે બે પવિત્ર ને શ્રેષ્ઠ
 શહેરો (મહા મદીના)ની માત્રાએ ગયો હતો તે હજમની સંધણ કિયાઓ
 પૂરી કરી સુરત બંદરે આવી પહોંચ્યો ને ત્યાંથી અમદાવાદ આવી માર-
 વાડને રસ્તે તેજસ્વી હુબૂરગીના દરબારમાં જવા નીકળ્યો. બદાબસ્ત
 સાચવવાનાં પગલાં લેવા તથા જમીનદારો પાસે પેશકશ ઉધરાવવા માટે

સોરઠ તરફ જવા મહારાજ જમાખંદી કરતા તથા મહેસૂલ ઉધરાવતા ચાલ્યા અને નવાનગર પહોચી ત્યાં આમળ પેશકશની રકમ વધારે માગવાથી તેમને થોડા દડાડા તોપ ને ખંદૂકથી ચાલતી લડાઈમાં ગુમરવા પડ્યા. ત્યારપછી સાનો મામયો પતાવી દ્વારકા ઉર્ફે જગત્ જે હિંદુઓના મોટા તીર્થનું જાણીતું પવિત્ર ધામ છે ત્યાંની યાત્રાએ જવાને ઇરાદે ખંડણી ઉધરાવતા ઉધરાવતા રવાના થયા. સૈયદ અલીખાન કે જે (સોરઠથી) પાછા આવ્યા બાદ શારીરિક વ્યાધીને લીધે ધોળકામાં થોપ્યો હતો તે (સાંથી) અને લેખકના પિતા ખંભાત બંદરેથી અમદાવાદ આવ્યા, અને મહમદ મોઆઝની બદલીમાં તૈયખાન જેને શહેરના નાવારસી માલખાતાની નોકરી પર નીમાવાનું માન મળ્યું હતું તે પણ આવી પહોંચ્યો. મહારાજના નાયબો ઘણાખરા કામોમાં સિતમ વાપરી લોકોનો માલ જોરજુલમથી લઈ લેવા ને લૂંટવા મંડી પડ્યા હતા. કોઈએક અમુક કામમાં તેમને અબદુલ હમીદખાનના મંત્રીઓમાંથી એકની જોડે ટંટો થયો. આ અરસામાં મનસખદારો તથા લશ્કરી અમલદારોથી શહેર ભરેલું હતું ને તેઓ આ ખાનાજંગીમાં ભાગ લેવા બહાર પડ્યા, એટલે મારવાડીઓએ જોયું કે આપણું ધાર્યું થશે નહિ તેથી તેમની જોડે સવાહ કરી એ વાત જતી કરી. આવા આવા ઘણા બનાવો તથા નવા નવા રિવાજ (ના ત્રાસ) ની ફરીઆદ ખિલાફતને પૃથ્વીપતિના દરબારમાં પહોચવાથી તેમણે સૂખાની બદલી કરી.

સમસામઉદ્દૌલા ખાન દોરાનની સૂબેદારી, અબદુલ હમીદખાનની નાયબગીરી અને હૈદર કુલીખાનની દીવાની

મહારાજ અજીતસિંહની બદલીમાં ખિલાફત ને પૃથ્વીપતિની દરબારમાંથી સાત હજારી જતી મનસખ ને સાત હજાર સ્વારવાળા સમસામઉદ્દૌલા ખાન દોરાન નસરતજંગ કે જે અમીર ઉલ ઉમરા સૈયદહુસેન અલીખાન બહાદુર ફિરોઝજંગના નાયબ તરીકે મીરજાણીનું કામ કરતો હતો, તેની અમદાવાદની સૂબેદારી પર નીમલુક થઈ, અને હિ. સ ૧૧૨૯ ના બીજા જમાદી માસની ચોવીસમી તારીખે ખાજા અબદુલ હમીદખાનના નામનો નાયબ સૂખા તરીકેનો હુકમ તથા તેણે કારભારમાં ઘખલ થઈ (આદોમંજાણી લઈ) શહેર તથા પરગણાનાં ગ્હણુ તથા બચાવ કરવો એવું ફરમાન દાદવામાં આવ્યાં. આ હુકમ જે ત્રણ દિવસ છૂપો રાખી પોતે સિપાઈઓ (લશ્કર)

એકઠા કરવામાં રોકાયો, અને (તેમ ક્યાં) બાદ તે વાત તેણે જાહેર કરી
અને મહારાજના નાયબોને તેમની ધરગા અનિચ્છાએ ટાઢી મૂક્યા મહા
રાજા પોતે ખાટા ફરતા હતા અને (સહેરની) ખાટોડમાં આવી પહોંચ્યા હતા
તેમને આ બનાવની ખબર પડી ને પોતે આશ્ચર્ય પામ્યા અને જેમ સાપનું
શુભળું વળે છે તેમ મનમાં શુભવાયા એએ રમખાણુ કરશે એવી બહીષ્
હોવાથી અમદાવાદ હુમીદખાનના મનને નિગત ન હતી તેથી તેણે સહેરને
દરવાજો તોપો ગોઠવી બહારૂર માણુમોના હાથમાં મોપી હતી તેમજ
ધુરજ અને ટ્રાટની બટીઓને મજબૂત બનાવી મહારાજને અટકાવવાની તૈયારી
કરી રહ્યો હતો મહારાજએ મોજો સરખેજથી ઉપડી સરખેરમતીને પેતે
કિનારેથી રેતીમાં થઈ ગાહી-ગામમાં આવી હાવણી નાખી કાપડ બજારની
મહેમુમ ખાતાના દારોગાની જગાએ નાહરખાને પોતાના બાપ શેખ
ફહુદદિનાને નાયબ નીમ્યો અને પોતે જઈ મહારાજને મળ્યો પોતાની
બરતન્શીને લીધે તથા પોતાના નાયબોને કાઢી મૂકવામાં આ પા હતા તેને
લીધે મહારાજાનું મન ગોઠ રીતે ખાડુ થઈ ગયું હતું અને તેથી લડાઈ
કરવાના ધરાદાથી પોતે લાં થોડા દહાડા મુકામ રાખ્યો નાહરખાન કે
જે મહારાજના કારભારી ને વડીનું કામકાજ હ મેશ કરતો હતો, તેણે સમા
વાની પૂર્ણ શખ્દો વડે શીખામણુ આપી અશક્ય ખ્યાલો મરતા રોકી
વાજબી રરતો ને તેના હાથમાં બતાવી રજબ હિન મુગજબ માસની
અગીઆરમાં તારીખે જોધપુર તરફ પોતાની જોડે ફૂલ કરાવી તેમને લઈ ગયો
મહારાજ લાં મુકામ કરી પડેલા હોવાને લીધે અમદાવાદ હુમીદખાન સહેર-
ના રક્ષણ અને બચાવ સિવાય બીજું કશું કામ કરતો ન હતો તે (હવે)
નિઝામત (નરકરીખાતા) જોડે સમઘ ગખનારા ફોજદારો તથા ચાણુદારોને
નીમવા તથા યજ્ઞાના શરતી મહાયોના વચ્ચલાલી ખાતાના અમલદારોને
સુકરર કરવાના કામમાં વાગી પડ્યો

મગળવારે ભરાતા બજાર (ગુજરી)નું બધું થયું
અને પૂર્વના રિવાજ મુજબ શુકરવારે ગુજરી
બરવાનું નક્કી થયું

શુકરવારના દીવસ છત્રીના હોવાથી તેમજ તે દીવસે જામે મસ્જિદમાં
શુમ્માની નિમાઝ પઢવાને લોકો ભેગા થતા હોવાથી, બૂના વખતથી ગુજર-

રાતના સુસતાનોના સમયમાં ભદ્રના દરવાજાની સામે અને ત્રણ દરવાજા સુધીના રસ્તા પર શુકરવારે શુકરવારે બજાર ભરાતું હતું તે (દરેકે) દલાડે આસપાસને આજીબાજીના દસ દસ પંદર પંદર કેસ દૂરના કસબાને ગામડાંઓમાંથી લોકો આવતા ને માલનું વેચાણ સાટાણ કરતા અને એ બધાને ભુખ્ખાની નિમાજ પડવામાં પણ દાખલ થઈ જતા. આ રિવાજ હજારત ખુદ મકાન (ઝૈરંગજેબ)ના વખત સુધી ચાલુ હતો. તે વખતના એક નાઝીમના અધિકારમાં કોઈ અમુક સજબને લીધે એ બજાર મંગળવાર કે જે પણ છટ્ટીનો દીવસ હોય છે તે દીવસે ભરવાનું નક્કી થતું અને એ રિવાજ અત્યાર સુધી ચાલુ હતો. મુસલમાનોને નિમાજ માટે બેગા તો ચલુંજ પડે છે એ વાત પર નજર રાખી આ સમયમાં નાઝીમના નાયબ અબ્દુલ હમીદખાને સાઠ વરસ સુધી જે રિવાજ ચાલુ હતો તે બંધ કરી મંગળવારે બજાર ભરવું નહિ એવો ટંદોરો પીટાવી, આગલા વખતમાં હતો તે (શુકરવારનો) દીવસ નક્કી કર્યો, કે જે રિવાજ હજી સુધી ચાલુ છે. આજ સાલમાં પવિત્ર ઝીલહજ માસની આખરે સૈયદ અફીલખાનના આગ્રહને લીધે આ લેખકના પિતા રાજધાની તરફ રવાના થયા કે જેથી ત્યાં જઈ જો અને તો તેને માટે એક (નવો) દબલો કે ઝાલો, ખસ કરીને સુખાની દીવાની મેળવવા તલાશ કરે. ઉદેપુર નજદીક પહોંચતાં ધરાન દેશનો એલચી ખીર મુર્તજા કે જે આ બાજુ આવતો હતો તેનો મેળાપ થયો. તે માહો- માહેના કોઈ ટંટાને લીધે ત્યાં રોકાયો હતો. એલચીના લાઇ મોહતરમ- ખાને એ ટંટાની સફાઈ કરવા (મટાકવા) તેમને આગ્રહ કરી ત્યાં થોભાવ્યા. એ બનાવની વિગત અત્રે આપવાની જરૂર નથી. આ દરમ્યાન હૈદર કુલીખાનને સુખાનો નાયબ નીમવામાં આવ્યો. અફીલખાન સોરઠથી પાછો આવતો રહ્યો હતો તેથી તેને ધણું માફ લાગી ગયું હતું, તેને લીધે હવે પોતાને વધારે વખત ત્યાં થોભવું સલાહકારક ન લાગવાથી લેખકના પિતાને લખી જણાવ્યું કે તેમણે પાછા આવતા રહેવું કે જેથી તેઓ અને સાથે જવાનો વિચાર કરે.

નાયબ સૂખા તરીકે હૈદરકુલીખાનનું નીમાવું.

હી. સ. ૧૧૩૦ ના સફર ઉત મુઝફ્ફર માસની છટ્ટી તારીખે આજ અબ્દુલ હમીદખાનની ફરજદલીમા તેની જગાએ હૈદર કુલીખાન કે જે

મુરત બંદરમાં હતો તેની નીમજીની સનદ સમસામઉદ્દૈયાની મહેર સાથની આવી. હૈદર કુલીખાને જગીયાખાતાના અમીન શેખ ઇસ્લામખા- નને તે જગા સંભાળી લેવા તથા પોતાના આવી પહોચતા સુધી ચહેરના ખચાવ તથા રક્ષણનું કામ કરવા તથા ખજર રાખવા લખી જણાવ્યું. અમદુલ હુમીદખાને પોતાના જોદાનો ચાજી સોંપી દઈ રાજધાની તરફ રવાના થવાનો દર વિચાર કર્યો. સૈયદ અમીદખાને પણ મહેર અલીખા- નના બાગમાં આવી મુકામ કર્યો. તેજ દીવસે લેખકના પિતાનો પત્ર કે જેમાં લખ્યું હતું કે હું પાછો ફરું છું ને મોડાસા સુધી આવી પહોચ્યો છું, તે તેને મળ્યો. તેણે વગર દીસે જવાખ મોકલ્યો કે હું પણ આવવા નીકળી પડ્યો છું, અને તેથી પોતે જે જગાએ આવી પહોચ્યા હોય ત્યાંથી નીકળી પડી તેમણે રસ્તામાં તેની જોડે એકઠા ચર્ચજવું. બીજે દીવસે એ અને અમદુલ હુમીદખાન સાથે સાથે નીકળી પડ્યા. હૈદરકુલીખાને પહેલા રખી માસની પહેલી તારીખે મુરત છોડી અમદવાદ તરફ દૂર કરવા માંડી. તેને આવકાર આપવા મહેરઅલીખાન, સફદરખાન બાખી, સલાખત મહમદખાન, જવાનમદખાન, ખજરપત્રી મહમૂડખાન, સમાચારલેખક મહમદ મોઆઝમ, મુખ્ય મુખ્ય મનસબદારો ને અમલદારો સામે ગયા. નાહરખાનના લાઇ શેખ ફેદલખાને ત્યાં રહેવું મનાસખ ન લાગવાથી પોતે પાદશાહની દરબારમાં જવા રવાના થયો. આવકાર આપવા સામે જનાર મંડળમાંથી કેટલાએક મહી નહીના કાઢા સુધી અને કેટલાએક તેની આગળાજી, આગળ પાછળ જઈ પહોચ્યા, ને તેને મળ્યા. ઉવટે પેટલાલ કસબાની સર- હદમાં તેનો મુકામ થયો. ત્યાંના કામદારોનો નીકાલ કરવાનો હોવાથી થોડા દીવસ ત્યાં મુકામ રાખ્યો.

સફદરખાન બાખી જોડે ખાનાજગી.*

જાદૂગર જેવા ખેલાડી આસમાને આ અરમામાં વળી એક નવી બાજી ખેલી. આ ટૂંકમાં જણાવેલી હકીકતની વિગત નેચે મુજબ છે. સફદરના મિયાર્મ આ એક ફૂવા પર ધણી ગાદતા હતા ત્યાં સફદરખાન બાખીના અને અમલખેગ જમાદાર કે જે હૈદરકુલીખાન જોડે આવ્યો હતો.

* ખાનાજગી એટલે ઘરમાં લડાઈ. કુટુંબમાં પરસ્પર થતા અણબનાવને માટે એ શબ્દ વપરાય છે. Cīnā jār મારે પણ વપરાય છે.

તેના પખાલીઓ વચ્ચે બોલાચાલી થઈ. એવામાં બંને બાળૂના કેટલાક હલકા માણસો કે જે ત્યાં હાજર હતા તેમણે પોત પોતાની તરફના પખાલીઓનો પક્ષ લીધો ને તેમની મદદે હિંમત રહી, અને તેથી ટટો, બોલાચાલી ને છુઆબેળાથી આગળ વધી ગયાં અને પરિણામે લાકડી, પથર ને છેવટે તલવાર ને ખંજર કિછળવા માંડ્યાં. હલકા ધરબા ને બદમાશે તથા સામાન્ય વર્ગના માણસોએ લીધેલો પક્ષ તેા એક બાળૂએ રહી ગયો અને તેમાં સારા સારા માણસો જોડાયાં અને છાવણીમા છુમાછુમ ને કોલાહલ થઈ રહ્યાં. અધિક્ષકેગના પક્ષના માણસો જોર કરી સફરખાનની છાવણી સુધી પહોંચી ગયા. ત્યાં કેઈને આ એકાએક બનેલા બનાવની ખબર ન હોવાથી ત્યાના માણસો પોતપોતાને કામે અને જુદે જુદે ઠેકાણે ગએલા હોવાથી છાવણી પર આવી પહોંચી શક્યાં નહિ, તેથી તેમને ન છૂટકે વેળા જોરણ થઈજલુ પડ્યુ અને બાપી (ની છાવણી) નો માલઅસખાખ લૂંટાઈ ગયો. જહાવરથા તથા હાલચાલ કરવાની શક્તિના અભાવને લિધે સફરખાનને તો પોતે હતા ત્યાજ રોકાઈ રહેવું પડ્યુ એના થોડા અંગત નોકરો એની પાસેથી ખરયા ન હતા. હિંદર કુલીખાનને આ વાતની ખબર થતા પોતે આ રમખાણ કરનારાઓને ઠપકો તથા દમદાટી આપી વધારે તોફાન કરવાની મના કરી અટકાવ્યા, અને બની શક્યો તેટલો લૂંટાએમો માલ પાછો અપ્યો અને સફરખાનને પોતાની પાસે તેડાવી મંગાવી ઘણા મીઠા શબ્દોથી વાત કરી તે રાજ થાય એવી રીતે તેને સમજાવી મારી માગી, અને પોતાને એ બનાવથી શરમ લાગી છે એમ જણાવ્યુ છે, અને કહ્યુ કે સારા માહાનુ બનવું તો તે મહાન શક્તિમાન ને મનુષ્યના સરજનહાર (બ્રહ્મા)ની ઇચ્છાને આધીન હોય છે.

જે બનવાનું હોય છે તે બને છે જ, તે અટકાવી શકાતું નથી.

નસીબમા જે લખેલું હોય છે તે બને છે જ, તે ખાળી શકાતું નથી.

માટે જે હકીકત બની ગઈ છે તેને લીધે પોતાના મનમા કેઈ રીતનું આર્કુ લાગવા દેવું નહિ. આવી રીતની વાતચીત કરી પોતે તેના મનનું સમાધાન કર્યુ:

ડહામ દેવાની જરૂર જ હોય,

ત્યાં મક્કમ લગાડો, તો તેથી ફાયદો થતો નથી,

પણ તેથી કાઈ ફાયદો થયો નહિ, અને મુસાફરીનો આમાન કે અમખાખ દશો મારી પાસે રહ્યો નથી તેથી ગદેરમાં જઈ તે તપાસી લાવી આવી પહોંચ્યું

ધુ એવું તેણે બતાવું બતાવ્યું તેનું બહુ વિચારનાગએએ તેને દંડુ કે તારે
 જે નેર્ડએ તે સામાન વગેરે મળવાનો અદિથી બદોષન થઈ શકશે, છતાં
 તેના મગજમા બીજે જ ખ્યાલ આવ્યો દનો તેથી તેમજે એને ધણે પશુ
 મમજાવ્યો છતાં તેમની વાત તેણે માનણી નહિ, અને પોતે અમદાવાદ
 આવો અને લશ્કરી મિષાર્ધ તથા માણસો, ભાળીતા તેમજ અભણ્યા,
 શહેરના તેમજ પગલુનાને ને કરીમા રાખી લેના તથા કેળાએને બેગ
 કરવા, ધણી ત્વરાથી મટી પડ્યો, અને ટૂંક સમયમા થોડી તોષો તથા
 ચાર પાચ દળર રવાર ને ખાદ્ય તૈયાર કરી જૂતદાળમા જે કાર્ધ બન્યું
 હતું તેનો બહો ભેવા તથા પોતાના પર જે કાર્ધ વીત્યુ હતું તેનું વેર
 લેવા-નદીમાથી વહી ગએલા પાણીને પાડુ વાગવા-ને વિચારે મોજે લગવાની
 પેથી તગફને ગ્તે જાવળી નાખી હુદરકુલીખાન પેટલાદથી કૂચ કરી એ
 જગાની નજદીક ખાગી નદીના કાગ સુધી આવી પહોચ્યો હતો આ નદી
 પાર ઉતરવાનું સહેલું હોવાથી એણે ત્યાં ખુદામ કર્યો હતો-ત્યાં એને ખગર
 પડી કે સફેદખાન લશ્કર સાથે એને આવકાર આપવા તથા સામા
 થવાના ઈરાદાથી આવેલો છે પણ તેણે દીર્ઘદષ્ટિ વાપરી વિચાર કર્યો કે,
 ખુનામરકોનો અગ્નિ ન સગાવવો તેમજ પગરપર મન હિચા કરી વધારે
 ધૂળ ન ઉરાડવી તેથી ગતની વખતે મહેઠમનીખાનને મખરથ તરીકે તેની
 જોડે વાતચીત કરવા મોકલે એવું કહીને કે તેણે ટટાનું મૂગ દૂર કરી,
 પેટલાદમા તેના પાત કરણની આત્મી પગ જે કાટ (મેલ) ચઢ્યો હતો તે
 ધસી નાખી જણાવ્યું કે-

તારી જોડે દમારે ચતુતા કેળવવાની ઇચ્છા નથી,

તેથી ત્હારે પણ મિત્રતાનો ખ્યાલો જાગી ન નાખવો જોઈએ

મહેરઅલીખાને પોતાનો સંદેશ સમાધાની ભરેલી રીતે અને તેનું બહુ
 ચાહી તેને પહોચાડ્યો પરંતુ ઇશ્વરેચ્છા કાર્ધ બીજીજ દોવાથી તેની તેના
 પર મિલકુલ અસર થઈ નહિ

(તેણે) તામેદારીને રસ્તેથી લગામ ફેરવી નાખી,

તે મયામતીનો રસ્તોજ શૂલી ગયો

ઇશ્વરે જે નિર્માણ કરેલું હોય છે તેને મનુષ્યની તદખીર ટાળી શકતી નથી.
 રાતને છેડે મહેરઅલીખાન પોતાની મનલગ પાર ન પડવાથી પાછો ફર્યો,
 અને લડાઈ કરી એમ નહીં થયું કે તરત હુદરકુલીખાને તોપખાનું
 ગાગળ મોકલી મોગ્યા તૈયાર કયા અને સામાવાગનો આગળ વધવાનો
 ગરતો બધ કર્યો પૃથ્વી પર પ્રમથ ફેનાવના સૂર્યના હિંગવા બાદ બને

બાળુએથી તોપખાનાએ ગડગડાટ કરવા માંડ્યો, અને તેનાં ધુમાડા રૂપી વાદળાંઓ ઉઘે જવા માંડ્યાં, અને અગ્નિના કરારૂપી વરસાદે વરસવા માંડ્યું, તથા બંને બાળુના બહાદૂર લડવૈયાઓની સૌર્યની તથા વેર લેવાની નસો ધડકવા માંડી.

બંને બાળુનાં લશ્કરો લડાઇ માટે હારબંધ (સફ સમારી) ઉભાં રહ્યાં, અને પૃથ્વીની આખી સપાટીને લશ્કરથી ભરી નાંખી.

બહાદૂર લડવૈયાના બે સાગરોએ ઉછળવા માંડ્યું અને તેનાં મોઝાંની છાજો એક બીજાની સામે અચડાવા લાગી, અને બંને પક્ષના દ્વિંમતવાન સિપાઈઓએ ધણાં બહાદૂરીભરેલા પરાક્રમો કરી બતાવ્યા. પરંતુ સફદરખાનના લશ્કરનો મ્હોટો ભાગ કોળા વંગનો તથા કસબાતીઓ (ગામડીઆઓ) નો હતો, મેદાનમાં થતાં યુદ્ધો, વ્યૂદરચના, નાની મોટી તોપોના ગોળા અને બાણોનું છૂટવું (જે તેમણે કદી જોએલું હતું નહિ) તે તથા જેમનું આવી બન્યું હતું તેમને મોતની ધૂળમાં રગદોળાતા નજરોનજર જોઈ તેમની આંખોમાં ધારતી પેડી અને તેથી પહેલા કોળાઓ ને પછી કસબાતીઓની ટૂંકડીઓ કે જે તેમની મફદે આવી હતી તે સધળા ન્હાસી ગયા.

એ જંગલીઓ વખરે ઢીલે ન્હાસી ગયા,

જેમ હરણ ને બકરાં વાધથી ન્હાસે છે તેમ.

સલાબત મદમદખાન, જવાનમદખાન, મદમદ અમસદ ઘોરી, અને એના બધા ભાઈઓ ને સગાઓ, શહેરમાં રહેતા શરવીર નરો અને બહાદૂર લડવૈયાઓ તથા સાબરમતીને પેવે કાઠે વસતા નરવીરો કે જેઓ જાણીતા ને પ્રખ્યાત હોવા ઉપરાંત, આખર ને ઈજ્જતદાર હોઈ પોતાના સગ-પણને કારણે મોટા મોટા ખાનો (સરદારો)ની નોકરી કરતા હતા અને જેઓ પૂઠ બતાવવી એ વાતને શરમ ભરેલી ગણી તેમ કરવા તૈયાર ન હતા, તેમણે તેવા માણસોની ટૂંકડી સાથે લઈ લડાઈના મેદાનમાં શરવીર-તાનો પગ ટેકવી ઉભા રહેવાને ધરાદે, તે જંગલીઓના ન્હાસી જવાનો ખનાવ તથા કેટલાએક અસંતોષિ માણસો (બેદિલો) જે પાછળ (પાછી) રહી ગયા હતા તેમના રથોએ હાલી ઉઠવાનો નિશાનીઓ જોઈ, એક સામટા ઘોડા દપટાવી સામાપક્ષના મધ્ય ભાગપર હુમલો કર્યો, અને મારતે ઘોડે જે હાથીપર હૈદરકુલીખાન બેઠો હતો તેની પાસે પહોંચી ગયા. અને એવું ઉત્તમ જાતનું શૈય દાખવ્યું કે જે કાંઈ તેમની આગળ આવતું તેને પોતાનું માથું પોતાની સામે (કપાઇ પડેલું) જોવું પડતું. બંને બાળુના ધણા લડવૈયાઓ રણક્ષેત્રની ભૂમી પર લોહીમાં આળોટતા પડ્યા. પરંતુ આ હુમલે

લાઇ જતી વખતે એ ટૂંકડીના એકાપણાની દોરી તૂટી અને તેને પરિ-
 થામે સી છૂટા પડી ગયા. એ સરદારોમાંથી દરેક જુદી જુદી તરફ વિખે-
 રાઈ ગયો અને જેઓ તલવારના ધાથી (મરના) બચ્યા તેઓ આકાશ
 ગંગામાંના નક્ષત્રના તારાની માફક એક બીજાથી છૂટા પડી મક્કામતીનું
 રથજી શોધવા મંડ્યા. સલાજતખાનનો દાઘ તલવારના રહેજ ધાથી જખમી
 થયો હતો. સફદરખાન થોડા ખામ સિપાઈઓ લઈ લાથી પર સવારી
 કરી સામે ઉઘો હતો તે આ જનાવ જનવથી પેતાનાં માણસોના આ-
 ગ્રહને વશ થઈ બીજી બાજુ જવા નીકળી પડ્યો. હુદ્દકુલીખાનની ઇચ્છા
 લકાઇ કરવાની હતીજ નહિ તેથી તેણે તેની પૂઠ પકડી નહિ ટૂંકામાં આ
 ત્રાસદાયક (ખીણ) રથજી છોડી ગયા બાદ સફદરખાન મોઝે આતરમુખે
 બાહ્ય જમીનદારના રહેઠાણે પહોંચી ગયો અને પેતાના છોકરુંઓના શા
 દાલ છે તેની ખબર કાઢી તો તેને જણાયું કે સલાજત મહમદખાન,
 જવ નમદખાન, મહમદ અમદ અને બીજા મંબંતીઓ તેજ દીવસે રાત્રે
 એકની પાછળ બીજાં એમ નીકળી પડ્યા હતા અને સાબરમતીને પેથે
 કાઢે આવેલા પરાઓમા બેગા થઈ પોતાના કુટુંબીઓને શહેરમાંથી (શહેર)
 બહાર ખસેડી પાવણુપોર તરફ રવાના થઇ ગયા હતા. આને લીધે પોતે
 પણ તેજ તરફ જવા નીકળી પડી તેમને જઈ મળ્યો. બીજે દીવસે હુદ્દ
 કુલીખાન કૂચ કરતો શહેરથી બે ગાઉ પર આવેલા મોઝે ઇગિાપૂર આની
 પહોંચ્યો અને ત્યાં ત્રણ દલાકા મુકામ રાખી પછી હુઝરત શાહ લીખન
 (ઇશ્વર તેમની કબરને પવિત્ર રાખે)ની દરગાહ કે જે શહેરની હદમા સાબ-
 રમતીને કિનારે આવેલી છે ત્યાં આવી ઉતર્યો અને બીજા રખી માસની
 પહેલી તારીખે શાહીબાગમા આવી મુકામ કર્યો અને ત્યાં દોઢ માસ રહ્યો,
 અને પહેલા જમાદી મહીનાની સોળમી તારીખ ને સોમવારે પોતે બદ્રમા
 હાખલ થયો અને પોતાના આદાના કામકાજ કરવા તથા બદોબરત ને વ્યવસ્થા
 કરવામા યુગાયો. ખંભાત બંદરના નાવગ મુતસદ્દી શુદ્ધાબેગને પોતે
 લખી જણાવ્યું કે તેણે મુરત બંદર તરફ જઈને ત્યાંની પણ ખબર રાખવી. વળી
 સૈયદ ફૈઝુલ્લા કે જે સૂબાના મુખ્ય મનસબદારોમાનો એક હતો અને જે
 આ મુલક-દેસ-અને પ્રાંતના કામકાજથી વાકેફાર હતો તેની મારફતે
 પોતાની પાસે રજૂ થએલા લખાંખરાં કામો તથા રાજકામ્બારનો બદો-
 બરત ને વ્યવસ્થાના કાર્યો ફેમલ કર્યો. બાબી જોડેની લકાઇના જનાવથી
 તેની સત્તા, જખતો અને બંદોબરત એક રીતે એવાં તો સજા થઇ ગયાં
 કે કોઈ પણ માણસનામા (તેની મામે) માયું ફેરવવા જેટલી રિમન સરખી

પણુ રહી નહિ. હૈદરકુલીખાન વિદ્વતા રહિત હતો નહિ તેથી તેણે આ ફતેહનું વરસ નોધી રાખવા નીચેની કવિતા રચી.

જેવા હૈદરના વાવટા દેખાયા,

તેવા અફઘાનોના વાવટા ઉઘા પડ્યા.

અક્ષમહા (વાવટા) એટલે અફઘાન શબ્દમાંના જે અક્ષેફ તે ઉઘા પડે (કાઢી નાંખવામા આવે) તો “ફગન” શબ્દ રહે છે. જેની સંખ્યાસૂચક (અખજદની) રીતે* ગણતરી કરતાં, હિ. સ. ૧૧૩૦ નીકળે છે.

યુમોતેરીઆ એ નામે જાણીતો થયેલો દુકાળ

આજ સાલમા એક સખત દુકાળ પડ્યો કે જે ગુજરાતના લોકોમા યુમોતેરીઆને નામે ઓળખાય છે રૂપીઆના ચર શેર બાજરો ને મઠ થઈ ગયા; તે પણ ઘણી મહેનતે અને અવર્ણનીય મુસીબતે કેટલાએકનેજ મળી શકેતા. છતાં નાપખસૂઆના જાપના તથા સત્તાને લીધે ગરીબ માણસ પર જલમ કરવાની કાઠની મકદ્દર નહીં. વળી બહાગથી જે દાણો આવતો હતો તેને માટે એવી જોઠવણ કરવામા આવી હતી કે તે બધા રાય રૂપનાયદાસ કે જે હૈદરકુલીખાનનો દીવાન હતો તેના ધરને ખારણે લઈ જવો ને ત્યાં તેનું વેચાણ કરવું; ત્યાંથી સોને પોતાના નસીંગ (દિરમા) તથા ભાગ જેટલું મળતું. અગર જો કે તે ખતે ખેતીને નકામો એવો વરસાદ પડ્યો તો પણ તેથી દબજ ને વેરાન ભાગોમા લીક્ષોતરી હોગી નીકળી, અને ઘણાં ગરીબ લાચારને માણસોએ જરૂર (જૂખ)ના માર્યા આવી, પોતાની મેળે હોગી નીકળેથી, લીક્ષોતરીના પાતરા રાધીને ખાઈ, પોતાના જુખરૂપી અગ્નિને શાત પાડવા માડ્યો. પણ તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે તેઓ રોગને મરણના ભોગ થઈ પડ્યા. પોતાના છોકરા એક ને બે રૂપીઆની કીમતે વેચી નાખવા માડ્યા. વળી લોકોને કાગળીઆ (કાલે-રો)નો અસર જણાવા માઠો અને તેથી ઘણા મરણને શરણુ થયા. પંહલા જૂના વખતથી ગુજરાતમા દાણા, ઘી, તેમજ ખાવાપીવાની વસ્તુની કીમત

* અક્ષેફ, જે, વગેરે કેટલાક અક્ષરે અખજી ને ફારસીમાં સંખ્યાસૂચક છે આવી રીતના કાબ્યની લીગિઓમાંથી અમુક અક્ષર લઈ તેનાથી સૂચિત સંખ્યા લઈ તેને સંરવાજો દવાથી અમુક જનારનું વરસ મળી આવે છે; એ રીતે ગણતાં આમાંથી હિ. સ. ૧૧૩૦ મળી આવે છે.

પેટે સુરાખી (ઠાણાવાળા) અને કમી વજનના રૂપીઆ જેને લોકભાષામાં ચલણી અને બાકગણની રૂપીઆ કહેતા હતા તે અપાતા હતા, પંડુ આ દુકાળના વરસમાં નવા મિલ્કા પાડવાનું નહીં થયું અને તે મિલ્કાઓ દળી સુધી વપરાયમાં આયુ રહ્યા છે. આ અરમામાં મહેરખાન તરફથી પાલખીઓના ફોજદાર ગઝનીખાન ઉદે મદમ શીગજ ઝાલોગીને હૈદરકુલીખાન તથા સફરખાન યમ્મેનો અણખનાવ ઉભો થયો. હતો તે દૂર દરવા તથા બનેના અંતઃકરણ નિર્મળ કરવાના સુલેહ બરસા કામપર મોકલવામાં આવ્યો. તે અમદાવાદ આવ્યો ને હૈદરકુલીખાનને મળી કહ્યું કે ઇશ્વરે આને આધીન થઈ જે બનવા હાજર હતું તે બન્યું પણ હવે

લગાઈ કરતા સુલેહ લખેલા વધારે સારીજ છે.

હૈદરકુલીખાનને તો પહેલેથીજ એ વાત (અણખનાવની) ખબર હતી નહિ તેથી ખરા મનની લાગણીથી પોતે એ સમાધાનપૂર્ણ પત્ર લખી સફરખાનને તેના દીકરાઓ જેડે આવવાનું આમંત્રણ મોકલ્યું, અને તેઓ આવ્યા પણ ખરા અને તેમની સુલાકાત પણ ચર્ષ. ઈરાનના વાલીનો એલચી મીઠો મુર્તઝા પણ આજ અરમામાં ઉદેપુરથી આવી પહોંચ્યો ને મહેરઅલીખાનના બાગમાં તેણે પોતાને સુકામ ગણ્યો. પોતાના મુખ્ય અમલદારોને લઈ હૈદરકુલીખાન તેને મળવા ગયો અને નદી કિનારે આવેલું મહેરઅલીખાનનું મકાન કે જે મકાન, મદમદ બેગખાનના કેટલાક મકાનોને તેણે તરતમાજ લીધા હતા તેમાંનું એક હતું. તેમાં તેના ઉતારાની તળવીજ હતી, લા ઉતાર્યો મોમિનખાનના ભાઈ મદમદ અબદુલ્લાને ઠેઠ મુરત સુધી એની મહેમાનગીરી કરવા માટે હજૂરશી તરફથી નીમવામાં આવ્યો. હતો તે પણ તેની માથે હતો અને ઇનામ તરીકે પાંચ હજાર રૂપીઆ આપરા મહેરબાની ચર્ષ હતી તેમાંથી બે હજાર રૂપીઆ મહેલના ખાનગી ખજાનામાંથી અપાઈ ગયા હતા ને બાકીના ત્રણ હજાર રૂપીઆ આપરા માટેનો પરવાનો સૂબાના દીવાનના નામને રજૂ કરી ખજાને આમરે (બાદશાહી-પબ્લીક ત્રીજેરી)માંથી લઈ લીધા આજ સાલમાં ઈરાનના વાલી માટે એક પત્ર તથા થોડું ઝવેગત લઈ એલચી તરીકે જવા માટે ઉચ્ચ હજૂરશી તરફથી રૂશીદખાનને નીમવામાં આવ્યો. હતો, તે પણ અમદાવાદ આવી પહોંચ્યો કે ત્યાંથી મુરત બંદરે થઈ વદાણમાં બેસી પોતે ઈરાન બીચ વળી હજૂરશીનો બધા સૂબાના દીવાનો પર એવો પણ દુકમ નીકળ્યો કે (મન્દારી) અમલદારોમાંથી જે પોતાના

યોદ્ધાની જગાપર હાજર ન રહેતો હોય અને પોતાનાં માણુઓથી કામ
 લેતો હોય તેને ખરતરફ કરવો. પવિત્ર મહા (ઈશ્વર તેની મહોટાઈ તથા
 ઇજ્જત વધારો) ના શરીર, શરીર સમૃદ્ધ ગુજરી જવાથી તેનો પુત્ર શરીર
 અબદુલ્લા તેની શરીરની આદીએ બેઠો હતો તેણે આ અરસામા હાજી
 સાલેહ નામના માણુએ પોતાના એકથી તરીકે અરખી તોખમના પંદર
 ઘોડા તથા એક પત્ર જેમા પોતાના પિતાના ગુજરવાના સમાચાર આપી,
 તેની હયાતીમા રૂપીઆ એક લાખનું વર્ષાસન જે તેને મળતું હતું તે પોતાને,
 નામે કાયમ કરી આપવાની વિનંતી કરી હતી (તે લખ મોકલ્યો). તે પત્ર અને
 ઘોડા પવિત્ર પાદશાહની આગળ રજૂ થયા બાદ સુરત ખંદરના ખજાનામાંથી
 તેને દર વરસે સાલીયાનું આપવાનો ઠરાવ થયો. ચાલુ સાલનું સાલીયાનું
 હાજી સાલેહ એકથી સાથેજ, વહાણોને હંકારી જવાની મોસમને સમયે,
 મોકલવા માટે હિંદુસ્તાનના પવિત્ર દરબારમાંથી હુકમ કરવામા આવ્યો.
 અને વળી ફરમાન કાઢવામા આવ્યું કે લવિખમા સાલોસાલ તેને રોકક રકમ
 આપતા રહેવું. મીથાના શેખ તુરફીન મહમદની વિદ્વતા ને નિપુણતા સમ-
 સામઉદ્દોલ્લાના જાણવામા આવવાથી હજૂર આલાનું ફરમાન મળ્યું કે
 તેમના પુત્રો શેખ મહમદ સાલેહ અને શેખ નિઝામુદ્દીન મહમદને રાજધાનીમા
 મોકલવા તથા તેમની જોડે પોતે "અશ્વ" (ઘોડા) પર એક પુરતક રખ્યું
 હતું તે પણ મોકલવું અને તેમના સીધાસામાન તથા વાટખરચી માટે
 એક હજાર રૂપીઆ આપવાનો પરવાનો કુતુબુલ્લમુલ્કની મહોર સાથે.
 સૂબાના દીનાનના નામપરનો કાઢવામા આવ્યો તેથી મજૂર શખ્સો તેણી
 તરફ રવાના થયા. પવિત્ર શાહે એવું ફરમાન કાઢ્યું કે જત્રાના એ
 (પવિત્ર) રથજો (મહા ને મદીના)મા વમતા ગરીબો (સૈપદો)ને આપવા
 માટે પાંચ લાખ રૂપીઆ અમદાવાદ સૂબાના જઝીયાકરની આવકમાંથી અમા-
 નત કાઢવા અને તે રકમ ત્યા પહોચાડવા મહમદ હકીમખાનને મુકરર કરવામા
 આવ્યો. ખજાને આમેરા (પહલીક-બાદશાહી-ત્રીજેરી) માટે મુકરર કરેલા
 પાયદળનો દરમયો (પગાર) અમદાવાદ સૂબાના ખરચની વિગતમા દાખલ
 કરવામાં આવ્યો હતો, પણ હવે એવો હુકમ કરવામા આવ્યો કે મામૂલી
 રિવાજ મુજબ તેમના પગાર-દરમાયાની-જવાબદારી સૂબાના નાજિમને
 માથે છે, તેથી તેમણે પોતાનો પગાર તે ખાતેથી લેવો. સૂફી મંત્રદાયના
 સત્ય તથા યાનથી વિઘ્નિત શેખ અલી સરદારીને ખરચમા મદદ તરીકે
 રૂ. બે હજાર તથા વિદ્વાનોમા શ્રેષ્ઠ એવા શાહ વજીહુદ્દીન (ઈશ્વર
 તેની કજરને પવિત્ર રાખે) ના પુત્રોમાના એક સૈયદ અમદમદને રૂ.

પાંચસો આપવા સૂખાના જાગીયાકરનાર ખજાનાપર દુકમ થયો, અને
 દાખલખતરખાતાના અમીનની જગા મીર ઇબ્રાહીમની ફેરફારીમા સૈયદ
 ફતેહઉલ્લાને આપવામાં આવી, અને ખજરપત્રી મદફૂઝખાનના લખાણપરથી
 પવિત્ર શાહના કાનપર એવી વાત આવી કે હુઝરત મદફૂઝ આસમના
 પુત્રોમાનો એક સૈયદ હુમૈદ શાહનશાહના રાજ્યાભિષેકને પ્રમંજે વાટ-
 ખરચીના અભાવ તથા રસ્તાના જોખમને કીધે મુબારકખાદી આપવા
 હાજર થઈ શક્યો નહોતો અને મામૂલી-આસતા આવેલા-ગિવાજ મુજબ
 આગલા શહેનશાહોના રાજ્યાભિષેક પ્રમંજે તેઓ મુબારકખાદી આપવા
 દરબારી ઉખરે (કચેરીમા) આવતા ત્યારે તેમને રાજતરફથી ઉમદા ચોરાક,
 પંદરસે રૂપીઆ રોકડા તથા એક હાથળી અથવા હાથળીની કીમત પેટે
 રૂ. ત્રણહજાર આપી નવાજવામા આવતા, તેથી સૂખાના દીવાનપર ઉચ્ચ
 ફરમાન કાઢવામા આવ્યું કે રસ્તામાં જરૂર પડે તેટલો સામાન સૈયદને
 આપવો અને તેને શહેનશાહની દરગાહમા રવાના કરવો, તે મુજબ તેને
 રવાના કરવામા આવ્યો. અમુકદુલ હુમીદખાન તથા સૈયદ અકીલખાનની
 શહેનશાહની દરબાર તરફ રવાના થવાની હકીકત પૂર્વે લખાઈ ગઈ છે,
 જ્યારે એ મને ખાન અકબરખાદની રાજધાનીએ પહોચી ગયા ત્યારે ત્યાંથી
 સૈયદ અકીલખાન પાટણના સૂખા સરશુલખાન પાસે ગયો, અને અમુ-
 કદુલહુમીદખાન ખુદ દલુરશ્રી પાસે હાજર થઈ ગયો અને દુક વખતમા
 સોરઠની ફોજદારી મેળવવાનું માન પામી ત્યાંથી પાછો ફર્યો અને શહેરની
 બહાર આવી પહોચ્યો અને સિપાઈઓને નોકરીમા રાખી લઈ સોરઠ
 તરફ ગયો સૈયદ હુમૈદ શહેનશાહની ખિદમતમા હાજર થઈ ગયો, તેને
 આસતા આવેલા ગિવાજ મુજબ રોકડ નાણું તથા હાથળી આપી પાછા
 ફરવાની રજા આપવામા આવી વળા-યોગીઓમા એક એવા સંત
 અહમદમહમદુ (ઈશ્વર તેમની કબર પવિત્ર રાખે) ની દરગાહના વલી
 (મુતવલી) ની જગા પણ તેને આપવામા આવી. પોતાના છોકરા કાઝે-
 મખાનને રામ રૂઝનાથદાસ જોડે નાખન દીવાન તરીકે નીમી મહી નદીના
 પ્રદેશના શુલાઓનો બદોખરત કરવા તથા વડોદરા પરમણાના અને તે
 તરફના મહાસોના ફિસાદખોરો તથા કોળીઓને નસીદત આપવા તથા
 સજા કરવા માટે હુદરકુવીખાન પોતે ગયાથી નીકળ્યો અને થોડો વખત એ
 પ્રદેશની પાડોશમા રહી રજૂ થએલા કામ કરવામા ગુંથાયો, તેવામા

• સાદી ખજાનાના ચાર વિભાગમના એક, એમા જાગીયાવેરાની ઉપજ
 જમે થતી હતી

સૌભાગ્યવંત દરબારમાં રહેતા વડીલોના પત્રોપરથી જાહેર થયું કે સમસામ ઉદ્દોલોની સુબેદારી પરથી બદલી થઈ છે; તેથી પોતે કાઝેમખાન તથા રાય રૂઘનાથદાસને લખી જણાવ્યું કે પોતાની દીવાનીના સમયમાં જે જે કામ થયાં હોય તેની રીતસર નોંધ કરવા માટે એ (દીવાની) ખાતાના દફતર લખનારાઓને તેમને જોઈતા સરસામાન-સાધનો-માણસો ને નોકરો સાથે વડોદરે મોકલવા વળી સૂબાના નાઝિમના આવી પહોંચતા સુધી શહેરના બચાવ તથા રક્ષણ માટે પાલણપોરના ફોજદાર ગઝનીખાન ઉદ્દે મહમદશીરોઝ ઝાલોરીને નાયબ તરીકે નીમ્યો. પહેલા રખી માસની પહેલી તારીખે કાઝેમખાને અમદાવાદ છોડ્યું અને તેજ દિવસે ગઝનીખાન પાલણપોરથી આવી શહેરમાં દાખલ થયો. ઈરાનના વાલીનો એલચી મીરમુર્તઝા તથા પાદશાહનો પગ લઇને જનાર રશીદખાન એજ અરસામાં એક બીજાની પાછળ અમદાવાદથી નીકળી મુરત બંદર તરફ રવાના થયા.

મહમદરઝી ઉદ્દરજાનત પાદશાહની સલતનત, મહારાજ અજીતસિંહની સુબેદારી, હૈદરકુલીખાનની નાયબગીરી, અને મહેરઅલીખાન ને નાહરખાનની દીવાની.

કેટલાએક કારણે — કે જે આ જગાએ લખવાની જરૂર નથી, કારણ આ પુસ્તક તે માત્ર અમદાવાદ સૂબામાં બનેલી હકીકત તથા બરાવોનો ઇતિહાસ છે ને લીધે બાદગાહ મહમદ શીરોખસિયર અને વઝીર કુતુબ ઉલ્લુ મુલક વચ્ચે અણબનાવ થયો. અમીર ઉલ્લુમરા સૈયદહુસન અલીખાન બહાદુર આ વખતે દક્ષિણ પ્રદેશની સરદારી ભોગવતો હતો, તેને ખબર હતી કે બાદશાહના મનનું વલણ તેના બાઈ તરફ સાફ નહતું, અને તેથી પોતે એક મોટા લશ્કર સાથે અને રાજા શાહુના પ્રધાન ('મદાર' ઉલ-મહામ) બાલાઝરાવ અને પચાસહજાર મરાઠા ઘોડેસવારોની ફોજ પાછી સાથે લઈને પાંચતખ્ત દિલ્હી તરફ ઉતાવળે આવવા નીકળી પડ્યો. ને ત્યાં પહોંચી મહમદ શીરોખ સિયરને મહેલમાં કેદ કરી પાછળથી શહીદ કર્યો (મારી નાખ્યો.)

— વઝીરોને 'રહે' રસ્તાની ધૂળ સમાન બનાવી.

જુલમને આસમાન સુધી પહોંચાડ્યો.

છે કે જેની રૂપે ખલીફા અને સત્તા ભોગવનાર શાહનશાહની (દમારી) દરબારમાંથી, સઘળા ઉચ્ચ સરકારી મનમજદારોની કુલ્તે(બધી) જાગીરા જૂના રિવાજ મુજબ બદાવ અને કાયમ ગખવામાં આવે છે, તેથી દરેક દીવાનને લખી જણાવવું કે જાગીરદારોને આપેલા મદાલો પડેવાની માફક બદાલ ગયા છે એમ મળી, આ સુખપ્રદ મમયે નવી સનદો રજૂ કરવાની માગણી કરી તેમને તેમણે મતાવવા યા દેરાન કરવા નહિ^૧ વળી નીચે જણાવેલો કવિનારૂપી લેખ કે જે સિલ્લા પર પાડવા માટે નક્કી કરવામાં આવ્યો હતો તે પ્રમાણે સિલ્લા પાડવામાં આવ્યા.

“જદ સિકે બ દિદ બા હકાગન બરકત
શાહનશાહે બહરો બગ રશી ઉદ્દરજાત.”
દરિયા તથા જમીનના પાદશાહ, રશી ઉદ્દરજાતે,
હજારો આશિરો સાથે હિંદમાં (આ) સિકે પાડ્યો

પહેલા જમાદી માસની દસમી તારીખે, નાહરખાન કે જે અમલ ને ઈજારો મળી જાતી ત્રણ હજાર તથા હજાર સવાગી પહોંથી વિભૂષિત થયો હતો તથા જેણે મહારાજા અને કુતુબ ઉત્તુમુલ્કની વચ્ચેના કાર્યોમાં અધ્યક્ષ તરીકે વાતચીત કરી હતી, તેને ખિલાફત તથા પૃથ્વીના રક્ષકની કચેરીમાંથી મહેરબાનીખાનની બદલીને સમગ્ર સૂનારા દીવાનપદ પર તથા ઉદ્દરકુલીખાનની બદલીને સમગ્ર પેશવાદ અને ધોળકા પગજીની અને દોહદ કસબાની અમીનની જગા કે જે તેને સ્વાધીન હતી, તેના પર તથા સાયમકાન અને કાપક બજારના દારોગા તથા કરોડોના ઓદા પર નીમી તે તેને સોંપવામાં આવ્યા, અને તેના નાયમ તરીકે તેનો ભાઈ રૂહઉલ્લાખાન આવી પહોંચે ત્યાં સુધી એ ઓદાઓ મહેરબાનીખાનને સોંપવામાં આવ્યા. કુતુબઉત્તુમુલ્ક ધર્મીન ઉદ્દોનાની મહેર સાથનું એક બાદશાહી ફરમાન, રાજ્યારોહજીના પહેલા વરસના પહેલા જમાદી માસની અગીઆ-
રમી તારીખે લખાએલું, નાહરખાનના નામપરનું જગીયાકર લેવાનું માફ કરવાની બાબતમાં આવી પહોંચ્યું.

૧ જેમના પર પાદશાહ યા સનદ આપનારની ખાસ મહેરબાની થતી તેમને વારસે નવી સનદ મેળવવાની એટલે વાઝ કરાવવાની ફરજમાંથી મુક્ત કરવામાં આવવા સાધારણ રીતે તો તે સનદમાંજ તેક લખવામાં આવ્યું અર્થ એક સમીતી તેવી સૂચના આપી હોય છે

જઝીયાની માફી બાબતના ફરમાનની નકલ

એવી કે, ઉચ્ચતા તથા મહત્વના રક્ષક, વજરાત તથા બાહોશીના ભોગવનારા, નાદરખાન, જીવતા રહો ! હાથમાં, અધિકાર તથા હાકેમીને શોભાવનાર, જહોજવાલી ને સત્તા ભોગવનાર, ઉમદતઉદ્દુમ્બક, બક્ષી ઉલ-મમાલેક, અમીરઉલઉમરા બહાદુર, ફિરૌઝખાન, સિપાહસરદારની મહોર સાથેના એક ખબરપત્ર દફતર (કચેરી) માં મળ્યો કે જેમાં અધિકાર તથા હાકેમીને શોભાવનાર, રાજરાજેથી રાજા અમીરસિંહ તરફથી જઝીયા કર લેવાનું આદ્ર કરવાની વિનંતી હમારી પવિત્ર સેવામાં અરજીરૂપે કરવામાં આવી છે, તેથી વિધાતાના લેખ જેવો આ તાકીદનો હુકમ પ્રસિદ્ધિનું માન પામ્યો: (તે એવો) કે એ કર માફ કરવાની બાબતને અગત્યતા આપે (માફ કરે). આ સખખને લીધે આ (બાદશાહી) ફરમાન લખવામાં આવે છે કે તે ઉચ્ચતાના રક્ષક, આ બાબતમાં હમારા ઉચ્ચ હુકમને અનુસરી તેનો અમલ કરી અમદાવાદ શહેર તથા મજહર સુખાના મહાસોના જઝીયા ઉધરાવનાર ખાતાના મુતસદ્દીયોને તે ઉધરાવતા અટકાવવા તથા આ કામ ઘણી સાવચેતીથી-કાળજીથી કરવું કે જેથી કોઈને પણ કોઈના તરફથી અકચર વેઠવી પડે નહિ. આ બાબતમાં પૃથ્વીપતિ હજૂરશ્રીની તરફની આને દૃઢ તાકીદ સમજવી; જેથી કરીને એજ સાલના ખીલ જમાદી માસની પાચમી તારીખ સુધીમાં તે મહેરબાનીખાને એ હુકમ અમલમાં મૂકી દીધો, અને તે તારીખથી આજ સુધી ફરીથી જઝીયા કર લેવાનું કોઈ પણ વખતે ઠેરવવામાં આવ્યું નથી & વળી સુખાના દીવાન પર ખીલે એક હુકમ કાઢવામાં આવ્યો કે જે નવા નવા ઓહા હઝરત ખુદમંઝેલ (ઔરંગઝેબ)ને ફરૌખસિયરના સમયમાં કાઢવામાં આવેલા, અને જે હઝરત ખુદમંઝેલ (શાહજહાન)ના વખતમાં ન હતો તે બધા મોકૂફ કરવા, તેથી તૈયબખાન જે અમદાવાદ સુખાના તથા સુરતના સુખારક બંદરના બહુતાત & ખાતાનો ઉપરી હતો તે મોકૂફ થયો અને હજી સુધી

જઝીયા કર જેરમુસલમાનો પાસથી લેવાતો, અને તે બાદશાહી ખાનનામાં બરાતો, ધર્મોદાયામાં વપરાતો, ને એમાંથી કેટલીએક રકમો તે કેટલાકને પેટી દર પેટી મળી જતી.

X બહુતાત એટલે મેવત પામેલા-ગ્રીનવારસી-માણસોની મિલકત નોખવાનું ખાતું.

એ બે શહેરોમાં એ ખાતું પાછું બોલવામાં આવ્યું નથી. આ સાલના શબ્દાલ માસમાં નાદરખાનનો બાઈ રૂદ્ધિલાખાન હજૂરમાંથી આવી પહોંચ્યો અને તેણે નાયબ દીવાનનો ઓદો સંજાળી લીધો. આજ સમયમાં દાણે! એક રીતે મોઘો થઈ ગયો તેથી નાયબ નાઝિમે ક્લૌઆ મહાજનના બે મુખ્ય માણસોને પકડી તેમનાં પેટ ચીરી તેમને હંટ પર બાંધી શહેરમાં ફેરવ્યા, આને લીધે બીજાઓને ધડો મળ્યો અને મોંઘવારી એટલી બધી ન રહી. તેણે કાઝેમબેગના છોકરા માસૂમકુલીને લશ્કર આપી તેની સાથમાં, પોતાના છોકરા અશરફઅલીખાનને, પરગણાનો બંદોબસ્ત કરવા તથા પેશકશ ઉધરાવવા મોકલ્યો. તેઓ સાબરમતી બિંદા તરફ મોરી ને મીંકરીજ સુધી ગયા અને થોડા વખત બાદ પાછા ફર્યા. હૈદરકુલીખાનની ફેરફારીમાં સુરત બંદરના મુતસદ્દીની જગા તથા રામનગરની સરદારના કિલાના રક્ષણનું કામ ફિદવીખાનને આપવામાં આવ્યાં હતા, પ્રથમ તે હુકમનો અમલ કરવામાં આવ્યો ન હતો તેથી એજ સાલની રખીફસલ (વસંતઋતુ)ની શરૂઆતમાં તનફૂઝલ સાલમાં અધિકાર તથા હાકેમીને શોભાવનાર, બહોળસાલી ને સત્તા બોખવનાર, બક્ષીઉલમમાલેક, અમીરઉલઉમરા, બહાદૂર ફિરોઝજંગ, સિપાહ સરદારના નીમેશ માણસ સૈયદ હુસેનઅલીખાનને આપવામાં આવી, અને તે જગાના નાયબની સનદ કોષ્ટક સલામખાનને મળવાથી તે તેણી તરફ રવાના થયો. ખંજાત બંદરના મુતસદ્દીની જગા મહેરઅલીખાનને આપવામાં આવી. તેણે પોતાના પુત્ર અશરફ અલીખાનને પોતાનો નાયબ નીમ્યો. ધરિનના વાલી (શાહ) તરફ પાઠશાહનો પત્ર, થોડું જવાહેર અને થોડા લાખ જવા રેશીદખાનને મુકરર કરેલો હતો અને તેણી તરફ રવાના થયા માટે તે સુરત આવી પહોંચ્યો હતો તે હકીકત આગળ સખાઈ ગઈ છે, પરંતુ મસકતમાં બળવો થએલો હોવાથી વહાણોને જવાનો રસ્તો બંધ થઈ ગયો હતો તેથી તેને મજહૂર (સુરત) બંદરમાં રોકાઈ રહેવું પડ્યું હતું. આ અવસ્થામાં પાદશાહી ફરમાન મુજબ જવાહેર વગેરે તેને મહેરઅલીખાનનાં માણસોને સોંપી દેવું પડ્યું. બરુચ પરમણું ખાજ અબ્દુલકરીમખાનના તાજામાં હોવાથી અને (આગળના) હુકમ મુજબ ત્યાંની મહેસૂલ ફૂંટીઓ મારફત હજૂરથી તરફ જતી હતી તે અગવડ દૂર કરવાને એવો હુકમ કાઢવામાં આવ્યો કે તે નાણાં અમદાવાદની તીજેરીમાં સૂચાના દીવાનને નામે બરવાં.

મહામદરશીઉદ્દૈનલત જે શાહજહાન બાદશાહને નામે ઓ-
ળખાય છે તેની સલતનતનો સમય, મહારાજ અજીત-
સિંહની સૂબેદારી, મહેરઅલીખાનની નાયબ સૂબેદારી
અને રૂહઉલ્લાખાનના નાયબ નાહરખાનની દીવાની

હુકમત જનન આગમગાહ (ગ્વર્ગમ્થ) બાદશાહ રશી ઉદ્દૈનલતને
આગળથીજ કાયબગનો મરજ લાગુ પડેવો હોવાથી ઈશ્વરની એવી ઈચ્છા
હતી કે તેમની હાજીના પાછવા ભાગમા પશુ થોડો વખત તેઓએ
મુલતાનની ગાદીએ બેસવું, તે પ્રમાણે રાજગાદી ભોગવી મહાન રજબ
મામની વીસમી તારીખે આ નામવત ફુનિયાના ગબ્લાધિકારને હેઠ્ઠી
સવામ કરી તેઓ શાશ્વત રહે એવા પ્રદેશ તરફ દ્રવ્ય કરી ગયા. પોતાના
મહોટાભાઈ મહમદ રશી ઉદ્દૈનલતને પોતાની પાછળ ગાદીએ બેમાડવા માટે
પોતાના વજીરો તથા અમીરોને, પોતાના મગ્લુકાગે, તેઓ ફરમાન કરી
ગયા હતા, તેથી તેજ મહીનાની વીસમી તારીખ ને ચનીવારે તેઓ ખિવાકત
અને પૃથ્વીપતિની ગાદીએ બેસા અને તે ગિરના બાદશાહી ફરમાનો તથા
હુકમે આખા રાજના નાજિમો તથા દીવાનો પર કાઢવામા આવ્યા.

રાજ્યાભિષેક થવા બાબતના દીવાન નાહરખાનના નામપરના
પવિત્ર (બાદશાહી) ફરમાનની નકલ

એવી કે, મહાન ઈશ્વરનું સર્પૂર્ણ શાણપણ કે જેનાપર ફુનીયા ને
ફુનીયાવાસીઓના સુખની જવાબદારી મહેવી છે તે જે પૃથ્વી અને પૃથ્વી-
વાસીઓના બહોળત જળવાઈ રહેવાનું કારણ છે તે શાણપણના હુકમને
અનુસરી જનનમા આરામગાહ પામેલા એવા (ગ્વર્ગમ્થ) બાદશાહ ઉચ્ચ
દરજાની સીડીએ ચઢતાગ, ઉચ્ચ ગ્વર્ગની વાડીઓના ઉચ્ચ માર્ગે
જનારા, શાહ રશીઉદ્દૈનલતને, ઈશ્વર એની કબજ સુવાસિત ગામે, વસીયત
(ફરમાન) કરેલું હતું કે રાજ્યામન, હમાગ નામદાર ને મત્તાશાળી મહોટાભાઈ
વડે શોભાયમાન થાય, તે વસીયત (ફરમાન)ને અનુસરી રજબમામની
વીસમી તારીખ ને ચનીવારે, સૂર્યોદય સમયે, સામાન્ય તથા વિશ્વવિજેતા-
ની મગલમય ગાદીએ, ધર્મરક્ષક, શક્તિ સમૃદ્ધિ ને સુખાચરને વધાવનાર,
મહત્વ ને કીર્તિની મથાવને પ્રકાશિત કરનાર, શુભકારક જાની મોભા (કુમર),
ગુરુગાન કુરુળના તાજની રોનક, સિક્કે દરના દરજાના મઝાદ, સુલેમાનના

મનમારિંગા મુતનાન (ખુમરો), ઈન્સાપી ખાદિ, દાગ જેવા નિવાથી પાદ-
 શાહ, મશ્વર ૧૧ ખામ પ્રતિનિધિ, મગજનદારની રિયાઝ દયાના પડઠાયા
 જેવા રિશ્ત પ્રમશિન પાદશાહના આરોહણથી નરીન ચણગાર ને શોભા તથા
 આમાપ પ્રમશ પ્રાપ્ત થયાં વળી તેજ સુભાગ્યથી પ્રકાશિત દિગ્વિજયી કણે
 એવા એક વિશ્વનંદ ને સૂર્યના જેવા તેજરની નીચે મુજમના હુમને પ્રસિદ્ધીનું
 માન અને પ્રચલિત થયાનું અહોભાગ્ય મળ્યું (તે એવું) કે હવે પડી પોતાના
 મગજનમય ખેનાખ તથા મુમાગર ને પવિત્ર નામને ગાદગદાન પાદશાહ એની
 મહાથી શાની હુમાનોમા લખના તથા બાદગાદી મહોગમા મનગવા વળી
 મત્યપ્રિય પાદશાહની નૈયત (ઈન્જા) મપાઈ રીતે મરે પ્રાણીઓને સુખ
 આપના આ બાસો આમ (હયા નીચા) સીને અમન અમનમા રાખવા
 હુપગર દોગનાએની હોવાથી માત્રા નના સઘળા નાજિમ, ફાજલાર ને દીવાન
 તથા આ હમેશ દરે એના ગત્યના સર્વ કારભારીઓપર કૃપાથી પૂર્ણ
 હુમાનો અને રિશ્તને વ્યવસ્થિત કરનાર હુકમો મોકલવા (આઘા યધ) (તે
 એના) બીદારને કૃપાની રૂએ સઘળા બાદશાહી નોકરોએ આગવા ગિલાજ
 મુજમ પોતે જે કામમજ કરતા હોય તે કરના તથા તેઓ જે રજા બળ
 વતા હાય તે બજાવવા મળે તેમને બહાન કરવામા આવ્યા છે, તેથી
 તેમની ફર હે તેમને મહેસન આપનાર ગૈયતની પરવશી, ગરીમ ને
 નિગધાર માપસોને આશ્રય, મુસાદર તથા વરેમાર્ગનું રક્ષણ દતા કિમાદને
 નિર્મૂળ તથા શહેરમા જે હુકમગોર માણ્યો હોય તેમને શિક્ષા મરવામા
 પુખ્ત પ્રયત્ન તથા ઘણી મજેશ રવી આટના માટે આની જનાબના
 હુમ મુજ ૧ આ હુમાન લખવામા આવે છે માટે મઘળા અધિકારીઓએ
 આવી પાદશાહી મહુગ્યાનીઓ અને કૃપાઓ માટે મશ્વરો આભાર માની,
 નિશ્ચિત મન ગાખી, બીદારને મહેરબાનીપૂર્ણ દરમારમાથી સત્ય માર્ગદર્શક
 જે આ ફરમાન કાદવામા આ મુ છે તે મુજબ પોતાની નોમરી બજાવના
 મહેલુ વળી અમદા ૧ સૂબાની દરશાબોમા મમમોમા સોનારૂપા વગેરેના
 સિદ્ધ પાડી તેના પર નીચે લખેલી લીંગે કનરવી આ માખનમા પાદશા-
 હના દરમાગમાથી તગ્ન અમલમા મૂકવા જેવો હુમ મોકલ્યો છે એમ
 સમજવું પાદશાહની પવિત્ર હજૂરમા જે હરફે મુમરક સિદ્ધ મગજનરાયા
 તે નીચે મુજબ શાહજહાન બાદશાહ આઝીગ સુખાગક સિદ્ધો આજ મત-
 લખો હુકમ નાયમ નાજિમ પર પણ મદવામા આવ્યો મદાગળ અજીત
 શિદ ૩ જેમને સુખા તરીકે બહાવ વરવામા આ યા ૧ ના તમના તરફથી
 નાયબ કાજિમ તરીકે બિમાએના મહેર અલીખાન, અબો ૧ સૂબાના નાયબ

દીવાન, રૂઢિલાખાન, એ જાને જણાએ સાથે ખેરીને (સંભવ-શકિત) તે મહાન પાદશાહના નામનો જ્યાં ત્યાં પડે વજડાવ્યો અને ટંકશાળમાં પાડેલા સોના ચાંદોનાં સિક્કાં પાદશાહનો ખેતાખે કોતરવાને લીધે પૂરેપૂરી કસોટીવાળા ચાલુ થયા. વળી દીવાની, દારોગી, કાપડ બજાર વગેરેના તથા કુલ્લે સાયર મહાલના કરોડી તથા અમદાવાદ સૂબાની પાયખાટીની અમીની તથા મેજદૂર સૂબાને લગતા પેટલાદ તથા ઘોળકાં પંરગણાની ફોજદારી, એ સર્વ જગાપર અગાઉના દસ્તૂર મુજબ નાહરખાનને બહાલ કરી કાયમ રાખવાનું ફરમાન પણ કાઢવામાં આવ્યું. તેમજ સૂબાના દીવાન ને નાયબ નાજિમ વગેરે બાદશાહી મુતસદ્દીયો (અમલદારો) જેને મળી, ઝવેરી કપૂરઅંદ ભણસાળીનું ઘર જપત કરવાનો હુકમ મળ્યો. સ્વર્ગરથ બાદશાહની વિધવા, મહારાજા અશ્વત્થિસિંહની કુંવરી મહારાણીના દરખાચો જે રૂપીઆ અદાર હજારનો દરાવવામાં આવ્યો હતો તે તેને અમદાવાદ સૂબાના બાદશાહી ખજાનામાંથી પહોંચાડતા રહેવા માટે પરવાનો (હુકમ) કાઢવામાં આવ્યો, વળી મરહુમ બાદશાહના વખતમાં ધર્મોદા ખેરાતમાં વાપરવા (મકકે) મોકલવા માટે પાંચ લાખ રૂપીઆ મહમદ હુસીનખાન દારોગાને આપવાના નક્કી થયા હતા તેમાંથી બધા મળી ત્રણ લાખ રૂપીઆ તેને હવાલે થયા હતા. ને બાકીના બે લાખ રૂપીઆ સુરત ખંદેર દારોગાપર ત્યાં મોકલવા માટે મોકલવાનો બાદશાહી હુકમ નીકળ્યો. વળી મહાન મક્કા શહેરના રહીશ, હજરતની યાત્રાએ જનાર યાત્રાળુઓના ઉપરી (મોઅલ્લમ) શેખ મહમદ ગોમને ઈનામ તરીકે મીરજુમલા, મોઝમખાન, ખાનખાનાન, બહાદૂર સદરે લડાન, સદરે સદરની લવાગણ મુજબ, રૂપીઆ ત્રણ હજાર અમદાવાદની ત્રીંગેરીમાંથી આપવાનો હુકમ થયો. વળી જેમની પાસે લગીરે હતી તથા જેમને પેટીયાં (સદામત) અપાતા, ને શુવાઈ આ બાંધી આપેલી હતી, તેમને તે સર્વે તથા ઈનામ તરીકે આપેલા વનન વજર વગેરે ચાલુ રાખવા દરેક જાનની બહેરો આગળની માફકજ કાયમ રાખવામાં આવી અને તે સધળાને માટે નવી સનદોની માગણી કરી કોઈને સત્તાવશ નહિ એવા મવિજ હુકમો દીવાનપદના રક્ષક (મદેર અલીખાન) પર નીકળ્યા.

સુરત બંદરની આસપાસમાં પીલાજી ગાયકવાડ મરાઠાના બંધેડાની શરૂઆત

આ અગસામાં પીલાજીના ગાયકવાડ મરાઠાએ સુરત બંદરની આ
અસપાસમાં બંધેડા કાઢવારૂપ માથું ઉઠાવી ગામડાઓ પર હુમલો કરી, તેને
તારાજ કરી નાખી ચેતાને તામે લઈ લેવાનો હાથ લખા થો ત્યાના નાયબ
મુતસદી શેખ ઉમરસલામખાને સંપદ આપે તથા મહમદખાનને એક
લશ્કર લઈ જઈ તેની સામે થયા ને તેને હાકી કાઢવા મોખ્યા તેમની
વચ્ચે લડાઈ થતા મહમદખાનહ જખમી થયો, ને મરાઠાઓને હાથે પ્રે
પકડાઈ ગયો પણ છૂટા થવા માટે હડ ભગવાનું વચન (ransom)
આપી છૂટો થઈ ગયો ત્યારબાદ હવે વગે ફરી ફરીને પીલાજીએ આ
બાજી આપવા માડ્યું અને સુરત સરકારને લગતા લોશ્વહ (?) આમલતને
તામે આવેના શોનપગ ગામને કબજે કરી ત્યા રહેવા માડ્યું વળી આજ
વગસમાં સુરત બંદરથી રેશમી માન લાધેના પ્રેયાક ગાડા અમદાવાદ
જતા હતા તેને મહી નદી ઓગળતા ત્યાના ઢેળાઓએ લૂટી લીધા આ
ઉપરથી નાયબ નાજિમ મહેર અલીખાને મુખ્ય અમનદારો, સરકારી
(બા.શાહી) અમલદારોની મહેર માથની અગજ અને સૂબાના દીવાનની
ટૂક સહી સાથેના તાકીદ હુકમ મેગરી બાદગાહી ત્રીન્નેરીમાથી એનાખ
પાચ હજાર રૂપીઆ લીધા અને તેના વડે મિપાઈ ઓની ફોજ ઉભી કરી
તેમની સામે થયો અને પરિણામે બની શક્યો તેટલો કાળાઓએ લૂટેલો
માલ પાડો મેગરી તેના માનિગને હાલે મ્યો અને હવે બંધેડા નહિ કરે
તેવા તેમના જામીન લઈ પાડો ર્યો

હજરત ફિરદૌસ આરામગાહ મહમદ રૌશન અખ્તર,
જેનો ખેતાબ મહમદશાહ બાદશાહ હતો તેની પાદ-
શાહી, તથા મહારાજ અજીતસિંહની સૂબેદારી,
મહેર અલીખાનની નાયબી તથા નાહરખાનની
દીવાની અને રૂહઉલ્લાખાનની નાયબી

મરહૂમ બાદશાહના મૃત્યુ અને જન્મ આરામગાહ બાદશાહ મહમદ
રૌશન ઉદ્દરજામતના અવસાન બાદ, મહમદ નીકૂ સીયર, નામના પાદશાહ
ઝાદા મહમદ અકબરના નબીરા (પૌત્ર)ને, રાજધાનીના શહેર અકબરા-
બાદ (આગ્રા)ના અર્ક (કિલ્લા)માં રાજકીય તરીકે રાખવામાં આવ્યો હતો,
તેણે આ અવ્યવસ્થિત સમયનો લાભ લઈ કિલ્લામાંના સૈનિકોને પોતાના કરી
લઈ બળવો કરવાનો ધરિદો કર્યો, અને ઘણાએક રાજાઓ અને ઉમરાવો
દે જેમને મરહૂમ પાદશાહના મૃત્યુની ઘટનાને લીધે કુતુબ ઉલ્લમુલ્ક અને
અમીર ઉલ્લમરા જેડે એક જાતનો અણબનાવ થયો હતો, તેમને પોતાના
પક્ષમાં રહેવાનું કહેણ મોકલી કાગળો લખ્યા, અને તેમાંથી કેટલાએક જેડે
ખાનગી પત્ર વ્યવહાર પણ ચાલ્યો. પણ આ છૂપી વાત ખુલ્લી થઈ ગઈ
અને ઉંચ અને નીચ દરેકે તેની ચકચારે કરવા માડી. મહમદ નીકૂ સીયરે
પણ કિલ્લાને મજબૂત બનાવી પાદશાહ તરીકેનો પોતાનો વાવટો ઉરાડ્યો.
આ બળવો દાખી દેવાને માટે કુતુબ ઉલ્લમુલ્ક અને અમીર ઉલ્લમરા એ
હજરત શાહજહાન બાદશાહની જેડે જેડે, તોપખાનાની મામત્રી (અને
તોપચીઓ) માથે લઈ શાહજહાનબાદ (દિલ્હી)ના પાટનગરમાંથી નીકળી
રાજધાનીના શહેર અકબરાબાદ (આગ્રા) તરફ દૃઢ કરી. ત્યાં ઘેરો ઘાસ-
વાના, તોપ બંદૂકનો મારો ચલાવવાના તથા મોરચા બાંધવાના કાર્યમાં
તેમને થોડો વખત ગાળવો પડ્યો. એ અરસામાં શબ્દાત્ર મામની આખરમાં
શાહજહાન બાદશાહનું અવસાન થયું. આને લીધે કુતુબ ઉલ્લમુલ્ક તથા
અમીર ઉલ્લમરાએ, નજમુદ્દીન અલીખાન, કે જે અમીર ઉલ્લમરાનો
બાઈ થતો હતો અને જે પાટનગર (દિલ્હી)ની સૂબેદારીનો ઝાદો બોગવતો
હતો તેને લખી જણાવ્યું કે જેમ બને તેમ જલદી બાદશાહી કુટુંબના
એક શાહઝાદાને તેણી તરફ મોકલવો, કે જેથી તેઓ આ તરફ પધારી
પોતાની વંશપરંપરાની ગાદી પર બીગળને ગાદીને ગોઠાવે. હવે દૈવી તક-

દીરે તથા ઈશ્વરજીએ એવી યોજના ધરી હતી કે મહાન અને સનાદીન પ્રજાના સેવકોમાંથી મહામદ ગૈશન આપ્તો ઈશ્વરે મહામદ જહાનશાહ બાદશાહ પિતૃ હોય તે ખુદ મહામદ (અંજીર) પાદશાહી તખ્ત પર બેસી જાય તેની યોજના ધરાવે તેથી સૈયદ નજમુદ્દીન અલીખાન તે પવિત્ર શાહજાદાની હાજરીમાં હાજર થયો અને ઉપલી હાજર તેમને અગ્રગણે જણાવી, અને તે અગ્ર (મીઠાને દગળે પહેાચી) કપૂર રહી અને તેજ દીવએ જગર બેઠાના સના વગેરે તૈયાર કરી અંધથી ગાજવાનીના ગહેર તરફ જવા પોતે નીકળી પડ્યો વગરે અને અમીર ઉમરગોએ તેમને આવકાથી વધાવી લઈ મુખ્યારકમાદી આપી હિ સ ૧૯૩૧ ના પવિત્ર જિન્કદ મામની પદરમાં તારીખે પોતાના વડવાઓની ગાદીએ બેઠી પોતાનો ખેનાબ મહામદશાહ બાદશાહ ગણ્યો.

જ્યારે મૃત્યુ એક માથા પરથી ચુકે પાડી નાખે છે,
ત્યારે આસમાન તે બીજાના મસ્તક પર મુકે છે,
(આસમાની) પંદર રમી એ વસ્તુ તેજ છે કે જે
સામ ને હામના મસ્તકની આસપાસ પણ ફરી (ગઈ) હતી

કુતુબ ઉનનુ'ક તથા અમીર ઉનનુ'ક અને બીજા અમીર ઉમરગો ને ઉત્તમ પોશાકોના ઈનામો આપી તથા બીજા ઘણી નવાજેગો આપી નવાજ્યા અને માન આપ્યું અને ચાલના આવેના ગિલાનને અનુમતી મુખ્ય વજીરો સત્તાવારો ઓઢી તથા અમીર ઉનનુ'ક પદ કુતુબ ઉનનુ'ક તથા સૈયદ અલીખાનને આપવામાં આવ્યા વળી એમ પણ ફરાવવામાં આવ્યું કે બાદશાહે ગાદીએ બેઠવાની મુખ્યારક સામની શરૂઆત મહામદ ફરોખસિયરના મૃત્યુના દીવસથી ગણવી તેમજ ગણ્યતા મધ્યમાં સુબેદારો, ફાજદારો, તથા દીવાનો તરફ બાદશાહના ગાદીપર બેઠાના શાશ્વત શુભ સમાચાર તેમના મેજબની જણ માટે, વધ ફરમાવે તથા માન્ય રાખવા પડે એવા હુકમો આપવામાં આવ્યા વળી ચાલતા આવેલા ગિલાન મુજબ અમદાવાદની સુબેદારી પર અછતસિદને, તથા દીવાનના પદ પર નાહર-ખાનને બહાન મુજબ આવ્યા અને મહેરબાનીખાને નિઝામનનું કામ-કાજ કરવા માડ્યું.

‘બાદશાહના’ રાજ્યારોહણની બાબતના દીવાને નાહરખાન ઉપરના ફરમાનની નકલ .

આ શુભ સમયમાં કે બ્યારે અજોડ (ધર્મ)ની અત્યંત કૃપા અને મહાન ને ઉચ્ચ (પરમેશ્વર)ની ઘણી મહેર વડે ખર્લીફાની બેઠકવાળા તખ્તે અને આસમાનના પાયાવાળા શાહી કચેરીએ મુલતાનોના મુલતાન, શહેન-શાહોના શહેનશાહ, વિધાતા જેવા શક્તિશાળી, તેજસમી સત્તાવાળા, ઔદાર્ય પૂર્ણ ઇશ્વરની મહાન છાયા જેવા, સત્તાવાન પરમેશ્વરના ઉદાર પ્રતિનિધિ, સિકંદર જેવા પ્રભાવશાળી પૃથ્વીના રક્ષક, સુલેમાનની વીટી જેવા અધિ-કાર ધરાવનાર, ન્યાય અને આભારના ઝુકાને ફરકાવનાર, જીજ્ઞાસુ ને વિરોધના પાયા તોડનાર, ન્યાયનું રક્ષણ કરવામાં શહેનશાહ હોરા જેવા, રૈયતની ઇચ્છા પરિપૂર્ણ કરનાર હાકેમ હંઝરત મહમદ રૈયન અખતરના તેજોમય આરોહણથી શોભા, શણગાર, પ્રદાર અને ઉચ્ચતા પ્રાપ્ત થયા. પોતાના ઉચ્ચ ખાનદાન તરફથી આસતા આવેલા કાનૂનના રક્ષણ માટે તથા કીર્તિવત જૂરગાનવશ તરફથી પ્રચલીત થએલા ધારાઓનો અમલ થતો રહે તેટલા માટે નીચે લખેલા પ્રભાવશાળી તથા મહેરબાનીપૂર્ણ હુકમોને પ્રમિદ્ધ થવાની શોખા ને પ્રચલિત થવાનો અસકાર પ્રાપ્ત થયો (હુકમો નીકળ્યા):

૬ હવે પછી નીકળનારા મુજબના હુકમો અને શહેનશાહના ફરમાનોમાં બાદશાહનું મુખાગક નામ મહમદશાહ એવી રીતનું લખવું અને નોંધવું (અંકીત કરવું). વળી ગઝદારભારમાં રોકાએલા રહેતા મધળા અમલદારો તથા શહેનશાહ અને રાજ્યના કામ કરતા મંત્રીના અમલદારોને સૂચના આપવામાં આવી કે મૌઘી પહેલા તો ને પગમ પૂજ્ય ઇશ્વરની આરાધનાને શાશ્વત એવ. આ સાંપ્રાન્યના કાયમીપણા તથા હમેશગીનું માધન ગણી યથાશક્તિ તેની ભક્તિ કરવી. પંડી સઘળા પ્રાણીઓને આશ્વાસન અને દિવામો આપવાને આ ઇદિના મગજનદારની કૃપા મેળવનાનો વસીયો ગણી તે કર્તવ્યને દૃઢ બનાવવા ન્દાનામાં ન્દાની બાબતમાં ઉણપ રાખવી નહિ, તેમ એક દાણપણુ તે તરફ દુર્વલિત ગહેવું નહિ. દીવાનપદના રક્ષકે આ નાકીદ હુકમનો અમલ ચોખ્ખી રીતે કરવો. વળી આવના આવેલા રિવાજ મુજબ મધળા નોકરોને તેમના ઓદાપગ બદલ કરવા, અને આગલી સનને મુજબ તેમના પગાર મુકરર કરવામાં આવ્યા હોય તેજ પગાર આપુ રાખવા, અને દરેકને પોતાનું કામ કરવા દેવું, અને અધિકારીઓના પગારનાં નાણાં

આપવાની બાબતમાં-ફરી મુજબ આપવાનું ચાલુ રાખવું; અને તેમની પાસે નવી સનદો માગવાને બદલે તેમને હેરાન કરવા નહિ. આ હુકમને તાકીદ હુકમ સમર્થવો. વળી જંગીશ, ઓદાઓ, પેટીઆં (સીધાં; સંદામત), છવાઈ, સઘળાં ધનામ આપેલા વતન વહીવટ વગેરે જારી રાખવાં, આગળનાં દસ્તૂર મુજબ બદાલ રાખવા તથા વળી નવા બાદશાહના સમયની સનદો માગી તેમને ન સતાવવા બાદશાહે મુબારકના પવિત્ર હુકમને બદલે પડવાનું માન મળ્યું. આ ફરમાનો આવ્યા બાદ નાયબ સૂબા મહેરઅલીખાન, નાયબ દીવાન ફુલ્લાખાન, મુનશીઓ તથા બાદશાહી નોકરોએ બાદશાહના મુબારક નામનો શુક્રંદ અવાજે પડો વગડાવી, ન્દાના મ્હેરા, છુવાન ઘરડા, સઘળાને બાદશાહના સદાકાલ ટકે એવા શાન્નાલિયંકની ખબર દહી. તેમજ બાદશાહના ધરારવી ખેતાઓ પોકારવા ફપી આનંદપ્રદ ખુનખો પડનાર ખતીબ મીડી જીલ અને મધુર મુખન વાજો બની ગયો અને ખુનખો પડવાના ત્રણ પગથીઆ ફપી ઓટલા (આસન=મિખર) ને ઉચ્ચતાની પદવી આપી, અને બાદશાહના મુબારક સિકાની છાપ પડવાથી સોના ચાંદી (ના ચહેરા) ને પણ નવીન પ્રકાર (કીમત) તથા અમાપ મોબ્બો પ્રાપ્ત થયાં અને તેના ચક્કણું મદત વધી ગયું. શાન્નાલિયંકના પ્રારંભમાં થોડા વખત સુધી નીચલી કડી સિકા પર પાડવામાં આવી હતી.

ધમિર કૃપાથી દુનિઆમાં સિકા પાડ્યા.

જમાનાના બાદશાહ મદમદ સાહે.

ત્યારબાદ, -મદમદશાહ બાદશાહે ગાઝીનો સિકો-એવું પાડવાનું નક્કી થયું. જઝીશે કર લેવાનું જંધ થયા બાદ જઝીયાની ત્રીજેરીમાંથી જેમને શાજનું સીંધું (પેટીઈ-સદામત) આપતું હતું તેમને સંખે એવો પરચાનો કાટવામાં આવ્યો હતો કે તેમનો તનખો તેમને બાદશાહી ખજાનામાંથી આપવો ચાલુ રાખવો, તેના બારામાં આ અરસામાં એવો હુકમ શાદવામાં આવ્યો કે એવું સીંધું-પેટીયું લેનાર શખ્સોમાંથી જે શખ્સે ખાસસાયે શરીફમાંથી પોતાનો તનખો મેળવવા બાબતનો પરચાનો (રમ્બીડી) મેળવ્યો હોય તેનેજ બાદશાહી ખજાનામાંથી તેના તનખો આપવો. વળી એજ અરસામાં વિશ્વવંદનીય અને અનિવાર્ય એવી આતા પ્રસિદ્ધિપંદને પામી કે હજરત રસૂલ મદમદ પયગંબર, કે જે સઘળા રસૂલોમાં શ્રેષ્ઠ, અને સપળા દુનીઆ માટે પ્રભુતી કૃપાદિ (જેવા) છે, તેમની બારમી શર્મની

• Khaka=under the immediate management of the royal servants

મહેદિલ દર મહીને દર સૂખામાં રૂપીઆ એકસો બારનો મુકરર કરવો. એ આખતમાં સૂખાના દીવાનપર ફરમાન આવ્યું કે મુતવલ્લી નીમાય ત્યાં-મુધી એ પુણ્યકાર્ય કાઢી સાહેબ તથા પવિત્ર શરીઅતના ગાતા (મીલવી-ઓ) ની મંમતીથી તેજે મરંબમ પહોંચાડવું. વળી શહેરકાજનો ઓદો કે જે ખેરફાની ફેરબદલીને લીધે હજૂરશીએ કાજ ઇનાયતુલ્લાને આપ્યો હતો તેજે આવી પહોંચી પોતાનો તે ઓદો સંભાળી લીધો. વળી હિ. સને ૧૧૩૨ માં બાદશાહના પોશાકના ખરચ માટે રૂપીઆ એક લાખ એંગી હજારને પાનસો અમદાવાદ સૂખામાંથી આપવા બાબત એક ઉચ્ચ હુકમ સૂખાના દીવાનપર આવ્યો, અને ફરમાવવામાં આવ્યું કે તે રકમ દર સાલ જે મુત-સદાઓને હુકમ કરવામાં આવે તેમને આપતા રહેવું. વળી વજુકર ખાતા (બાદખાતા) ના જાપરાના દારોગાનો ઓદો ફતેહઅલ્લાની ફેરબદલી થવાથી શેખ ઉલ ઇસલામખાનના લાઈ અબુલ મુહમ્મદખાનને આપવામાં આવ્યો. વળી સંતોના નેતા શાશ્વત નાયક, મુહીઉદ્દીન, અબ્દુલ કાદર, અબલહસની, અલ ગીલાનીની અગીઆરમી રાતની દરેક મહીનાની મજલેસના ખરચ માટે રૂપીઆ એકસો અગીઆર આપવા માટે એવો હુકમ કાઢવામાં આવ્યો કે સૂખાના દીવાને તે આપતા રહેવું. વળી એજ વરસમાં ખાલસા શરીફના મહાલોની મહેસલમાંથી રૂપીઆ ચાર લાખ એંશીહજારની હંડીઓ નાયબ દીવાન ફેહુલખાને હજૂરશી પર મોકલી અને ગુર્જખરદાર (ગોખ-દાર) ફેરખમેગખાન ખાનનો પહોંચાડવા માટે રસ્તામાં રક્ષણ કરવા માટે વળાવા તરીકે, તથા જમીનદારોની પેગકશની બાબતમાં કામળ મોકલ્યો હતો તે બાબત તથા મનમખદારોના ચઢી ગએલા પગાર મંચે આવ્યો.

મહારાજ અજીતસિંહના નાયબ અનુપસિંહ ભંડારીનું આવી પહોંચવું અને નાહર- ખાન દીવાનનું આવવું

મજૂર સાલના બીજા જમાદી માસમાં મહારાજ અજીતસિંહના મોકલવાથી નાયબ સૂખા તરીકે અનુપસિંહ, સૂખાના દીવાન નાહરખાન, ગોધરા ને ઠામરાના ફેજદાર સૈયદ ગુલામ હુસેનખાન, વડોદરાના ફેજદાર સૈયદ ફરુખ અલીખાન બહાદૂર, ઠેડીના ફેજદાર મનમખખાન તથા બક્ષી અને ખખરપત્રી શેરઉદ્દીનખાનને સાથે લઈને મારવાડને રસ્તે મુસાફરી

કરી, મળતા કાપી-ગાદીખાનના બાવી પંદોગ્યો ને ત્યાં મુકામ કર્યો બીજો દિવસે મહેરબાનીખાન તથા માચમકવી દાર્થીન એક્ટ દોડા ૫૦ મળે ચર્ચ, લાગરી મરારી કારી નાદગખાનના બાર્ષ ઉડાખાન તથા બાદશાહી મુનસદીયો અને મુગાના મુખ્ય મનમગારો માર્થ તેમને આવદાગ આપવા ગયા અને તેમની મુનામત કરી ભંડારીએ ભાડના દિવામાં લખાવ થઈ નુમાનો કાનભાર કર્યા નાડ્યો નાદગખાને હજૂરખીને એક અન્ન મોકલી જેમા ભંડારી નેહ આરી પદોગ્યવા બામન, આના નિર્નયપણા બામન, જમી નદારો પામેથી મુચગ લેવા બામન નેમજ ઝરેડના બચાવ માટે ભંડારી માર્થ સામન ઉપાયો ચોજવા બામન તથા ગેયન જેહ મારી રીતે વર્તવાની મખત બામન કરના બામન ખમગ લખી હતી થોડા દિવસ બાદ નાયબ સૂબા ના અધિમતના અગમામા સીમદી મોકલેના દિમાગ કિનાય તથા ખગવ વિરો ભંડારીને મહેરબાનીખાન જેહ ગમ્યાગ થઈ અને બને વચ્ચે અ । બાવ ઉમેા થયો ખોનાનો મોખ્ખો બગવવા માટે તેની પામે મોકલે લર ગ હતું તે જેહ ભંડારીએ કરી લાગ આવે તેની લા જેના એ લાત જતી કરી મહેરબાનીખાનને ત્યાં રહેલુ મલાદ બરેલુ ને મુનામેળ ન લાગવાથી તે, ખંભાત બદ કે ત્યાના મુનસદીના આદાપગ એને નીમવામા આવ્યો હતો ત્યાં આવ્યો ગયો ઈનામતુમાની ફરકારીમા મળે કાળનો આદો વા કાલ અમલદુન હમીખાનના બાર્ષ મુત્તરીદખાનને આપવામા આવ્યો એજ અગ સામા મદમદ નીકૂસિયગના વિચરેતો ફેમતો રાજવાનીના નગર (આગ્રા)મા થઈ ગયો દારઉનતેદ (વિજયનગર) ઉજાનના સૂબાની જગા નિઝામ ઉન મુકની ફેરકારીને લીધે સૈયદ દિનાવરખાનને આપવામા આરી, અને નિઝામ ઉનમુ કને હજૂરમા ખોનાવવામા આવ્યો ત્યાના વિરોધના લાના-વગથ) ને લીધે તેનું મન નિર્મિત ન હતું, તેથી હજૂરમા જલુ તેને સલાદ બરેલુ નાચુ નહિ તેથી તેજે દારઉન મ ગ (આનદનગ) છુગ્દાનપુ તન્દ જવાનો રતો પડ્યો ત્યાં સૈયદ દિનાવરખાન જેજે અગીગ ઉનઉમગ ની મૂચના મુજમ નિઝામ ઉલમુખના ચાલી નીચ્યા બાદ તેની પદ પકડી હતી તેની જેહે લાઈ થઈ અને તેમા તે મરી ગયો અને નિઝામ ઉન મુ ક ખુજને ગુનીયાદ (મુખપદ પાયાવાગા) આરગામાદ તરફ રવાના થયો હવે અમીર ઉનઉમરાના બનીમ સૈયદ આનમુખીખાન કે જેને દહાણનો નાયબ સરદાર નીમવામા આવ્યો હતો તેને નિઝામ ઉનમુ કના ફરિદાની ખમગ પડવાથી પોતે નરગ બેચુ કરવાના કામમા લાગી જઈ જે હજૂરખી બની હતી તેની ખખર અમીર ઉનઉમરાને લખી જણાવી.

આં ઉપરથી કુતુમ ઉલમુદક અને અમીર :ઉલઉમરાએ પાદશાહની પવિત્ર
હજૂરમાં અરજ સુન્દરી એવું નક્કી કરાવ્યું, કે (અમદાવાદ) સૂબાના દીવાન
નાહરખાને, ખાલસા મહાલોની મહેલમાંથી એટલે કે અમદાવાદ સૂબાના
માલ તથા સાયર(મહાલની ઉપજ)માંથી, પાંચ લાખ રૂપીઆની હુંડીએ લશ્કરના
ખરચ માટે આરંગાબાદ સૈયદઆલમ અલીખાન પર જલદીથી મોકલવી, તથા
સૂબાના નાજિમ (સેનાપતિ) મહારાજાએ દશ હજાર (સહાયક) સવારનું લશ્કર
મુરતના મુખ્યારક બંદરે રવાના કરવું, અને મહારાજાની તે ફોજના દમ હજાર
સવાર ન્યારે મુરત બંદરે રવાના થાય ત્યારે તેની સંખ્યા ગણી તેના દરમાયા
તરીકે દર માસે દોઢલાખ રૂપીઆ નામદાર સગકાર તર્ફે સૂબાની બાદશાહી
(સરકારી) ત્રીજેરીમાંથી ત્રણ મામ સુધી આપતા રહેવું. એ દસ હજારની
મંખ્યામાંથી પાંચ હજાર સવારને મુરત બંદરમા રહેવા દેવા અને બાકીના
પાંચ હજાર મુરતથી પંદર કોસ દૂર, આસપાસ અને પાડોશમાં, ન્યાં નદી
ઉતરવાના ઘાટો તથા જે માર્ગે દુરમતને ચડી આવવાનો સંભવ હોય તે
માર્ગો આગળ ગોઠવી દેવા. નાજિમના નાયબ અનુપસિદ્ધ ભંડારીની અરજ
પરથી જાહેર થયું હતું કે શહેરમાની સરકારી ન્હાની મ્હોટી કેટલીક તોપો,
રીમુ, દારૂગોળા વગેરે વપરાય તેવા ન હતા; તેથી તેને સુધારી ઉપયોગ
લાયક બનાવવા માટે ખગચના પાચ હજાર રૂપીઆ મંજૂર થયા. વળી
એવો પણ પવિત્ર દુકમ થયો કે નાહરખાન દીવાને ત્રણ હજાર સવાર તથા
એટલુંજ પામદળ સર્ધ તુગનાતુરન મુરત બંદરે જઈ, સૂબાની હદપર આવેલા
નદીઘાટ તથા આમપામના રસ્તાઓની મોકી કરવા માટે એક રક્ષક તથા મેવા-
ભાવી અમલદાર તરીકે ઘટતા પગલા એવા લેવા કે જેથી શત્રુનો એક પણ
માણસ તે બાજુથી ઘાટ ઉતરી સૂબાની હદમા પેસી શકે નહિ. વળી સિપાઈ-
ઓના પગારની રકમ બાદશાહી (સરકારી) ત્રીજેરીમાંથી આપે એમ ઠેરવ્યું.
અને આ બાબતમા મહાન પાદશાહ તરફથી એવા દુકમોને પ્રસિદ્ધીનું ખાન
મળ્યું કે જેની ઉપે વસૂલાતી ખાતાના ચલણો કાઢી અનુપસિદ્ધ ભંડારીએ એક
લાખ પંચમાસી હજાર રૂપીઆ અને નાહરખાને ચાર લાખ બાલુ હજાર ત્રણમે
આસી રૂપીઆ રાદરુ બાબતમા ખર્ચને પહેલ્લી યજ્ઞમા માટે લઈ લીધા. સામ-
મકુલીખાન વલદે કાજિમબેગને નાહરખાને રમાલેદાર તરીકે નીમ્યો, અને
મૂળ અને ઈજાકાવાળ સત્તાને જતી મનસખદારના તથા ખીન રાસતી બમે
મતારની પદવી આપી કાજિમબેગખાનનો ખેતાજ આપી મુંડા (મંડપા) નો
ચાનુદાર નીમી, પોને લશ્કર બેથાં રૂવું, અને પછી મુરત બંદર તરફ રવાના
થયો. યોગ વખત બાદ ન્યારે મુરત બંદરની હદમા આવી મુકામ ધર્પો ત્યારે

નિજામ ઉલમુલ્લ તથા સૈયદ આલમ અલીખાન વચ્ચે થએલી લડાઈના તેમજ સૈયદ આલમ અલીખાનના માર્યા ગયાના સમાચાર પોતે સાંભળ્યા તેથી પાછો અમદાવાદ આવતો રહ્યો. કેટલાએક મુનશીઓની વાતચીત પરથી એવું સાંભળવામાં આવ્યું છે કે નાદરખાને ઉપલી રકમ જે દુકમને આધારે લીધી હતી તે દુકમ બનાવડી હતો; તેણે પોતેજ પોતાના નામ પર લખી કાઢેલો. વળી સાયર મહાલના ખજરપત્રી તથા સમાચારપત્રીઓનાં માણસો કે જેઓ તે ખાનામાં હાજર થઈ બેસી ગયા હતા તેમને કાઢી મૂકવા આમનનું ફરમાન સૂબાના દીવાનપર આવ્યું. આજ અરસામાં શેરફોનો ફોજદાર અમદુલ હુસૈનખાન કાંઈ કામ માટે ઉચ્ચ દરબાર તરફ રવાના થયે.

નાયબસૂબા અનુપસિંહ ભંડારીની સૂચનાથી કરવામાં આવેલું નગરશેઠ કપૂરચંદ બહુસાળીનું ખૂન

જેવા નગરશેઠ કપૂરચંદ પાટનગરથી આવ્યો તેવા થોડા વખત સુધી શેરફોમાં અમદુલ હુસૈનખાન પાસે રહ્યો હતો, પણ આ અરસામાં જ્યારે તે ઉચ્ચ દરબાર તરફ જવા રવાના થયો ત્યારે કપૂરચંદ અમદાવાદ આવ્યો અને પોતાની શોધાઈનું કામ કરવા લાગ્યો. હવે ચેરવાળખી દંડ કરી અને ઓઠાં આજ ચકાવી બગજખરીથી ચહેરના રહેવાશીઓ પાસેથી જીલ્લમરૂપી હાથ લંબાવી પૈસા કટાવી નાયબ સૂબો રૈયત અને ગ્રામનાં દુઃખ ને અંતાવનું મૂળ ધધ પડ્યો હતો:

જેના હૃદયમાં દયા હોતી નથી

તે રૈયતપર પણ હિન હોવાનું આજ ચકાવે છે

અને એ (કપૂરચંદ) પોતાની નગરશેઠાઈને લીધે તેને વારતો તથા તેમ ફરવામાં આડે આવતો હતો. મહારામને કુલુગ ઉલમુલ્લ તથા અમીર ઉલુમરા બેડે મૈત્રી તથા બેસતી હતાં અને તેઓ તેનું ધણું માન રાખતા, તે કારણથી ભંડારીના મગજમાં ઘણી મગરૂરી આવી ગઈ હતી અને તેથી નગરશેઠ તરફના અટકાવથી એવાં કામ કરતો તે અટક્યો નહિ, અને તેને પોતાના કાર્યમાં વિદ્ય નાંખનારો ગણી તેને દૂર કરવાનો રસ્તો શોધવા લાગ્યો. કપૂરચંદ નાયબ મતીશુદ્ધિ વડે એની બદલાનન સમજી ગયો અને તેથી પોતે ભાગ્યની ખું જવું બંધ કર્યું અને ધંધલેજી વગરના ધધ પડેલા માણસોમાંથી આશરે પાંચસો રવાર ને પ્યાલને નોકરીમાં રાખી લઈ તેમને પોતાના મકાન

ફરતી ચોક્કી કરવા બેસાડયા. વળી ઘણી વખત બહેનમપૂરમા આવેલા મંદિરમાં પૂજા કરવાને બહાને એ નોકરોના ટોળાને લઈ પોતે પગે ચાલતો જતો હતો. જ્યારે જ્યારે એ મિત્રમગાઠ, ઇન્દરથી અત્યાન, કૈયનને ચંતાવનાર મારવાડીઓ સહેરવામીઓમાથી કાઢને દેદ પડી લઈ જતા ત્યારે સારે તે પોતાના નોકરોને મોકલી ગંગામાથી તે માણસને જળગદસ્તી ને બળજોગવરીથી તેમના હાથમાથી છોડાવતો હતો. એના સ્વભાવનું ખમીર (અંધારણ) હુપડ તથા અંડખોરીનું હોવાથી તે મોટામાથી ગાળગળાવ્ય અને હાલકા શબ્દો બોલતો. સગમગ એક મહીનો આવી રીતે પમાર થયો. પછી ભંડારીએ પ્રપંચ કરી-અને મારવાડીઓનો પ્રપંચ મથકર છે- પોતાની જોડે આવેલાં માણસોમાથી ખાતે બધા નામના એક માણસને એનું ખૂન કરવા માટે નીમ્યો. તેણે ખેપીઆના કપડા પહેરી-ખેપીઆનો વેગ લઈ-કેપૂચંદના નામના કેટલાક બનાવટી પત્રો તૈયાર કર્યા અને એક અંધારી રાતના અધારાનો લાખ લઈ તે પત્રો પોતાની જોડે ગળી તેને ઘેર ગયો. અકુચમાન એવું બન્યું કે તે વખતે તે હાલ ધરના અંદરના ભાગમા જતો હતો, અને તેજ વખતે ખાતે બધે આગળ આવી કાગળો તેના હાથમા આપ્યા, અને તે વાચવામા તે મથગૂચ થઈ ગયો. એના રક્ષકોમાથી ચી પોતપોતાને ગ્યાને (ચોક્કી કર્યા) હતા અને તે જગ્યાએ કોઈ હાજર ન હતું, તેથી તેને એકથો જોઈ પોતાનો લાગ આવ્યો જાણી કટારીના બે કાગીલા તેની બાજુમા કરી ખાતે-મમે તેને પૂરા કર્યો, અને દીવાનખાનાની બારી જે એક ગલીમા પડતી હતી તેમાથી ફી પડી ઝપાટાનધ દોડી બહાર જતો રહ્યો, અને ભોંકાને તે બાબતની ખબર પડે તે પહેલાં તો દોડીને મહીસવામન જગ્યાએ પહોંચી ગયો. જે માણસો એની નોકરીમા ઘાબચ થયા હતા તેમને આ હકીકતની ખબર પડ્યા તેઓ ગતોગત વીખેરાઈ જઈ પોતપોતાના ઘર બેગા થઈ ગયા. કોઈને એ બાબતની ખબર ન પડ્યા દેવી એવા ખ્યાલથી કેપૂચંદનાં સગાવહાવા અને આતીવાઓ ગળને છેડે એના ચળને ઉચકી અગ્નિદાહ કરવાને માટે મહેરના દવાજા પામે લાવી દવાજાના બારણા ખુલવાની ગઢ જોતા હતા ગ્યા હતા, તેમા આ ભંડારીના માણસોને ખબર પડ્યા તેઓ તેમને અટકાવવા અને સનાચક મડ્યા તેમજાવહાલાઓ લાઇને (હાંડીને) લાજ પડી રહેવા દઈ બહાર ચાલ્યા ગયા. દીવમનો દોટ પટોચ ચડ્યો ત્યાંથી તે તેમની તેમ પડી ગઈ હતી. છેવટે ભંડારીની ગંગા લઈ તેને ઉચકી લઈ જઈ અગ્નિદાહ કર્યો.

અમીર ઉલઊમરા સૈયદ હસન અલીખાનનું કતલ થયું,
 હુતુખ ઉલમુલકનું કેદ પકડાયું, અએતમાહુલ્લા
 મહમદ અમીનખાન બહાદુરનું વઝીર તરીકે
 નીમાયું, સૈયદ શુલામ હુસેનખાન
 તથા રૂસ્તમ અલીખાનની માલ
 મિલકતનું અમદાવાદમાં
 જપત થયું

જે વખતે મહમદ નીઝ સીયન્ના પ્રકરણનો કેસનો દરવામા આવ્યો હતો તેજ વખતે સૈયદ આનમ અલીખાનમા માર્યા જવાની તથા ખુજરતે યુનીયાદ આગાખાદને નિઝામ ઉનમુલક પોતાને કબજે લેનાની ખબર અકબનાબાદની ગજવાનીમા હુતુખ ઉનમુલક તથા અમીર ઉલઊમરાને પહોંચે તેમની નિશ્ચયથી ચમુઓને પ્રમશમાન દીનસ બાધદગમય દેખાવા લાગ્યો, અને તેથી બને ભાઈઓએ માહોમાહે મસનત કરી સમય વર્તી જઈ નીચે મુજબ રવાનો નિચાર કર્યો, કે હુતુખ ઉનમુલક પાટનગર શાહે જહાનાબાદ (દીલ્લી) તરફ જવું અને અમીર ઉલઊમરાએ વિજયી બાદશાહના રમાનામા દક્ષણ તરફ જઈ નિઝામ ઉનમુલકના મામના તરફ ધ્યાન પહોંચાડવું હુતુખ ઉલમુલક હજૂરની રાજ મેળવી પાટનગર તરફ આવતો થયો અને અમીર ઉલઊમરાએ બાદશાહી ઝુલને દક્ષણને માર્ગે ફરકાવના માડ્યો, અને એક બે મજલ કાપી પણ ખરી મજૂમ બાદશાહના સખ ધર્મા બતેલા અલુધગતા બનાવ તથા બને ભાઈઓની વધારે પડતી દનામથુ વાળી વર્તણૂકને લીધે બાદશાહની તેમની તરફની લામણી પ્રતિકૂળ થઈ ગયેલી જેઈ પોતાનો લાગ આવ્યો છે એમ સમજી પચિન ઝીનકે માસમા અએતમાદ ઉદ્દીયા મહમદ અમીનખાને અમીર ઉલઊમરાને દૂર કરવાની પરવાનગી ખિનાઈત અને પૃથ્વીપતીની હજૂરમાથી મેળવી લીધી, અને હુમદર કુલીખાન, અને સાદતખાન જેવા પેટના- અમીરને પોતાની આ ખાનગી યાતની ખબર કરી ઝોડીઆ બનાવી લીધા તથા હુમદખાન નામના એક પુરાની મોગ નેં એ કામ કરવા નીચી દીધો તેણે અનુકૂળ પ્રસંગની વાટ નેઈ એ દહારો અમીર ઉલઊમરા પાદશાહની હજૂરમાથી રખસત લઈ ખાનખીમા બેસી પોતાના ચોડા-રશ્મિ-આથે તથુ લણી જતો હતો તેમા

જાવણી બગરના ઝરતા વચ્ચે પોતાની રિયતિ બાળત કાંઈ અરજી આપવાને બહાને આગળ આવી અરજી આપી અને પાલખી જેડે ચાલવા માડ્યું અને જેની તેણે અરજી વાચવા માડી કે તેની બાબત કટારીને ધા કરી તેનું કાટકું કાઢી નાખ્યું, અને હાથનો ધક્કો મારી પાલખીને ઉથલાવી પાડી તેને (મોતની) જમીનપર નાખી દીધો. જલીલ ઉલ-હદ મહાન વડગાનનો ઓહો મહમદ અમીનખાનને આપવામાં આવ્યો. કુતુબ ઉલમુલ્કને આ બનાવની ખબર પડવાથી તેણે મહમદ હમ્મગલીમ ઈબ્ને મહમદ ગ્રી ઉશરાન ખીન ખુદ્દ મંઝલ (અમીર-ગંગેય)ને બાદશાહની પદવીએ ચઢાવ્યો, અને પૈમા વેરી વધારે પગાર આપવાની આશા આપી, અને મનસખો (ઓહાઓ)ની વદ્દિ કરી, ટૂંક વખતમાં એક મોટી ફોજ ઉભી કરી અને તે સાથે સર્ધ વેગ લેવાને ઈન્કાર નીકળી પડ્યો વાટમાજ બંને પક્ષનો ભેટો થઈ ગયો, અને બાદશાહની સાથે આ રીતે યુદ્ધ કર્યો બાદ વિધિની આજ્ઞાને પગિથામે કુતુબ ઉલમુલ્ક કેદ પકડાયો.

દુનીયાના જેવા કાર્યો છે તેવા તેનો દેખાવ નથી,

તેના પગ દિવ -ટોટાડવુ ચોગ્ય નથી.

અને પાવત્ર ઇશ્વરના પડછાયા જેવા હુજૂરથી કતેદ અને વિજય મેળવી પાટનગર પહોંચી ગયા અને ખિલાફતના મિહામનપર ખીગામ્યા. અને પ્રચલીત રિવાજ મુજબ જંગીરો, પેટીયા (સૌંધા-મદાવત), ત્યાઈઓ તથા સઘળા ઈનામો વગેરે બહાલ અને ચાલુ ગમ્યા. વળી નવી સનદો અંમધે સતામણી ન કરવા બાબત તથા અબાહેદી (જુદી જુદી) સનદો ન માગવા બાબત સર્વમાન્ય હુકમો અમલમાં ઉદ્દીખાની મહોર સાથેના આખા આશ્રાબના નાઝમો તથા દીવાનોપર કાદરના આલ્યા, તથા હુજૂર રમાલત પનાહ પુચ્છબર સાહેબ (તેમના તથા તેમના કુટુંબના પર ઇશ્વરના આશીર્વાદને)ની બાગી ગતનો તથા સૈયદ અબ્દુલ કાદર જુહાનીની અગીઆરમી ગતનો ખરચ આગવા રિવાજ મુજબ ચાલુ ગમવા તેમજ વગર દીક્રે તથા વગર ગફવતે શાહી ખગનો હુદીઓ માગફતે મોકલવા તથા કુતુબ ઉલમુલ્ક અને અમીર ઉલજિમગ અને તેમના મગાવહાલાઓની માલ-મિલકત જપ્ત કરવા માટેના ઉચ્ચ બાદશાહી હુકમો ચૂખાના દીવાન નાહર-ખાનના પરના બહાર પડવા, તેથી ગેઈધરાના ફોજદાર સૈયદ શુલામદુમેનખાનની તથા વડોદરાના ફોજદાર ફરતમ અલીખાનની સઘળી મિલકત, જીવવાગી અને નિર્જીવ (જગમ ને ઝ્યાવર), જપ્તીમાં લેવાઈ, અમીર ઉલજિમરાના આર્થો જવાને લીધે મુસ્ત બંદગના મુનસફીની જગા-બદલી -ઉલ મમાનેક

કમરદાનખાનને આપવામાં આવી અને તેણે પણ પોતાના નાયબની જગ્યાએ
 ચોખ ઉત્તમવામખાન નીચે હિ સ ૧૧૩૩ ના પહેલા ૨૫૧ મામમાં
 મહમદ અમીનખાન કુદરતી મોતે મરણ પામ્યો એટલે જલ્દીય ઉત્તર
 મહાન વજાતનો ઓઢો નિઝામ ઉવમુ'કને આપવામાં આવ્યો અને એ
 દક્ષણમાંથી આવી પહોંચે ત્યાં સુધી નાયબ વજાત તરીકે કનાયન ઉત્તર
 ખાનને નીમવામાં આવ્યો આ અગમમાં મહેર અલીખાન કે જે ખંભાત
 વાદગના મુનમદીના ઓઢા ઉપર હતો તેને મહાગજ તથા નાદગખાનને
 સૈયદ લાકોએ જોડે જે મંગલ હતો તેની ખગર હોવાથી, અને સૈયદ
 હુસેનખાનના માર્ગ જવાથી તથા કુતુબ ઉત્તમુ'કના દેદ પકડાવાને લીધે,
 હવે સૂળા તથા દીવાનના ઓઢા પર તેઓ કાયમ ગેરો નહિ એવી નમજ ને
 એવા ખ્યાનથી પોતે એક લશ્કર ઉભુ કરી, દીવાન પદની તથા સૂબાના
 નાયબની જગ્યાની મનગની નમ્લો (પોતાના પર) આવી ગઈ છે એવી
 ખુબ ઉગાડી અમદાવાદ તરફ ફર્ય કઠવા માડી આ વાત લેખિમાં ફેલાવાથી
 ખાનના શરીર પર ગણાની મહેસૂસ ઉઘગવવામાં તથા નિઝામત (વરકરી-
 ખાતા)ની વ્યવસ્થા રાખવામાં એક જાનની ખસેન ઉભી થઈ શહેરથી
 ત્રણ મેસ દૂર આવેલાં વટવા ગામે મહેર અલીખાન આવી પહોંચ્યો ને
 ત્યાં મુકામ નાખ્યો મુખ્ય માણસો ને ઓઢેદારો તેને જઈ મળ્યા અને
 લશ્કરી જોડે તેને વાદાવાદ થઈ, અને એમ ઠેગવામાં આવ્યું કે એ અમલ
 બાદગાફી સનહો આવી પહોંચે ત્યાં સુધી એક બીજાના કામમાં દખલગીરી
 કરવી નહિ આ ઉપરથી મહેર અલીખાન શહેરમાં પોતાને મગને આવી
 રહ્યો તેણે ઉરાડેથી ખુમમાં સત્તનો અથ હતો નહિ ને ઉલટા તેને તે
 ઓઢાનું કામ કરવાની મના કરતાં તથા લશ્કરીની મત્તા વધારે મજબૂત
 કરવાના હુકમો નીકળ્યા ખાજ અબ્દુલ હમીદખાન જેવો હજૂરમાં જઈ
 પહોંચ્યો તેવો તેને વડા કાજનો ઓઢો બક્ષવામાં આવ્યો, અને તેની ફે-
 બલ્લીમાં હેરદની ફેજદારી, બીજા જમાદી માસની ત્રીજ તારીખે રામ
 સામ ઉદ્દીનાના સસરા અસદ કુલીખાન કે જે અગીર ઉત્તરમાં પદની-
 એ પહોંચ્યો હતો તેના વડે, અનકુત થઈ અને તેના વરકથી નાયબ તરીકે
 ફેજદારનું કામ કરવા મહમદ શરીફખાન આવ્યો, અને મીરબક્ષીના
 ઓઢા પર તથા મહેર અલીખાનની ફેરદારીમાં ખંભાતના મુતમદાની જગ્યા
 પર કાજિમ બેગખાનને તથા વડોદરાની ફેજદારી પર તેના ભાઈ રિઝા કુલિ-
 ખાનને નીમવામાં આવ્યા ત્રિદત્તા તથા સપૂર્ણતાયુક્ત એખ મહમદ
 સાતેહ તથા શેખા નિઝામ ઉદ્દીન મહમદ, જેઓ મીનાના નૂર ઉદ્દીનના

દીકરાઓ થતા હતા, તેમને દરેકને હજાર રૂપીઆ (જુમલે એ હજાર) નો તનખો તથા એક હાથી ધન્યામ તરીકે આપવાનો પરવાનો નાયબ વઝીર ધન્યામતુલાખાનની મહોર સાથેનો સૂબાના દીવાન નાહરખાનપર મોકલવામાં આવ્યો.

મોએઝ ઉદ્દૌલા હૈદર કુલીખાન બહાદુર ઝફરજંગની સૂબેદારી, તેના પુત્ર ઝફર કુલીખાનની દીવાન તરીકેની નીમણૂક, શુબઅતખાનની નાયબ દીવાની તથા અનુપસિંહ ભંડારી અને નાહરખાન વચ્ચે ખાનાજંગી અને તેમનું બહાર જના રહેવું

વિ. સ. ૧૧૩૩ ના રગમ હિસ મુગજગમ મામમા ખિલાફત અને પૃથ્વીપતિની દરબારમાથી, મહાગગ અબુલતમિહ, કમરૂદીન અને ખીગ અમલદારોની ફેરફારીમા અમદાવાદની સૂબેદારી, મુરતના મુખારક બંદરની તથા ખાલસા ચરીફાના મહાઓની મુત્સદ્દીગીરી મોએઝઉદ્દૌલા હૈદર કુલીખાન બહાદુર, ઝફરજંગ, કે જે જતી હજારી મનસખદાર, સાતહજાર સવાર, એ ઘોડા ને ત્રણ ઘોડાના હિચ્ચ ઓઢાથી વિભૂષિત થયો હતો તેને આપવામા આવી, અને એક ખામ પેશાક, રત્ન જડીન સરપેચ અને ખામ બાદશાહી તખ્તમાથી એક હાથી આપી, તેની ધીર્તિ ને મહત્વ વધારવામા આવ્યા; અને તેના નાના છોકરા જાફરકુલીખાનને નાહરખાનની ફેરબદલીમા સૂબાના દીવાનની જગા પર નીમ્યો અને મોએઝઉદ્દૌલાની લલામણ મુજબ કાઝેમબેગખાન ઉર્ફે માસૂમકુલિખાનને અસલ ને ધંજાફા, જે હજાર પાયસોની જાતિ મનસખ, ખીનચરતી અને ચરતી પચીસો પચાસ મવારનો ઓઢો આપી, ખંભાત બંદરની મુત્સદ્દીગીરી, તથા મુંડા (મધુધા)ની ફોજદારીપર નીમી, નિશાન નગારાની બેટ તથા શુબઅતખાન બહાદુરનો ખિતાબ બક્ષી મોએઝઉદ્દૌલાની નાયબી આપવામા આવી. સૈયદ ફૈઝુલ્લાને જતી પાયસેની મનસખ તથા ખીનચરતી

એકમો સવાર, અને મૈથલ દૈયાઝખાનનો ખેનાળ આપી અહમદ-
નગરની ફોજદારી તથા જાગીરદારીના ઓદ્દાનુ માન આપવામા આવ્યુ.
મોએઝઝહોદીશાને સૂબેદારીપર મુકરર કરવાનું તથા શુજાઅન-
ખાનને નાઝિમના નામળ તરીકે નીમવાનું અને દીવાનનો ઓદ્દો
આપવાનું મહાન બાદશાહી ફરમાન આવી પહોચ્યુ, તેમજ ભંડારી
તથા નાહરખાનને પકડી કેદ કરવા માટે શુજાઅનખાનના પ્રયામમાં
ભાગ લેવાના મધળા ઉચા અમલદારો (મનમખદારો) પર મોએઝ-
ઝહોદીશાએ લખેલા પત્રો પણ આવી પહોચ્યા. મુગલ બંદગના નામળ
મુત્તમદી તરીકે રોષ ઉત્ત ઈમલામખાન કે જે ત્યાજ હતો તેને કાયમ
કર્યો આ વખતે શુજાઅનખાનનો મુકામ ખંભાત બદલે હતો તેથી
ઉપલી બાબતની ખબર દગ્ધારી વકીલો તથા સગણેના પત્રોપચ્ચી
અમલદારોમા પડી ગઈ. ભંડારી શુ કંગે તેની પોતાને ખાત્રી
ન હોવાને લીધે મહેરબાનીખાન, પોતાનો મોકલો જાગવવાને બદલે
હમેશા આગમોનો એક બેગ્ગો (ટૂકડી) અને થોડા સ્વાર અને
પાયદળ પોતાની નોકરીમા ગમી મકનો હતો, તેમાના એક નોકરને
બજારમા એક ધામના ભાગની ખરીદી બાબત એક મારવાડી જોડે
અકઝમાન ખટપટ થઈ અને તે જખમી થયો (મારવાડી ઓદ્દો-
દારની) ફેબ્રુવરીની ખબર સોંપાને પડી ગઈ હતી અને મારવાડી-
ઓના જુનમથી તેઓ કટાણી ગયા હતા તેથી આ કજઆમાથી
ખાનાજગી (માહોમાહેની લગઈ) થઈ મહેરબાનીખાને પોતાના
નોકરીમાના અને ખીનોકરીઆન માણુઓ કે જેઓ આ વાત
સાંભળી બેગા થઈ ગયેલા હતા તેમને ચારે તરફ મુકી દીધા અને
બદ્દક તથા તોપની લગઈ શરૂ થઈ, તેમ બદમાગો તથા હનમખેરાશએ
ધિગાણું મથાની ભદ્રના કિલાને ઘેરી લીધો. મારવાડીઓનું જોર ટૂટવા માડ્યું
અને એ ટોળું બદર પેમી જવાની તૈયારીમા હતુ (એટલામા) અનુપસિમ
વસ્તુચિતિ મમજ ગયો, અને ભદ્રને દગ્ધાગેથી નીકળી સહેરના બજારને
માર્ગે જાહેર રીતે બહાર આવવાથી સોંપના ટોળાઓનો તેનાપર હમલો
થવાનો મબવ હોવાથી તેમ કજુ સક્કાહબરેકુ ન જખાવાથી ભદ્રમા
આવેલા બાજની બારી કે જે માબરમતી નદી તરફ પડતી હતી તે રસ્તે
બહાર આવી ગાડીનાગમા આવી પહોચ્યો, અને મહેરબાનીખાનના તથા
ખીજાં હુકમોર માણુઓ દિલામા પેસી ગયા અને મારવાડીઓ જે જે
વસ્તુઓ પોતાની જોડે લઈ જઈ રાક્યા ન હતા તેનો તેમણે નાશ કર્યો; અને

અયોગ્ય રથજે પૂર્વાભિમુખની નવી ઈમારત જે ભંડારીએ બાંધી હતી તે મહેરઅલીખાનની સૂચનાથી તોડી પાડી. ખીજે દિવસે સફર મહમદખાન જે ગોધરાનો નાયબ ફૅજદાર નીમાયો હતો તેને નાહરખાન માથે વજે (રકમ) પાછી આપવાની બાબતમા ટંટો થયો અને તેમની વચ્ચે મોરચાએ બાંધી તોપ બદ્દકની લડાઈ શરૂ થઈ, તેવામાં તેજ દિવસે સાંજે શુગ્ગઅત-ખાન ખંભાતથી દોડતો આવી પહોંચ્યો. નાહરખાનની ધારણા એવી હતી કે તેમની વચ્ચે દોસ્તી અને ભાઈચારાની જે ગાદ બંધાઈ હતી તે ધ્યાનમાં રાખી તેની જોડે સારી રીતે વર્તી તે તેને આબરુબેર આમાથી છૂટા કરશે અને તેથી તે પણ તેના આવી પહોંચવાની વાટ જોઈ જોડે હતો, પણ તેની એ ધારણા ખોટી પડી અને પરિણામ તેનાથી ઉલટું આવ્યું. ભાઈચારો ને મનની શુદ્ધતા, દુશ્મનાવટ અને ઈરામણમા તથા ઝાળખાણ ખીન ઝાળખાણમાં બદલાઈ ગયા. લાખા સમયની મિત્રતા વિરમરણની અલરાહ પર મૂકાઈ ગઈ. તેને પકડી કેદ કરવાનો હુકમ મોએઝઉદ્દૌલા તરફથી મળેલો હતો તે ઉપરથી તેણે પોતાના કેટલાક માણસોને નાહરખાનને ઘેરી લેવા મોકલ્યા અને મોરચા બાંધી તેને પકડી કેદ કરવાનો પ્રયામ પણ પછે આદર્યો. તેમજ નાહરખાનના માણસો કે જે તેના ઘરની આબુઆબુ ને પાડોશમા રહેતા હતા તેમની માલમતા લૂંટી લેવાનો હાથ પણ લંબાવ્યો ને ત્રણ રાત્રીને દહાડા એ તોપ ને બંદકની લડાઈ ચાલી. તેના કેટલાક ઉટ, ઘોડા ને (આખું) ઈરામખાનુ જુદાઈ ગયા હવે નાહરખાનના મોમતીએ આબરુદાર ને ખાનગની માણસો હતા તેવી હિમ્મત ને શૌર્ય નાખવી મજબૂત-રીતે પગમર થઈ તેમજે ધખી બદાહુરી બતાવી. આને લીધે એ કાર્ય આગળ વધે અને શુગ્ગઅતખાનના મનની વાત પાર પડે એવું દેખાયું નહિ, એટલે મુબેન્ક મલાહદારેએ વચ્ચે પડી બંનેને ઝડપા બંધ પાડ્યા અને એવો દરાવ થયો કે નાહરખાને એક લાખ રૂપિયા આપવા. તેના જમીન તરીકે મુલાબરાય પેશદાર અને શ્રેષ્ઠ સલામઉલ્લા નામે નાહરખાનના એક સગાને મૈયદ મુન્દરને ઘેર મોપી દીધા, અને નાહરખાને અમદાવાદથી નીકળી જઈ અવાલીય ગામપર મુકામ કર્યો ને ત્યાંથી સીધપોર કસબા આગળ અનુપમિહ બંડારી તેની રાહ જોતો પડ્યો હતો તેને જઈ મળ્યો અને તેણે ત્યાંથી આગળ જવા રવાના થયા. શુગ્ગઅતખાને નિજામતના એલાનો કારભાર કરવા માંડ્યો અને ફૅજદારો તથા ચાલુદારોની નીમજુડો કરવા માંડી અને પોતાના મોખતીઓમાંથી મદમદ હાદીને સૂચના દીવાનનો નાયબ નીમ્યો તથા ફૅજદારે ત્રદ (પરાના ફૅજદાર)ના એલાપર પોતાના

નાનાભાઈ કામમકુલીને મુકરગ ક્યો શુભચળખાન અને સદ્દેશખાન બાપી
 વચ્ચે લામા વખતથી મારો બનાવ ન હતો, અનેના મન હયા હતા તેથી
 આ અગ્માને પોતાના મદબાચનો મમય ગણી, તેની, સવાળત મદમદ-
 ખાનની તથા જવાનમદખાનની જગીરો તથા તેમના તનખા પોતાને તથા
 પોતાના બાઈજોને નામે ફેગવી આપવા મોએઝહીદીવાને લખ્યુ તથા તે
 પત્રમા નાજિમ તરીકે કામ કરવા તથા અધિમત બોમયવો શરૂ કર્યાનો
 તુમા પાણુ લખી મોકલ્યો પોતાના બાઈ ઈશગદીમકુલીને શહેરમા પોતાનો
 નાયમ નીમી પોતે દોળી (દાકરગ)જો બહુન કરે તેમના જમીન લેવા, પેલ-
 કશ ઉવગવવા તથા બહોળગન કરવા નીકળી પડ્યો અને મોઝે ખેડા કે
 જે મદમદ ખાખીને તાબે હતુ, ત્યા લરકર લમ જઈ દન હનગ રીખ્યા
 લીધા ને ત્યાથી ખીજ બામૂ તરફ ગયો થોડા વખત પછી ત્યાં સવાળત
 મદમદખાનને શુભચળખાને જે લખાણુ કર્યું હતુ તેની ખબર પડી ત્યારે
 હજુગ્રી પામે જવા તથા મોએઝહીદીવાની પણ મુવાકાત કરવાના હંગામી
 તે ગવાતા થયો અને ઘણા દહ વખતમાં લા પહોચી મીરો મોએઝહીદીવાને
 મળ્યો, તેના આ પ્રમાણે આવવાની તે બહુ ગાજ થયો અને તેના મનનું
 મમાધાન ને દિલનુ સત્વન કરી, શુભ શરૂઆત તરીકે પવિત્ર હજુગ્રીની
 સેરામા (નયામ ભગવી) તેની મનમખમા વધારો (ઈમરો) કરી
 આપી, તેની જગીરો લાયમ ગખી તેને માન આપ્યુ અને પોતાની પામેજ
 ગખ્યો કે તેથી તેજો સાથેજ અમદાવાદજય આજ અગમામા મોએઝ-
 હીદીવાની ભયામણુ તથા અગજ મુજમ રજાકુલીને અગ્ર ને હાજરીની
 બેહનગ પાચમોની જતી મનમખ તથા બેહનગ મવાર, રૂમમચલીખાનનો
 ખિતાબ અને જુડા નગાગની બલિશ, તથા હમગદીમકુલીને અમય તથા
 હમાકા એકહજાર પાચમોની જતી મનમખ તથા માનમો સવાર, તથા
 શુભચળખાનના બાઈ જોને જે ખિતામ હતો તેજ નામનો ખિતામ આપી
 અનકૂત કરવામા આવ્યા મોએઝહીદીવાનો દીવાન, ગમ રૂઘનાથદાસ
 સુરત બદગો નાયમ નીમાયો અને એખ ઉત ઈમવામખાન કે જે પૂર્વે
 થીજ, પહેલા સૈયદહુસેન અલીખાનના નાયબ તરીકે અને પછીથી હમર-
 દીનખાનના નાયબ તરીકે, અને હાયમા તેના પોતાના નાયબ તરીકે કામ
 કરતો હતો, તેનો હિમાબ તપાસવા માટે આવી પહોચ્યો બહુ બારીકીથી
 હિસાબ તપાસી તેણે તેની પાસે તથા તેના મદદશરો જે એ કામના કર્તાઓ
 હતા તેમની પામેથી લગભગ સાતથી આઠ લાખ રૂપીઆ હોણા કાઢ્યા ને
 તે ભરી દેવાની માગણી કરી. સુમાફરીની નેયાગી કરી સોખ ઉત ઈસવામ-

ખાન ત્યાથી નીકળી પડ્યો અને મોઝેઝહીદીનાના એના પ્રત્યે શુભ વચણની ખાત્રી ન હોવાથી એ સુનામા વધારે વારગ્રહેલુ તેને મનાહલરેલુ ન લાગવાથી પોતે પાગલુ શહેર તરફ ચાલ્યો ગયો, અને મોઝેઝહીદીનાના (અમદાવાદ) આવી પહોંચ્યા બાદ પોતાના નો રો તથા કુટુંબીઓને લઈને ઉપર જઈ વળ્યો. શુભઅતખાનનો નાનો ભાઈ કાસમઅની કે જે પેથાપૂર લટવાના ઇગદાથી તે ગામપર હતો લઈ ગયો હતો તે ઝપા ઝપીમા માર્યો ગયો, તેથી તેનું વેગ લેના શુભઅતખાને તે જગાને વારવાર પોતાના શુભમાના અગ્નિથી આગ લગાડી મૂકી, કાઝી અનમહીદીને ફાજદારે ગર્દ (પગનો ફાજદાર) નીમ્યો અને સામગમતીના ઝાપગ આવેના છાના જમીનદારોનો બહોળત કરી ગેરાકશ ઉવગનના સોગ તરફ રનાના થયો ત્યાથી પાછા ફરતા કેટલાક પર ચઢાઈ લઈ જનાનો વિચાર થયો એટલે ત્યાના જમીનદારોએ પોતાના વકીનો મોશ્લી છલાખ પચોતેર હજાર મહમૂદી (મિકા) આપવાનું મ્ખૂન મ્ખૂ હિ સ ૧૧૩૪ મા સોગદના ફાજદાર અસદકુનીખાને સૂમેદારના મદદગારોમાથી સેવદ મુદ સસગને શરીફખાનની ફેફારીમા નાયબ નીમ્યો તે ત્યા જઈ પહોંચ્યો ને બહોળત કરવામા શુધાઈ ગયો અને તદ્દ વૂગખાન જેને નામ શુકુલા બેગ હતું ને જે મુરત બદગનો નાયબ નીમાયો હતો તેના આવ્યા બાદ ગાજ ફવનાથલામ અમદાવાદ આ ચો મદારાજ અખતસિદના પુત્ર અખતમિહની તથા ખીજઓની ફેફારીમા પાલ્શાહની દગ્યાગમાથી કડીની તથા સુવાન પદીની હાગદ ઉર્ફે મહમદનગની ફાજદારી તથા થગદ, અગજલુપૂર, ભાગુખી પન્દાપૂર અને બેગજીની ચાણુદારી મોઝેઝહીદીનાની સૂમેદારીમા ભેગની દેવામા આપ્યા વગી શેઝહીદીની ફેફારીમા બહી તથા ખબગ પરીની જગા નજમઅનીખાન જે મોઝેઝહીદીનાનો મગો થતો હતો તેને આપનામા આની સનાનત મહમદખાન બાખીના પુત્ર મહમદ બહાદુરને પાયમેની ખતી મનસબ, શરતી ને ખીનશગતી બસેસીતેર સનાગ તથા સાદરા ને વીગપૂરની ચાણુદારી અને રોગખાનનો ખિતાબ, મોઝેઝહીદીનાની લનામણ પગથી આપનામા આ યા

મોએઝહદ્દોલાના દીવાન રાજ રૂઘનાથદાસના બાણેજનું માર્ગા જવું

આ અગ્રમામા મળેગવશાત્ મોએઝહદ્દોલાના દીવાન ગજ રૂઘનાથ દાસના માણમે અને કાઝી અનમહીદીન, ફેજદારે ગર્દ, વચ્ચે કાઝજ બનગની પડોશમા એનાચાની યદ્ય એમ્મે બને પક્ષના ટેટવાઠ માણમે પોતપોતાના પક્ષની મદદે આની પહોચ્યા અને પગિણમે તેમના વચ્ચે લડાઈટટો થયા આ હકીકત માલખી ગજ રૂઘનાથદાસનો બાણેજ (કે જેની ગરદન યમરાજએ પકડીજ મૂકી હતી તે), વગર વિચારે થોડા આગમે અને મવારો બધ પોતાના પક્ષવાળાઓની મદદે દોડી ગયો અને બુઝને તોપની લડાઈ શરૂ થઈ બને બાણુમાથી ટેટવાઠ માર્યા ગયા ને કેટલાક જખમી થયા અગ્રમાત્ એ ઝપાઝપીમા ગજનો બાણેજ મગયો આમા હનગ હીમ કુનીખાનનો હાથ દોવો જોઈએ એવો રાજ રૂઘનાથદાસને વહેમ આવવાથી તે આકુળઆકુળ થઈ ગયો ને (મગજનું) સમતોલપણ ખોઈ બેગ અને વેગ બેરાની તૈયારી કર્યા તથા મોચ્યા બાધના મટી ગયો અને તેમની વચ્ચે માગમાગી તથા લડાઈ ઉભી થવાની તૈયારીજ હતી, પરંતુ એ બનાવ સમયે ઈમનહીમ કુનીખાન જવાબદાર હતોગ નહિ (નિંદા હતો) તેથી બનુ ઇચ્છનાગ મવાહમરોને મોચ્વી તેણે કહેવડા યુ કે હનમ માણમેના દટાથી ન થવાનુ થઈ ગયુ, અને અને તે બાબતની લેદામાત્ર પણ ખમર હતી નહિ, તેમણે અકનમદી બનેની તથા માધાગણ બુદ્ધિવાળી એની હતી તેની પાસે કરી કે આ મનાવને આગે શહેરની બાહર એઝખીનની વચ્ચે આ પ્રમાણે લડાઈટટાનુ મેદાન મોદનવુ, તેમાથી ખરાખી અને બદનામી ઉભી થશે વળી મોએઝહદ્દોલા કે જે આ તરફ આવે છે તેનુ મન પણ એ બનાવની તેને ખમર પકવાથી બહુ ખાતુ થઈ ગયુ છે તમે જેવા તેના દીવાન છો તેવા તે તેનો નાચબ છે હાથરે નિર્માણ કરેલુ ને જે તેના નસીબમા લખેલુ તે બન્યુ, અને હવે જે બન્યું તેનો હનાજ નથી આ પ્રમાણે વાતચીત થયા બાદ ખીન્ને દિવસે ઈબ્રાહીમ કુનીખાન ઘોડેસ્વાર થઈ ગજ રૂઘનાથદાસને મગ્યા ગયો અને દરગુજર ચાલી, અને એ દરો એટલેથીજ અટકી ગયો

મોઝેઝઉદ્દૌલાનું સૂબાની સરહદ પર આવવું અને મોજે
 ડલાલી પર છાપો મારવો, અકસ્માતથી અલફ-
 બેગખાનનું માર્યા જવું અને મોઝેઝઉદ્દૌલાનું
 અમદાવાદમાં દાખલ થવું

ખિયાસ્ત અને પૃથ્વીપતિના દરબારમાંથી પોતાના મુશ્કામ જવાની
 પરવાનગી મળ્યા બાદ મોઝેઝ ઉદ્દૌલા માગવાને રસ્તે સૂબા તરફ
 આવવા નીકળ્યો અને મંજલ કાપતો ને રસ્તા વટાવતો સૂબાની મગહદ
 પર આવી પહોંચ્યો. (શહેરના) મુખ્ય મુખ્ય માણસો, મનસખદારો ને ફોજદારો
 તેને આવકાર આપવા (સામા) ગયા, અને એક પછી એક સૌએ તેની
 મુવાકાત લીધી. જમાજંદો કરતો તથા પેશકશ (ખડગ્ણી) ઉઘરાવતો મોઝેઝ
 ઉદ્દૌલા હામચ પગણામા પેદો. મંજેગવશાત રમ્તામા ફૂચ કગ્તા લશ્કરને
 મોજે ડલાલી કે જે મુમવમાનોનું મથક હતું ત્યાંથી નીકળવાનું થયું. લશ્કર-
 માના કેટલાક બદમાશોના ગામને લીધે ટોટો પેદા થયો અને આખું
 લશ્કર તે ગામ પર છાપો મારવા તૈયાર થઈ ગયું જગા બહુ નાની હતી
 એટલે તેને ચારે તરફથી ઘેરી લેવામા આવી, અને તેમણે લડાઈ શરૂ કરી.
 ગામનો મુખી કે જેણે પહેલેથી જઈ સૂબાની મુવાકાત લીધી હતી ને જે
 લશ્કરની જોડેજ હતો, તે વાતની ગામના રહેવાશીઓને ખબર હતી તેના
 પર આધાર મળી તેઓ પોતાની માલમતા તથા કુટુંબકળીયા સાથે નિરાતે
 ગયા હતા. એવામા એકાએક આ લડાઈ જાગી એટલે ન છૂટકે તેમને
 પોતાના નામ ને આખર બચાવવા તથા જનમાલનું રક્ષણ કરવા માતા
 થવા રૂપી દાલ માથા પર અને તેમને મારી હમાવવા રૂપ દાખ આગળ
 કરવાની ફરજ પડી હવે એવું બન્યું કે અલફ બેગખાન જેને ઉચ્ચ મન-
 સખ તથા ખિનાબથી નવાજવામા આવ્યો હતો, તે એક તરફથી હાથી પર
 બેસી લડાઈ કરવા આવ્યો અને બદ્દતની એક ગોળીથી મમને દાર સિધાવ્યો.
 એમ સાલજવામા આવ્યું છે કે જગા નાની હોવાથી (લશ્કરી) મિપાઈઓએ
 તે (સામી) બાજુ છોટેલો તોપનો ગોળો તેને લાગવાથી તેનું મોત નીપજ્યું.
 ટૂંકામા અલફ બેગખાનના માર્યા જવાની હકીકત સાલજા મોઝેઝ ઉદ્દ-
 દૌલાનો મિત્રમ ગયો અને તે ગામ દુટી લઈ લોકોને કતલ કરવા પોતે
 તાકીદ હુકમ આપ્યો અને એક કારમી લડાઈ થઈ ને છેવટે ગામને આગ
 લગાડી, ન્હાતા ને મ્હોટા, જુવાન ને ઘરડા, સઘળાને કેદ પકડ્યા અને તે

બધાને કનક કરવાનો મોઝેજ ઉદ્દેશ્યોએ લુકમ આપ્યો. તે સૌને તલવા-
રના ઝટકાથી મારી નાખી ચમકોડના બોંયરામાં મોક્ષવામાં આવ્યા તથા
સઘળા મકાનોને જમીનમરમાં ફરી દેવામાં આવ્યાં, તથા ગામની આબાદીની
એક પણ નિશાની યા ગામમાં એક પણ અગ્નિ કુંડનારો (જીવતો માણસ)
રહેવા દીધો નહિ.

પવન સિવાય દ્રાઈ સંચરનાર ત્યાં રત્યું નહિ;

મનુષ્યને પેટે જન્મેલું ત્યાં દાઈ રત્યું નહિ.

આ બનાવથી બીજા જમીનદારો તથા બજવાખોરો ખૂબી જાલ
ત્રાસી ગયા, તેથી પોતાની મેજેજ તેઓ તેની પામે આવી રજૂ થઈ ગયા,
અને બજવો તથા બંડ નહિ કરવાના તથા ગજને તામે રહેવા અને (રીન-
મર) માવગુજારી ભરી દેવાના જમીન આપ્યા; અને બધા સુધી મોઝેજ
ઉદ્દેશ્યોએ અધિકાર ચાલુ રહ્યો ત્યાંસુધી દ્રાઈ પણ રીતે એ બાબત
સંખવી ખસેલ આવી નહિ અને રસ્તાઓનો યોગ્યત્વ તથા મક્કામતી ખરે-
ખરી રીતે જળવાઈ રહ્યા. ટુકામાં એક પછી એક કૂચ કરી મોઝેજ
ઉદ્દેશ્યો સહેરની પટોગમાં આવી પહોંચ્યો; અને જે ત્રણ મુકામ કરી
ચુવાળપટ્ટી કે બધા બંડખોર કોળાઓનો વામ હતો તે તરફ આવ્યો. તે
કોળા લોઢા પર કાપુ ગાંધવાનું તથા તેમનો બંદોબસ્ત કરવાનું કામ પોતાની
ખાદેશ મુજબ પાર પાડી ત્યાંની ફોજદારની જગા પર રૂસ્તમ અલીખાનને
નીમ્યો, અને પોતે અમદાવાદમાં પ્રવેશ કરવાની ઈચ્છાથી આગળ વધ્યો.
રમજાન ઉલ્લ મુબારક મહિનાની છેલ્લી તારીખે પૂરેપૂરા કાંદ અને લપકા
સાથે, લસ્કર, તોપખાના અને પદાડ જેવી આકૃતિવાળા હાથીઓની મવારી
કાઢી તેમજ માર્યા ગએલા અમીર ઉવ ઉમરા મૈયદ અલીખાન તથા કુતુબ
ઉલ્લ મુલકના કબ્રજમાંથી તેમના અધિકાર પરત્વેના સામાન સરંજામ તથા
વૈભવના જે સાધનો હાથ કરવામાં આવ્યાં હતા તે સઘળા હાંદમાં માથે
ભરના કિલામાં દાખલ થઈ તેણે નિજામના ઓહાનો કારભાર કરવા
માગ્યો; અને બંગાળાખાનને ગોધરાની ફોજદારી પર તથા ખુદાપારખાનને
કેરીની ફોજદારી પર રવાના કર્યા. અલમમાં નામનો હખશી કે જેને
પાટનગરમાં સાથે લઈ ગયા બાદ બાદશાહની નોકરી રખાવી ફોલાદખા-
નનો ખિતાબ અને ત્યાંની દ્રાવણી અપાવ્યા હતા તેને સહેરની ફોટવાલી
પર નીમ્યો અને તે ઓહાની ફરજ બજાવવામાં તેના અમલની અજબ
ઠાપ પડી; કારણ કે એક પણ દારૂડીઆ કે ભાગ વેચનાર કે બદમાશ કે

રખકુની હિંમત ન હતી કે તે એ કેરી વસ્તુઓ વેચે કે તેનો ઉપયોગ કરે (પીએ કે ખાય), કોઈની મક્કર ન હતી કે વગર સખએ ખીજને સતાવે કે પોતાના તાખાના માણુમને હેરાન કરે.

એ પોલીસ તેની મામે ચનારને ન અટકાવે,
તો (શબેકદર જેની) પવિત્ર રાત્રીએ કાઝ પથુ છીનાણું કરે.
એ અધિકારીનો મોટો પાછળ ન હોય તો
કાખાના પવિત્ર મકાનમા દારૂડીઆ ઉલટીઓ કરે.

સોગઃ છલામા પેશકશ ઉધરાવવાના કાર્યથી શુભઅતખાન છુટો થયો હતો, તેણે મોએઝઉદ્દીવાના અમદાવાદ આવી પહોચવાની ખખર સાલળી, પાછા ફરી, તેની જોડે મુલાકાત કરવાનો સમય નક્કી કરવા માટે મોએ સગખેજમા મુકામ કરી વાટ જોઈ. કેટલાક સિપાઈઓ અને લશ્કરી માણુઓ શુભગતવામીઓની રીતનુ અનુકરણુ કરી તેમના જેવા માથાના વાળ, જુઝ ને કાનસીઆ ગખતા હતા, તેમને કાટવાળીની ખીક લાગવાથી તથા બંદોબસ્ત જળવવાના એના કાયદા કાનૂનો સાલળી પોતાની મેળે તે બોડી નાખ્યા જોશીઓએ જે દિવસ શુભ ગણ્યો હતો તે દિવસે શુભઅતખાને આવી મોઅઝ ઉદ્દીવાની મુલાકાત લીધી; અને તેણે તેને કીમતી ને ઉંચા પ્રકારનો પોશાક, ગ્લનગડીન સરપેચ ને કલગી, એક હાથી, તથા જે પાવખીમા મૈયદ હુમેન અલીખાન ખેસતો હતો ને જે પોતે હાથ કરી લીધી હતી તે પાલખી આપી, પોતાનો મુખ્ય નાયબ, તથા કારભારી બનાવી, માલી ને મુઝી (મહેસૂલી અને દીવાની) કાર્યો એની સત્તા નીચે તથા એના અખતયાર (વાળા હાથ)મા મૂકી દીધા. આજ અગસામા ઘણા દીવાનખાનાવાળા એક આલીશાન ઇમારત, કે જે મોએઝ ઉદ્દીવાની બાગદેરીએ નામ પ્રખ્યાત થઇ, તેનો પૂર્વાભિમુખનો પાયો સખખમતીને કિનારે હેદના બાગમા નાખવામા આવ્યો. પેટલાદ તથા ધોળકા પગણા બાદશાહી રસાલાના તનખા માટે મુકરર થયેલા હતા તેથી તે પવિત્ર હજૂગનો હકમ મુખાના દીવાન બાકર કુલીખાનપર કાટવામા આવ્યો કે એ પગણાઓની મહેસૂલ હુડીઓમારફતે પ્રકાશમાન દબારમા મોકલવી

મોઝેઝ ઉદ્દેશવાએ પાદશાહી તપેલાના ઘોડા લઈ લેવા,
જગીરો જત કરી લેવી, પાદશાહી હુકમોને તાબે
ન થવું તથા સ્વતંત્રતા (ફ્રાન્સિસ) નો
વાવટો ઉરાડવો

ફ્રાન્સિસખાન જે મરકારી (પાદશાહી) તમેના માટે ઘોડા ખરીદવા
આતાનો દારોગો હતો તેણે અગ્રજી તોખમના ડ્રગ્સ ઘોડા, સરકારી તમેના
માટે સુરત બંદરે ખરીદી અમદાવાદને ગતે પાદશાહની હજૂરમાં ગયાના બા
હતા, તે ઘોડા ત્યાં આવી પહોંચ્યા બાદ મોઝેઝ ઉદ્દેશવાએ પોતાના કબ
જમાં લઈ લીધા અને તેમાંથી જે પોતાને ગમ્યા તે પોતાના તમેનામાં
બાધી દીધા અને ઘણા ઘોડાઓ ધનામ તરીકે બીજાને આપી દીધા
તેમ ૮ હજૂરમાંથી નીમાએના મનમબદરોની તથા સુમાના અમનદારોની
જગીરો મહાન નૈયદો અને પવિત્ર ગેખોને શ્રવાણ માટે આપેલી જમીનો જત
કરી લઈ પોતાની સત્તાથી ગમે તેને જગીર તરીકે બદલિત આપી વળી
ઉચ્ચ પાદશાહની તામેદારી તથા તેમના હુકમોનું પાલન એક બાજુએ
મૂકી દઈ તેણે સ્વતંત્રતાનો જુડો ઉગાડ્યો તેની આ નીચી રૂઢી બીજા
નાજિમોની ધૂટતા માટે ઉદાહરણ તથા પ્રમાણરૂપ યઈ પડી ગોધરાના ફોજદાર
બે ગાળાખાનને શારીરિક બીમારી લાગુ પડવાથી અમદાવાદ આવી ગઈ
હતો તે ત્યાં મરી ગયો તેના ત્રણ દાથી ટેનામ ઘોડા તથા ઘનુ ગય
રચીદ સુખાના નાયબ દીવાન મહમદ હાદીએ જપ્ત કરી લીધા, અને
મોઝેઝ ઉદ્દેશવાએ તે પોતાને અગ્રે કરી લીધા હી સ ૧૧૩૫ની શરૂઆ
તમાં મોઝેઝ ઉદ્દેશવા બડખોરોના બહોબસ્ત તથા વ્યવસ્થા કરવા, પગથાણની
જમાબંદી કરવા અને જમીનદારો પામેથી પેશ્વાના ઉપગમવા માટે શુભ
અનખાનને મોખગની ટૂંકીનો સેનાધિપતિ નીમી બીદા હુકમોના અને
કે ગરખોગ તરફ પોતે રવાના થયો રસ્તે જતા હુણવાણના જમીનદાર પામેથી
રૂપીઆ એરીહજાર પેશ્વાના લઈ આગળ વધ્યો અને કે ગરખોરના જમી
નદાર પામેથી એક લાખ રૂપીઆ લેવાનું નક્કી કર્યું ત્યાંથી આગળ જતા
ઉદપૂરની સરહદ આવતી હોવાથી મદાગણા જગતસિંહના મગલારીએ
એક દાથી ટેનામ ઘોડા તથા બીજા બે સોગાતો લઈ એને આવમાર
આપવા આગળ અને મળ્યા અને કે ગરખોગનો જમીનદાર મદાગણાનો
સગો થતો હોવાથી તેનાપર રહેમ નજર રાખવાનો સંદેશ પહોંચાડ્યો

મહારાણાના મનની સમાધાની માટે મોએજ ઉદ્દેશ્યએ તે બેટા સ્વીકારી કુંગરોગના જમીનદારની પેશકશ જતી કરી અને પાછા ફરી વીજપોર પરગણા તથા સાબરકાંઠાના છઠ્ઠા તરફ કૂચ કરી. આ અરસામાં ધુરહાન ઉવમુક સાદતખાનનો મોટો લાઈ મીરમહમદ બાકર તથા તેનો લાણેજ મહમદ મુકીમ કે જે તરતનાજ ધગનથી આવી સુરત બંદરે ઉતર્યા હતા તેઓ અમદાવાદ આવ્યા અને મુમાફરીનો સામાન તૈયાર કરવા માટે થોડો વખત થોભી ઉચ્ચ દરબારમાં જવા રવાના થઈ ગયા. એ મીર મહમદખાકરને સિયાદતખાનના ખિતાબ સાથે ચોથા (નખરનો) બક્ષી બનાવવામાં આવ્યો તથા મહમદ મુકીમને અબુલ મનસૂરખાનના ખિતાબ સાથે વઝીરે આજ-મનો ઉચ્ચ ઓદ્દો, અહમદશાહ બાદશાહના સમયમાં આપવામાં આવ્યો, તે હકીકત ઇશ્વરેજથી તેની યોગ્ય જગ્યાએ નોંધવામાં આવશે આજ અરસામાં મોએજ ઉદ્દેશ્યના દીવાન ગળ રૂઝનાયદાસના મનમાં કાંઈ પુરપતુ કામ કરવાનું થઈ આપવાથી સારંગપોર દરવાજા અને કાળુપુર દગવાજાની વચ્ચે જે પાંચકુવા આવેલા છે, તેની નજીકમાં તે બાબુની કિલ્લાની ખાદમાં વરસાદનું પાણી ભગઈ રહેલું હોવાને લીધે કૂવાઓનું પાણી મીઠું નીકળે છે તેથી, તેમજ વળી પ્રજાને સુખ સગવડ આપવા માટે, એક (આવળી) વાવનો પાયો નાખી, તેને ખૂરેખૂરી બાધી દીધી મોએજ ઉદ્દેશ્ય જમાબદો કરવા તથા મહેસૂલ ઉધરાવવાના કામમાં પાટણુ છલ્લામાં રોકાયેો હતો ત્યા પૃથ્વીપતિના દરબારમાં ગહેતા વકીલોના ધણા ધમકીભરેલા લખાણોપરથી જાણવામાં આવ્યું કે (બાદશાહી) ઘોડા લઈ લેવા તથા જગીરો જપત કરવાના એના કૃત્યોની ખબર પડવાથી પૂજ્ય બાદશાહને મિઝાજ ફરી ગયેો હતો. આ ઉપરથી તેને બાદશાહી ગુન્હો કે જે દલી કોષના પ્રતિબિંબ જેવો છે તેની બંદીક લાગી અને ગફવતીની ઘોર નિંદામાંથી તેની આખ ખુલી ગઈ. ઘોડાઓ એકઠા કરી ફારેસખાનને સુગતથી બોલાવી મોખી દીધા અને તેની મહોર સાચની ગસીદ લીધી, અને ફરેલા ગુન્દાની મારી મામ્યા બાદ જપત કરેલી જગીરોના પગવાના પાછા આપ્યા; અને સુક્તિ પ્રસુક્તિ કરી સમાધાની કરવા તે અમદાવાદ પાછો ફર્યો અને શાહીબાગની બેઠમાં મુકામ નાખી આનું સુ પરિણામ આવશે તેના વિચારમાં પડ્યો. વડો કાઝી અબુદુલ હુસૈનખાન કે જે હિ સ ૧૧૩૪ ના જિવહજ મામની તેરીમથી તારીખે પાદશાહી દગબારમાં ગુન્દરી ગયેો હતો તેની લાગને આ અગમમાં એ જ સાવના મફૂ મામની ત્રીજી તારીખે અમદાવાદમાં આગી તેના આપ કાઝી અનહુશાના બાગમાં દાટવામાં આવી.

શુભવત ઉલ્લસુલ્ક નિઝામ ઉલ્લસુલ્કની સૂબેદારી, હામે- દખાન બહાદુરની નાયબ સૂબેદારી તથા દિલ્લી- ખાન અને મોમિનખાનની દીવાની

મોઝેઝ ઉદ્દીવાના ગેરઇનમાફ, પાદશાહી ઘોડા કબજે લઈ લેવાના, જાગીરાની જમ્તી કરવાના, માથા ફેરવત નવા દર્ગાક તુમાખી કાર્યો, અને પવિત્ર દુઆગ્રામથી નીકળતા લુકમેનો અનાદર, એ વિરોધ વારંવાર ખિયા-
ફતના મુશ્કેલી તખ્ત પાસે ફરીઆદો આવતી હોવાથી, અને મહમદ અમી-
નખાનના ગુજરી જવાથી જાલીલ ઉલ્લખાન, વજીરે આજમના મહાન ઓદા
પર શુભવત ઉલ્લસુલ્ક, મહાર ઉલ્લમહામ, નિઝામ ઉલ્લસુલ્ક બહાદુર ફતેહ-
જગ, સિપાહ સાવારને નીમવામાં આવ્યો હતો તેના તરફથી મોઝેઝ
ઉદ્દીવાની ફેરવદલી કરી અમદાવાદની સૂબેદારી પોતાને મળવા અગ્ગ
ગુજરાતમાં આની જવાબમાં એ અરજી સ્વીકારાઈ, તેથી ખિયાફત ને પૃથ્વી-
પતિની દરબાગ્રામથી રૂખસત મેળવી એ બગડી અચ્છો મામલો સુધારવા
માટે પોતે મ્હેટા લશ્કર તથા ભારે તોપખાના માથે ગયા અયો. શાહી-
ખાગ પાસેના પોતાના મુકામપર આ ખબર સાંભળી, મોઝેઝ ઉદ્દીવાએ
રાત દીવસ ફિકરમાં વીતાડવા માડ્યા પોતાની જોડેના માણસો (નીસખ્યા)
જોતા શુભવત ઉલ્લસુલ્ક જોડે તેઓ ટકાવી રાખે એટલી શક્તિ કે જોગ-
વાળા તેને લાગ્યા નહિ અને ધણી ફિકર અને નિર્ગ્યક વિચારો કરવાને લીધે
તેના પર એકાએક દીવાનાપણાએ હુમલો કર્યો, અને તેને પગિણામે ન
કરવાના કામ કરવા ને નહિ બોલવાના (ગાઝ માણસના જેવા) બોલ તે
બોલવા માડ્યો, અને હકીમોએ તેનો ઉપાય કરવા માડ્યો. આ મમથે
પોતાના જમાઈ જોગીવાદના આગળ આવવાને (તેની લામકાતને) લીધે
દીવાનના ઓદાની કામગીરી તેને મોખી, રાજા રૂઝનાયદાસ નિવૃત્ત થઈ
ઘેર બેઠો હતો, છતાં આ પરિસ્થિતિ જોઈ આજ સમય નિમકદવાલ કર-
વાનો છે એવા આશયથી, તેની એવીજ તખીએતે પોતે મોઝેઝ ઉદ્દીવાને
રવાના કરી ઉદેપૂરને રસ્તે બાદશાહની હજૂરમાં મોકલી દીધો ત્યારે
વિજયનગર ઉત્તરેની પડોશમાં નિઝામ ઉલ્લસુલ્ક આવી પહોંચવાની
ખબર ફેલાઈ ત્યારે શહેરના મહાજન, મુખ્ય મુખ્ય મનસબદારો, મહેર-
અલીખાન, સફદરખાન બાબીના પુત્રો, સલાબત મહમદખાન અને જવા-
નમદખાન, તેને આવકાગ આવવા તથા મળના જવા નીકળી પડ્યા અને

શુભચત્રખાન તથા રૂસ્તમખાન, તેનો તેમના પર ઉપકાર હતો તેનો બદલો વાળવા મોએઝ ઉદ્દીલાને વદાય કરવા તેની સાથે ગયા હતા તે તેને હુંગરપોર સુધી પહોંચ્યાડી પાછા અમદાવાદ આવ્યા અને નિઝામ ઉલમુલક પાસે જવાની તૈયારી કરી. મોએઝ ઉદ્દીલાના આવ્યા ગયાની ખબર ત્યારે નિઝામ ઉલમુલકને પડી ત્યારે તેણે પોને હતો ત્યાજ મુકામ કર્યો, અને નાયબ સૂબા તથા દીવાનની નીમણુક થવાની તથા એને આવકાર આપવા આવનાર શખ્સોની વાટ જોતો ત્યાજ રોકાયો, અને નાયબ નીમાય ત્યા સુધી શહેર સંભાળવા તથા તેનું ગ્હાણું કરવા સફદરખાન ખાખીને લખી જણાવ્યું, અને તે ભદ્રના દિલામા લખલ થઇ ગયો. મહેર અલીખાન કે જે નિઝામ ઉલમુલકની મુલાકાત લેવા જતો હતો તેને શારીરિક માદગી થઈ આવવાથી દોહદમા રોકાઇ જવું પડ્યું અને ત્યાથી આગળ વધી શક્યો નહિ. નિઝામ ઉલમુલકે, તુરકાનધલ વરમની વમત ઝગુની શરૂઆતમા એટલે હિં સ ૧૧૪૫ ના પહેલા જમાદી માસની સત્તરમી તારીખે પોતાના ઠાકા હામેદખાનને સૂબાના નાયબ તથા ફિદવીખાનને દીવાન નિમ્મા, અને ઘોળકાને બદલે વીરમગામ પરગણા ખાલસા શરીફામા લેવાયું, તથા ત્યાના ફોજદાર તથા અમીનની જગ્યા પર શાહપુરખાનને નીમવામા આવ્યો અને તેની તરફથી તેના નાયબ તરીકે તેના ભાઈ રહે-માન ફુલીખાનને એ કામ સોંપવામા આવ્યું વળી ઘોળકા, ભરૂચ, જંબુસર, મકબૂલાખાદ અને વલસાડ પરગણા કે જે ખેતીનેલાયક અને ધણી પેદાશ વાળા મહાલ છે તે પોતાની બીનશર્તિ જગીર તરીકે લઈ લીધા, અને રાય નોદા (નંદા) નામના શખ્સને તેનો મુતસદ્દી નીમ્યો. ઈડર પરગણાને ખાલમા ડેરબું ને સૈયદ આઝેલખાનને ત્યાનો ફોજદાર બનાવ્યો. ગોધરાની ફોજદારી અને જંગીરદારી પોતાની દીકરીના મમગ મુતવમ્સલખાનને આપી ખખરપત્રીનું કામ કરવાનું ઉમેદખાનને સોંપી તેને હામેદખાન જોડે રવાના કર્યો, તથા સૂબાના બક્ષી અને ખખરપત્રીનો એાદો ઠવી-દિલખાનને આપ્યો, અને અમળદુલ ગફદારખાનને ઝોટવાળ નીમી, તેમને સૌને જવાની રજા આપી, અને પોતે પાટનગર તરફ પાછો ફર્યો. મજલ કાપતો ને રગ્નો વટાવતો હામેદખાન દોહદઆવી પહોંચ્યો. મહેર અલી-ખાન કે જે મિત્રારીને લીધે ત્યા પડી ગયો હતો, તે તેને ત્યા મળ્યો અને તેની સાથેજ જવા નીકળી પડ્યો અને શુભચત્રખાન અને રૂસ્તમ અલીખાનની મુલાકાત કરવા માટે લખામણ કરી તેમને બોલાવી મગાવ્યા; (પણ) તેઓ તો તેને આવકાર આપવા ગયાના થઈજ ચૂક્યા

હતા એટલે ગોધરા મુકામે આવતાં હાસરાની મંજલપર શુભઅત્યાન અને
 રૂસ્તમ અલીખાનનો અને તેનો ભેટો થઈ ગયો. કૃત્યપર કૃત્ય કરી હામેદખાન
 કાંકરીઆ તળાવ ઉપર આવેલા મહેર અલીખાનના બાગમાં આવી ઉભો
 અને તેણે તેને લાયક એક જાફત આપી. ખીજા જમાદી માસની આગણ-
 ત્રીસમી તારીખે પોતે કિલામાં પ્રવેશ થયો અને નાજિમના ખાતાનું કામ
 કરવા તથા ફોજદારો અને ચાણુદારોની નીમણુક કરવા મંડી ગયો. અમીર
 ઉલ્લખરાનો સમરો, સોરાઈનો ફોજદાર અસદ કુલીખાન કે જે હામેદખાનની
 સાથે આવ્યો હતો તે લશ્કરી સરંજામ બેગો કરી તથા સિપાઈઓ (નાકરીમાં)
 રાખી લઈ તેણી તરફ રવાના થઈ ગયો. શેખઉલ્લ ઇસ્લામખાન કે જે મોએઝ
 ઉલ્લોલાના અમલના આરંભથીજ ઉદેપૂર જઈ ને રહ્યો હતો, તે આ અર-
 સામા અમદાવાદ પાછો ફર્યો. આખા મામ્લાન્યના કરોડીનો આદો ખિલા-
 ફત ને પૃથ્વીપતિના દરબારમાંથી મકરંબ ઉલ્લહઝરત હાફેઝ ખિદમતગારખા-
 નને આપવામાં આવ્યો હતો એટલે કાપડ બજાર મહાલના ઘરોગાની તથા
 અમદાવાદ શહેરના કરોડીની જગા શેખ ઉલ્લ ઇમલામખાનને આપવામાં
 આવી. મોએઝ ઉલ્લોલાની ફરફારીમાં મેશિનખાન મુરન બંદરનો મુનસફી
 નીભાયો અને પોતાને મોપાયલા તાલુકામાં આવી પહોંચ્યો. પૂર્વે હિ. સ.
 ૧૧૩૦ માં બનેલા બનાવોનું વર્ણન કરતાં હુધદર કુલીખાનના નાયબમુખા
 તરીકે મુકરર થવાની હકીકત આપતાં આ લેખકના પિતા સૈયદ અમી-
 લખાનની જોડે ગયા હતા એ જણાવવામાં આવ્યું છે, તથા અફઝલખાદના
 ગજવાનીના શહેરમાં પહોંચ્યા બાદ ખાજા અબ્દુલ હમીદખાન હજૂરશ્રી
 પાસે ગયો અને સૈયદ અમીલખાન અઝીમાખાદ તરફ મુબારેઝ ઉલ્લમુલ્ક
 સર ખુલ્લખાન પાસે ગયો (તે પણ કહેવતમાં આવ્યું છે), પરંતુ મેન્જોગ-
 વશાત્ બન્યું એવું કે મરહૂમ બાદશાહના હુકમ મુજબ મુબારેઝ ઉલ્લમુલ્ક
 ત્યાંથી હજૂરશ્રી પાસે આવવા નીકળ્યા ચૂક્યો હતો, અને વીસ દ્રાસ દૂર
 છાવણી નાંખી પડ્યો હતો. ત્યાં તે આવી પહોંચ્યો ને ત્યાં તે બંનેની મુલા-
 કાત થઈ અને ત્યાંથી (સાથે સાથે) તેઓ પાટનગર આવી પહોંચ્યા.
 મુબારેઝ ઉલ્લ મુલ્કના મનમાં ધારેલી વાત ધારેલીજ રહી, તે અમલમાં
 આવી નહિ; અને ફારુજ મુલ્ક કાજૂલના સુબેદાર તરીકે તેની નીમણુક
 કરવામાં આવી તેથી તે તેણી તરફ રવાના થયો; તેણે સૈયદ અમીલખાન
 તથા લેખકના પિતાને પોતાની સાથે લીધા, અને ધંજળ તથા પેશાવરના
 મહાયોનો દારબાર કરવાનું તેમને મોખ્યું. જ્યાં સુધી તે પ્રદેશનાં ઘણાંપણી
 નસીબમાં લખ્યાં હતાં ત્યાં સુધી ત્યાં રોકાઈ, આ સાલમાં કે જ્યારે મુખા-

રેઝ ઉલ્લભુલક સુખેદારીનું રાજનામું આપી હજૂરથી પાસે આવ્યો હતો, ત્યારે આ લેખકના પિતા કે જેમણે હજરત ખુદ મંજેલ (અરંગઝેબ)ના સમયમાં ઇશ્વર પાસથી ક્ષમા પામેલા તે ઉચ્ચ શાહનશાહ તથા મહમદ જહાનશાહ બહાદૂરની સેવા જૂના વખતમાં કરી હતી, તેમને મહર્ષિ ઉલ-હજરત બેહરઝખાનની મારફતે તે પતિત પાવન પાદશાહની સેવાનું (પણ) માન મળ્યું અને તેમને અસલ તથા ઇઆદા સાચની એક હજર જાતી મનસખ, ત્રણસો સવાર, તથા અલી મહમદખાનનો ખેતાબ બક્ષવામાં આવ્યાં, અને તેમના લાઇ મહમદ જાફરને, સાતસો જાતી, એકસો સવા-રની અસલ તથા ઇઆદા સાચની મનસખ તથા જાફર મહમદખાનનો ખેતાબ તેની ગેરહાજરીમાં બક્ષવામાં આવ્યા. લેખકના પિતાને અમદાવાદ આવતા રહેવાની ઘણી ઇચ્છા હોવાથી હયાત અલીખાનની ફરકારીમાં તેમની અરજ મુજબ તેમને કાપડબજાર ખાતાના અમાનના ઓઢા પર નીમી ખિલત (પોશાક)થી વિભૂષિત કરી તેમના તાલૂકા પર જવાની રગ આપવામાં આવી, તથા થોડા સેર નક્કીસના તાકા તથા ઉંચી તનાખુરી (પાદશાહ માટે) મોકલવા તેમને ફરમાવવામાં આવ્યું. લેખકના પિતાએ પોતાના ઓઢાની મનદ જાફર મહમદખાન પર મોકલી, તેણે દીવાની કચેરીમાં તે રજૂ કરી, તેની નકલ મેળવી લીધી; અને તેજ સાલના પવિત્ર શબ્દાલ માસની સાતમી તારીખથી તે ઓઢાની ફગ્ગ બજાવવા માડી, એજ અરસામાં હામેદખાનપર ખિલાફત અને પૃથ્વીપતિના દરબારમાંથી ગુર્જ અરદારોની ચોકીના મીર, સૈયદ નાસેરખાન બેડે રવાના કરેલા ખાસ પોશાક તથા રત્નજડીત કલગી આવી પહોંચ્યાં. તેણે રીતસર તેનું સ્વાગત કરી, યોગ્ય માન આપી, ચાલુ આવેલા કાનૂન અને ધારા મુજબ વર્તી. તેને સ્વીકાર ક્યોં. નાગર (આહલ) ગાંતિનો એક માણસ નામે કિંગપા-શંકર કે જેની રીતખાત લશ્કરી સિપાઇના જેવી હતી, અને જેને નામના મેળવવાની આકાંક્ષા હતી, તેને અને ફાજદારે ગર્દના માણસોને કાઠક બાબત બોલાચાલી થના દટા થયો. તેનું ઘર રાજપૂરમાં આવેલું હતું તેના પર (હુમલો કરવા) હામેદખાને લશ્કર તથા તોપખાનું મોકલ્યું. કિરપાશંકર પણ માણસો ભેગા કરી તેની સામે થવા તથા લડાઇ કરવા તૈયાર થઇ ઉભો અને સુપ્રસિદ્ધ યતા સુધી ગોળીબાર ચલાવતો રહ્યો. તેની બેડે સંબંધ (બાધવા)ના વિચારથી તેમજ તે ખપનો માણસ છે એવા વિચારથી પણ રૂસ્તમ અલીખાન ત્યાં ગયો અને તેને ઉપાડી પોતાને ઘેર લઇ આવ્યો.

અને બીજો દહાડે હામેદખાન જોડે તેની મુલાકાત કરાવી. તેની હિંમત ને બહાદુરી તેના મોઝા પાંચી જોઈ, તેની જોડે માથાજીપણા ને મબતતાથી વર્તી, તેના મનનું સમાધાન કરી, હામેદખાને તેને પોતાની નોકરીમાં રાખી લીધો. હવે પરગણાનો બદોબત્ત કરવા તથા ચેંગકચ ઉધગવવા હામેદખાન નીકળી પડ્યો. વાતરક નદીના કાંઠા પગની તથા મુંડા (મહુધા)ની પેશકશની મુકમ ઉધરાવવાની જીરુમેદારી મહતારપે રૂઝતમ અલીખાને હામેદખાનની પામેથી પોતાને માથે લઈ લીધી હતી અને તેથી તેણે પોતાના ભાઈ ઈબ્રાહીમ કુલીખાનને તે વમૂલ કરવા લશ્કર આપી મોકલ્યો હતો તે વાતરક નદીને કિનારે મુકામ નાખી પડ્યો હતો, એટલામાં હામેદખાન નડીઆદ ગુલામાં આવી પહોંચ્યો. ગટલાક કિનારોએ ને ફેખી માણ્યો કે જેમણે તેના મન રૂપી ક્ષેત્રમાં વિરોધ (મનુતા)નું બી વાવ્યું હતું, તેમણે હામેદખાનને ભરમાવી તેની જોડે લડાઈમાં ઉતરવા માટે ઉશ્કેર્યો (ખાહેશમદ તથા ઇન્જવાજો બનાવ્યો) હામેદખાન પણ એ માણસરૂપી મેનાનેના ફેખથી એ કામ કરવા તૈયાર થયો. આમાં પક્ષના ઇગિદાની છૂપી વાતની ઈબ્રાહીમ કુલીખાનને ખબર પડતા તે પણ તેજ જગાએ પોતાની ફેજ સાથે મક્રમપણે ઉભા રહી જંગ તથા યુદ્ધ કરવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો. શુજરાનના વનનીઓમાંથી ફેટલાક દાબિક માણ્યો તથા હામેદખાનની માયમાના ફેટલાક કપડાં માણ્યો કે જેમણે આ મુદ્દા કુનનું બી વાવ્યું હતું તેમણે તેને પુષ્ટિ આપવાનો દેખાવ કરી, દોઝતીના વેશ હેરાળ, એ બાબત છોટી દેવાનું તેને લખી જણાવ્યું પણ તેણે તે કબૂલ કર્યું નહિ રૂઝતમ અલીખાન કે જે આ વખતે અમદાવાદ હતો, તેની પાસે એ હકીકત આવતા (ખુદી ચર્ચિજતા) ને વારજ તુરતાતુર પોતાના સાથીઓને લઈ ગતોગત પૂર અપટથી તે પોતાના ભાઈની બહારે ધાવ્યો, અને ફુનીઆને કૂપા બક્ષતા મદાન પ્રકાશમાન સૂર્યના ઉગતાની સાથે તો તેને આવી મળ્યો. હામેદખાન કે જે વડાઈ કરવાને હરાદે નડીઆદથી કૂચ કરી આવતો હતો તેને માર્ગમાં રૂઝતમ અલીખાન આવી પહોંચવાના અમાચા મળતા તેણે પોતાનો ઇગદો ફેરરી (ગદ કરી) તેમના પ્રત્યે મિત્રતા તથા મદુબાવનો મહેજો મોકલી તેમને મળ્યો, અને શહેર તરફ પાઠો ફેર્યો અને રૂઝતમ અલીખાન તથા હામેદખાનની સાથે સાથે પેટલાદ પરગણા ને વડોદરા કે જે તેમના તામામાં હતું તેણી તરફ આવવા માણ્યું, અને હહેવાણું ગામ કે જે ફિતુરી મળાઓનું રહેણું હતું તેના પર બહાદુરીથી છાપો મારી, તેને આગ લગાડી, અને ત્યાં એક ન્હાનો કિલો બાધી એક ધાણું રચાણું. હિ. સ.

૧૧૩૬ માં બાદશાહના પવિત્ર હુકમ મુજબ, જે એક ગંભીર લશ્કર
 જોધપૂર મોકલવામાં આવ્યું હતું તેની મદદમાં શુભઅતખાન અને રૂસ્તમ
 અલીખાન, અમદાવાદને રસ્તે, મારવાડ ને રજપુતાણા તરફ લશ્કર લઈને
 ગયા અને ત્યાંની કેટલીક માતખર જગાઓ લૂંટી લીધી. જ્યારે જોધપુરનો
 મામલો પતી ગયો ત્યારે એવો બાદશાહી હુકમ નીકળ્યો કે જ્યાંથી તેઓ
 આવ્યા હોય ત્યાં તેમણે પાછા ફરવું, તેથી તેઓ પાછા આવતા રહ્યા, અને
 બંને ભાઈએને ઉમદા પોશાક કે જે ગુર્જબરદાર (ગોબરદાર) અધ્યુબોગ ને
 ઝૂમાન બોગ જોડે બાદશાહી દરબારમાંથી મોકલવામાં આવ્યા હતા તેના
 વડે સન્માનિત અને વિશ્વૃપિત કરવામાં આવ્યા. શુભઅતખાન કે જે
 અમદાવાદમાં હતો તેણે પોતાની ભેટનું સ્વાગત કરી, રીતસરનું માન આપી
 તેનો સ્વીકાર, કર્યો, અને રૂસ્તમ અલીખાનનો પોશાક વડોદરે, કે જ્યાં તે
 રહેતો હતો, ત્યાં તેમણે પહોંચાડ્યો. વળી નિઝામ ઉલમુલ્કની મહોર માથેનો,
 એવો એક પવિત્ર બાદશાહી હુકમ ફિદવીખાન, સૂબાના દીવાનપર આવ્યો
 કે નાઝિમનો કરોડીનો ઓઢો મોકૂફ કરવો, ને લઈ લેવો, ગોલકની રકમ
 લેવાની તેને મના કરવી, અને સાયર મહાલ જે આગલા નાઝિમોના હાથ
 નીચે હતો તે પણ લઈ લેવો, જેથી તે હુકમની ગાહેરાત મુજબ કાપડ
 બજાર ખાતા તથા સાયર મહાલના કરોડીના ઓઢા (મોકૂફ કરવામાં)
 કાઢી નાખવામાં આવ્યા. આખા માત્રાજ્યના સાયર મહાલોના સૂબાઓના
 ખબરપત્રીની જગા કે જે પહેલા કોઠને આપવામાં આવી નહતી તે દીવાને
 આલાની કચેરીના ખબરપત્રીની જગા જોડે ભેળવી દેવામાં આવી અને
 ખિલાફત ને પૃથ્વી રક્ષકના દરબારમાંથી અલી અહમદખાન કોઠાને તે આપવા-
 માં આવી, અને સૂબાના દીવાનો પર હુકમો મોકલવામાં આવ્યા કે તેના
 નાયબોને તેમણે તે ઓઢાનો અધિકાર આપવો, તેથી ફિદવીખાને તેના
 પ્રતિનિધિને તેને કામે લગાડી દીધો. કબીરઅલી સૂબાના સમાચારપત્રીની
 જગાએ નીમાઈ આવી પહોંચ્યો. મહેર અલીખાન કે જે કેટલોક વખત
 યશ બીમાર ચાલતો હતો તે આ ચાલના રમઝાન માસની સાતમી તારીખે
 ગુજરી ગયો. કાઝી મુસ્તશીદખાનને હજૂરમાં તેજવવામાં આવેલો હોવાથી,
 તે પોતાના છોકરા અબ્દુલ અહમદખાનને સહેર કાઝીની જગાએ નાયબ
 નીમી હજૂરશી પામે જવા રવાના થયો, અને વડા કાઝીના ઉંચા ઓઢાથી
 વિશ્વૃપિત થયો, અને બાપની ફેરકારીમાં સહેર કાઝીની મનસખદારી છોકરુને
 આપવામાં આવી. મુકર્રબ ઉત્તરદારન હાફેઝ ખિદમતગારખાનની અરજ
 મુજબ કાપડબજાર ખાતા તથા સાયર મહાલની વિપજ, હજૂરશી તરફથી

જે કાષ્ટ ફગાવવા આવે તેને માટે, ખાસ કષ્ટા ખરીદવા માટે તથા ઉચ્ચ મરદાર સાહેબ (બાદશાહ) માટે જે કાષ્ટ ચીને ખરીદવી પડે તેમા ખરચવા નહી કષ્ટવામા આવ્યુ તેને માટે બહોળત કરવાનું કામ ગેબ ઉત્તમલાખખાનની જવાબદારી તથા તેના પ્રધામ પર નાખવામા આવ્યુ માલમિલકતના દારોગાની જગા પર ખીર મહમદની ફગારીમા વજીરઉદ-દીનને નીમવામા આવ્યો.

સુરત બંદરના મુતસદ્દી મોમિનખાનના લશ્કર અને મરાઠા પીલાણ ગાયકવાડ વચ્ચે લડાઈ થવી, તેમાં લશ્કરની હાર થવી અને કથાજીનું દોહદતરફ આવવું,
સુરત બંદરની મુતસદ્દીગીરી પર રૂસ્તમઅલી-ખાનનું નીમાવું, મોમિનખાનનું સૂખાના દીવાન નીમાવું, અને અલીમહમદ ખાનનું હજુર શ્રીપાસેથી આવવું

પીલાણરાવ ગાયકવાડ કે જે આગના વખતમા સુરત બંદરના જીલ્લા મા હુલ્લડ ને ફિમાદનું મળ યર્ષ પડ્યો હતો, તેણે આ અરમામા એક જાતના જોર અને સત્તા પ્રાપ્ત કરી આજીમાજી ને પડોરામા ટુંમના કરી નાશ કરવા તથા જે સામે થાય તેને મારી નાખવા તથા લૂની લેવા માટે પોતાનો જીવની હાથ લગાવ્યો હતો ત્યાંજ મુતસદ્દી મોમિનખાને ઈફ્તિમ મહમદની સગદારી નીચે એક લશ્કર તથા પોતાના માથીઓની એક ટુકડી તેને નસીદન આપવા તથા શિક્ષા કરવા મોકલી તેમનાથી બને તેટલી હિંમતથી તેઓ લડ્યા પરંતુ હારી ગયા, અને મોડા માર્યા ગયા અને કેટલાક કેદ પકડાયા તેઓ પોતાના હથિયારો આપી આવના રહ્યા, અને પીલાણની સત્તા તે જગામા વધી ગઈ, અને મોજે સોનપુગ તાને જીત રહ કે જે સુરત બંદરના સગદાર બેડે બેળવી દીધેલ છે, અને જે સુરત બંદરથી બત્રીસ માસ દોરે આવેલુ દોષ જમીદારોના તાતુકામા હતું, તેમને બેળવી લઈ તેણે પોતાના તાબામા લીધુ અને ત્યાંથી એક મસ દૂર આવેલી એક ટેકરી પર નાનો કિલ્લો બાંધ્યો, અને નીચેના વસ્તીવાળા ભાગને ફરતો એક કોટ બાંધી ત્યાં પોતાનું રહેઠાણ બનાવ્યુ, અને ધીમે ધીમે અપાવત પરગણું તથા સુરત સરમગના બીજાં પરગણાંનો કબજો કરી

બેઠો, તથા કુંદી (? ગણદેવી), બાજપુર, તથા રાજપીપળાની નંજદીક સિકલખાનેહ, દરબેખદેહ, તથા પંચમહાલ અને સાદર ખેસલમા કિલ્લા હતા ક્યાં, અને પોતાની સત્તા જમાવતો ગયો. કંથાજી મરાઠા લશ્કર લઈ દોહદ ગોધરા તરફ રવાના થયો, અને ત્યાં લૂંટફાટ ચલાવી, ખંડણી ઉધરાવી બખેડાનું મૂળ ચર્ધ પડ્યો. આ સૂળામા મરાઠાઓના પ્રવેશનો આરભ આ સાલથી થયો. પાદશાહી સનદ મુજબ દિલ્લીખાનની ફેરફારી મા સુરત બંદરનો મુતસદ્દી મોમિનખાન એ સાવના શબ્દાલ મહીનાની દસમી તારીખ એટલે લૂંટફાટની ફસલના આરંભથી સૂળાનો દીવાન નીભાયો. અને અમદાવાદ આવના પહેલા પોતાનો ઓઢો સંભાળી લેવા માટે હાજી મહમદ માયેહ (નામના) તાજે (વેપારી)ને લખી જણાવ્યું અને ઝિલ્લદ મામની સોળમી તારીખે સુરત બંદર છોડી અમદાવાદ આવી પહોંચ્યો ને પોતાને કામે લાગી ગયો. મોમિનખાનની ફેરફારીમા ફસ્તમ અલીખાનને સુરત બંદરની મુતમદીગીરીથી સન્માનિત કરવામા આવ્યો હતો, તે વડોદરેથી નીકળી ત્યાં પહોંચી ગયો અને પોતાનો ઓઢો સંભાળી લઈ ફાજદાર તથા થાણુદારો નીમવા તથા કામકાજનો બંદોબસ્ત કરવામા ગુંથાઈ ગયો. સૈયદઅલી વાએઝી કે જેના સ્વભાવમા એકજાતની બખેડો ને ફિસાદ જગાવવાની વૃત્તિ ધર ધાલી બેઠી હતી, તે વારવાર “દીન, દીન” પોકારી તોફાની ટોળા, જેઓ પશુઓના ટોળા જેવા હોય છે તેમને, બેગા કરી ધીંગાણું મચાવતો હતો, તેથી થોડાના અનિષ્ટથી ધણાનું ઇષ્ટ થતું હોય તો તે કસું એ સિદ્ધાંતને અનુમરી ફસ્તમ અલીખાને તેને પકડ્યો, પણ તેનું સૈયદપણુ ધ્યાનમા રાખી તેના જીવને હાની કરી નહિ, અને તેને પગે બેઠીઓ નાખી વડોદરામા કેદ રાખ્યો. દરે સખ્યાબધ અમરબો, છુકો અને હિંદુઓ તેના મુરીદ (શિષ્ય) થયા હતા તેમણે પોતાના આચાર્યની આ હાલત જોઈ બેઠ હિંદુઓ અને ખુનામરુખી ને મારામારી એ તેનું પરિણામ આવ્યું, અને એક આખી રાત ને દહાડો ગોળાબાર આવ્યો. તેમા તેમનાથી ટકી શકાયું નહિ એટલે તેઓ સહેર છોડી ચાલ્યા ગયા અને ફસ્તમ અલીખાનની મત્તાની છાપ સહેરવામીઓ પગ બેઠી. આજ અરસામા લેખકના પિતા અલીમહમદખાન, કાપડ બખરખાતાના અમીન, હમૂરઝી પામથી અમદાવાદ આવ્યા અને બક્ષી તથા બખરખતીનો ઓઢો ભોગવનાર કવી દિલખાને મીઠ હિસામઉદ્દીનને પોતાનો નાયબનો નીમ્યો ને પોતે દશજુ તરફ રવાના થયો.

મુખારેઝઉલમુલક સરખુલંદખાન બહાદુર દિલાવરજંગની સૂબેદારી અને શુભઅતખાનની નાયબ સૂબેદારી, હામેદખાન જોડે ખાનાજગી અને મોમિનખાનની દીવાનગીરી

આ પુસ્તક તો માન અમદાવાદ સૂબાને અગે બનના બનાવોને વગર
જ હોવાને લીધે બીજા કેટલાએક બનાવો કે જેનું વર્ણન અત્રે કરવાની
જરૂર નથી તેવા બનાવો બનવાને લીધે પતિત પાવન હુમ્મૂશરીની ગત મેજ યા
સિવાય નિઝામ-ઉન-મુલક તેમની હાજરીમાંથી નીકળી પડી દક્ષણ તરફ રવાના
થયો, તથા જલીન-ઉન-કદ્દર વજરે આગમનો ઓહો, એ માનથી ભરેલી
અને કિર્તિવત હુમ્મારમાંથી ઓતમાદઉદ્દૌના કેમરહીનખાન બહાદુર હુમ્મત
જગથી મિજૂપિત અને પ્રમગમાન કરવામાં આવ્યો. આ સામાન્યના કાયદા
ને ધારાઓ મુજબ વગરની ફેગ્ગદારી થતી નથી, તેથી નિઝામ-ઉન-મુલકને
વકીલે મુતનક બનાવી આસફજહનો ખેતાબ આપી મન્માનીત કરવામાં
આવ્યો. મુખારેઝઉલમુલક મરખુનદખાન કે જેને માત હજારીની મનમન,
સાતમો મવાર, બે ધોળા ને ત્રણ ઘોડાવાળી આપવામાં આવી હતી તેને
આસફજહની ફેગ્ગદારીમાં અમદાવાદની સૂબેદારી પર એક ખાસ ખિયત (પાશાક)
રત જડીત સન્મેય તથા એક હાથીની ભેટ સાથે નીમવામાં આવ્યો, અને
તે ત્યાં આવી પહોંચે ત્યાંસુધી સૂબાના નાયબની જગ્યા શુભઅતખાનને
આપવાનું વિધાતાના લેખ જેણે બાદશાહી ફરમાન નીકળ્યું હિ મ ૧૧૩૬
ના પવિત્ર ઝિનકદ માસમાં એ વદનિય ફરમાનો મુખારેઝઉલમુલકના પત્રો
માથે શુભઅતખાનપર, તથા અમદાવાદના હંવેલી પરગણાના મહાતોની
તેમજ ઘોળકા, ભરૂચ, જંજીર, અકબૂરાબાદ (આમોદ) વનમાડ તથા
કડી પરગણામાંથી સૂબાના અગના શરતી મહાલની મુનસફીગીરીની સનદ,
લેખકના પિતા અલીમહમદખાનના પરની આવી પહોંચ્યા તેનું યોગ્ય
સ્વાગત કરી તથા રીતઝરનું માન આપી શુભઅતખાને નાયબગીરીનું
ફરમાન લીધું, અને હામેદખાનને તેની ખબર કરી નાંજિમના ખાતાનો
કારણાર તથા મેટવાગ ફાજદાર ગર્દ અને ચાણદારોની નીમણુંમ કરવા
માઝ્યા મુખારેઝઉલમુલકે મોમિનની બાદશાહી સનદ અલીમહમદખાને દીવાન
કચેરીમાં રજૂ કરી તેની નમ્ય લીધી, અને જાફરમહમદખાનને ભરૂચ,
આ વેખમને ઘોળકા, તથા બીજા મહાવોમાં બીજા અમલદારોને મોમલદ

તેઓ દરેક પોતાના તાલુકા તરફ રવાના થઇ ગયા. શુભઅતખાને હામે-
ખાનને ભદ્ર ખાલી કરવાનું કહ્યું. વરસાદની મોસમ હોવાથી તેણે થોડા
વખત મળવાની માગણી કરી. શુભઅતખાને તેની તે માગણી કબૂલી કે
સ્વીકારી નહિ, અને લડાઇ કરવા તથા મોરચા બાધવાના પાયા નાખ્યા.
બંને પક્ષ તરફથી લડાઇ ને યુદ્ધનો અગ્નિ સળગાવવામાં આવ્યો અને ત્રણ
રાત્રિ ને દીવસ તોપ ને ગ્રંદકના મારા સાથની તથા ભદ્રની પામે રહેનારા
લોકોની ખાનાખરાથી કરતી લડાઇની ભઠ્ઠી બગતી રહી. અમદાવાદના
કેટલાએક રહેવાસીઓ કે જેમને શુભઅતખાનની બહાદુરી ગમતી નહતી.
તેમણે આ લડાઇમાં પોતાના માણસો હામેદખાનની મદદમાં મોકલી
ફરેબ રમ્યા. આનું પરિણામ રખે એવું આવે કે ધીમે ધીમે એ લડાઇ લંબાય
ને તેથી શહેર તારાજ થઇ જાય, એવી દીર્ઘદાઈથી અલીમહમદખાને
વિચાર કરી સફદરખાન બાબી પામે જઇ સલાબન મહમદખાન તથા
જવાનમદખાનને ત્યાં બોલાવી મગાવ્યા અને કહ્યું કે ઓહા પર નીમાએલો
માણસ જુદોજ છે અને હજી તો તે આવવાનો છે. માટે જો તેઓ સુસેદ કરા-
વવા અને આ બવાળા સાત પાડવા વચમાં પડે તો તે બહેતર અને યોગ્ય
જ થઈ પડશે, અને નવા નીમાયલા ઓખેદારની ખૂશીનું કારણ થઇ
પડશે. તેમને થોડે બેસાડી પોતે શુભઅતખાન પાસે ગયા અને તેને પણ
લડાઇ કરતો અટકાવી એ ઝગડો શમાવી દીધો. હામેદખાન (ભદ્રની)
બહાર આવી રસ્તે પડ્યો, અને વરસાદની મોસમ હોવાને લીધે ઢોહદ
જઇ ત્યાં રોકાઇ, મુકામ કરી જે બન્યું હતું તેની હકીકત આસફગહને
લખી જણાવી તેના જવાબની મહ જોતો બેઠો. ફસલ (દાણો કાપવાની
મોસમ) તથા (ખજામાંથી) દાણો ઉપાડવાનો વખત આવી પહોંચ્યો
શુભઅતખાન બંદોબસ્ત કરવા તથા સાબરકિનારાના જિલ્લાઓના જમીન
દારો પાસેથી પેશકશ ઉધરાવવા, ઈબરાહીમ કુલીખાનને શહેરમાં નાથબ તરીકે
મૂકી શુજરાતના ઉમદા અને નામગીન જમાદારો, કસબાતીઓ, તથા
આરબ અને દક્ષણી સિપાઇઓનું સાત આઠ હજાર સવાર અને પાદાનું
લગ્ગર લઇ નીકળી પડ્યો, અને રામરાયના નામના માણસને મુંડા
(મડુલા)નો ફાજલ નીમી, એક સવાર ને પાદાની કુકડી આપી, જો
હામેદખાન આ તરફ આવવાનો વિચાર રાખતો હોય તો તેને તેમ કરતા
રસ્તે રોકવા (અટકાવવા)ના વિચારથી મોકલ્યો અને પોતે આગળ વધ્યો.
કેવી દિલખાનની ફેરફારીમાં બધી તથા મૂળાના ખબરપત્રીની જગાએ
હજીરથી તરફથી તાલેયારખાનને નીમવામાં આવ્યો ને અમાનનદારખાનને

તેના નામની જગા મળી. હવે આ સમયમાં મુખરિઝ ઉમુકને નાણાંની જરૂર પડી તેથી શુભલ શુભલ નામના માણસે ધોળકા પગલુ તથા ભરથ, જંભુમ, અને મહાપ્રભાદ (આમોદ)નો “મકતો” [ઇન્તિઝ] પોતાને માથે લઇ, અગાઉથી તેને દિમાખ પેટ એ લાખ રૂપીઆ આપ્યા, અને તેણે પોતાના માણસોને કામનો અધિકાર મોપાવવાનો તથા તેમને મદદ આપવાનો મુનાગેઝ ઉમુકનો પત્ર અલીમહમદખાન પાસે રજૂ કરી પોતાનું કામ શરૂ કરી દીધું. દિ. મ. ૧૧૩૭ ના પવિત્ર મહોરમ માસની પહેલી તારીખે લેખક ધોળકેથી અમદાવાદ આવ્યો. આ સાવમા જશને મુખાગકને પ્રમગે એક કીમતી પોશાક શુભઅતખાનપર ગુર્જબગદરો જોડે મોકલવામાં આવ્યો. [શુભઅતખાને માત્ર આઠ હજાર ગુજગતીઓનું લશ્કર ભેગું કર્યું હતું, અને હામેદખાનના પર દુમતો કરી હાથ બનાવી તેને કાઢી મૂક્યો હતો, તથા ઇસ્તમ અલીખાને સુરત બદરે બેત્રણ વખત પીતાજી ગાયકવાડ જોડે ટક્કો ચીલી લડાઇ કરી (તેને હરાવી) તેની પૂર પકડી હતી, તેથી એ અને ભાઇઓની એક જાતની કીર્તિને નામના, તથા તેમની પામે મોટું લશ્કર હોવાની હકીકત, જગજહેર ચતા ખાસો આમ-દરેકને મોહોડે તેમની એ કીર્તિને નામના બવાઇ રચા હતી.] આસફજહ પ્રત્યે નામદાર પવિત્ર પાદશાહની કમ મહેરમાની થવાના સમાચાર મળતા શુભ અતખાને હાનુરશીની પામે ગેના કેટલાક રાજ્ય સ્થળોની માગફતે તેમની પવિત્ર મેનામા અરજ પહોચાડી કે જેને હમારી જે ભાઇઓની તે કામ પર નીમણુક થાય અને હમાગપર પત્ર મોકલવામાં આવે તો, કમગમ વીમહજર સવાગતો તૈયાર છે અને બીજી વધારે મખ્યા ભેગી કરી, હકમ થતા, આસફજહ જોડે હમે લડાઇ તથા જંગ કરવા તૈયાર છીએ તેમની આ માગણીનો સ્વીકાર થયો, અને તેમને દિસાખ પેટ ત્રણ વાખ રૂપીઆ આપવાનો સુરત બદરની ત્રીજેરીપર હુકમ નીકળ્યો. શુભઅતખાને પોતાના પુત્ર અહમદ કુલીને રસાયદાર નીમી સુરત બદરે ઇસ્તમ અલીખાન પાસે મોકલ્યો કે જેથી તેઓ અને સાથે મળી સિપાઇઓની ભરતી કરે અને (બીજી) તૈયારીઓ પણ કરે આ માગણી તથા શેખઅલીના વિચારો કે જેને લીધે તેને (ગુજગત તરફ જવાની) રજા મળતાં વિનય થતો હતો તેની મુનાગેઝ ઉમુકને ખબર પડતા, તેણે અલી મહમદખાન કે જેને તે સમજી માણસ ગણતો હતો તથા જેના સગીન અલિપ્રાયપર તેને વિશ્વાસ હતો, તેના પર ક્રોધ પણ માણસને ખબર ન પડે તેની છૂપી રીતે પોતાને હાથે પૂરેપૂરી વિગત અને તકનીકથી પત્ર લખી બહાવ્યું.

(અને પૃછ્યું) કે એમણે (બંને લાઇઓએ) જેની માગણી કરી છે તે તેઓ પાર પાડી શકશે ? તે કાર્ય તેઓ વિચાર સૃષ્ટિમાંથી બહાર કાઢી અમલમાં મૂકી શકશે ? આવું જોખમદારી ભરેલું કામ તેમનાથી બની શકશે ? કે આ બધી દમ વગરની પતગણ ને પોતાનાં વખાણની વાતો માત્ર છે ? એ કાગળ લેખકના પિતાએ વાંચી લેખકને આપ્યો. અને એ ખાનગી વાત ખાનગીજ રાખવાનો આગ્રહ કર્યો. ઘણા કહાપણ અને શાણપણથી બહુ વિચાર ને અંદેશો કર્યા બાદ તેમણે જવાબ લખ્યો કે જેનો મુસદ્દો આ અદના લેખકે કર્યો હતો. તેમાં જણાવેલા મુદ્દાઓનો ટૂંક સાર એ છે કે એ બે ભાઈઓની શરવીરતા, બહાદુરી અને સિપાઈગીરી (લશ્કરી કાબેલીઅત) સંબંધે કોઈ રીતનો શક કે સંશય નથી. કારણ સ્વભાવેજ તેઓ શરવીર ને મદોનગીવાળા છે. પરંતુ સિપાઈ હોવું તે એક જુદી વાત છે અને સરદારી કરવી તે એક જુદી વાત છે. શુજરાતી ને કસબાતી જે સિપાઈઓ શુભઅતખાને બેળા કર્યા છે તેઓ લડાઈની હારમા રણક્ષેત્રની અંદર ઉભા રહેવાની જવાબદારી લઈ શકે તેવા નથી, અને તેમણે તેવી જવાબદારી અનુભવી પણ નથી. મરાઠાઓના ભાલાની માત્ર નોક જોઈ તેઓ વગર લડાઈ કરે રણક્ષેત્રમાંથી પુક બતાવી નાસી જશે. તેમનો સરદાર જાતે સિપાઈ હોવાથી તે તો જરૂર માર્યો જશે. કેસ્તમઅલીખાનના લશ્કરમાં આરબ જાતના તથા ખીજ પ્રદેશના તથા શુજરાતના કેટલાક શરવીર અને આખરદાર સિપાઈઓ છે, અને તેઓ ખીલાજ મરાઠા જોડે કેટલીક વખત ઝપાઝપીમાં પણ ઉતરેલા છે, તેથી તેમને કાંઈક અંશે તેમની સાથે લડાઈ કરવાનો અનુભવ છે અને તેમની જોડે લડવાની રૂઢી તેમના હાથમાં આવી ગઈ છે. ટૂંકામાં શુભઅતખાન કે જે કહી પરગણામાં જન્મામંધી કરતો હતો અને પેશ્વેશ ઉધગવવામાં ગુંથાએલો હતો, તેણે એક યોજના રચી. સુખાના દિવાન મોમિનખાન, મુબારેઝ ઉમ્મુલ્લુહના મહાસોના મુતમદી અલી મદમદખાન, તથા ખીજ અમલદારો (મુનશી)ઓને લખી જણાવ્યું કે તમારી બીની સાથે મમલત કરવી પડે એવો જરૂરી પ્રસંગ ઉભો થયો છે, માટે તમારે અત્રે આવવું. તે ઉપરથી દીવાનનો નાયબ ઈઝઝમદમદખાન તથા ખીજઓ બોલાવ્યા મુજબ ત્યાં જવા રસ્તે પડ્યા ને જઈ મળ્યા. શુભઅતખાને પોતાના મનની વાત તેમને કહી સંભળાવી કે સીમંદી નોકરોનો ખરચ ધણો છે અને તે પૂરો થતો નથી. તેમજ હામેદખાનનું દોહદમાં પડી રહેવું. એ પોતાને એક રીતનો અંતરાય દેવાથી, એ બેઠકમાં બનેલી દટીકન લખી કાઢી તેના પર મોમિનખાન,

અલી મહમદખાન, બક્ષી ને ખજરપત્રી અમાનનદારખાન, અને સમા-
ચારપત્રી કબીર અલીખાનની મોહોરો લગાવી, એક લેખ તૈયાર કર્યો અને
બાદશાહી ત્રીન્નેરીમાંથી બે લાખ રૂપીઆ ઉપાડવા માટે પરવાનો (તનખો)
લીધો અને ખાનોને પાછા ફરવાની રજા આપી. વધાય યતી વખતે લેખકના
પિતાએ વખતને અનુસરી તથા મમથને અનુકૂળ સલાહ આપી કે જે
ગુસ્તા ગુસ્ત તે કેપડવલુજ અને લૂણાવાણ તરફ ત્યાંની વ્યવસ્થા કરવાને
બહાને જાય તો તે બહેતર થઈ પડશે. કારણ હામેદખાન પ્રમંથ ને લાગ
મળવાની શક જોઈ બેઠો છે, પણ હજુ તે જોઈએ તેટલું લક્કર બેઠું
કરી શક્યો નથી, તેથી તે એક બાજુ થઈ જશે. દેખીતી રીતે તેમનું
માન રાખવા શુભઅનખાને આ મલાહના સ્વીકારની આંગળી આંખ પર
મુકી નમન કર્યું, પરંતુ મનમાં વિચાર કર્યો કે તેમ કરવાથી કાંઈ ફાયદો
થશે નહિ ને તેથી પોતાના વિશ્વાસુ માણ્યોને કહ્યું કે ફલાણા ફલાણાને
આપણે આ સૂચના રહીએ તે પસંદ નથી. હામેદખાનનું અહીં નજદી-
કમાં હોવું એ આપણે માટે બહુ માફ બહાનું છે, અને એમ ધારો કે
એના મગજમાં કાંઈ ખીજો જ ધરાશે (હકમન લેવાનો) હોય તો મરેલાને
મારવો એ કયું મોટું કામ છે ?

ત્યારે માણ્યોને વખત અંધકારથી લગાઈ જાય છે,
ત્યારે તે એવુંજ કરે છે કે જે તેને કામ આવી શકતું નથી.

તે બીજી બાજુ ફર્ય કરી ગયો. મક્કા (એની પવિત્રતાને એનું મહત્વ
ધર્મ વધારે) ના શરીફનો એકલો શેખ ઈલાન આ અરસામાં થોડો પ્રસાદ
તથા નાદર બેટ મોગાતો લઈ મુસ્ત બંદરેથી અમદાવાદ આવી પહોંચ્યો
અને મુસતાનોના ગઠક (બાદશાહ) ના દરબારમાં જવા રવાના થયો, તેની
જોડે અલી મહમદખાને લીવી હરડે તથા આમજાના મુરખા કે જે અલી
મહમદખાને મુબારક હુકુમતની ફરમાશથી બતાવ્યા હતા તેની બરણીઓ
(કાવડો ?) તેની જોડે મોકલી. સલાખન મહમદખાન બાળીને હામેદખાનના
મનની છૂપી વાતની ખજા હતી તેથી આ મમથેશહેરમાં ગહેવું તેને પોતાને
મુનામિલથ નહિ લાગવાથી પોતાના કુટુંબીઓને લઈ મોહોરવાડ મહાન
ત્યા તેના બાપની જગીર હતી ત્યા જઈ એક બાજુએ બેસી ગયો.

હામેદખાન જેડે કંથાજી મરાઠાનું મળી જવું, શુભઅ-
તખાન જેડે લડાઈ થવી, તેનું માર્યા જવું, સૂખાનું
હામેદખાનના તાખામાં આવવું, મરાઠાને ચોથ
આપવાનો કરાર થવો, તથા એ સિવાય એ
અરસામાં બનેલા બીજા બનાવો

[હામેદખાનનું શહેર બહાર નીકળવું, બનેલા બનાવની હકીકત આસ-
ફગઢને લખી જણાવવી, વરસાદની મોસમને લીધે દોહદમા મુકામ કરી
રહેવું, અને (આસફગઢના તરફથી) જવાબની રાહ જોવી એ હકીકત,
પૂર્વે, અફઘૂત દલમથી લખાઈ ગઈ છે. સુબેદારીની ફેરફારી તથા બીજા
બનાવોની ખબર જાણી, તેમજ તેના કાકા પ્રત્યે મુરવત ન બતાવવા બાબ-
તમા શુભઅતખાનની ધૂષ્ટતા, અને ખિલાફત અને પૃથ્વીશક્ત પાદશાહની
દરબારમાંથી આવી રીતે માગણી કરવાથી તેને બહાર નીકળી જવું પડ્યું તે
તથા પતિતપાવન (પાદશાહ)ની તેના પર છતરાજી થવાની હકીકત જાણી,
આસફગઢે પાણી પહેલા પાળ બાંધવી એ કુરસ્ત ધાર્યું.] (કારણ)

ઝરણાને તેના મુજ આગળ એક પાવડાથી અટકાવાય,

પણ જે તે ભરાઈ જાય તો પછી હાથી પણ તેને રોકી શકતો નથી,

[તેથી તેણે કંથાજી મરાઠાને જે તે હામેદખાન જેડે દોસ્તી કરી
તેને મદદ કરે તથા શુભઅતખાનને ઉમેડી નાખે તો તેના બદલામાં ગુજ-
રાન સૂખાની ચોથ આપવાનો કરાર કરી આપવાની લાલચ ને લોભમા
નાંખ્યો. તે તો દરરોજ આવોજ કોઈ બનાવ અને તેવું ધમ્મતો દોવાથી તેણે
અંતઃકરણપૂર્વક એ વાત સ્વીકારી અને તેમ કહેવાનું માથે લીધું; અને
વગમાદની મોગમ પૂરી થવાની રાહ જોતો બેઠો. પોતાના જવાબમાં આ-
મફગઢે હામેદખાનને વિગતવાર લખી જણાવ્યું કે (શુભઅતખાનપર)
વેગ લેવા તથા કંથાજી અને ખીલાજીની-કે જેને સુદા આ બાબતમાં પત્ર
લખ્યો હતો, તેમની-મૈત્રી મેળવવા પોને પગલા લઈ દેના. આ ઉપરથી તેના
ઉત્સાહની રંગે પણ જેર પડ્યું અને તેથી તે બાબતની તૈયારી કરવા
પોને મંદી ગયો, અને અમદાવાદમાંના કેટલાક માણસો, જેમને એ પોતાના
પદાના તથા શુભઅતખાનના વિરોધી ગણતો હતો તેમને, પોતાના મનની
વાતની વાંદે ક્યાં તથા માગવાવાગી રોહીલાઓના જમાદારો મીર નયુ

તથા મદમદ સલામતને પોતાની નોકરીમા દાખલ કરવા બોલાવ્યા. એ ધૂપી વાત રહેતે ગતે લોકોમા ચર્ચાવા માડી. તેને આવવાના મન તથા એલા સમયે કંથાજી મરાઠો મ્હોટી ફોજ લઈ દોહદ પામે આવી પટોચ્યો અને હામેદખાન પાસે મોગદ લેવડાવી, ચોથ બાબતનો કરાર દદ કરાવ્યો, અને અમદાવાદ તરફ ફરવાની સલાહ આપી તેણી તરફ જવું એવું નક્કી કરાવ્યું. મરાઠાઓનું હામેદખાન નેડે મળી જવું, અને તેમનું આ બાજુ આવવું એ વાત સૂચ કરતા વધારે પ્રકાશિત અને રાત્રી કરતા વધારે ચોખ્ખી રીતે જાહેરમા આવી. હજારોની કુલીખાને વારવાર શુભઅનખાનને ખબર આપી પાઠા કરવાનું લખ્યું, અને તેણે પણ પોતાના ઈશ્તાની લગામ શહેર તરફ આવવા ફેરવી. મરાઠા ફોજ સાથે હામેદખાન કેપડવણજ કસબાથી વીસ કોસ દૂર આવી પહોંચ્યો અને શેખ ઈયાન એલચી કે જે ત્યાં હતો તેને પોતાની નેડે આવવા પાછો ફેરવ્યો અને એક પછી એક તેના અમદાવાદમાનાં

—રખડમા બેઠા જેવા ગરીબ

પીઠ પાછળ ફાડી ખાનાર વર જેવા—

[શુભચિતકોના પત્રો દે જેમા હમણાનો સમય અનુકૂળ છે, લાગ શાવે તમ છે, એટલે તમ આવવું જોઈએ, એવો મજકૂર લખેલો હતો તે, તેને મળતા હોવાથી તેની ઈચ્છાને પ્રોત્સાહક થઈ પડ્યા કૃત્યપર કૃત્ય કરી શહેરથી નવ કોસ દૂર આવેલા હોઠા ગામ સુધી શુભઅનખાન આવી પહોંચ્યો. બેદરકારી વાપરી નેડે જસૂમ ન રાખેલા હોવાથી હામેદખાનની હીનચાલ તથા તે ચોકસ કંઈ જમાએ છે તેની ખરી ખબર ન પડવાથી—કળ આવી પહોંચે છે ત્યારે દેખતો (માણસ) આધજો થઈ જાય છે એ કહેવત મુજબ—પેશકશ ઉધરાવવાના લોકને વશ થઈ તેણે ત્યાજ છાવણી નાખી મુકામ કર્યો.]

લોભ શાણા માણુમની આજ પણ બધ કરી દે છે,

પક્ષી અને માછલાને શોભ જ મળમા મપડાવે છે.

[જે ત્યાં મુકામ ન કરતા શહેરમા આવતા ગહેવાનો તેણે વિચાર કર્યો હોત તો મનવિત્ છે કે તે શહેરમા આવી પહોંચ્યો હોત] પરંતુ ઈશ્વરેચ્છા કાઢ બીજા પ્રકારની હતી એટલે વિધિએ પોતાનું કામ કર્યું, પહેલા રખી માસની છનીસમી તારીખ ને ગુરવારે ત્યારે કૃત્ય કરી તેણે શહેર તરફ વધવા માડ્યું ત્યારે થણા સિપાઈઓ તથા છાવણી બગરના માણુમો રાતેને

રાતેજ કૂચ કરી રવાના થઈ ગયાં, અને શુભઅતખાન શહેરથી ચાર કોસ દૂર આવેલા મોટા મેદા ગામની હદમાં આવી પહોંચ્યો. શત્રુઓ પાસે આવી પહોંચ્યા છે એવી લશ્કરના એક પશુ માણસને ખબર ન હોવાથી પોતાના ઘર ભેગા (જલદીથી) થઈ જવાની તીવ્ર ઇચ્છાથી સિપાઈઓ તથા છાવણી બગરના માણસોની ટોળાઓ ને ટૂંકડીઓ, ઝડ ઘેર પહોંચી જવાની હરીફાઈમાં, દાણો મળવાની આશાએ સાજરે ઘેર ફરતા જનવરોના કરતાં પણ, ઝડપમાં ચઢી ગઈ લશ્કર અને છાવણીના જાપતાનું સૂત તૂટી ગયું; અને અવ્યવસ્થા થઈ ગઈ અને જેને જે ગમે તે રસ્તે તેણે ચાલવા માંડ્યું; એટલામાં મરાઠાઓના ઝડપી ઘોડેસ્વારની એક ટૂંકડી જેને હુલ (ખીંક લાગે તેવા) સવાર કહે છે તેણે દેખા દીધી અને લશ્કરના પાછલા ભાગપર તૂટી પડી. આટલું બનવાની સાથેજ એ માણસો એકાએક ગભરાઈ ગયા અને ખીંકના માથા, પવન ને વીજળી પાસથી ત્વરિત ગતિ ઉઠીની લઈ ધણી ઝડપથી -કારણ હવે ખીંકના માથાં તેઓ નાસના હતા તેથી- નાસવા માંડ્યા. જેથી ગમે તે રીતે તેઓ શહેર ભેગા થઈ જાય. લશ્કરમાંના ધણા બેઠેલ માણસો અને કસબાતીઓ પણ તેમની જોડે પોતાના ઘોડા દપટાવી નીકળી નાદા અને મરાઠા સવારોએ લશ્કરના મધ્ય ભાગપર તૂટી પડી લૂંટફાટનો હાથ લાંબાવ્યો. શુભઅતખાને પોતાનું લશ્કર વ્યવસ્થિત કરવાની ધણીએ મહેનત કરી, પરંતુ કાટાળા ઝાડની ઝાડીને લીધે તેમજ પરતાલ (તાડના ઝાડ) વચમાં (પડદા માફક) આવી જવાને લીધે અને છાવણી બગરના માણસો (વિપારીઓ)ની મોટી મેદનીને લીધે તેમ થઈ શક્ય નહિ, અને જેમ બને તેમ જલદી એ ભયાનક અને દિલ્લોટાડ રણક્ષેત્રમાંથી નીકળી ન્દાસી પોતાનું મિર કેમ સલામત રાખવું, તેનો વિચાર દરેક જણે કરવા માંડ્યો, અને એવે વખતે સગદારની નજર બહાર રહેવું એમાંજ ફાયદો સમજી લાભો વખત સુધી અદસ્ત રહેવાનું પસંદ કર્યું. ચોડા માથાઓ કે જે તેની જોડે રહી ગયા હતા તેમને લઈ શુભઅતખાન એક બાજુએ ઉભો હતો, એટલે લાગ જોઈ પોતાની માથમાં આવેલી ફાંજને લઈ લોખંડમાં ગરક થઈ ગયેલો હોય એવો, બખ્તર પહેરેલો, હામેદખાન એક હાથી જેના પર લોખંડની અંખાડી હતી તેના પર બેસી, તેની સામે થઈ ગયો અને અણધારી બતા તથા આકાશમાંથી ઉતરતી બગવાન વિધિની ઝડપથી ગામે આવી ઉભો.

મગજૂતીના દોડનો એવો અવાજ નીકળ્યો,

કે જે અવાજથી આકાશના મગજમાંથી દોડ ઉડી ગયા.

ડાબી ને જમણી બાબુથી યમ (ના દૂત) આવી પહોંચ્યા,
આફત, આસમાન પગથી જમીનપગ ઉતરી આવી,
સુભાગ્યની ઘણી મદનારો સાજમા બદનાઇ ગઈ,
ધણાઓનો રોજનો દીનમ (તેજ દીવમે) પૂરો થયો.

[હાથીપર બેઠા બેઠા બને મગદારોએ લડવા માંડ્યું શુભઅતખાનના
હાથીએ હુમલો મ્યો એટલે હામેદખાને પોતાની મવારીના હાથીને આગળ
ચલાયો શુભઅતખાન (માન) એમ જાતો પહેરી બગાડીમા બેરો હતો, તેની
જોડે તેનો નાનો છોડો હતો. છતાં પણ રીયં ને દિમત તેના જાતી મલકા
નમા ખમીરરૂપે મહેના (આવગ્રાત યઈ ગએના) હતા તેથી પોતાના હાથીને તેના
હાથીને સામે આપ્યો અને બંને બાબુએ ગોળીમાર રવાનું તથા તીરના
સદેશા મોકલવાનું જારી રાખ્યું શુભઅતખાનનો છોડો દુસેન કુલી કે જે
ત્રણહજાર બહાદુર સવાર તથા નવરંગ ખીયાલો, નામત લોદી, મસ્તી લોદી,
સૈયદ ફયાઝખાન અને શેગનીખાન, જેવા પ્રખ્યાત જમાદારો તથા મરહૂમ
ધાદા અને બહાદુર સિપાઈઓની દૂંડી સાથે લડકરને મોખરે રહેવા
નીમાયો હતો તેણે પોતાના હાથીપગથી જોયું કે હામેદખાન તેના બાપની
સામે આવે છે તેથી તેણે પોતાના સાથીઓમાથી જેટલા બાબુ ગયા હતા,
તેમને તે તરફ દોડી જઈ હુમલો કરના આગ્રહ કર્યો તેણે ધણીએ
મ્હુ પણ તે તેમણે માબ/યુજ નહિ અતે તેમાથી પ્રમ્તને પણ પ્રભુએ
સારી પ્રેરણા કરી નહિ તેથી ન હટકે પોતે એમ્તો (તે તરફ) પાછો ફર્યો,
પગલું તે એવે વખતે આરી પહોંચ્યો કે ત્યારે બાજુ હાથમાથી જતી નહી
હતી શુભઅતખાને છોડેના તીર જો કે ત્યાં સુધી પહોંચતા પગ પરલું
અબાડીના ચાલતા વચમા આવવાથી મરમન થઇ પડતા નહિ અને એનું
પોતાનું આવી બન્ધુ હતું એટલે હામેદખાનના થોડાએક તીર પુણ વચના
હતની માફક એક પછી એક શુભઅતખાનપર હામ કરતાં ગયા એની
જોડે જોઓ રથા હતા તેમાના થોડા આ લગાઇમા મરાયા અને થોડા
ધવાયા અને ઘણા કે જોઓ બચી ગયા હતા તેઓ વેગળખેરણ થઇ જઇ
મરાઈઓના હાથમા કેદ પડ્યાયા.

આસમાની (ગગના) આમરના એક ચકરાવા જેટલી મુદતમા

[ન તો જાનણી ઠેમણે રહી, કે ન તો મોઢ સિપાઈ]

[હામેદખાનના લડકરે શુભઅતખાનના હાથીને ઘેરી લીધો અને (મોટા
નાના) ભાનાથી ઘોંધી નાખી તેને પૂરો મ્યો] દીનમના ત્રણ કલાક બાકી
હતા ને શરીફના એવઝી જોડે અરીમહમદખાને મુનારેઝ-ઉન-મુ કે માટે

આમળાનેા જે મુરખ્ખો મોકલ્યો હતો તેની કાવડ લઈ (કહાર લોકો) કાવ-
ડીઆઓ આ ઉડાઉડમાં લાગ મળતા શહેરમાં પાછા ફર્યો, અને જે બન્યું હતું
તેના સમાચાર કહ્યા. આ હામેદખાન આવે છે, આ મરાઠાઓ આવે છે,
એ અફવાઓ સાંભળી ઈબ્રાહીમ કુલીખાન સિપાઈઓની ચોકસી રાખી
શહેરનો બચાવ કરવા માટે કારંજ બજારની ઇમારતમાં બે દીવસ થયા
બેસી રહ્યો હતો અને જેને આ બનાવ બનવા વિશે ખબર હતી નહિ તેને
તેમણે તે બાબત જાહેર કરી. ખૂતામરૂડી, લંટકાટ કરી શુભચિંતખાનનાં
કુટુંબીઓ તથા તેના છોકરાઓ, હુસેન કુલી અને મુસ્તફા કુલીને કેદ પકડી,
સાજને સમે મરાઠાઓના લશ્કરને લઈ હામેદખાને શાહીબાગમાં પડાવ
નાખ્યો, અને રાતના બેએક કલાક વીત્યા બાદ શુભચિંતખાનનું માથું
સફદરખાન બાબીપર મોકલ્યું, જે તેણે ઈબ્રાહીમ કુલીખાનને પહોંચાડ્યું.

બહેરામ ગોર પોતાના મન સાથે આમ બોલ્યો,

કે જે રાત્રે કબરમાં સુવાનું (નિર્માણ) હોય તે રાત્રે ઘેર સુવાય નહિ.

તેને તેજ વખતે અલીમહમદખાને આ બનાવની હકીકત મુબારક
ઉત્તર-મુકને લખી જણાવી અને ઝડપી કામદો બેડે કાગળ રવાના કર્યો,
અને દીર્ઘદિ પહોંચાડી શુ બનશે તે બાબત પોતાના અનુમાન જે પહે-
લેથીજ પોતે લખી જણાવ્યા હતા તે મુજબજ બનાવ બન્યો અને પોતાના
સુખન સાચા પડ્યા એમ જણાવ્યું. અલીમહમદખાન તથા સફદરખાન
બંને માથે ઈબ્રાહીમ કુલીખાન પામે ગયા, અને કહ્યું કે બાજુ હવે હાથથી
ગઈ છે અને તદખીરનું મ્હોર માત થઈ ગયું છે (મોતના ખાનામાં ઘેરાઈ
ગયું છે), એટલે હવે કારંજમાં બેસી રહેવું અને બખેડો ઉઠાવવો તેથી
કાંઈ ફાયદો થવાનો નથી; કારણ જે લોકો હજી સુધી તારી સાથે રહ્યા છે
તે એન વખતે કામ નહીં લાગે. આ અંધારી રાતના પડછાનો લાલ લઈ
પોતાના કુટુંબીઓ અને લાગતા વળગતાને સાથે લઈ ખંભાત તરફ ચાલ્યા
જઈ ત્યાંથી તેનાથી મુગ્ત બંદરે જઈ રાકાશે અને ત્યાં રસ્તમ અલીખાનને
મળી વખતનો વિચાર કરી જે કરવાનું ફીક લાગે તે કરી રાકાશે. પરંતુ
રવમાન અને બહાદુરીની લાગણીઓ એનો પાલવ પકડી બેઠી તેથી એવી ચરમ
પોતાને લગાડાવવા એ તૈયાર નહતો. તેણે કહ્યું કે જો કે હામેદખાનને શહેરમાં
દાખલ થતો અટકાવવાની શક્તિ તો મારામાં નથી છતાં હું ગમે તેટલો
એકલો પડી જઈશ તો પણ જે દશ્વરે ધાર્યું હશે ને બનવાનું હશે તે તો
આદિ ન બનશે.

આવા જીવન કરતાં મૃત્યુ બહેતર

દે જે જીવનને લીધે મારાં ગાલ પર (શરમના) શેરડા પડે.

હેવરે તેમના ઘણા આગ્રહથી તે જગ્યા છોડી પોતે શુભઅતખાનને મકાને ગયો. બીજે દહાડે સવારે ત્યારે સૂર્યે ઉપાનું લોહીથી ખરડાએલું પહેરણ ફાટી પોતાનું મસ્તક બહાર કાઢ્યું ત્યારે સફદરખાન બાપી અને બીજા મુનશીઓ (અમલદારો) હામેદખાન પાસે જઈ તેને મળ્યા. મરાઠાઓનું લરકર કીડી અને તીડની માફક આમતેમ વેરાઈ ગયું અને ગામડાંઓ તથા પરાંઓમાં લૂંટફાટ ને નાશનો જીવનભગાર હાથ લંબાવી એવી એવી જગ્યાઓએ જઈ પહોંચ્યું કે જ્યાં કોઈએ હજી સુધી મરાઠાનું નામ સરખું પણ સાંભળ્યું નહતું. તે જ દીવસથી આ સૂણો જમાનાના તકકા ધાપડાની કાતો ખાઈ ખાઈ એવો ચગુદાઈ ગયો છે, કે આજે તે બિલકુલ જ મરાઠાઓ કબજામાં આવી ગયો છે. દૂંકામાં પોતાને માથેથી બટ્ટો ફર કરવા એક યુક્તિ રચી હામેદખાને પૃથ્વીપતિની કચેરીમાં રહેતા વફીલને લખી જણાવ્યું કે આ વખતે શુભઅતખાન દે જે શહેર કબજે લેવાને ધરાવે આવતો હતો તે પાડોશમાંજ કંથાઈ મરાઠાને હાથે માર્યો ગયો છે ને તેનું લશ્કર નાશ પામ્યું છે. બાદશાહનો સેવક એ જિલ્લામાં પાસે જ હતો તેને એ વાતની ખબર પડતાં જ જેમ બને તેમ જલદી ત્યાં જઈ પહોંચી તેણે શહેર બચાવી લીધું અને પાદશાહ હજરત ને સુભાગ્યે મરાઠાઓ તરફથી કાંઈ પણ નુકસાન ન પહોંચતા સૂણો સલામત રહ્યો છે. સંતેગ-વશાત્ બીજાના કાગળો એ વફીલને પહોંચે તે પહેલાં એનો કાગળ તેને મળ્યો, એટલે તરત ને તરત તેણે તે હકીકત હજૂરથી પાસે નિવેદન કરી. તેથી તેનાં વખાણ થયા ને તેને શાબાસી આપવામાં આવી, અને પોશાક તથા મોતીનાં કાનનાં કુંડળ બેઠ આપી તેને સન્માનિત કરવામાં આવ્યો. એ દીવસ બાદ ત્યારે તે બનાવની ખરી કેશીઅત ખબરપત્રીઓ તરફથી પ્રસિદ્ધીમાં આવી ત્યારે તે બાબતમાં કોઈ પણ શક રહ્યો નહિ. પ્રભુના પગલાયા રૂપ પાદશાહે સુબારેજ-હિજ્જ-મુફ્ક પાસે એ બાબતનો ખુલાસો માગતાં તેણે અરજ કરી કે હજૂરથીનો સેવક તો તેને લાંબા વખતથીજ માયો ગએલો અને મુએલો ગણ્યો હતો. અને (તેમ કહી) અલીમદ-મદખોનના આગલા ને પાછલા પત્રો હતા તેવા હજૂરથી પાસે રજૂ કર્યા. દૂંકામાં બીજે દીવસે ઈબરાહીમ કુલીખાનને લઈને સફદરખાન હામેદખાન પાસે ગયો અને તેની સુલાકાત કરાવી. તેણે વખત વિચારી જઈ

દાહક શખે તથા કપડી સુખનો વાપરી તેને દિવાસો તથા આશ્વાસન આપી વધાય ક્યો. બીજા રખી મહીનાની પહેલી તારીખે હામેદખાન પૂર દાંમાઠ માથે મગદા સૈન્યને જોડે લઈ ભદ્રના કિલ્લામાં દાખલ થયો. સુખાનો દીવાન એમિનખાન તથા આગસો દિવાન ફિદવીખાન કે જેણે અમદાવાદને વતન બનાવવું પસંદ કરી ત્યાં રહેલાશુ રાખ્યું હતું, તેમજ શહેરના હિંદુ ને મુસલમાન મુખ્ય મુખ્ય માણસો મને કમને જઈ તેને મળ્યા, તથા શહેરના સઘળા મહાયો તથા મહીને આ કાઠે આવેલા પર-ગણાની એક તથા સરદેશમુખી કંથાજીને આપવાનો કરાર થયો. વગર અટકાવ અને દહેશતે દક્ષણીઓના લશ્કરી માણસો, ટોળી અને દુકડીગંધ શહેરમાં પેસી જઈ ગલીએ ગલીએ ને બજારે બજારે દમ મારતા અને નિશ્ચિનતાથી ખરીદીઓ કરવા અને માલ વેચવા ફૂટા થઈ ગયા, તથા બહારથી તથા શુભઅનખાનના લશ્કરને લૂટીને આપ્યું હતું તે વેચવા કાઢ્યું, તે એટલે સુધી કે શેખ અદમદ ખદુ (ઈશ્ક) તેની ગોરને પવિત્ર રાખે)ની દરગાહમાંથી તેમની કબર પડે ગલેફ, તથા શામીયાનો, ફાનસ અને પીત્તળની જળી કે જે એ તકીયાની આસપાસ ઉભી કગવામાં આવી હતી તે ખાદી કાઢી વેચી માર્ચાં થોડા વખત બાદ કથાજીએ ઠેકાણે ઠેકાણે એક ઉપગવવા પોતાના માણસો મોકલ્યા અને પોતે લૂટકાટ કગવા અને ખડણી ઉપગવવા વીરમગામ તરફ ગયો, અને તેને ઘેરે ઘાંચો કસબાતીઓ તથા ત્યાંના વતનીઓ પાસે એવા કિલ્લા કે બચાવના મ્યાનો ન હતા કે જેના પર આધાર ગળી તેઓ તેની સામે થઈ તેને દરેક રીતે, તેથી તેઓ ઉદેકરણ દેસાઈની મહાદ મુજબ તેની પામે આશ્રય માગતા આવ્યા, અને “માલ આમાની” જેને દક્ષણીઓની ભાષામાં ખડણી કહે છે તે તરીકે રૂપીઆ ત્રણ લાખ પચાસ હજાર આપવાનું નક્કી કર્યું. થોડાજ વખતમાં તેણે ફૂ ને કઠોર હુદયના ઉરગદારો અને તહેસીલદારોને મોકલી એ રકમ વસૂલ કરી લીધી અને પછી બીજી તરફ ગયાં થયો. દીર્ઘદષ્ટિ પહોંચાડી દેસાઈએ ખંડણીની રકમ વસૂલ કરી વખતે બેગાબેગી ગામ ફૂટા કાટ ઉભો કરી સકાય એટલી કાષ્ટક વધારે રકમ વસૂલ કરી લીધી અને ટક મમયમાં એક મજબૂત દિવસો ઉભો કરી દીધો. [ખડખોરીના ખુન્ના શખે] ઉચ્ચારી હામેદખાને જાહેર રીતે જગવાનું તથા સત્તાનું ટોચ પીટ્યું અને બાદગાદ તરફથી નીમાએના મુગમદીઓ તથા તાલુકદારોને બગતફ કરી, નાનું મોટા પરગણા ને મહાયો દરેકજન જપન કરી પોતાના નોકરોને દયાસે કરી દીધા, અને વારવર સુખાના શિરમાના ચોપડાઓ (દત્તરો)

બાદશાહી દફતરખાના (કચેરી)માંથી, સૂખાના દીવાન પામેથી મગાવી લઈ આવસા, પામળાકી તથા જાગીરો કબજે કરી લીધી આમ થયા બાદ સૂખાના મહાલો પાછા બાદશાહી અધિકાર નીચે આવ્યા નથી, અને નાજિ મને પોતાની સત્તા નીચે રાખી ચૂક્યા છે

ઈબરાહીમ કુલીખાનનું મરાવું

શુભઅવતખાન, રૂસ્તમઅલીખાન, ઈબ્રાહીમ કુલીખાન, તેમના મગા મળધીઓ તથા કારભારીઓની મિનકત લઈ સેનાની તદખીગમાં હાંમેદખાન હોવાથી, તેણે આગા હાદી કે જે એ ખાનેનો વિશ્વાસુ માણુમ હતો અને જેનાપર તેમનો મદાર હતો તેને બોલાવી કેદ કર્યો અને ઈબ્રાહીમ કુલીખાનને કેદ પચડવાનું પોતાના મન સાથે નહીં કર્યું આ દુષ્ટ ઇગિદાની તેને ખબર પડવાથી તે વિચારમાગરમાં ફાળી ગયો, અને સ્વમાન-પોતાની આબરૂ-જાગવવા પોતાનો જીવ આપવો એ મિવાય ખીન્ને ગતો તેને દેખાયો નહિ તેથી પોતાના ટેનાક વિશ્વાસુ નોકરો સાથે પોતે જીવ આપવા દઈ નિશ્ચય કર્યો છે, એવા પગપગ સોગદ લીધા, અને હાંમેદખાનની મુનાકાત સેવાનું બહાનું કાઢી એવો દરાવ કર્યો કે, મગતા જ તેને પૂરો કગ્વો (તેમ કરતા)ને પોતે જીવતો રહ્યો તો તો પોતાની મુરાદ મુજબ જ થયું સમજવું, ને જે જીવતો ન રહ્યો તો કાઈ નહિ આબરૂ બેર માથું આપ્યું કહેવારો

હવે જોવાનું રહ્યું છે કે હંમુ આસમાન

પોતાની વાકી જાગમાં કોની ગગદન સપડવે છે

એવું સાબળવામાં આવ્યું છે કે (આ કામમાં) મુદમદઅલી નામનો જમાદાર કે જે હાંમેદખાનનો સાથી હોઈ તેના તરફથી મધ્યસ્થ તરીકે કામ કરતો હતો તેને પણ પોતાની સાથે) સમતબનાવ્યો હતો દૂકમાં જે ઇરાદો પોતાની મનરૂપી પાટીપર ઈબ્રાહીમ કુલીખાને ચીન્યો હતો તેને અનુમતી બીજા રખી માસની ચોથી તારીખ ને ગુરુવારે દીવમનો આશરે એક પહોર વિત્યા બાદ, પોતે બહાર પડીને ચોક્ક મિત્રોએ તેની લેડે મોગદ લીધા હતા તેમને લઈ શેહેરવાગ ચર્ચ કિલ્લા તરફ ગયો નાજિમને રહેવાના

મકાનના બાગના દરવાજાની પાસે પહોંચતાં, આટલાં બધાં મંખ્યાબંધ માણસો કે જેમની બાંહમાંથી લોહીની વાસ આવતી હતી અને જેમના ચહેરાપરથી પણ કાંઈક જીદીજ વાત સમજતી હતી, તેમને જોઈ ત્યાંના ચોખ્ખો અને દરવાનો (પહેરેગીરો)એ આગળ જતા અટકાવ્યાં. પણ તેમણે તે અટકાવને ગણકાર્યો નહિ અને બાગમા પેઢા. હલકાં માણસોનો સ્વભાવ કુતરા જેવો હોય છે તેથી તેઓએ ટાળે મળ્યા તેમને અટકાવવાના ધરિદાથી બેશરમ રીતે વર્તવા અને મ્હોડામાંથી ગમે તેમ એકફેલ બોલવા માંડ્યું. તથા શેખી (ધૂટતા) કરવા માડી. ઈબ્રાહીમખાન કે જે આ બધું (કેટલોક વખત) સાંખી રહ્યો હતો, તેનાથી પણ આ વર્તણૂક સાંખી શકાઈ નહિ. તેની ધીરજ ખૂટી ગઈ, અને તેના હાથમા બગ્ગી (નાની તલવાર) હતી તે તેમનામાંના એક પર વાપરી તેને ઘાયલ કર્યો. તેના સાથીઓએ પણ તલવાર ખેંચી દીવાનખાનાના (ઝોરડા) મકાન તરફ મ્હોકું ફેંગવી ઝટ દોડવા માંડ્યું; શોરબકોર વધી ગયો. હવે વિધિને તેમની યોજના ઉધીજ વાળવી હતી તેથી અકસ્માત બન્યું એવું કે હામેદખાન પોતાના ખાનગી ઝોરડામા બેઠો હતો અને બહાર (દીવાનખાનામા) આવ્યો નહતો; અને ત્યાંના બહાર આવવાની વાટ જોતી જે મંડળી (દીવાનખાનામા) બેઠી હતી તે આ મામલો જોઈ ગભગર્હ જઈ એક બાણ ચઢ ગઈ (જતી રહી). એની પાસે ખાનગીમા પણ જવાની જેમને રજા હતી તેવા કેટલાક ખાસ માણસોએ વિચાર કર્યો કે પોતે હામેદખાન પાસે જવું અને તેથી શિકાતી રાઈના દાણા માફક પોતાની જગાએથી ઉઠીને તે તરફ ગયા. હામેદખાન બહાર આવ્યો નહતો તેની ઈબ્રાહીમ કુલીખાનને ખબર થતા હમામ જોડેના તેના ખાનગી ઝોરડા આગળ પોતે જઈ પહોંચ્યો, તો ત્યાં તેને આસફમહતા મહાયોના મુતસદ્દીરાય નોં(? નં) દા, ધોળકાના આમિલ ભારમલ, દીવાન ગીરધરલાલ અને ઝાણુવા જમીનદારનો પત્યા નામનો કારભારી કે જે મરાઠાઓ જોડે આવ્યો હતો, તેમના ભેટા થયો. પત્યા માર્યો ગયો ને રાય નોં(? નં) દા, તથા ભારમલ જખમી થયા. બાદ પોતે ખાનગી ઝોરડામાં પેઠાં. હવે તેને ખાતર પોતાનો જાન આપી દેવાનું. તેને બહાદુરીથી સહાય કરવાનું. અને પોતાનો જીવ પણ જાંય તો તે જવા દેવાનું પમંદ કરી જે થોડાં માણસો તેની માથે આવ્યા હતાં તેમણે આ અરમામા પોતાની આખ સામું મૃત્યુ આપી ઉભેલું જોઈ નેમાંના દરેક જણે બહાર નહારી જઈ, પોતાનું સિર સલામત રાખવાની ફિકરમાં પડી, વેરણ ખેરણ ચઢ જવા માંડ્યું. કેટલાક સાખરમતીપર પડતી બગીચાની ખારી વાટે અને ખીજાઓ જે

રતો જડ્યો તે રતે નાસી છૂટ્યા ધ્વિરાહીમ કુલીખાને એકલા એકલા
 પણ દિમત અને મર્દાનગીથી તેના ખાનગી ઓરડા સુધી બહાદુરીનો પગ
 લંબાવ્યો, અને ગર્જતા સિંહ અને લયનક કેમરી માફક અંદર દાખલ
 થયો, પણ હામેદખાનને તેણે ત્યાં જોયો નહિ, કારણ કે આ રમખાણની
 ખબર થતા બીજે રતે બહાર નીકળી જઈ, પોતાના માણસોને જે બનાવ
 બન્યો હતો તે વિશે ખબર આપી, તેને કાતો કતલ કરવા મા તો કેદ પકડવા
 તેણે હુકમ કરી દીધો હતો. વખતે તે રણવામના હશે એમ ધારી ઘરના
 અંદરના ભાગ (જનાના)માં પોતે ગયો, અને તેને ઘણો પણ શોધ્યો, પણ
 તે જડ્યો નહિ, તેથી ન છૂટકે પોતે બહાર આવવાનો વિચાર કર્યો. આ
 અગ્સામા ચારે તરફથી માણસો આવી લાગ્યાં, અને તીરના ધાથી, ખંડૂકની
 ગોળીઓથી અને તલવાગના ઝડકાથી એ ચરવીર ઉગતા જીવાનને નીચે
 નાખી દીધો. આ મારામારીમાં હામેદખાનના માથી મહમદઅલી જમાદાર
 તથા ફરીદ અફઘાન જમાદાર કે જે સાખરમતીને પેસે પાર રહેતો હતો,
 અને જે હમેશા હામેદખાન પ્રત્યે મમતાવની વાતો કરતો હતો, તેઓ ધ્વિ-
 રાહીમ કુલીખાન જેડે મળી ગયા છે એવા વહેમને લીધે, તેમને પણ મારી
 નાખવામાં આવ્યા. હથીઆર અને કપડા (લછ લેવા)ના લોભથી પુરખીઆ
 મૈનિકોએ જાણીતા કે અજાણ્યા જે હાથમાં આવે તેમને દયાહીન તલવારને
 ઝાટકે ઉગડવા માડ્યા. ભદ્રના દરવાજા બંધ કરવામાં આવ્યા, કે જેથી
 કોઈની મક્કર નહિ કે અંદર જઈવા બહાર આવી શકે, અને પછી ધ્વિરાહીમ
 કુલીખાનના સાથીઓને શોધવા માડ્યા. અકસ્માત એવું બન્યું કે આ
 બનાવ બનવા પૂર્વે થોડા દિવસ અગાઉ સેખકના પિતાને ખોલાવવાથી
 કિલ્લામાં જવાનું થયું હતું, પણ તે દિવસે હામેદખાનની મુલાકાત થઈ શકી
 નહતી હવે વખતને માન આપી કિલ્લામાં પોતે આવવા જવાનું ભરી ગાખવું
 જોઈએ, એવા વિચારથી આજ દિવસે તેમને ધ્વિરાહીમ કુલીખાનના ઇરા-
 દાની ખબર ન હોવાથી, પોતે ત્યાં જઈ હામેદખાનના બહાર આવવાની
 વાટ જોઈ બેસા હતા, એટલામાં એકાએક રમખાણો જમ્યું. એમની જેડે વળી
 મહેરઅલીખાનનો પુત્ર અચરફ અલીખાન કે જે ઇડરના ફાજદાર આકે-
 લખાનની મારફત મુલાકાત કરવા આવ્યો હતો, તેનું કામ પણ એમની
 માફક પરિપૂર્ણ થયું નહિ. ઇશ્વર ન કરે ને હમને પણ જૂવથી ધ્વિરાહીમ
 કુલીખાનના સોબતી ગણી નકામા હેરાન (તજાહ) કરે એવી જ્હીકથી ભયારે
 જનાના દરવાજા તરફ ઝપાઝપી ચાલવા માંડી ત્યારે (સેખક)ના પિતાએ
 અચરફ અલીખાનને સાથે લઈ તોશાખાનામાં આશરો લીધો, કારણ એ

તોશાખાનાના ઉપરિ ખાજેસરા મોહરમ જોડે તેમને મહેજરદાજ ઓળખાણ હતું. ત્યાં થોડીવાર રોકાઈ ન્યારે આણી તરફ બધું ખાલી થઈ ગયેલું દેખાયું ત્યારે એ આક્રમકતાથી છૂટવા અને પોતાના ઘોડાઓ પાસે જવા તેઓ નીકળી પડ્યા. ખાગના દરવાજા પામે જે જગ્યાએ પોતાના ઘોડા ઉભા રાખ્યા હતા ત્યાં જઈ જોયું તો ઘોડા ન મળે, કાગણુ રમખાણુ રાત્રી ચતાજ ઘોડાવાળા ઘોડાને ઘેર લઈ ગયા હતા અને જોડે આવેલા (તિમના) નોકરો (રમાલો) પણ રફેદફે થઈ ગયા હતા. તેથી ન છૂટકે પગ-ખાળા જવાનો વિચાર કરી તેઓએ કચેરીના દરવાજા તરફ ચાલવા માંડ્યું, એટલામા સામેથી પુરખીઆ સૈનિકોમાથી પાંચ છ જણાઓ તલવાર ખેંચી (તિમના પર) હુમલો કરવા ધસી આવ્યા. એમાનો એક જણુ તેમને કાઠક ઓળખતો હતો તેથી તેણે તેમને ઓળખી કાઢી પાછળથી (દોડી) આવી પુરખીઆઓને અટકાવવા પોતાનો હાથ બતાવી તેમને (તલવાર માગતા) અટકાવ્યા. છતાં પણ માયાના તાલકા પર રહેજ જખમ થયો, ને એટલેથીજ અટક્યું (બચી ગયા), અને તે તેમને ખાનના તોશાખાના પામે પાછો પહોચાડી આવ્યો. આ અરમામા કોધામગાન થયેલો હોમદખાન બહાર આવ્યો, અને તેણે હુકમ કર્યો તે મુજબ ઈબ્રાહીમ કુલીખાન તથા બીજા માર્ગો ગએલા માણુઓની લાશોને ધમડી જઈ કાઢવાળી ચળૂતરા પામે ફેંકવામા આવી, અને તેણે એક ઘર બાંધવા માટે પાંચો નાખ્યો હતો તેની પાસે રાત્રે તેની રજાથી દાટવામા આવી. તેના જે જે માણુઓ ખુણેખોચર ભરાઈ રહ્યા હોય તેમને પકડી કેદ કરવા તેણે હુકમ કાઢ્યો, જેથી અબદુલગાફારખાન કે જે કાઢવાળના ઓદા પર નીમાઈ એની સાથે આવ્યો હતો અને જે ન્યારે તે (હોમદખાન) બહાર નીકળી ગયો ત્યારે તેની વિરુદ્ધ થઈ જઈ પાછળ રહી ગયો હતો તેને અને ખુશાલચંદ શેઠને પણ માણુસો પકડી લાવ્યા, પણ તેમને તો પોતે છોડી દીધા. આકેલખાન કે જે અશરફ અલીખાનને લાવ્યો હતો તેને તે પોતાની જોડે લઈ ગયો, તેથી લેખકના પિતા એકલા પડી ગયા. એટલામા ઉબયદખાન આવી પહોચ્યો અને હાથમા પોતાનું ધર હતું ત્યાં પોતાની સાથે તેમને લઈ જવા ચાલી નીકળ્યો. નગારખાનાની પડોશમા પહોચના તેની જોડે કોઈ અગવ્યા માણુસને જોઈ પુરખીઆઓ કાગણુઓના ટોળા માફક, ચારે તરફથી તેમના પર વૂટી પડ્યા જે કે ઉબયદખાનને તેઓ પીછાનના હતા અને તેને જુગાબર રીતે ઓળખી પણ કાઢ્યો હતો છતાં તેથી કાઈ લાભ થયો નહિ. એટલામા તેમનો મરદાર (હઝારી) આવી પહોચ્યો અને તેણે સૌને વાળ્યો. પણ એ રમખાણુમા

ઉચ્ચદખાનની પાવડી ગુમ ધર્મ ગઈ. દીનસ પૂરો થવાને લગભગ બે કલાક બાકી રહ્યા ત્યારે તેઓ એરીયન (મવામતી)થી તેને મદાને પટોચી ગયા, અને લેખક કે જેને આ બાબતની કાંઈ ખબર ન હોવાથી ક્રિકર ક્યાં રસ્તો હતો તેની વિના દુઃકરવા ત્યાંથી ઉચ્ચદખાનના એક નોકરને નદીપર પહોંતી બારીને રસ્તે મોકલ્યો, અને ગળના ચાર કલાક વીત્યા બાદ પોતે પણ તે આબ્યા દુકાના જેને સાચેમાચે કયામતનો દહાડો કરી શકાય તેવી જાનની એક આગવ્યકાન્ક ઉચ્ચપાથવને ગેવ્યનચ્યા મવામતી માજ સુધી ચાલુ રહી બીજો દીનમે માણુઓ મોકલી હામેદખાને શુભ-અતમાન તથા ઈબગદીમ કુલીખાનના ઘરની, છત્રાણી ને નિર્જય, (જંગમ ને ગ્યાવર) મિલકત જપ્ત કરી લીધી, અને તેમના મગામગદી અને નોકરોમાધી જે હાથ આવ્યા, તેમને પડી દડ લીધો તથા ખજાનામાં જે રાકડ નાણું અને શાહી કારખાના (વજાહલાખા)માં જે મૂલ્યવાન ચીજો ને કાપડ મળ્યા તે કબજે કરી લીધા સરેખા રહેલી દરેક જાત અને ધધાદારી નામ-શુ નાણાવગી કે શુ વેપારી કે શુ કારીગર, તેના-પગ કડ, કે જે શુભગતમાં “વેરા” એ નામે મગદુ છે તે-તરીકે અમુક રકમ નાખી કડ ને કડો હાથના ઉધરાતદારો નીમી તેમને અપૂર્ણ તાકીદ આપી તે રકમ વસૂલ કરી લીધી લેખક આ પ્રાતમાં આવ્યો તેની શરૂઆતથી અત્યાર સુધી તેણે “વેરા” એ શબ્દ કદી માલગેનો નહિ, પણ હવે તો વારંવાર નાખેનો દર સાચ આ દુષ્ટ રીતિના નામ હેઠળ કોઇ વખત વેપારની વસ્તુપગના વેગને બદલને (વેપારીઓ પાસથી), તો ઐઞ વખત દરેક કોમ પાસથી, તો ઐઞ વખત વસ્તી ગણતરીને બદલને, તો કોઇ વખત ધગ ગણતરીને બદલને, ધણા નાણા ઉધરાવનાર રહે છે અને દેશ મિનકુત તાગજ અને (આફતોથી) પાચમાય થઇ ગયો છે

આજે તહે જોયુ તે તો થોડું છે

પૂરેપૂરું કામ તો હજી વિધિના હાથમાં છે

કદાચ તે કૃપાવત દયાસાગની દયા (અસ્તુત) સમયને મહાય કરે તો આ આગવી પાઠની નવી રીટીઓ નાખી અને અદરશ ચંદ્ર જાય અને ઇશ્વરે સરજેલા લોકો સુખી ચાય તથાસ્તુ (આમીન), હે જગદીશ !

રૂસ્તમ અલીખાનને પોતાના ભાઈઓ માર્યા જવાની
ખબર પડવી, તેનું અમદાવાદ તરફ આવવું,
હામેદખાનનું તેની સામે થવા બહાર પડવું,
તેમની વચ્ચે લડાઈ થવી અને રૂસ્તમ-
અલીખાનનો જાન જવો.

[રૂસ્તમ અલીખાન કે જે સુરત બંદરના મુતમદી તથા વડોદરા અને
પેટલાદના ફેજદારના ઓદ્દા પર હતો અને જે, આ અરમામા પીલાજી
કે જે પોતાનાં સત્તા અને જોર વધારી દઈ (તે) જિલ્લામા બંડ ને બળ-
વાની ધૂળ ઉરાડી રહ્યો હતો, તેની પૂઠ પકડવામા રોકાયો હતો, તેને
ઉપલા બનાવની સવિસ્તર અને તફસીલવાર હકીકત તથા શુભઅનખાન
અને હુમરાહીમકુલીખાનના માર્યા જવાની તથા તેમના કુટુંબની સ્ત્રીઓના
કેદ પકડાવાની ખબર લ્યારે ખાનાપુરની ટેકરીની નજદીકમા મળી, ત્યારે
આખા વિશ્વને નીહાળતી તેની આખમા પ્રકાશપૂર્ણ દીવસ અમામની
રાત જેવો અંધકારમય અને પ્રકાશહીન લાગવા માડ્યો. છતાં વખત
વિચારી જઈ એ ખાનગી વાત મંબધી જાહેરમા પોતે કશું બોલ્યો નહિ. પણ
તેના મનને તેના ભાઈઓના માર્યા જવાને લીધે જેટલો શોક ન થતો હતો
તેટલો શુભઅનખાનના છોકરાઓ અને તેનો જન્મનો કેદ પકડાયા તે
ખાખત થતો હતો. લાચાર થઈ પીલાજીની પક પકડવી છોડી દઈ તે સુરત
બંદર તરફ પાછો ફર્યો, ને ત્યાં ન્હાના મોટા સૌની પાસે એને એકાએક પાછા
ફરવાનું કારણ જાહેર ને અણીતુ થઈ ગયું. પીલાજીને આ બનાવની જાણ
થઈ કે તરતજ પોતે તેની પછવાડે તે જગાની પાડોશમા જઈ પહોંચી આગળ
કરતાં પણ વિમેશ ધીંગાણુ કરવા મડી ગયો. તોપખાનાની વ્યવસ્થા કરવા,
તેને માટે સાધનો મેળવવા તેમજ લડાઈ માટે સામગ્રી તૈયાર કરવા મંબધે
પોતાના મલાહકારોની સલાહ લેવામા રૂસ્તમ અલીખાન મશગૂલ થયો.
દીર્ઘદિવિવાળા તથા અમલુ મલાહકારોમાથી ઘણાનો મન એવો થયો કે
હવે વરસાદની મોસમને આવી પહોંચવા તથા મરાઠાઓને પોતાને વન
પાછા ફરવાને તણુ મહીના બાકી છે તો તેટલો વખત સુરત બંદરમાજ
મુકામ રાખી ઘણી મારી ગીતે લડાઈ માટે તૈયારી કરી પડી
(પોતાના) ઇરાદાના વાવટાને ઉડતો કરવો. ઘણા ભાગનો એવો અભિપ્રાય
હતો કે એ મામલાનો અંત સુદ યા લડાઈમા આવશે નહિ. એક વખત

એમ ધારીએ કે હામેદખાન આપણી આંખે ટકી પણ ગ્હે, તોપણ શિવએ
 જે ધાર્યું હતું તે તો થયેજ પોતાના ભાઈનો જનાનો પ્રેમા પડ્યો હતો તેનું
 હું ખૂબ રૂંધનમ અલીખાનના મનમાં ઘણું માનતું હતું અને તેથી સ્વમાન અને
 પોતાની અબર જાળવવાની લાગણીને વશ થઈ, દીન દરવી તેને બ્લીકણ
 પાત્ર અને સ્વમાનનો અલ્લાહ ગણી, એ મલાહદારોએ દર્શાવેલા મતને
 પોતે મમત થયો નહિ, અને દુચ્છ કરી જવાનો હદ ધગિદો કર્યો હવે
 રત્નામા પહેલો કાટો પીવાજી હતો, અને તેથી તેની જોડે લડાઈ કરતા
 કરતા આગળ વધતું પડ્યો, તેમ ન કરતું પડે માટે તેની જોડે મલાહમ પનો પાયો
 નાખી તેને મનપર્મદ વચનો આપી પોતાની જોડે દોસ્તી કરવા આમ ત્રણ
 ક્યું સુન્દરખાન કે જે વચમાં ભાજગડીઓ થયો હતો તેની આવજવ
 થયા બાદ પોતે એકલો હોઈ, તેની જોડે લડાઈમાં ઉતરી ટકી શકે એટલી
 શક્તિ પીવાજીને પોતાનામાં નહિ લાગનાથી તેણે તે વાત સ્વીકારી અને એવું
 ક્યું કે નર્મદા નદીપાટ ઉતર્યા બાદ તેમણે મુનાકાત કરી એક બીજા વચ્ચે
 થનાના કોનરારો રૂબરૂમાં સોગદથી પાકા કરવા પોતાના છોકરા બહેગમ
 ખાનને પોતાના નાયબ તરીકે સુગત બદરમાં મૂકી રૂંધનમ અલીખાન દુચ્છપટ
 દુચ્છ કરી નર્મદા પાર ઉતર્યો પીવાજી પણ કરાગ મુજબ આવી પહોંચ્યો
 ને થોડે દૂર મુખમ નાખ્યો વડોદરાની નજદીકમાં બને પહે મુનાકાત
 લેવાની ઇચ્છા બનાવી ટેવાએક સવાયોતો નીકાન કરવા માટે ત્યાં થોડા
 દીવસ મુખમ રાખેલા પડ્યો, અને એ (બેઠક) મુકામ દગ્ધ્યાન કેટલા
 એક માણસાના વચમાં પડનાથી એવદ અલી વાએઝી કે જેને વડોદરામાં
 કદ કરવામાં આવ્યો હતો તેને છોડી દેવામાં આવ્યો તેણે વચન આપ્યું
 કે હવે ફરીથી તે કોઈ રીતનું દુચ્છ ઉપવશે નહિ એટલે તેને સુરત જવાની
 ગત મળી કરજો (? કરજણ) અને બાજવા ગામની અધવચ પીવાજી
 આવી તેને મળ્યો, અને થએના કોનરગ તથા આપેલા વચન રૂબરૂમાં
 કમમ ને સોગદથી પાકા કરવામાં આવ્યા કરાગ મુજબ એક લાખ રૂપીઆ
 રોખડા, એક હાથી, કાપડ તથા જપાહોગની બેટ આપવાનું સાદુ થયું આ
 કાર્યના કર્તા તથા આ સધિની ભાજગડ કરનારા (સદેશ લાવનાર લઈ
 જનાર) સુન્દરખાનને રૂંધનમ અલીખાને પીવાજી જોડે જવા મુન્દર કરી
 તેને જનાની રત્ન આપી તેણે એની પહેલા મહીનદી પાર ઉતરી જઈ
 મુખમ નાખ્યો અને રૂંધનમ અલીખાન પણ બીજે દીવસે નદી ઓગળી, પેટલાદ
 પરજણાના અડાસ ગામ આગળ જઈ પહોંચ્યો તેનાથી થોડે દૂર તેજ
 પાર પીવાજીએ પોતાનો મુકામ રાખ્યો અકરમાલ તેજ દીવસે હામેદખાન

કંથાજી મરાદને, સલાબત મહમદખાન આખી કે જેને પોતે આ અરસામાં બોલાવી મંગાવ્યો હતો તેને, સૈયદ ફયાઝખાન અને શીરાનીખાન વગેરે મુખ્ય સરદારોને તથા અમદાવાદમાં તોપખાનાનો જે રસાલો હતો તે લઈ, તથા લડાઈમાં બે પરિણામજ આવી શકે એવી લાંબી દૃષ્ટિ દોડાવી, પોતાના સગાસંબંધીઓને સરદાર મહમદખાન ગવરની કે જે પૂવેથી રૂસ્તમ અલી-ખાનનો મિત્ર તથા તેનો સેનાપતિ હતો, તેના ઘરમાં તેના ભાઈએ મહમદઅલીની તથા મહમદઅશરફ કે જેઓ તે વખતે સહેરમાં રહેતા હતા, તેમને હવાલે કરી, જનાનું રક્ષણ કરવાની ખિદરશ કરી, પોતાના નાવજ્ય તરીકે સફદરખાન આખીને ભદ્રમા રાખી, કૃત્યપર કૃત્ય કરતો રૂસ્તમઅલીખાન જોડે લડાઈ કરવાના ધરાદાથી આગળ વધતો હતો, તે પણ આવી પહોંચ્યો અને રૂસ્તમઅલીખાનની જાવણીથી બે કોસ દૂર તેણે પોતાની જાવણી નાખી, અને તેજ રાતે, મુસાફરીની ધૂળથી ખરડાએલાં પોતાનાં માથુસો જોડે આસફળહ તરફથી આવેલા પત્રો, કે જેમાં તેની સાથે દોસ્તી રાખી તેનો પક્ષ લેવાનો મજબૂર લખેલો હતો, તે (પત્રો) ખીલાજી પાસે મોકલ્યા અને તેના પોતાના મનનો બેદ (વિચાર) શું હતો તે જાણવા માગ્યું. પોતે એકલે હાથે રૂસ્તમઅલીખાનને પુરો પડી શકે એમ ન હતું તેથી આ દરખાસ્તને તેણે જમાનાને અનુકૂળ કાયદો ને નસીબની ચારી ગણી, મુલક હાથ કરી લેવાની તથા તેના જેવા હરીફને તોડી પાડવાની આવી તકને એક મ્હોટો આશરતાદ સમજી, રાત્રેને રાત્રે હામેદખાનની મુલાકાત લીધી, અને કરારને પાકો કરી પોશાક તથા હાથીની બેઠ લઈ રાતને છેડે પોતાની જાવણીમાં પાછો આવતો રહ્યો. તરતજ રૂસ્તમઅલીખાનને આ ઘટનાની જેવી હતી તેવી ખબર પડી અને ખીલાજીના વિશ્વાસઘાતની હકીકત સંશયના પરદામાંથી બહાર આવી. જવાબમાં પોતે જણાવ્યું કે એના તરફથી મદદ અને સહાયની મને આશા હતીજ નહિ, પરંતુ અહીં સુધી (નિર્વિઘ્ને) આવી પહોંચવું એજ મારો આશય હતો અને તે પુરો પડ્યો. ફતેહ ને વિજય મળવા એતો દૈવને હાથ છે: તે શી રીતે અને ક્યારે, આછાં મજશે કે વધતા, મજશે એનો વિચાર કરવાનો હોય નહિ.]

માથક કોને પસદ કરશે, તેનું વલણ કોના તરફ દશે ? (એ જેવા જેવું છે).

[મીર નયુ ને મહમદસલાબન રોહીલા, હામેદખાનના બોલાવ્યાથી તેની નોકરીમાં દાખલ થવા માગવાથી નીકળેલા, તે આજ વખતે મંત્રેગ-

વશાત્ આવી તેને મળ્યા અને મરાણાઓના લશ્કર ઉપરાંત તેની પાસે મારી ગંખ્યાના લશ્કર જમા થયું. ખીજે દીવસે ત્યારે અજરમાત્તા સૂર્યે કામમાની રંગના કિલ્લાની અગામી પટ્ટી અપાઝખીને વાવેરા ઉગાડ્યો ત્યારે રૂઝમ અમલીખાને દૂચનુ દોલ વગડાવી, ચાર હજાર સ્વાગ ને તેટલાજ પાદા સિપાઇઓના લશ્કર આવે, સગદાર મદમદખાન અને કામગાર-અમલીખાનને મોખરે, શુજનઅનખાનના પુત્ર અદમદકુલીને જમાગી બાજુએ, કાઝિમમેગખાનને ડાખી બાજુએ, મદમદખાનને લશ્કરની પાછળ, તથા બહાદુર મૈનિઝાની એક ટૂંડી નાથે પોને મધ્યમા ગોદવાઇ, મવાઝ ઘઠ્યાલવા માડ્યું હવે મતને વખતે હામેદખાને તોપખાનાને લશ્કર સાથે લાવી મા ગોડવી દીધું હતું, તેથી તેણે તોપો છોડવાની ગરજાત કરી, તેથી ન છૂટકે રૂઝમઅમલીખાન કે જે આગળ દૂચ કરવાને માટે તૈયાર અને મજબૂ થયેલો હતો તેને પોતાનો ભાર મગમાખાન, જેટલો તેમા રહી શકે તેટલો, તે ગામડાના નાના મગખા કિલ્લામા ભરી એક આરખની ટૂંકડીને સોપી પોતાના લશ્કરને ગોદવવાના કામમા રોકાઈ જવું પડ્યું.

જેવા (બનેના લશ્કરના) મધ્ય ભાગ ને પાંચો ગોડવાઇ ગયા

કે દોલ ને રજુસીંગડાના અવાજ નીકળવા માડ્યા.

અજરના મહાશ જેની તોપોએ બને બાજુથી અગ્નિ કેકવા માડ્યો. પોતાની મામેના તોપખાનાપર રૂઝમઅમલીખાને વાયુ ને વીજળીને વેગે ત્વગથી હુમલો કર્યો પહોંચેજ હુમલ થોડી અપાઝખી બાદ શત્રુનું તોપખાનું તેણે હાથ કર્યું, હામેદખાનને કાગ્જારી (દીવાન) ગીઝઘગલાવ જે તોપખાનાની ટૂંકડીનો સગદાર હતો તે ખીજા ઘોડા માણુઓ સાથે મોતની ધૂળ ચાટતો થયો. આ ગિથતી જોતાજ મીર નસ્રુ અને મદમદ સમાખત રોહીલા કે જેઓ મોખમની ટૂંકડીમા હતાતેઓ સામે આવી પહોંચ્યા અને મગદાર મદમદખાન કે જે હાથીનવાગ હતો તે જે હાથીપર મીર નસ્રુ બેસે હતો તેની મામે પહોંચી ગયો અને એ હાથીસવારો વચ્ચે તથવાગની અપાઝખી તથા શમશેરનું સુદ્ધ થયું બને બાજુના લડવીરોએ એક ખીજાની સામે ઉભા રહી, સામગામા લડના માડ્યું આ પ્રમાણે સુદ્ધખી પ્રયત્ન અગ્નિ બળવા માડ્યો અને કયામતના દીવસની લયાનક સિયતિ જાહેર થઇ, અને પ્રાણ ને શરીર, માથું ને ઘડ, એક ખીજાથી લુદા પડવા માડ્યા અને જીવતેણુ એવા એ બનાવોથી માણુઓના હૃદયમા અસ્થાતિ ને ગભરામણુ પેસી ગયા.

રૂઝમ જેવા મિખ્યાત પહેલવાનોએ

મ્યાનમાથી તથવારો ખેત્રી.

દરેક શખ્સને તવવાગ્ના પાણીનો ઘૂટડો મળ્યો,
 તે શરવિરોએ નાઈ પણ માણુમને તે ઘૂટડો ન આપી નિગશ કર્યો નહિ
 એ સુદમાં તેમની તનવાગ્નુ પાણી
 યમપૂરીમા જવાને જે તન્યા હતા તેમની જીભે ચાખ્યુ.
 કાંઈ પણ અતિશયોક્તિ વિના, આ (ખાટી) નાશવત કુનીઆ (પૃષ્ઠી),
 અને આ પુરાણા આકાશને ખરેખરી રીતે ગાહે ચયુ,
 કે આવુ યુદ્ધ અને આવા યોદ્ધાઓ
 ન તો જમાનાએ જોયા હતા કે ન તો જમીને અનુભવ્યા હતા.
 યુદ્ધમાની ઝપાઝપી ને ગોરમકોઝ એટલા તો વધી ગયા
 કે તેથી તીક્ષ્ણ તવવારોએ ખોજીઆ ખાવી કર્યા

બન્યુ એવુ કે મગદાર મહમદખાનને હાથે મીર નયુ મગયો, અને
 તેની સાથેજ ઝપટ અને ત્વગથી રૂસ્તમ અલીખાને પોતાનો હાથી હામેદ-
 ખાનના હાથી સામે લીધો મીર નયુ પોતાની ટૂંકડી માથે મગયો હોવાથી
 તેમજ તેના માણુઓના પગ પાછા પડવાથી (ન્દામી જવાથી) અને પોતાના
 હરીફને એકાએક આવી પડતી આફતની જેમ ઝપાટાબધ આવતો જોઈ,
 “યોગ્ય વખતે ન્દામી જવુ એ પણ એક જાતની ફતેહ છે,” એ જહેતી
 યાદ કરી, હામેદખાન હાથીપગથી ઉતરી થોડેગાર ચઇ ન્દામી ગયો.

અણીની (ચોખ્ખ) વખતે ન્દાસી જવુ એ (એક જાતની) જીત છે

મરાઠા મરદારો ઽ જેમને રૂસ્તમ અલીખાનનો ઘણો ભય તથા મ્હોની
 બ્હીક લાગતા હતા, તેઓ આ લડાઈનો તમારો ફૂગથી જોયા કરતા હતા
 અને લડાઈમા ઉતરના જેટલી હિમત તેમણે બતાવી ન હતી દુકામા ફતેહ
 અને વિજય મેળવી રૂસ્તમ અલીખાન હામેદખાનની ડાવણીમા આવ્યો,
 તો ત્યા તેણે શુભઅનખાનના છાકરાઓ હુસેન કુલી અને મુસ્તફા કુલીને
 તથા આગા હાદીને સામે બાવેના તથા મેડીઓ સાથેના જોયા અને તેમને
 છૂટા કર્યો, અને હામેદખાન તથા તેના મિપાઈ ઓનો સગ્ગમાન લૂટાયો
 તેટલો લૂટી લીધો તે જગાએ પાચ ૭ કવાક થોભી અને રોકાઈ વિજય
 થોપ કરતો પોતે ઉભો રહ્યા અને શત્રુમ થી કોઈને પણ તેની સામે (લડવા)
 આવવા જેટલી હિમત કરતો જોયો નહિ, ત્યારે સીમુ અને દારૂગોળો ને થોડી
 તોપો કબજે લઇ, બાકીની તોપોના કાણુમા લોખડના ખીના મારી પોતાની
 ડાવણીએ પાછો કર્યો હામેદખાનના થોડા મિપાઈઓ તથા (ડાવણી)
 બનગના માણુઓ પોતાના સગ્ગમાન સાથે આવી રૂસ્તમ અલીખાનને

મળ્યા અને તેની પાસે રક્ષણ ને આગરે માગી તેની જોડે થઈ ગયા. રૂસ્તમ અલીખાનના નીકળી ગયા બાદ લડાઈનું મેદાન ખાલી જોઈ કંઠાશએ હામેદખાનની છાવણી લૂંટવા અને પાછળ ગદી ગએલાઓના ઘોડા તથા સરમામાન લઈ લેવા પોતાનો હાથ લખાવ્યો અને આખના પવકા-રામા તેનો (ઢાવળીનો) નાગ કરી નાખ્યો. આ વખતનો લાલ લઈ પીવા-શએ રૂસ્તમ અલીખાનના (પાછળ ગદી ગએલા) મોદીખાન પડે છાપે મારી લૂટી લીધું, અને પેલા ન્હાના કિલ્લામા આગ્રોના રક્ષણ નીચે જે સામાન તેણે રાખ્યો હતો તે સિવાય ખીન્નું કશું રહેવા દીધું નહિ. તેણે ખેંચવાના ગાડા બાળી મૂક્યા અને તોપોના ધુરાખમા મેળો મારી અને સીસું તથા દાડગોળો તથા ખીન્ને સામાન ઉપાડી વધ જમ થકાય તેટલો ઉપાડી લઈ ગયો, અને બાકીનો બાળી દીધો. બ્યારે રૂસ્તમ અલીખાન ત્યાં આવ્યો ત્યારે ન તો ત્યાં પોતાનું મોદીખાનું તેણે જોયું કે ન તો ખીન્ને મગ-સામાન નજરે પડ્યો. જેઓ લૂટાયા હતા તેમણે જે બન્યું હતું તે કહી સંભળાવ્યું, તેથી ન છૂટકે ત્યાંના તળાવપર એક ન્હાનો તથા નાખી છાવણી બનાવી, જખમી થએલા માણસોની પોતે મંભાળ લેવા માડી. કાઝિમ બેગખાન તથા ખીજાઓ જેમનું આવી બન્યું હતું તેઓ તો પહેલાજ હુમલામા મોતની ખીણને રંગે ચાલી નીકળ્યા હતા. દુકામા બ્યારે હામેદખાન એ લડાઈમાંથી ન્હાસી નીકળી કંઠાશ પાસે આવ્યો, ત્યારે તેણે તેને હપકે આપવા તથા મહેણા મારવા પોતાના જીભ લખાવી, પોતે તમારો જોયા કર્યો અને તેનીજ છાવણી લૂટી લીધી તે વિષે તાણા માર્યો. તેણે મારી માગી તથા જે શુભ થઈ ગયું હતું તેનો “ખરાખી બાદ બદલો” આપવા જણાવી તથા તથા જરૂરીઆત સરસામાનમાંથી થોડો મામાન જેણે જેણે તે લૂટી લીધો હતો તેની તેની પાસેથી પાકો અપાવી, તથા સવારી માટે હાથી ઘોડા અપાવી, પોતાની છાવણીમા તેને ઉતારે આપ્યો. મરાઠાઓનો મ્હોટો ભાગ ખ્હીકનો માર્યો લડાઈને દીવસેજ મહી નદી ઉતરી આવ્યો ગયો હતો, તેમાના એક પશુ માણસનો ઓળો કે મ્હોરો બે દીવસ સુધી દેખાયો નહિ આ અર સામા મરાઠાઓની એક ખીજ ફાજ પવાર અને સમોમિયાની સરદારી નીચે એ ફાજને આવી મળી. શુન્નઅતખાન માર્યો ગયો છે એવી ખબર દક્ષણમા પહોંચી જવાથી, શુન્નગતનો સુવક જે તેમને મન ખાનેયગમા (જેને મમે તે લૂટે તેવી લૂટને માટે તુર્કોમા મૂકાતો એક ખુમરો) જેવો હતો, તેને લૂટવા તથા ત્યાં લૂટફાટ કરવાને લોભે દરરોજ મગદાઓના ટોળેટોળા અને દુકડીઓએ આણી તરફ આવવા માડ્યું, તે એટલે સુધી કે છેલા

દહાડા સુધીમાં તો લગલગ સીતેર, એંસીહજાર મવાર ભેગા થઈ ગયા. ત્રીજે દીવમે મરાઠાઓએ કેટલીક તોપો સામે ગોઠવી લગાધ શરૂ કરી, આ બામૂથી પણ તેમની સામે તોપના ગોળા છૂટવા માંડ્યા. હવે શત્રુઓની સંખ્યા વધારે હતી તથા તેમનું ટોળું મ્હોકું હતું એટલે તેમણે ચંદ્રની આમપાસ દેખાતા કુંડળા માફક પોતાના શત્રુની છાવણી ઘેરી લીધી અને અંદર આવવા જવાના માર્ગ તથા ઘાસદાણો આવવાના રસ્તા બંધ કરી દીધા. તોપના ગોળા સનત, રાત ને દહાડો, છૂટતા હતા અને તેમાંથી બચવા ધરતીમાં લસકર પાસે કાંઈ સાધન ન હોવાથી દરરોજ ઘણા માણસો (ધર્મિ-રને) પ્રાણ અર્પણ કરતા હતા. હવે ઉપરની ખબર મળવાથી શહેરના મવાલીઓ અને બદમાશો તથા શુભઅતખાનના સાથીઓમાંથી જેઓ લૂંટાયા હતા તેમણે વિધિને પોતાની ધૃષ્ટિ અનુસાર જોઈ હુલ્લડ કરવાનું શરૂ કર્યું, અને હામેદખાનના સગાવહાલા તથા નોકરોના ઘોડા ઉપાડી જવા તથા માલમિલકત લૂટી લેવા તથા તેમને નુકમાન તથા ઇજા પહોંચાડવા હાથ લાંબાવ્યો અને તેથી સાર્વજનિક બબેડો થયો અને લોકો ભદ્રના કિલ્લામાં ધૂસી ગયા ને ત્યાંના ફરાશખાના તથા તોરાખાનાનો અસવાબ પણ ઉઠાવી ગયા. સફદરખાન બાપી આ ધોંગાણું જોઈ ગભરાઈ ગયો અને ઘણી મુશ્કેલીએ ભદ્રમાંથી નીકળી પોતાને ઘેર પહોંચ્યો. હામેદખાનના નીમેલા કેટલાક મુતસદ્દીઓ તે વખતે શહેરમાં હાજર હતા, તેઓ બ્હીકના માર્યા આમતેમ મ્હોકું સંતાડવા અને છૂપાઈ જવા લાગ્યા. પોતાને ફતેહ મળવાની ખુશખબર લખી જણાવતા સાથે સાથે રૂસ્તમ અલીખાને સૂખાના દીવાન મૈમિનખાનને શહેર સંભાળવા તથા સાચવવાનું તથા શુભઅતખાનના એક સગા મીર ઈબ્રાહીમને ભદ્રમાં રહેવાનું લખી જણાવ્યું હતું, તેથી સૂખાના દીવાને સવાર તથા પ્યાદાને રાખી લઈ પોતાના પુત્ર ખલફખાનને રાત્રે રોન ફરવા તથા ચોકી કરવા નીચ્યો, અને મીર ઈબ્રાહીમે સૈયદ શુરૈયા જમાદારને નોકરીમાં રાખી ભદ્રના કિલ્લામાં પ્રવેશ કર્યો. દરરોજ હામેદખાનના માર્યા ગયાની ખોટી ખબરો આવ્યા કરતી. જે ફતેહ મળવાને પહેલે દીવસેજ રૂસ્તમ અલીખાન અમદાવાદ તરફ આવવા નીકળી પડ્યો હોત તો ઘણો સંભવ હતો કે તે શહેરમાં આવી પહોંચી શકત. પરંતુ ઈશ્વરની ઈચ્છા અને વિધિનો ધરદો તેમ થવા દેવાનો હતો નહિ એટલે આક રાત ને દહાડા પેલા ગામના તળાવને કિનારે રોકાઈ ત્યાં પોતાનો મુકામ રાખ્યો અને સવારથી સાજ સુધી તોપ ને બંદૂકની લગાઈઓ લડતો રહ્યો. આખરે બીજા જમાદી માસની પહેલી તારીખે ત્યાંથી

ઉઠાતી કડી, અને જાણે તાજાં માર્યાં મએલા માણસો માટે શોક દર્શાવતા
દોન, નગાગએ અસજ અને પોકાક કરવા માડ્યો.

દોનના અવાજ ને શ્રવણાધના (એવા) -દન થવા માડ્યા,

(કે જેથી) લોખંડના એ પહોડો (વસ્ત્રો) પણ પોતાને મથાનેથી ટાલી ઉઠ્યા.

આતના મહા માગની જેમ મગધએના લશ્કર આમપામ ફરી
પગેના હોનાથી પરાદથી ગત સુની વડતા વડતા ક્રમમ અવીખાનને આગળ
વધતું પડતું જે દિશાએથી ગતો જડે તે દિશાએથી ગતો જાપવો પડતો,
તથી તે આખા દહાડામાં ખંભાતના ચોગમી પરગણામાં આવેના મોતે
નાપાડ (૧ નાપાડ) સુધી મુશ્કેલી અને મહેનત માથે, જપાજપી કરના,
આની શરૂઆત ત્યાથી બીજે દીવમે નીડળી આગના દીવમની માફક
કરમમ (૨ કરમમ) અને તેને બીજે દહાડે પેટનાદ પરગણાના નાપા
ગામે આવી પહોંચે એ બધો વખત પછી દીવમ હોય તે ગત હોય
તોપણ તોપ જાહેર સુધ તો એવું ચા-ચાજ કરતું કે જે એક દાણુ પણ
અટકતું નહિ અને લડાઈની ભઠ્ઠી તપેનીજ જહેતી.

આવી રીતની રાજ લડાઈ ચલી

જમીન લોહીથી ભરેલી ને હવા બધકારમય ગહેતી.

હામેદખાનના લશ્કરમાંથી એનું ગણણુ માગી આવેના (ઝવણી)
અનરના માણસો તથા ખીજઓ જે એની સાથે ચાલતા હતા તેઓ આ
મુસાફરીમાં તમ મગના બહાર જતા રહ્યા ને દીવમે દીવમે લશ્કરની અખ્યા
કમી થતી મહ અને જેમને માટે દેવે મુશ્કેલી મુશ્કેલી હતો તેઓ નાશ
(મોત)ની ખીણ તરફ દોડ્યા (માર્ગ ગયા) મીઠું મહમદ હાદી કે જે આ
દુન્ય દુશ્મ્યાન લશ્કરના પાછના લાગમાં હાથીપગ સવાર થઈ ચાલતો હતો
તેનો હાથી તોપના ધડાકા અને બાણના અવાજથી ગભરાઈ મસ્તીપર
ચડ્યો અને મહાવતના તાબામાં રહ્યો નહિ અને શત્રુના લશ્કર તરફ દોડી
ગયો અને ત્યાં પકડાઈ ગયો એક બીજને હાથી તોપના ઝોળાથી જખમી
થઈ ધૂળ ચાટતો થયો (મરી ગયો) આગા હાદી કે જેને લડાઈને પહેલે દીવસે
જ હોડી દેવામાં આવ્યો હતો તે આ અરમામાં ગુજરી ગયો આ વખતે પેલાદ
પરગણા કુસ્તમઅલીખાનના તાબામાં હતું એટલે તેને તાબે આવેલું ગામ
પસો કે જે શહેરથી સત્તર ડાસને છેટે છે તેના મુખી વણાગીએ આ
વખતે તેની તરફ વિવેકથી વર્તવાનો નિશ્ચય કરી તેને જણાવ્યું કે જે મદદ
ગામે તે આવે તો જે આધખોરાડી તથા માણસો પોતે બેગા કર્યા છે તે

તેની સેવામાં હાજર કરે, અને એક બે દીવસ ત્યાં મુકામ રાખવાની જરૂર લાગે તો રાખવો કે જેથી લસ્કરનો થાક પણ ઉતરે (ને આરામ મળે). વળી અમદાવાદમાં નોકરીમાં નવા દાખલ થએલા સિપાઈઓની ટૂંકડી જે તેની મદદમાં આવી પહોંચી હતી તે પણ તેના બેગી થઈ ગય. આ ઉપરથી પોતે તેણી તરફ જવા લગામ ફેરવી. હામેદખાન તથા મરાઠાઓને આ વ્યવસ્થાની ખબર પડવાથી તેમણે વણારસી પર એક ધમકીથી પૂર્ણ પત્ર લખી મોકલ્યો. વળી શહેરના કેટલાક મુખ્ય માણસો જે અંદરખાનેથી હામેદખાનના મળતીઆ હતા અને જેઓ ફસ્તમઅલીખાનની હિમતના પાયા તોડી પાડવા મથતા હતા, અને જેઓ તેની સાથમા હતા તેમણે કપટ કરી વણારસીને ડરાવવા માડ્યો. તે બહુ ડરી ગયો અને રાત્રેને રાત્રે ગામ ઉજ્જડ કરી બહાર ચાલ્યો ગયો. એજ મહીનાની પાંચમી તારીખ ને સોમવારની ઝપાઝપી ઘણી સખત થઈ હતી કારણ તેમાં કામગારઅલી અને ખીમ બહાદુર સૈનિકો ખપી ગયા હતા. તે દીવસે ઘણી મુશ્કેલીએ, ફસ્તમઅલીખાન, આરબ વગેરે કોમના ચારસો મવાર અને એટલાજ પ્યાદા લઈ, રાત્રે અંધાર થવાને મમયે શત્રુઓ જોડે લડતો લડતો વસો ગામને તળાવે આવી પહોંચ્યો, તો ત્યાં ન વમ્તીની કે ન ખાધ-જોરાકીની એકે નિશાની માલમ પડી. ન છૂટકે ત્યાં ઊવણી તો નાંખવી પડી. જે કે એની પાંચે રહેલા માણસોની સંખ્યા થોડી હતી અને શત્રુ સંખ્યાબધ ને ટોળાબધ હતા છતાં તેમથી કોઈએકમા એટલી પણ હિમત કે મક્કર હતી નહિ કે એનાપર હુમલો કરે. પણ શત્રુએ ચારે બાજુએથી મોરચા નજદીકમા લાવી આખી રાત બંદૂકની ગોળીઓ ને તોપના ગોળાને અગ્નિના કગ જેવો મારો વગમાવવો ચાલુ રાખ્યો. કેટલાએકનું આવી બન્ધું હતું તે તો ઈશ્વર શરણ થયા અને એ તળાવને કિનારે તેમને દાટવામા આવ્યા. ખીજે દીવસે ફર્ય કગવાની તક ન મળવાથી ત્યાજ મુકામ રાખવો પડ્યો. ગામને તરનમાજ ઉજ્જડ કગવામા આવ્યું હતું અને એ ગામ ઘણું મોટું (આબાદ) હતું એટલે માણસોએ જેમ તેમ થોડો ઘણો ધાસદાણો ગેજવી ગાડું ગચડાવ્યું. ખીજે દીવસે એટલે એજ મહીનાની સાનમી તારીખ ને બુધવારે (ત્યારે)એણે ફર્ય થડ કરી (ત્યારે પૂર્વ (દિશા)ના સમ્રાટે અંધકારમય રાત્રીના આનમાથી સોનેરી (દીવમ ઉગવાઈપી) તવવાર ખેંચી હતી.

મિપાઈ ઓ બંને તરફથી આજેજ થઈ ગયા,

(કારણ) જાણે કે એક કાણું વાદળું ચઢી આવ્યું હોય એમ દેખાતું.

એ સગદારનો મગદાર દુનિયામાંથી ઉપડી ગયો

દેશનાં હાંમેદખાને નીમેના માણસો ને જે જે માણે છપાઈ લખાઈ
 બેગ હતા અને પગિણામ અગળ આપ્યો એના અદેશથી હેનમદીના
 પહેરણમાં પોતાના માથાં ધારી દહેશનના ખૂણાઓમાં લપાઈ ગયા હતા
 તેઓ હવે ગળ થતા થતા બહાર પડ્યા અને પોતાને જે વે વુ પડ્યું હતું
 તેનો અદનો લેવા, ખોયું હતું તેનાથી વિગેર લેવા, મડી પડ્યા સૈયદ
 સુઝલા જમાદાર મીઠું જમગહીમને પોતાની જાડે લાકડની બહાર લઈ
 આવ્યો ને તેને પોતાને ઘેર પહોંચાડ્યો અને તે એ જાણી છપાઈ ગયો
 મરાઠાઓની કાજને જોડે લઈ હાંમેદખાને શહેર તરફ આવવા નીકળ્યો,
 અને શાહીબાગમાં આવી પહોંચ્યો, અને વગતે દીવએ લાકડમાં પ્રવેશ કર્યો
 મહમદ અનાબન રોહીનાએ મરાઠા મહમદખાન કે જે જખમી થયો હતો
 ને જેને પોતે લજાબના મેદાનમાંથી ઉપાડી લઈ આવ્યો હતો તેને તેને
 ઘેર પહોંચાડ્યો. રૂઝતમઅલીખાનનાજ હાથીઓ પગ સવારી કરી કંથાજી ને
 ખીનાજી મગરા નકરના દાર સાથે મહેન કરવા તથા શહેર જોનાને
 ધગદે આવી હાંમેદખાનને મળ્યા કરેના મગ મુજબ મહી નદીની આણી
 તરફની ત્રોય કંથાજીને અને પેની તરફના વડોદરા વગેરે મહાલોની તથા
 મુરત બરની ત્રોય ખીનાજીને આપવાનું નક્કી થયું. સુખાના દીવાન
 મોમિનખાન અને આગના દીવાન ફિલીખાને દરેક જોડે તરીકે પોતાની
 પાસે જે અકે દાથપૂરી હતી તે, તથા ટેલુ (રેશમી) કાપડ અને ખીન્ને
 કેટલો સામાન ને જેને વિશે હાંમેદખાન હમેશ ફરીઆદ કરતો હતો કે
 મારો માન તૂટાઈ ગયો છે તેમાંથી થોડો મેનાલાએ અર્પણ કર્યો. વગર
 ડગડે અને બ્હી, લથ અને ચિના વિના, ખીડી ને તીડના ટોળા માફક
 મરાઠાઓ સુનાના પરગણાઓમાં પથગાઈ ગયા, અને તેમણે જુમ્મા કરવા
 તથા તેમની બાપામાં જોને ખડણી કહે છે તે ઉધગરના, નાજ શરમ વગર,
 જુનમનો દાથ લખાવ્યો અને કંથાજી તથા ખીનાજી પોતાને નામે મુકરર
 થએના તાનુમઓ તરફ જવા રસ્તે પડ્યા હાંમેદખાને પોતાના મ્પાગ પર
 નાકરમાનીનો ફેટો (રમાન) નાધી દીધો, ગજે બડની પીજેડી નાખી દીધી, અને
 માથાપગ મગફરીનો મુગટ પહેરી દીધો, અને (આ) મુખામાં “ હું અને
 ખીન્ને કોઈ નહિ ” એવો સાદ પાડી, પોતાની સત્તાનો ખુડો ઉઠો કર્યો
 અને જાહેરરીતે વિરાધનુ દોલ વગડાવી સ્વતંત્રરીતે અને પોતાના જ
 આધિમાંથી મુખાનો કારભાર કરવા માંડ્યો, તેમજ લખરી તૈયારી તથા
 સામગ્રી ટોળે કરવા માડી એકી હજાર રૂપિયા રોમડા તથા પોશાકના

કેટલાંક ખાસ કપડાં કે જે શેષ ઉલ્ ઇસલામખાનના તાબામાં હતાં તે તેણે
 જોરજુલમથી લઇ લીધાં. શેષ ઉલ્ ઇસલામખાને એ રકમ તેને એવી શરતે
 હવાલે કરી કે તેણે (હામેદખાને) તેને મહાન કાળા (ઇશ્વર તેની પવિત્રતા ને
 ઉચ્ચતા વધારે) જવાની રમ આપવી. (રમ મળવાથી) તે ખંભાત ગયો
 અને ત્યાંથી વહાણમાં બેસી, મુરત બંદરે જઈ પહોંચ્યો. વળી સરકારી
 માલથી બરેલી વખારો ખોલી જે કાંઈ લેવાય શકાય તેવું હતું તે લઇ લીધું.
 આ અંધાધુધીના અરસામાં જે શાહી દફતરો એણે પહેલાં લીધાં હતાં
 તે ખોવાઈ ગયાં (નાશ પામ્યાં) હોવાથી, દીવાનના દફતરખાનામાંથી તેણે
 ખીજા (હિસાબી) ચોપડા લીધા, અને ખાસમા જાગીર વગેરે સાથે આખા
 સુબાનો કબજે લઈ, ધનવાન અને પૈસાદાર માણસોને પકડી, વેરા ઉધરા-
 વવા માડી, જાતજાતના સિતમ ને જુલમ, કે જેનું યથાર્થિત વર્ણન અત્રે
 થઈ શકે તેમ નથી, તે વાપરી ઘણી મોટી રકમો પડવી લીધી. આજ
 અરસામા મરહુમ શુગઅતખાનના પુત્રો અહમદકુલી અને હુસેનકુલીને
 ઝેર આપી હામેદખાને પરલોક મોકલી દીધા; મુસ્તફાકુલી કે જે મગીર
 (ન્હાની ઉમરનો) હતો તેને રહેવા દીધો. મોરલીધર નામે એક ગુજરાતનો
 વતની જે નવીસદો (કારકુન) હતો ને એ કામને માટે લાયક હતો તેને જે
 પોશાક આપી પોતાનો દીવાન નીમ્યો. સમય વર્તી જઈ સંજાબત
 મહમદખાન આખીએ શહેરમા વધારે વાર રહેલુ સલાહકારક કે ફાયદાવાળું
 ન ગણ્યુ તેથી વીરમજામની ફોજદારી લઇ પોતે બહાર નીકળી ગયો.
 બ્યારે શુગઅતખાન અને પછી મુસ્તમ અલીખાનના માર્યા જવાની ખબર
 દક્ષણમા ખંડેરાવ સેનાપતિના પુત્ર ત્રેબકરાવ કે કંથાણ ને પીલાણ જેના
 નોકરે હતા, તેને પડી ત્યારે તે મોટી ફોજ લઈ આણી તરફ આવવા
 નીકળ્યો અને શહેરની નજદીકમા આવી પહોચી હામેદખાન જેડે મુલાકાત
 માગવાનો સંદેશો મોકલ્યો અને શહેરનુ રક્ષણ કરતા કોટની સામે
 આબરમતીની રેતીમા તેઓ મળ્યા. પછી આગળ આવેલુ તેમજ પાછળથી
 આવેલું બધુજ મરાડી લશ્કર પોતાની સાથે ગળી તે ખંભાત બંદર તરફ
 ગયો અને ત્યાં જઈ તેને ઘેરા લાલ્યો. હામેદખાન તરફથી કામમખાન
 નામનો અમલદાર ત્યાં હતો, તે પોતાના ડોટ કિલા સલાબવા તથા તેની
 સામે થવામા ગુથાયો. અકસ્માત મગદઓમાજ માહોમાહે કાંઈ કારણને
 લીધે વિરોધ પડ્યો, અને તેને પરિણામે તેઓએ માહોમાહે લડવા માડ્યુ,
 અને એ ઝપાઝપીમા ત્રેબકરાવ સેનાપતિ માર્યા ગયો, તેથી દક્ષણીઓનું
 લશ્કર વેરણુબેરણુ થઇ ગયુ અને તેમણે પોતાના વનન તરફ ચાલવા માડ્યુ;
 જેથી મજદૂર બંદર આક્રમકથી બચી ગયુ.

મુખારેઝ ઉલમુલક સરખુલદખાન બહાદુર દિલાવરજીને
 ખીલાફત ને પૃથ્વીપતિના દરબારમાંથી શુજરાતના સૂબા
 તરફ જવાની રજા મળવી તથા હામેદખાનને કાઢી
 મૂકવા, દક્ષણીઓને નસીહત આપવા તથા મૂખાનો
 કારભાર રીતસર ને નિયમસર કરવા માટે રૂખીઆ
 એક કરોડ આપવાની મહેરબાની થવી

ત્યારે કીર્તિવત અને ઉચ્ચ તખ્ત પામે ઉમ્મતઅલીખાનના માર્યા
 જવાની ખમર પહોચી ત્યારે સૂબાના નાજિમ મુખારેઝ ઉત્તમુક મગ યુનદ-
 ખાનનાપર ઉચ્ચ હુકમ મહવામા આવ્યો કે એક ફોજ તૈયાર કરી તથા
 બહી હુપણા ને નામદાના આલેખથી મુખત હોય એવું એક લશ્કર એમ
 કરી તેણે અમદાવાદ સૂબા તરફ જવું અને હામેદખાનને મઢી મુઝવો,
 તથા દક્ષણીઓને નમીદન આપવી તથા સજા કરવી, અને એ કામ માટે
 તથા તેને માટે માનન સગજામ તૈયાર કરવા માટે ખગચના રૂખીઆ એક
 કરોડ હજારની નીજેરીમાંથી લેવા ખમ થયો તળી એમ પણ દેવાય થયો
 કે એમાંથી પચામનાખ રૂખીઆ તરત આપી દેના અને બાખરીની ગમ
 તણુ તણુ લાખ રૂખીઆનો દગમયો આપી પૂરી કરવી મુખારેઝ ઉત્તમુકની
 અરજ મુજબ તેના ભાઈઓ, સૈયદ અયયુદ્દીન અલીખાન, સૈયદ
 નજમુદ્દીનઅલીખાન, તથા સૈયદ અયયુદ્દાખાન હુતુબઉત્તમુકના ભગિન
 સૈયદ નિજબખઅલીખાન કે જેમને શાહી (મુખારેઝ) કિસ્મામાં કેદ
 ગમવામા આવ્યા હતા તેમને છૂટા કરી ઉચ્ચ ખીરનો આપી તેમના
 આગના એઢા, જગીરા અને ફોજદારીઓ બદાલ નખી તેની મદદમાં
 જવા રજા આપવામા આવી મુખારેઝઉત્તમુક માણુમેને નોમગીમા લેવાનો
 ઝરો વડે દરી (સહેર) બદાલ ઇવણી નાખી અને વછ (બાદશાહી)
 આગાનુમાર, મહગવાડના ગમ, મહાગમ અભેમિદ, નરોડના રાજ
 અતગમિદ, તથા કંદર્પમિદ તથા મહારાણાના લશ્કરને આ અદામ
 ભાગ લેવા મુકરર દેવામા આવ્યા વગી એવું પણ દર્કુ હતું કે બાદશાહી
 વાવગ (ખુદ બાદશાહ) પણ મારે કચ કર્યો, અને તેથી (બાદશાહી
 લશ્કરની) મોખરેની દેકડી લઈ મુખારેઝ ઉત્તમુકે આગળ આગળ જવું
 આ સખમથી લગભગ પદર દળત બહાદુર સવાર અને એટલુંજ પાયદળ

તથા તોપખાનાંની ટૂંકડી લઈ તે રવાના થયો, અને નવ માસ પાટનગરની પાડોશમાં તથા રેવારી જિલ્લા અને કોટ પોટલીની આસપાસમાં બાદશાહી લશ્કરને આવી મળવાની વાટ જોતો પોતે પડી રહ્યો. મુખારેઝ ઉત્તમુલ્ક મહોલું સૈન્ય લઈ આવે છે એવી ખબર જ્યારે અમદાવાદ પહોંચી, અને મરાઠાઓને તેમને વતન પાછા ફરવાનો વખત આવી પહોંચ્યો છે, એમ જાણવામાં આવ્યું, ત્યારે હામેદખાને તેમને કહ્યું કે બાદશાહે મોકલેલી ફાજ આણી તરફ આવે છે, માટે વરસાદની મોસમ જેવી ખસાસ થાય કે તરત તમે પાછા ફરી મારી જોડે જોડાઈ જાઓ. મુખારેઝ ઉત્તમુલ્ક આ આવ્યો ! આ આવ્યો ! એવી જાહેરાતો ચાલુ થયાજ કરતી હતી, અને લેખકના પિતાને એ નવા નીમાએલા આદેશ (નાજિમ) જોડે ખાસ મૈત્રી હતી તે લોકો જાણતા હતા એટલે તેમની ખુશમદ કરવા (તેમને સાફ લગાડવા) તથા ફુતીયાદારીની રીતને અનુસરી, તેમની પાસે લોકોએ આવવા જવા માડ્યું. પિતાએ દીર્ઘદષ્ટિ વાપરી વિચાર કર્યો કે રખેને કોઈ વિરોધી કોઈ પણ જાનનો વિરોધ હામેદખાનના મનપર હસાવી દે અને તેમના મન ઉંચા થાય, તેથી બે દીવસ વહેલા કે મોડા પણ (નવા આદેશ નાજિમનો) આદર સત્કાર કરવા માટે જવું દીક ધાર્યું; તેથી શાખાન માસની પંદરમી તારીખે અબદુલ્લરહીમખાન બાબી કે જે હામેદખાન તરફથી કડીનો ફાજદાર નીમાયો હતો તેની સાથમાં બહાર નીકળી પડ્યા. લેખક તથા તેના બે મરહમબાઈઓ પિતાની મેવાનું સુલાગ્ય મેળવી શક્યા હતા. ત્યાં વીસ દહાડા મુકામ રહ્યો. સલાખન મહમદખાન બાબી કે જે આ વખતે વીરમગામમાં હતો તેને હમારા આવવાની ખબર પડવાથી અમને તેની પાસે બોલાવ્યા અને રમઝાન માસની સાનમી તારીખે હમે ત્યાં ગયા અને ઘણો આગ્રહ કરી અમને ત્યાં રાખવામાં પોતે કારણભૂત થયો. લેખકના પિતાએ મુખારેઝઉત્તમુલ્કને આવકાર આપવા માટે અમદાવાદથી નીકળી બહાર આવવાની તથા વીરમગામ પહોંચવાની ખબર તેને લખી મોકલી હતી. તેના જવાબમાં લખાઈ આવ્યું કે થોડા કાસદ તથા જમસૂરો નીમવા તથા રહેરમાં બનવા બનાવો અને હામેદખાનની ખબર વાગવાર મળતી રહે એવી (વ્યવસ્થા કરવી). તેમજ તેમ કૃપુ. આજ મતીનાની આખરે સલાખન મહમદખાનને બોલાવ્યા (ગોદેલવાડ) તરફ જવાની જરૂર પડી એટલે ચોવાન લખિજાને નાથજ નીમી તે ત્યાં ગયો. એજ અરસામાં મદ (ઉત્તર) ને દીવસે સફરખાન બાબી એકાએક મરણ પામ્યો વીરમગામની ફાજદારી પરથી સલાખન

મહામદખાન ફેરવાઈ ગયો. લેખકના પિતા ત્યાંથી મોઝે નબોટે ગયા અને ત્યાંથી રાધણુપોર પામે હવુ અને હવુ મુમારેઝઉન્મુકના આની પહોચવાના ખરા મમાચાર મળ્યા ન હતા એટલે પોને લા ગયા ત્યાના ફેરવાર જવાનમદખાન બાબીએ મુમારેઝઉન્મુકના પામે આની પહોચવાના સમાચાર મળતા મુધી તેમને પોનાની પામે રાખ્યા એવાએક મુઠ્ઠી કામેની મમ લત કગનાની હોનાને લીધે પાળળથી એવો નિચાર ચયો કે મિધાતા જેના બગવાન બાદલાહના નિજથી લશરે દુચ કગવાનુ મોઝુદ ગાખવુ, તેથી મુખ્યા તન્દ મુમારેઝ ઉન્મુક (એડનાએ) દુચ કરી જવુ એવો હુકમ નીકળ્યો, જતા તે દોન કર્યા ડરતો હતો તેથી એના મખન મુર્જબદારે તથા આહદીઓ (મૈનિફો)ને નીમવામા આચ્યા કે જેઓ મોખગની ટુકડી તરીકે ગરી તેને દુચ કરાવે તે પછી તે પછુ દુચ કરતો ગતે પડયો અને (ચેયન્યાન)* ફાઈખયેર અજમેર આની પહોચ્યો અને તેના ત્યા આવી પહોચ્યાની ઓકમ ખમર મળી.

ઉચા દરજ્જાના સૂફીઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા મવલાના તુરફીનનુ જખમી થવું

ઉચ્ચ દરજ્જાના સૂફીઓમા શ્રેષ્ઠ અને વિદ્વાનોના નેતા મવલાના તુરફીનનુ જખમી થવુ એ આ સાનના બનાવોમાનો એક છે આ ટુકડી નાતની તફસીરવાર પિગલ એ છે કે અગબગ નામે એક અફગાન કે જે ફેરવારે ગર્દને સાથી હતો ને જે મદરેમામા આવતો જતો હતો અને ત્યાના વિદ્યાર્થીઓ જેડે જેણે દોમ્તી બાધી હતી, તેણે ધર્માધતાને વશ થઈ, તેમાના એક જખુના લરમાવાથી મનનાના તુરફીન કે જે “કહે કે તમારી પાસે મદેશો મહોચાકવા માટે માગ મગારહાનાઓ પ્રત્યે તમારા પ્રેમ સિવાય બીજે કાઈ બદલો માગતો નથી” એ કોરાવના સુત્ર મુજબ પેગબગના ખાનદાન અને અલીના વનીપણ પ્રત્યે ભાન રાખના હતા તેના પર ગફેઝીઈ હોવાનુ તહોમત મૂક્યુ, અને અજાનનાને આધિન થઈ લુમ્માની

* દરેક મહોચ સહેરને માટે આવા વિરોધ મળી આવે છે

ફેરવાર અસીના અગુવાયીઓ, શીયા પથીઓનો એક ભાગ કે જેમણે અલીના પુત્ર હુસેનના પુત્ર ચંદદને નેતા તરીકે કનક રાખી પછી તેનાપરથી પોતાની આરથા ખસેડી લીધી હતી

નિમાઝ પઢી મવવાના પાછા ફરના હતા ત્યારે મદરેસાના ચોગાનમા જઈ પહોંચી કેટલાક દારી જખમો તેમના માથા તથા હાથપર કર્યાં. મવવાનાના ભાણેજ એ મહમદખાન તથા ઉબેદખાનના કેટલાક નોકરો કે જોએ નિમાઝ પઢવા આવ્યા હતા તેમણે તેને ધૂળ ચાટતો કયો (મારી નાખ્યો), અને ધાયણ થએલા મવવાનાને ગેર લઈ જઈ ફરના ઈલાજ લેવા માડ્યા. ફેજલદારને આની ખબર પડતા પોને તેની લાશને કોટવાળી પામે અણુવાળી અને તેનું વેગ (સોદી બદલ ચોદી, લેના)ના દુનડ ઉઠાવવા તથા મવવાના ઘર પર હુમલો લઈ જવા માટે બખેડનું મગ ચઈ પડ્યો. આ ઉપરથી ઐનિકો વગેરે વર્ગમાથી મવવાનાના લગભગ બે હજાર ગિયો અને અનુયાયીઓ તેમના ઘરમા એકઠા થઈ ગયા અને તેને અટકાવવા તેમજ તેની સામે થવા તૈયાર થઈ ગયા ત્રણ રાત્રીને દીવમ આ હોગ જરી રહ્યા. (રાહેર) કોટવાએ વચમા પડી અમદશનોને લડાઈ કરતા અટકાવ્યા ધા ડગાઈ ગયા બાદ અને તખીએન સુધગના વખતનો વિચાર કરતા મવવાનાને અમદા વાદમા વધારે વખત રહેવું સલાહ ભરેલું લાગ્યું નહિ તેથી રાહેર છોડી, ૭ ડામ દૂર આવેલા મોઝે સાનદમા જઈ થોડો વખત રહ્યા દિ મ ૧૧૩૮ ના મહોરમ માસમા હામેદખાન જમીનદારો પામથી પેશકસ ઉપ ગવવાને બહાને ઝાવાવાડ તરફ જના માટે બહાર આવી તખૂ ઠોકી પડ્યો અને પોતાને આવી મળવા માટે સવામન મહમદખાન તથા જવાનમદખાનપર તાકીદ હુકમો લખ્યા વખત ગિયારી ૪૪ પોતાના ગયાન છોડી તેને જઈ મળવું ફુગ્ગન ધારી, તેઓ જઈ મળ્યા થોડો વખત આ પ્રમાણે બહાર ફરવામા ગયો, એટલામા સુમારેઝ ઉન્મુદે અજમેગથી દૂર કરી મારવાડ શ્રેયા પામે આવી પહોંચવાની ખબર મળી.

સૂણાની સરહદ પર મુખારેઝ ઉલ્મુલ્કનું આવી પહોંચવું
 ને મોખરાની ટૂકડી (એલચી) તરીકે શેષ અલ્લાયારખક્ષી
 વગેરેને નીમવા, અલીમહમદખાનનું ચાલી નીકળવું,
 હાંતીવાડા મુકામે તેમની મુલાકાત થવી, હામેદખાનનું
 અમદાવાદ પાછા ફરવું, દક્ષણ તરફ જવાને ઈરાદે
 ત્યાંથી નીકળી પડવું અને રસ્તામાંથી કંથાલમરાઠા
 જેડે પાછા આવવું, સરદાર મહમદખાન ગવરની-
 એ મુખારેઝ ઉલ્મુલ્કના નાયબ તરીકે શહેરને
 કબજે લેવો, અને એલચી (મોખરેની ટૂકડી)
 જેડે હામેદખાનને ઝપાઝપી થવી અને
 મજફૂર લશ્કરનું હારી જવું

હા.ઉત્તુ ખચે અજમેથી કૃચ કરી મુખારેઝ ઉત્તુમુક આગવાડને ગમે
 અમદાવાદ તરફ આવવા ની જ્યો અને રાજને રાજ નવો (નાઝિગ) અમદાવાદ
 મહોળી ફોજ સાથે ' આવે છે, આવે છે, ' એની ખબર સૂણામા ફેલાતી
 ગી, તેથી હામેદખાનના નીમેના ફોજદારો અને આમેતોને મખવાના બંદો
 ખસતમા ઘણી ખચેન પડવા માઠી કાઠી અક્ષમઉદ્દીને પાટલ ઘટ્ટમા
 એની વાત ઉગાડી કે મને અહીંના ફોજદારના નાયબના એાદાની મનદ મળી
 છે અને તેમ કહી તેણે પોતાના એાદાનો હવાતો લઈ લઈ હામેદખાને નીમેના
 ફોજદારને ઠાઠી મૂચો, અને આવી રીતે ઘણી જગ્યાએથી ફોજદારો અને
 આમેતોને દૂર થવું પડ્યું લેખકના પિતાપર વણા તાળીદ પડેા મતલ આવવા
 માળ્યા કે તેમણે તેની (મુખારેઝ ઉત્તુમુલ્કની) પાસે જનદી જઈ પહોંચવું હવે
 સનામન મહમદખાન અને જવાનમદખાન ખાખી જેડે પોતે એવો કગર
 કયો હતો કે તેઓ સૌ સાથે ત્યાં જશે તેથી તેમણે જવાખમા દોન થવાનું
 કારણ લખી જણાવ્યું કે તેમના આવી પહોંચવાની પોતે ગાહ છુએ છે,
 અને મને ખાનો કે જેઓ હામેદખાન પાસે હતા તેમને એ બાબતથી
 વાઝે કર્યા જે દીવસે મુખારેઝ ઉત્તુમુલ્ક વજામ કરવામા મુખામ નાખ્યો
 તે દીવસે ફાયદ અખીનખાન કે જેને પોતે ઉચ્ચ સરમાર પાસેથી બાકીની
 રકમ લાવવા માટે હજૂરથી પામે મોકલ્યો હતો, તે ખિનાફત અને પૃથ્વી

પતિની દરબારમાંથી મનસખના ઇંઝાફ તથા મુતવસ્સલખાનની બદલીમાં
ગોધરા સરકાર તથા ઠાસરાની ફાજદારીના ઓદાનું માન મેળવી તથા
રૂપીઆ ત્રણ લાખ લઈ એજ મુકામે આવી પહોંચ્યો. હવે ત્યાંથી સૂબાની
સરહદ પાસેજ હતી તેથી લેખકના પિતાએ ન આવી શકવાનું કારણ
બનાવ્યું હતું તે કબૂલ ન રાખતા ઘણીજ તાકીદથી તેમને બોલાવ્યા. પોતે
તેથી ન છુટકે રાધણપોરથી નીકળી રાત્રે પાટણ શહેરમાં આવ્યા અને
બીજે દિવસે સિદ્ધપોર કર્યા તરફ જવા નીકળી પડ્યા. દીવસને છેડે
એ કર્યાની પાસેજ મોખરાની ટૂંકડી (એલચી) તરીકે શેખ અલ્લા-
યાર બક્ષીને (ચોડા) લશ્કર તથા થોડી તોપો સાથે આગળ મોકલવામાં
આવ્યો હતો તેના આવી પહોંચવાની ખબર સાંભળી પોતે તેને મળ્યા.
હવે તેઓ આ પ્રાંતના કામકાજથી વાકેફ હતા તેથી તેણે વખતનો વિચાર
કરી તેમને ત્યાજ રોકી પાડ્યું; અને આ જગ્યાના રહેવાસીઓમાંના કેટ-
લાએક સ્વાર તથા પ્યાદાની એક ટૂંકડીને તેમજ પાટણથી ફાઝી અલમ-
ઉદ્દીનને બોલાવી મંગાવી તેમને બાદશાહી નોકરીમાં દાખલ કરી દીધા,
કે જેથી તેઓ રસ્તાઓના બેભીષા તરીકે તથા નદીઓ ઉતરવા માટે ઘાટ
બતાવવા ઉપયોગી થઈ પડે. બીજા બે વધારાના દીવસ શેખ અલ્લાયારના
આમ્રદથી ત્યાં રોકાયા, એટલામાં ફરીથી તાકીદથી આવવાનો પત્ર આવ્યો,
એટલે પોતે રવાના થઈ ગયા. પણ જાવણીથી બે કોસ દૂર આવેલા ફાંતી-
વાડા ગામ આગળ તેમને એક બીજો પત્ર મળ્યો, જેમાં જણાવ્યું હતું કે
શેખ અલ્લાયારના કાગળ પરથી સમજાય છે કે તમે મોખરાની ટૂંકડીને
આવી મળ્યા છો, માટે હવે તમારે ત્યાજ થોભી જવું અને સમયને અનુ-
સરી જે કાંઈ કરવું સલાહ ભરેલું લાગે તે પોતાની (મારી) હુદ્દિ વાપરી
અમલમાં આણવું, જ્યાં પોતે જાવણી પાસે આવીજ પહોંચ્યા હતા તેથી
ત્યાં જઈ તેને મળ્યા અને જે બનાવને લોકીકતો બની હતી તેનો વિગત-
વાર અદવાલ કહી મંબળાવ્યો અને સરદાર મદમદખાન ગવરની કે જે
અમદાવાદમાં હતો તેના નામનો નાયબની જગ્યાનો હુકમ મેળવી રવાના
કર્મો: તે હુકમ એવો હતો કે લાગ મળેથી શહેરનો કબજો લઈ લેવો.
મુખારેઝ ઉઝ્મુક નજદીકમાં આવી પહોંચ્યો છે એ ખબર માંભળી હામે-
દખાન અમદાવાદ પાછો ફર્યો, અને સલાબત મદમદખાન તથા જવાનમદ-
ખાન બાબીતેનાથી છૂટા પડી નવા ઓધેદાર (નાઝિમ)ને આવકાર આપવા
ગયા. હામેદખાન કે જે રાજનેરાજ મગસાઓના આવી પહોંચવાની સુદ
તેનો બેડો હતો, અને ઉપરાઉપરી તેમને તે બાબતમાં સખત તાકીદ

સમ્યા કરતો હતો તેણે ત્યારે તેમના આવવાની ઘંઘ પશુ નિગાની લેખ
 નહિ ત્યારે, તેમજ નવો અમલદાર (મુખારેજ ઉપમુક) મુખ્યાની મરદદ પર
 આવી પહોચ્યો છે ને તેની મોખરાની ટુકડી શહેરની પાસેથી આવી ગઈ છે,
 એ ત્યારે તેણે જોયું ત્યારે ખેતે કહેલાં ન જાણનાં કામો તથા કૃત્યોનો તથા
 તેનું પરિણામ જુદું આવશે, એ વિચારથી રૂપમિત્ર નામના માણસને નાશ
 નીમી તથા સરદાર મહમદખાનને તેની મદદ તથા મદાયમાં રહેવાની ભાજ-
 મણુ કરી પોતે મહેમદવાદ નરફ જવા નીકળી પડ્યો. મુખારેજ ઉપમુકની
 ધણી તાકીદ દોવાથી શેખ અલ્લાયાર સિદ્ધપોર છોડી આગળ વધ્યો.
 સરદાર મહમદખાન (ગવર્ની)ને નાયબની નીમણુકનો પત્ર મળી ગયો હતો.
 અને મોખરાની ટુકડી પશુ ત્રીમ ગાઉ ઉપર આવી પહોચી હતી એટલે
 તેણે એક યુક્તિ રચી રૂપમિત્રને કહ્યું કે નવા અમલદારનું સરકાર નજ-
 દીકમા આવી પહોચ્યું છે અને પોતે વગર લીધે તેની પાછળ ચાલ્યો આવે
 છે, તો તેને માટે મલાહ અને કાયદા ભરેલો માર્ગ તો એ છે કે તેણે બધી
 જલુ દોય તો (હમણાજ) “મિર સલામત” ગખી-પોતે (અહીંથી) ચાલ્યા જવું.
 તેણે જોયું કે આમા તો માફ નગીમ જોઈ કરે છે એટલે તે બહાર ચાલ્યો
 ગયો, અને સરદાર મહમદખાને શહેરનો કબજો લીધો, અને તેને સાચ
 વવાના પગલા લેવા માગ્યા મહી નદીની પાડોશમાં હુસેનખાનને કંથા-
 જના આવવાની ખબર પડી, અને તે પશુ જલદીથી આવી જઈ તેને
 મળ્યો. અને તેઓ માથે માથે શહેર તરફ આવવા નીકળ્યા, રસ્તામાં
 તેમને રૂપમિત્ર મળ્યો, તેણે પોતાના ચાલી નીકળવાની તથા મોખરાની
 ટુકડીના આવી પહોચવાની ખબર કહી. હુસેનખાને કંથાજી જોડે
 આવી શાહીબાગમાં મુકામ નાખ્યો અને શહેરમાં દાખલ થવાની
 બાબતમાં પ્રતિબંધ ન તાપવા તેણે સરદાર મહમદખાનને ઘણો
 સમજાવ્યો. પશુ તેણે માન્યું નહિ તેથી પોતાને કતેલ મળવા
 બાબતમાં તે નિરાશ થઈ ગયો. અરાહાઓને લઈને હુસેનખાન
 પાછો ફર્યો છે તથા સરદાર મહમદખાને શહેર કબજો કરી લીધું છે એ
 બંને ખબરો એકી વખતેજ શેખ અલ્લાયારને શહેરથી ચીદ ક્રમ દૂર કલોચ
 મુકામે મળી. વખતનો વિચાર કરી બાકીનું લરકર ગુલામગીબેગ, ખાગ
 મહમદ અમાન તથા રાયમદા હુકમરજુના હવાવામાં મૂકી, પોતે ખાગ ચુંટી
 કાઢેલા ગખી બહાદુર એકહજાગ મવાગને માથે લઈ રાત્રે સમયે કે ત્યારે
 અધકાર પૂરો છવાઈ ગયો હતો ત્યારે ટેકરા ટેકરી ફાલવો, તવાથી ફૂલ
 કરી સાબરમતી નદીને પેથે કિનારે આવી પહોચ્યો અને રાયમદાને દરવાજેથી

શહેરમાં પેટા; આથી કિલ્લામાંનાં માણસોને નવું જોર આવ્યું અને શહેરવાસીઓને એ રાત ધદની રાત જેવી લાગી. હામેદખાનના જીલ્લામાંથી છુટવાનો આનંદ તેઓ શરીરમાં શમાવી શક્યા નહિ. ગુલામ અલીબેગ અને બીજા સરદારો કલોલથી કૂચ કરી શહેરથી પાંચ કોસ દૂર આવેલા અડાલજ ગામે આવી પહોંચ્યા અને પોતાની છાવણી ફરતા મોરચા બાંધી દૃઢ મુકામ નાંખી પડ્યા અને જે હકીકત બની હતી તેની ખબર ખુબારેઝ ઉલ્મુસ્કને આપવા ઝડપી કાસદો રવાના કર્યા. ફતેહ લશ્કર નામની તોપના ગોડાનું પછડું લાંગી જવાથી ખુબારેઝ ઉલ્મુસ્ક પણ દાંતી-વાડેથી બે મુકામ કરી સિદ્ધપોર આવી પહોંચ્યો હતો. ત્યાં સલાબન મહમદખાને અને જવાનમદખાન બાબીએ પોતાના લાઈઓ તથા છોકરાઓને લઈ લશ્કરી દાદ સાથે અલીમદમદખાન (લેખકના પિતા) મારફત તેની મુલાકાત લીધી. બીજા બે કૂચ કરી તે વીસનગર કરંબે આવી પહોંચ્યો. બૂલથી મોદીખાનું મહેસાણે જવાથી એક દહાડો ત્યાં મુકામ રાખ્યો. ત્યાંથી ઉપડી શહેરથી વીસ કોસ પર આવેલા મોળે ખીરત રાયણે આવી મુકામ કરવાનું નક્કી કર્યું હતું, ત્યાં જતા, રમતામા મરાઠાઓ સાથે હામેદખાનના આવી પહોંચવાની, તેમની સાથે લગાઈ થવાની, મોખરાની ટૂંકડી હારી જવાની, ખાજા મહમદ અમાનના તથા રાયખદા હરકણના માર્યા જવાની ખબર જે તે યુદ્ધક્ષેત્રમાંથી ઘાએલ થએલા સિપાઈઓ આવતા રહ્યા હતા તેમની વાતપરથી જાહેર તથા પ્રસિદ્ધ થઈ તે, એ હતી કે મોરચા બંધાઈ ગયા બાદ હામેદખાન મરાઠાઓને લઈ તેમના પર ચઢી આવ્યો અને બંદૂક ને તોપને લગાઈ શરૂ થઈ અને સવારથી મધ્યાહ્ન કાળ સુધી બંને બાજુથી આગિ સળગાવી સુદની બહીને ગરમ બનાવવામાં આવી. મરાઠાઓની દહેશત તથા તેમના બચને લીધે કેટલાક કસબાતીઓ કે જેઓ (લશ્કરમાં) નોકર તરીકે જોડાઈ જોડે (ગદી લગ્યા) હતા તેઓ ટકી ગદી શક્યા નહિ, અને તેથી મામા ઉમા ન રહેતાં તેમણે નાગી છુટવાનો રમ્નો શોધવા માડ્યો, અને બીજાઓની પામદારી (ટકી રહેવાની શક્તિ) ના રચબ તેમણે હજારી નાખ્યા. આ પરિસ્થિતિ જોઈ ગુલામ અલીબેગ, ખાજા મહમદ અમાન અને રાયખદા હરકણે સિંમન અને બહાદુરીથી લગાઈમાં ઝંપલાવી પડી હારબંધ થયુના લશ્કર પર તૂટી પડ્યા.

ટાવેના અવાજથી યુદ્ધ પોતાને રચાનેથી ટૂંદી પડ્યું,
અને (તેણે) શરતીર સૈનિકાનું ગણું પડ્યું.

હમાનોમાંથી તીરોએ છૂટવા માંડ્યું,
 મેઘ ધનુષ્યમાંથી વીગળીએ ઉછળવા માંડ્યું.
 ગુજરાતી અને દિલ્લીવાની શગવીરોએ
 ધુલનો ઝુટેા ઉડતો ક્યો.
 ધણાઓ માર્યા ગયા અને ધણાઓને તેમણે મારી નાંખ્યા.
 ધણા પરાક્રમી બડવૈયાઓ નાશ પામ્યા.

તેઓ ન્યા હાથીપર સ્વાર થઈ હામેદખાન બેઠો હતો તેની મામે
 જઈ પહોંચ્યા અને તેમણે બેધારી તવવારો ચક્ષાવવા માંડી. ખાન મદમદ
 અમાન અને રાયનદા હરકરણ નામના મેઘની પરસોક સીધાવ્યા, અને
 ગુલામ અલીબેગ ધણો જખમી થયેયો હોવા છતાં બહાદુર લડવાની
 માફક શત્રુના લશ્કરની હાલ બેઠી થોડા માણસો માથે ઘટેરમા આવી
 પહોંચ્યો જોએ મરતા બધ્યા હતા તેઓ લૂંટાર્થ જઈ થોડા અમદાવાદ
 પહોંચી ગયા ને થોડા આલુનાલુ ને આમપાસ વીખેરાઈ ગયા અને તેમાનો
 એક ભાગ મોજે ખીંચત રાયણ કે ન્યા પહેલા ધવણી નાખવામા આવી
 હતી ત્યાં પડતો આખડતો આવી પહોંચ્યો ટૂંકામા વસ્તુચિતિની તથા
 બનેલા બનાવોની ખબર પડતા સુબારેઝ ઉવમુદકે, શત્રુની મામે થવા તથા
 આગળ દુય દરવા બાબતમા શુ યોજના ને તૈયારી કરવી તે વિશે રાતને
 વખતે મસલત કરવા એક મલા ભરી

કામના કરવૈયાઓ પાસે અંત કરણની છૂપી વાત કહી,

મસલત કરવાના દોષડાનુ લોકણુ ખો'યુ

આ પ્રાનની હખીકનથી અલી મદમદખાન વાગે દતા તેમજ એ પ્રદે-
 શના માણસો જોડે તેમને દોસ્તી હતી એટલે એમની સલાહ તથા દોરવણી
 સુજબ સલાખન મદમદખાન તથા જવાનમદખાનને બોલાવી મગાવવામા
 આવ્યા અને તેમની પામેથી વચન અને પ્રય લઈ, મોગદથી પાકા અને
 દદ કરાવી વીરમગામની ફોજદારી સલાખન મદમદખાનને તથા પાટલુની
 જવાનમદખાનને આપી, અને તે બને ઝોદાના પોશાક તે બને ભાઇઓને
 આપી તેમના મન મનાવ્યા, અને તેમની રજા તથા જવાબદારીપરથી
 આસપામના તથા પાડોશના ગજખૂત જમીનદારો અને કોળીઓને બોલાવી
 મગાવવાના હુકમ દાદયા સીધે ગતે જતા લશ્કરને પૂર્વ પડી શકે એટલા
 જ્યામા પાણી મળી શકે તેમ નહતુ તેથી એવો નિશ્ચય થયો કે વીજપો-
 રની દિશામા જઈ આખરમતીનો કાઠો પકડી તે રસ્તે આગળ વધવું. અલી

મહમદખાન, સલાખત મહમદખાન અને જવાનમદખાન રસ્તાથી તેમજ નદી પાર ઉતરવાના ઘાટથી વાકેફ હોવાથી તેમને લશ્કરની મોખરાની ટૂંકડી તરીકે નીમવામાં આવ્યા, અને ખીજે દીવસે કૃત્યનું ઢોલ વગાડવામાં આવ્યું અને સાબરમતીને કિનારે આવી પહોંચી ત્યાંથી ઉપરાઉપરી કૃત્ય કરી આગળ વધવા માંડ્યું. ફતેહ મેળવી હામેદખાન મોજે અડાલતથી શાહીબાગ પાછો ફર્યો હતો. પણ પોતે (દરવાજા ખોલી) શહેરમાં દાખલ થઈ શકે એવો મંભવ લાગ્યો નહિ: વળી નવા ઓદેદાર (મુબારક ઉત્તમુદ્દ)ની સારામાં સારી ટૂંકડીઓ તથા સરદાર મહમદખાને નોકરીમાં રાખેલી ટૂંકડીઓ મેળી થઈ હતી, તથા લોકોમાં વાતો ચાલતી હતી કે નવો ઓદેદાર વીમ હજાર બહાદુર સવારોની સેના, તમામ તૈયારી સાથે, લઈને આવે છે; તેમજ મરાઠાઓની યુદ્ધ કરવાની રીત એટલે પાછા પગલા કરવા, પોતાનું લશ્કર કે જે આશરે ચાર પાંચ હજારની મંખ્યા જેટલું હતું, તેનામાં લડવાની જવાબદારી માથે લેવા જેટલી શક્તિ પોતે જોઈ નહિ, તે ઉપરાંત સિપાઈઓ અને ઘણાખરા નોકરો જેમણે પોતાના ચઢેલા પગારનો તકાદો કરવા માગ્યો હતો અને જેઓ તેની પડખે મહેવાની છંછા ન રાખતા હતા—દાખલા તરીકે, મીરલીધરદાસ એનો ગુજગતી દીવાન, કે જે પરિણામ માફ આવે તો પોતે સિપાઈઓને દ્વાથે કેદ પકડાય એવી ખેંટીકથી નહાતી ગયો હતો—એ બધું જોઈ પોતે, જે દીવસે શહેરથી બાર કોમપર આવેલા ગામ પેથાપુર આગળ મુબારક ઉત્તમુદ્દના આવવાની ખબર સાંભળી, તેજ દીવસે દક્ષણ તરફ જવાને ઈરાદે કંથાઈતી જોઈ મહેમદવાદ તરફ રવાના થયો અને ત્યાંથી મદી નદી ઉતરી આગળ ચાલતો થયો. દિ. સ. ૧૧૩૮ ના બીજા રખી માસની છઠી તારીખે મુબારક ઉત્તમુદ્દ શહેરની પાડોશમાં આવી પહોંચ્યો અને શહેરની ઉત્તરે, સાબરમતી નદીને કિનારે આવેલા મહમદ અમીનખાનના બાગની લગોલગ મુકામ કર્યો, અને સુખાના દીવાન મોમિનખાન, સદર અબુલ મુકાબરખાન, કાંઈ અબુલકાસ અમદખાન, બરહી અને ખબરપત્રી અમીનનદારખાન, મમાયા ચારપત્રી કમીર અલીખાન, રોખ અલ્લાયાર, સરદાર મહમદખાન, સૈપદ ફૈયાજખાન, રોરાનીખાન, તથા બીજા ઝાટા માણસો અને માનવના મિયદો, ઉચ્ચ દરજ્જાના રીખો, સુખાના મુખ્ય મુખ્ય મનસબદારો, ખુલાસચંદ નગરગેઠ, નાગાવટી નથા દિંદુ મુમલમાન વેપારી મંડળના પ્રમુખો, મીએ વર્ધ એની મુલાકાત લીધી. મુબારક ઉત્તમુદ્દે ત્યાં જોડા દલાલ મુકામ રાખી, રોગદારો, આમેશો, અને યાજ્ઞદારોની નીમાનુકૂલ કરવા માટે નવા

દુઃખપોર દક્ષણીઓનો બંદોબસ્ત કરવા માટે દારભાગીઓ તથા શુભેચ્છકોની એક મળા ભગી. તે વખતે શહેરમાં દાખલ થવું પોતાને મલાદ ભરેલુ જણાયું નહિ, તેથી ત્યાંથી મુકામ ઉઠાવી બહારને ગ્ગને ગેખ લીખનની દગ-ગાદ (ધશ્વર એને પવિત્ર ગમે) ની નજદીકમાં શહેરની દક્ષિણે સાબરમ-તીના કિનારાપર તણુ ફેંક્યા. દ્વિદઉદ્દીનખાન કે જેને પાછળથી મોમિનખાન તથા નજમઉદ્દીવાના ખેતાખ તથા અમદાવાદની મુબેદારી આપી મન્માનિત કરવામાં આવ્યો હતો ને જે હકીકત હવે પછી ધશ્વરેચ્છા હમે તો-તેને યોગ્ય ગ્રથજે લખવામાં આવશે, તેને મીર્સદીના ખગ્ગ માટે ત્રીમ હજાર રૂપીઆનો દગમાયો નહી કરી ફેજદારે ગર્દ નીમવામાં આવ્યો, અને શહેર કોટવાળ તરીકે કલ્પ અડીને મોકલ્યો. કૃત્યનો વખત બદ્દ લખાવાથી સિપાઈઓનો માલ ને મરમામાન ધમાઈ ગયો હતો એટલે તેઓ પોતાના અમખાખ તથા મામઝી ફુરગ્ન કરવા મડી ગયા.

પીલાછને સાથે લઈ કંથાછ મરાઠાનું પાછું ફરવું, તેમની સામે થવા પોતાના પુત્ર ખાનેઝાદખાનને લશ્કર આપી મુખારેઝ ઉલ્મુલ્કે નીમવો, ફેજદારો અને આમેલોને તેમને કામે ચઢાવી દેવા, અને તેનું શહેરમાં દાખલ થવું

કંથાછએ હામેદખાનને મદીપાર ઉતારી દીધા બાદ તેની પૂઠ લેતું તેણે ગ્રાધને જોયું નહિ, તેમજ પીલાછ પણ એ અરગામાં આવી પહોંચ્યો હતો, તેથી તેઓ બંને જણા સાથે માથે પાછા ફર્યા, અને તેમણે મુસલમાનોની છવણીની આબુગાલુ તથા પાડોશમાં લૂટફાટ કરવા તથા ધાડ પાડવા માડી, રગ્તે આવગ્ન કરનાગ્ને મારી નાખવા તથા કેદ કરવાના અસાચા-ચારનો હાથ લંબા યો; અને ફેજદારે ગર્દ, દ્વિદઉદ્દીનખાન કે જે પરાઓ સંભાળવા માટે પોતાનું લશ્કર લઈ બહાર આવી લશ્કર ગોપી રચ્યો હતો તેની જોડે એ ત્રણ વખત નયનપૂરની ગડી તથા રાજપૂરની બાલુ તરફ તેમને અખત ગપાઝપીઓ થઈ મુખારેઝઉલ્મુલ્કે પોતાની સાથે લાવેલા લશ્કરમાંથી આશરે દમ હજાર બકાદુર સચાર, અને તેટલાજ પ્યાદા આપી, પોતાના પુત્ર ખાનેઝાદખાનને, સૈયદ અકીયખાનને દીવાન

નીમી, જવાનમદખાન, સરદાર મહમદખાન, અને મૈયદ ફૈયાઝખાનને ત્રણ
 ચાંદ હજીર ગુજગતી સવારોનો રમાયો (નશકર) મોપી, મગાઓને ઘડો
 આપવા, શિક્ષા કરવા તથા હાકી કાઢવા માટે તેમજ મહમદ ઈસ્ખર કે
 જેને ધોળકાના ફોજદાર તથા અમીનનો, તુરફીન મહમદખાન કે જેને
 ખંભાત બદગના મુનમહીના નાયબનો, અલીમદોન કે જેને પેટલાદના
 ફોજદાર ને અમીનનો એાહો આપવામાં આવ્યો હતો, તે દરેકને પોતાનો
 એાહો સલાળી અપાનગ જવા, રૂખમત આપવામાં આવી, અને પોતે
 મદગુ મહીનાની બાનીમમી તારીખે અમદાવાદ શહેરમાં પ્રવેશ કર્યો, અને
 નિઝામતના એાહાને લગતો માલી ને મુકી કારભાર કરવા માડ્યો તેમજ
 હામેદખાને નીમેના નોકરો અને આમેલો જેઓ આ પ્રાનના વતનીઓ
 હતા તેમને પકડી આણવા (કેદ કરવા)ના પગના લઈ એ ગમે તેમની
 પાસેથી નાણાની મહોની રકમો માગવામાં આવી નિઝામતના દીવાનની
 જગાપર અલી મહમદખાનને નીમવામાં આવ્યા, તથા શહેરનો સાયર
 મહાત્મ બાદશાહી કાગખાનાઓના ખચ્ચને માટે સૂબાના દીવાનના હાથ
 નીચે મુક્યો, તથા તે મિવાયના શહેરના બીજા મહાન (ખાતા) તથા ખા-
 લસાના (ન્દાના મહોદા) બધા પગલણ તેમજ પાયમાલી (મહેસૂનની બાકી)
 પોતાના તામામાં લીધા પોતાને સોપેના લશ્કરને બગબર ગોમવી ખાને-
 જાદખાન ધોળકા તરફ દૂર કરી ગયો ગસ્તામાં મરાઠાઓએ તેના લશ્ક
 રની જમણી ને ડાખી બાજુ, બાગલી ને પાછલી દૂકડીઓપર (એટલે
 ચારે બાજુથી) હ'નો કર્યો, પરંતુ બહાદુર મુસલમાન મિપાઈઓએ તેમને
 પાછા હ'વા અને ધોળકા પહોંચી ગયા મદમદ ઈસ્ખરને પોતે તેના
 એાહાપર ચઢાવી દીધા, અને ત્યાંથી પગી આગળ વધ્યો, અને મરાઠાઓ
 જેડે જપાજપી કરતો પેટલાદ તાબે સોજીત્રા ગામ આવી પહોંચ્યો એ મુકામ
 પર હક્કલીઓએ બંનેડો કરવા ખૂન કારોશ ને પ્રયાસ કર્યો અને ત્યાં એક
 જખરી લશાઈ થઈ ને તેમાં તેમને નસીદત મળી ખંભાત બદરે તુરફીન
 મહમદખાનને અને અલી મદોનને પેટલાદમાં તેમને એાહે ચઢાવી મરા-
 ઠાઓની પૂઠ પકડવા પોતે આગળ વધ્યો મુસલમાની લશ્કરના પ્રદાર
 મદન કરવાની તેમનામાં શક્તિ ન હોવાથી તેઓ મદીપાગ ઉતરી ગયા
 બીજા કેટલાએક મદાલોનો બદામત કરી તથા મુખારેઝ ઉમુ'કના પત્ર
 મુજબ ફોજદારો નીમી અમદાવાદ તરફ પાછા ફરી શહેરની પૂર્વે એ
 દોમ પર આવેલા રખીઆન ગામે દેગ ઠોકવા સૈયદ નગમુદીન અલીખાન
 અને નિજામત અલીખાન કે જે એને મદદ કરવા માટે નીમાયા

હતા ને પાછળથી આવતા હતા, તેઓ આ અરસામા શાહીબાગ આગળ આવી પહોંચ્યા. મુઆવેઝ ઉત્તુમુદ્દિ પોતાના બીજા પુત્ર શાહ નવાઝખાનને તેમને આવકાઁ આપવા મોકલ્યો, ને તે તેમને શહેરમા લઈ આવ્યો. તેમની જોડે મુવાઝત યર્ઘ, રીતસરના ખાણા અને જાફતો અપાયા અને બેદેસ્ત યર્ઘો ત્યાં બાદ પોતાની જોડે લાવેલા ત્રણ હજાર માણુમના લસ્કર સાથે મેયદ નજમુદ્દીન અલીખાન ખાનેઝાદખાન જોડે યર્ઘ ગયો અને મરાઠાઓને નમીદન આપના તથા શિક્ષા કરના માટે તેમને જવાનું નક્કી કરવામા આવ્યું. હાજુદે મુમનખાનોની ફોજના પાછા ફર્યા બાદ એ મરાઠાઓએ પાછા આવી કપડવણુજની પાડોશમા ડોળીઓ જોડે મળી જઈ યોગ્ય જગાએ ચારે તરફ કાટાની વાડવાળી ડાવણી નાખી મહોટા ઝાડોવડે તેને કિલ્લાની માફક સુરક્ષિત બનાવી દીધી હતી અને બખેડા તથા ફિસાદનુ મૂળ યર્ઘ પડ્યા હતા તેઓ પણ પોતાનો સગમાખાન ને અમખાળ ને સુરક્ષિત જગાને વ્યાસરે ગમી તેમને આવકાઁ આપવા આગળ આવ્યા અને પોતાનામા હતી તેના કરતા વધારે ચમ્પિથી લડ્યા. મુસલમાની ફોજે તેમનાપર જાપો મારી તેમને પાછા હાલવ્યા, અને તેમને તેમની સુરક્ષિત જગાએ હાકી કાઢ્યા. મરાઠાઓએ પોતાના ઝાડના બનાવેલા ફુર્ગ તથા ગામ બનાવેલા ઝાટને આશરે ગહી લડવા માડ્યું. આકાશ ના ગડગડાટ જેવા ગડગડાટ પ્રગટા ને વીજળીના ચમકારા જેવા ચમકાગ વરમાવતા તોપખાનાના દુમલાએ તેમના લસ્કરરૂપી લશ્ચેના પાકને આગ લગાડી મૂકી, તેથી એ શત્રુઓના વિરોધનો સૂચ અત્ત યવાની સરહદ પર આવી પહોંચ્યો, એટલે ફરી મામે ચલા જેટલી શક્તિ તેમનામા રહી નહિ, અને તેમની દંડનાના પગ લપમી ગયા.

એ લડાઈમા શત્રુના સિપાઈઓને

પોતાના નમીબ તરફથી બિનકુન મદદ મળી નહિ,

તેથી લાચારીથી પોતાના હરીફને લડાઈનુ મેદાન સોંપી તેઓ ચાલ્યા ગયા અને ઈમિયામના શરવીરોએ ફરી જાપો મારી તે જગાએ પોતાની ડાવણી નાખી મરાઠાઓને વધારે વખત રોકાવાની તક ન આપતા ત્યાંથી તેમની પાં પકડી અને એક પછી એક મજન કાપતા તેમના મોદીખાનને (ડાવણી બજાગને) ઘેરી લઈ મહી નદીને પેટે પાર હાકી કાઢી ફુગરી પ્રદેશના મોહાન (ગામ) સુધી પહોંચાડ્યા. વડોદરાની ફોજદારી શેખ હુસેન ઉદ્દીનને તથા ભરૂચ, જંજુમ ને મકબૂલાબાદની ફોજદારી બીખને આપવામા આવી

વડનગર કસબાની ખરાબી, તેને બાબી નાખવો તથા ખીજ ઘટનાઓ ✓

જે વખતે ખાનેઝાદખાન પોતાના લશ્કર સાથે મગમઓ જોડે મોહાનના પ્રદેશમાં લડાઈ કરતો હતો તે વખતે અમીરોજી ને લામક મગમઓ એક ખીજી લશ્કર લઈ ઈડરની બાજુ તરફથી આવી વડનગર કસબા સુધી પહોંચી તેને ઘેરો ધાવ્યો. એ કસબો એક માનવર જગા હતી, અને ધનવાન માણસો, સમૃદ્ધિવાન સરાફો અને ઉમદા વેપારીઓ કે જેમની લાખો રૂપીઆની લેવડદેવડ દરેક શહેર ને પ્રદેશમાં આવતી હતી, તેની નાગવખાણાણુ કોમના વસવાટનું સ્થાન હતું એ કસબાના જે વતનીઓ શહેર (અમદાવાદ) માં રહેતા હતા તેમણે ઘણીએ ફરીઆદ કરી તથા તે જગાનો બચાવ કરવા માટે લશ્કરની માગણી કરી પરંતુ એ કામને માટે લામક થઈ પડે તેવા લશ્કરને અભાવે મુખ્યારેઝ ઉન્મુક તેમને મદદ કરી શક્યો નહિ. આગર જે કે વડનગરનો કિલ્લો મજબૂત હતો છતાં તેમાં કિલ્લેદાર કે મિપાઈઓ ન હોવાથી, તેમણે લાચારીથી ખડણી તરીકે ચાર લાખ રૂપીઆ આપી પોતાનો છૂટકો કર્યો અને એ ફોજ જે રસ્તે આવી હતી તે રસ્તે થઈ પાછી ફરી કંઠાજીએ અને પીનાજીએ મુસલમાનોના લશ્કર જોડે લડવાની પોતાનામાં શક્તિ કે લડાઈમાંથી કાંઈ લાભનો સંભવ ન જોવાથી, તેઓ બંને પોતપોતાની ફોજ સાથે એકબીજાથી છૂટા પડી ગયા અને લૂટકાટ કરવી શરૂ કરી દીધી, એવી ધારણાથી કે જે મુસલમાની ફોજ તેમના બેમાંથી એકની પૂઠ પકડે તો ખીજીએ ખીજી બાજુએ જઈ કિલ્લા કિસાદ (દગા-લુહાડ)ની ધૂન ઉડાડવી આ ઉપરથી કંઠાજી ગોધરાને રસ્તે છાડી ને ત્યાંથી વડનગર કસબા તરફ ગયો અને પીનાજી વડોદરા તરફ પાછો ફર્યો અને ત્યાંથી મહી નદી ઉતરી આવ્યો ન છૂટકે મુસલમાની લશ્કરને પીનાજીની પૂઠ લેવી પડી, કારણુ તે શહેર તરફ ચઢી આવવાને વિચારે પાછો ફર્યો હતો, અને લશ્કર ખંભાત બદરની સરહદપર આવી પહોંચ્યું, પણ પીનાજી ઝપટ વાપરી સોરઠને કિલ્લે જતો રહ્યો કંઠાજીએ વડનગરને ઘેરો ધાવ્યો ત્યાંના રહેવાસીઓ હજુ મહેતા હુમલાના પ્રહારથી ટેકાણે પડ્યા ન હતા એટલે (આ ઘેગાથી) તેઓ ગભરાઈ ગયા, અને કાન ચએવા પ્રાણીની માફક પગાડા મારી ગામમાં રહેવાને બદલે નહાસી જવું વધારે પમદ કરી, રાત્રીના અધકારના પરદાનો લાભ લઈ પોતાના બાપદાદાના ઘરખંદાર છોડી સમ-

પિંતા તારાની આફક વેરણુ ખેરણુ થઈ ગયા. સવારના પડોડમાં ત્યારે
 દીવમરૂપી મૈનિકે ગતરૂપી કાળા દબણી પર હુમલો કર્યો ત્યારે વગર અટ-
 કાવે મરાકાઓ કમળામાં પેસી ગયા અને ઘરના માલિકો જે વસ્તુઓ
 લઈ જઈ ચક્રયા નહતા તેના ચોતે માલિક થઈ બેઠા. જૂના વખતથી એ
 કસબો આ પ્રાતના આળાદી બોગવતો આવેલો હતો, એટલે રાચરમીલાં અને
 દોરેલા ખળના ખોદી કાઢી તેમણે મોટી રકમો હાથ કરી; પણ એટલાથી
 મંત્રાપ ન પામતાં તેમણે ત્યાં આગ લગાડી અને તે આગમાં કેટલીએ
 મનદર, ધણી મહેનતે બાધેલી, અને ચિત્રાથી સુગંધીન ધમારતો બળી ગઈ,
 ત્યાના મહેવાથીઓ તથા ઘરના માલિકોએ બળતે મને, રહતી આખોએ
 પોતાનું વતન છોડી આમતેમ રખડું પસંદ કર્યું. જેમનાથી બની, ચક્રયુ
 તેઓ મથુરા અને કાથી (બનારસ) ચાલ્યા ગયા અને બાકીનાઓ આગ
 પ્રાતના બીજા કમળાઓ તથા ગામોના અગ્રણ્ય લઈ ત્યાં રહી પડ્યા.
 આ પ્રદેશના લોકોને મોઢે અને જીભે એક કહેતી ચઢી ગઈ છે તે એ છે
 કે અમદાવાદને બે સોનેરી પાખો છે: એક વડનગર બીજી ઉમરેઠ: કારણ
 આ બંને કસબામા જેમની મુડી લાખો રૂપીઆની હતી એવા ઘણા
 ધનવાન અને પુણ્યવાળા વેપારીઓ મહેતા હતા. પરંતુ વખતના વહેવા તથા
 આફતોના પડવાને સમયે તે બંને કમળા હાલ તૂટી ગયા છે, અને વેરણુ
 ખેરણુ થઈ ઉડતા બૂકા જેવા થઈ ગયા છે: પરિણામે અમદાવાદ પાંખ ને
 પીછા વિનાના પક્ષી જેવું થઈ ગયું છે. દુઃશામા ખાનેઝાદખાન કે જે
 ખંભાત બંદરે જઈ પહોંચ્યો હતો તેને ત્યાંથી બોલાવ્યાથી અમદાવાદ પાછો
 ફર્યો, અને શુભઅનખાનના મકાનમા ઉતરેા રાખ્યો. ત્યારે આ બનાવોની
 પવિત્ર હજૂરશીને ખબર પડી ત્યારે ખાનેઝાદખાનને અસહ્ય ને ઇઝાસવાળી
 છ હજારી જતી (મનમખ), પાંચ હજાર મવાર, તથા ગાસેમજંગના
 ખેનાબથી અને સૈયદ નજમુદ્દીન અલીખાનને પણ ઉચી જતતો ઇમદો
 આવી સન્માનિત કરવામા આવ્યા. પોતાને વતન પાછા ફરવાની મોસમ
 આવી પહોંચવાથી પીલાજી ને કંથાજી ચાલ્યા ગયા. કાંઈક બાબતને લીધે
 મુબારેઝ ઉત્તમુકના મનમાં સૈયદ નજમુદ્દીન અલીખાન મંબધે ખોટું
 લાગી ગયું હતું, તેને એ વાતની ખબર પડી જવાથી તે હજૂરશી પામે
 જવા નીકળ્યો. પોતાના સાથીઓમાના એક, અબદુલ્લાબેગને ખાનેઝાદખાને
 ભરચની ફાજદારી તથા અમીની આગી મુબારેઝ ઉત્તમુક પામે તેને
 પોશાક અપાવી તેણી તરફ રવાના કર્યો. આજ સાંજના રમઝાન માસમાં,
 રૂઢઉલાખાનની પુત્રી ને મુબારેઝ ઉત્તમુકની સ્ત્રી, ધણાબેગમ ઇશરશરણ

થમ. ખુદમંત્રેલ (ઔરંગઝેબ)ના શાહઝાદા મહમદ અઝીમઉશ્શાન જોડે પરણેલી આગેશાબેગમની એ માગણી બહેન થતી હતી. હઝરત શાહલીખન (ધશ્વર એની કબરને પવિત્ર રાખો)ની દરગાહમાં એને દાટવામાં આવી.

હે મોત ! તે હજારો ઘર વેરાન કર્યા છે,

હસ્તીરૂપી મુલકમાથી જીવને તું લૂંટી ગયું છે.

આ દુનીયામાં જે કોઈ મૂલ્યવાન જવાહિર પેદા થયું

તેને તું ઉપાડી ગયું છે અને જમીનની નીચે દાટી દીધું છે.

એજ વખતમા સીઅંદી (લશ્કર)ના ખરચની રકમની માગણી અને શહેરની ઉપજ લેવા બાબત, તથા ઝુબારેઝ ઉત્તમુલ્કના નોકરોને સરદાર મહમદખાન જોડે, બોલાચાલીયતા, મામલો બગડી ગયો અને તેનું પરિણામ માહુ અને અનિષ્ટ આવ્યું (તેમના વચ્ચે અણબનાવ થયો). હવે લેખકના પિતા તેના કારભારી (વહીવટદાર) તથા વકીલ હતા, તેમજ નાયબગીરીનો પત્ર તેનાપર મોકલાવનારહતા, તેથી તેમની જોડે પણ ઝુબારેઝ ઉત્તમુલ્કનું મન ઉંચું થયું, અને નિઝામતના દીવાનની જગાએથી તેમની બદલી કરી તે જગાએ મહમદ સમદખેગને નીમ્યો. (લેખકના) પિતા (દરબારમાં) આવવું જવું બધ કરી ઘેર બેઠા, અને લગભગ એ મહીના એમ આસ્યા ગયા. દરમ્યાન જે કેટલાક કામ એમની સલાહ અને બુદ્ધિ અનુસાર થતા હતા તે સુચાઇ ગયા. ઝુબારેઝઉત્તમુલ્કે ખુશાલચંદ નગરશેઠના કેટલાએક, પોતાનો સ્વાર્થ સાધનાર એવા, વિરોધીઓની વાત સાંભળી તેને કેદ કર્યો અને રેશમી કાપડના વેપારીમહાજનના શેઠ ગંગાદાસને કુલ શેઠ નીમ્યો અને જો તે (ઝુબારેઝ ઉત્તમુલ્ક) ખુશાલચંદને જાહેરમા રસવા અને બેઆબરુ કરે તો તે શરતે લાખ રૂપીઆ આપવા પણ તે (વિરોધીઓ) કબૂલ થયા. આ અરસામા સિપાઈવર્ગ (પગાર માટે) ઝુબારેઝઉત્તમુલ્કપર તકાદો કરતો હતો તેથી તેને જાહેરમા રસવા કરવા બાબતમા તેનું મન ઘ્યુપઘ્યુ થવા લાગ્યું. (લેખકના) પિતા દરેક કામની યોજના સારી કરી શકે છે તથા તેમના વિચાર હંમેશા શુદ્ધ હોય છે એવો ઝુબારેઝ ઉત્તમુલ્કને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ હોવાથી તેમની ગેરહાજરીમા પોતે બોલ્યો કે ફલાણો ફલાણો મારી જોડે નાખૂશ થયો છે (રીસાયો છે) અને તેથી ઘર સેવે છે, છતાં હું તેને બોલાવું તો આવે કેકેમ ? તેમના કેટલાક મિત્રો ત્યાં હાજર હતા તેમણે કહ્યું કે તેને ન આવવાનું કામ કારણ નથી. ખાનગી રીતે તેમણે તેમને ખબર આપી દીધી કે જો કોઈમાણસ તેમને બોલાવવા આવે તો તેમણે આવવું, આ ઉપરથી ત્યારે

ખાગેસરા (જનાનાના રક્ષક) મનખૂને મુખારેઝ ઉત્તમુદ્ધે તેડવા મોકલ્યો; ત્યારે પોતે ત્યાં ગયા અને તેને મળ્યા. અંતઃકરણની આરસીપરથી નાખૂશીનો મેલ સાફ કરી, ખુશાલચંદના મામલા વિશે તેમનો અભિપ્રાય જાણવા ઇચ્છ્યું. તેમણે ઝાહેર કર્યું કે એ સ્વાર્થી માણસોની મતલબ એવી છે કે એની આબરૂ લેવામાં આવતાં એ પોતેજ સ્વમાનની લાગણીને વશ થઈ આપઘાત કરશે, અને આવું થવાથી એમની ઈચ્છા પાર પડશે (મતલબ બર આવશે). જે નાણાંજ મેળવવાપર તમારી નજર હોય તેા જેટલાં બની શકે તેટલા (તેની પાસેથી) લેવાય તેમ છે; જેથી નાણાં પણ મળશે અને એ સ્વાર્થી માણસોના માથાપર ઘા કરવાનું પણ બાકી (મુયનવી) રખાશે. એ રસ્તો તેને સલાહ ભરેલો લાગવાથી તેમના વખાણુ કર્યા, અને સાંઠ હળર રૂપીઆ નક્કી કરવામાં આવ્યા, તે પહોંચાડ્યા બાદ પોતે (ખુશાલચંદ) જમાદાર મહમદ લતીફપવાર જે બરતગ્ધ થઇ જતો હતો તેની જોડે પાટનગર ગયો. દરમાયાના રૂપીઆની રકમ પેટે ત્રણ લાખ રૂપીઆ કે જે મુખારેઝ ઉત્તમુદ્ધના પત્ર મુજબ તેણે અમદાવાદના સરાફે પાસથી લઈ લીધા હોવાનું ઝાહેર કર્યું હતું તે રૂપીઆની રકમ હજૂરશ્રીએ કૃપા કરી તેને આપી. કોઇ અમુક કારણને લીધે ખ્વાનેઝાદખાનને પોતાના બાપ જોડે અણબનાવ થવાથી પોતે હજૂરશ્રીના દરબાર તરફ રવાના થઈ ગયો. મહમદ સહદબેગની ફેરફારીમાં નિઝામતના દીવાનની જગ્યા મુખારેઝ ઉત્તમુદ્ધે મહમદ સહમખાનને આપી. હિ. સ. ૧૧૩૯માં મુખારેઝ ઉત્તમુદ્ધે કઠી અને બીજાપોર પરગણા તરફ પેશકથ ઉધરાવવા તથા જમીનદારો અને ખંડખોરોનો બંદોબસ્ત કરવા તથા તેમના જમીન લેવા ચાલી નીકળ્યો. આ અરસામાં મરાઠાઓને પાછા ફરવાની મોસમ આવી પહોંચી હતી એટલે કંથાજ આણી તરફ આવતા નીકળ્યો અને મહી નદી મુધી આવી લાગ્યો, અને મવાહ કરવા રૂપી કામની દોરી હલાવવા માડી, અને પોતાના હિસ્સાનો ચોથો ભાગ કે જેને ચોચ કહે છે તે નક્કી કરી આપવા માગણી કરી, પોતાના પ્રતિનીધિઓ તેની પાસે મોકલ્યા. હવે આ વખતે મુખારેઝ ઉત્તમુદ્ધની લશ્કરી તૈયારી તથા યુદ્ધની સામગ્રી એટલી બધી સારી હતી કે જેના વડે પોતે તેની સામે થઇ તેની હરાવી શકે, પરંતુ એ પ્રાતના વતનીઓના કુષ્ટ કામો તથા વર્તણૂકને પરિણામે, દક્ષણીઓજ એ પ્રાતમાં મતાવાન થઈ બેસે, એવી ઇશ્વરેચ્છા તેમની મદદે આવી. અને તેમની સામે મલાહ કરવી એવો મુખારેઝ ઉત્તમુદ્ધનો વિચાર થયો. મુરતસિંગ નામનો માણસ કંથાજ તરફથી આવ્યો, અને હવેલી પરગણું તથા શહેરના મહાલો

(ખાતાં) કે જેના ઈજારાના રૂખીઆનો પરવાનો આપવામાં આવ્યો, તેની ચોથ સિવાય, મહી નદીના આ પારનાં જે પરગણાં તેના તાબામાં હતાં તે પરગણાઓની ચોથ આપવાનું નક્કી થયું અને ફાજદારો અને આમેલો ઉપર તેમના (દક્ષણીઓના) મકાસદારો (કર ઉધરાવનારાઓ)ને કામ કરવા દેવાના લેખી હુકમો લખ રવાના થયો, અને મુખારેઝ ઉલ્લમુલ્ક પોતાનો કારભાર મંભાળવા લાગ્યો. સાબરના જિલ્લામાંથી પરવારી ઝાલાવાડ અને સોરઠના મુલ્ક તરફ જવાના વાવટા ઉરાડી, વડવાણ કે જે વીરમગામને તાબે હોઈ, ત્યાં અરજીસિંગ જમીનદાર રહેતો હતો, તેને ઘેરા ધાલ્યો, અને મોરચાંથી માટે જગા નક્કી કરી, ત્યાં તોપો ગોઠવી. વીરમગામના ફાજદાર સલાબત મહમદખાન શેખ અલ્લાયાર બક્ષી જેડે મોખરાની ટૂંકડીમાં હતો તેણે દરખાસ્ત કરી કે અરજીસિંગ જેડે વાટાઘાટ કરવા માટે વિશ્વલ કરવો અને તેટલા માટે ઉદેકરણ દેસાઈને તેની પાસે મોકલ્યો. તેણે બે ત્રણ વખત આવજાવ કરી પરંતુ મંજૂર રહી શકે એવો જવાબ તે લાવી શક્યો નહિ, અથવા તો એ જમીનદાર સંધે સલાબત મહમદખાન તથા દેસાઈને એક જ્વતનો છૂપો અણગમે હોવાથી તેઓ આ મંથિનું કામ તોડી પાડતા હતા. આ મામલાની વાટ જોતાં જોતાં બપોર થયા એટલે મુખારેઝ ઉલ્લમુલ્ક લેખકના પિતાને એ બાબતની ખબર કાઢવા તથા તપાસ કરવા મોકલ્યા. જમીનદારે ચલાવેલી વર્ણણ કે દેસાઈએ એવી રીતે તેને કહી બતાવી કે જેમાંથી મગફરી ને ગર્વની સોરમ આવે, અને આને લીધે બળનામા ઘી હોમાયુ, તેથી તેઓ પાછા ફર્યા. અકરમાલ તેમને પાછા ફરવાનું એવે રમ્તે થયું કે ત્યાં તોપચીઓ તોપોને પલીતા લગાડી ફાડવાના હુકમની રાહ જોતા હતા. મુખારેઝ ઉલ્લમુલ્કના કહેવાથી તેમણે મહમદ તગીબેગ દારોગાને તોપો ફાડવાની રજા આપી. જેવી રજા અપાઈ કે તરત તોપો પુડી. કાળા નાગની ફેણ જેવી તોપોએ ગડગડાટ શરૂ કર્યા અને કિલ્લામાના માણસોના પાયા હલાવી નાખ્યા; ચારે તરફથી એવી રીતે તોપો ફાડવામાં આવી. મોરચાઓ હાથ કરવા બહાદુર સિપાઈઓએ સાહસની કમર ખૂબ કરીને બાંધી છતાં માર્યા ગયા. લેખકના પિતા મુખારેઝ ઉલ્લમુલ્ક પાસે આવ્યા અને જે દક્ષીકત બની હતી તથા જે વાતચીત થઈ હતી તેની ખબર આપી. જે બન્નું હતું તે પસંદ કરવામાં આવ્યું, અને પોતે (શત્રુની) સામેના મોરચામાં આવી બેઠો. તોપોના એક મરખા ચાલુ તથા સખત મારાઈ બચાવની જગાના પાયા દાલી ઉઠ્યા હતા, તેમ વળી તે મારાઈ, ખીન્ને દીવમે ત્યાની વાવનું પાણી કે જે એ ઘેરામાં પડેલા માણસો નથા

વામાં આવ્યા. આ વખતે તેમનું શરીર બગડ્યું હતું અને જે ત્રણ દીવસ
 થયાં પોતે મંદવાડ ભોગવતા હોવાથી ચાલવાની, ઉભા રહેવાની કે બેસવાની
 તેમનામાં શક્તિ ન હતી, તેથી તેમણે માણી માગી લીધી. બીજી વખતે
 તેમનું એ કોરણ કળૂણ રહ્યું નહિ એટલે ન છૂટકે જવું પડ્યું, અને
 પરગણાની બાબતમાં સંક્ષેપમાં એવી વાતચીત કરી કે તોપખાનાનો પગાર
 એ પરગણામાંથી ન લેવામાં આવે; પછી પોશાક (ખિલત) પહેરી (પાછા)
 આવ્યા. ત્યાંના નોકરો તથા અમલદારોને લઈ બીજે દીવસે લેખક તેણી
 તરફ રવાના થયો. મહમદ સલ્તમાનની ફરદારીમાં મુબારક ઉલ્લુમુલ્ક
 આગા મહમદ અમીનબેગને નિઝામતનો દીવાન નીમ્યો અને મહમદ
 અમીનબેગની ફરદારીમાં શેખ ગુલામહુસેન ઉર્ફે મુબાહેદને તોપખાનાનો
 દારોગો નીમ્યો અને તેમને દરેકને એક એક ખિલત તથા હાથી આપ્યા.
 ફિદાઉદ્દીનખાનની ફરદારીમાં ફાજદાર ગર્દની જગા મહમદ ઝમાન વલદે
 મહમદ અમીનબેગને, વડોદરાની ફાજદારી હુમેનઉદ્દીનની ફરદારીમાં
 સદર ઉદ્દીન મહમદખાનને, અને અલીમર્દાનની ફરદારીમાં પેટલાદની
 (ફાજદારી) ફિદાઉદ્દીનખાનને આપવામાં આવી, અને તેમને તેમની જગ્યાએ
 જવાની રજા આપવામાં આવી. મરાઠા જોડે કરેલા ચોથના કરારની તથા કંથાજી
 જોડે કરેલી સંધિની ખબર જ્યારે આકાશ જેવી ઉચ્ચ દરબારમાં પહોંચી
 ત્યારે ત્રણ લાખ રૂપિયા કે જે (મુબારક ઉલ્લુમુલ્કને) દર મહીને
 આપવાના નક્કી કરવામાં આવ્યા હતા અને જે બે ત્રણ વખત તેને
 પહોંચાડવામાં પણ આવ્યા હતા તે મોકૂફ (બંધ) કરવાનો નુકમ થયો.
 મુબારક ઉલ્લુમુલ્કનું લરકર મ્હોટું હતું અને તેની પાસે ધણા નોકરો હોવાથી
 મહાલોમાંથી વસૂલ થતી રકમ તથા પેશકશ તરીકે મળતી રકમ (ખરચ
 માટે) પૂરતી થઈ પડતી નહતી, તેથી તેણે જોર જીલમથી પૈસા પડાવી
 લેવાની, તથા દંડ કરવાની નીતિ અને ઇષ્ટકારયુક્ત “વેરા” ઉધરાવવાની
 નાપસંદ પ્રથા સજીવન કરી. (આથી) ઇશ્વરનો ડર ન રાખનારા યુગલી-
 ખોરો અને લોકોના ધર લંગાવનાર માણસોના બગરમાં તેજી આવી.
 જમાબંદી કરવા, પેશકશ ઉધરાવવા તથા મહી નદીના પ્રદેશના કાળાઓના
 જમીન લેવા મહમદ અમીનબેગ તથા અહ્યાબાર બક્ષીને લરકર સાથે
 મોકલવામાં આવ્યા.

મરાઠા ઉદાજ પવારનું આવવું, અને વડોદરા તથા ડભોઈ જિલ્લામાં ફિસાદ ને ફિતનાની ધૂળ ઉડવી, અને વડોદરા પીલાજી ગાયકવાડના તોળામાં જવું

મહી નદીના પેવા કિનારાપની ચોથ સેનાપતિ તરફથી પીલાજી ગાયકવાડને મોપવામાં આવી હતી તેથી કેટલોક વખત થયા તે ચોથનો કરાર કરાવવાને મથી રહ્યો હતો આ અગસામાં રાષ્ટ્ર રાજના મુખ્ય કાગ્યારી બાજીરાવે ઉદાજ પવારને અમદાવાદ તરફ મોકલ્યો કે જેથી તે લડાઈ કરીને પણ ચોથ પોતાને નામે કરાવી લે તેણે વડોદરા જિલ્લામાં પ્રવેશ કર્યો ને પીલાજી પણ આવી પહોંચ્યો તેમની બેની વચ્ચે ટટો થયો અને પરિણામે તેમની વચ્ચે લડાઈ ને યુદ્ધ થયા ડભોઈ મહાન કે જે ધુરહાન ઉત્તમુદકની જગીરનો મહાન હતો ત્યાનો નાયબ ફૅજદાર અબ્દુલનની બેગ હમેશા પીલાજી જોડે ત્યાની ચોથ બાબત લડતો જગડતો હતો તે ઉદાજને મળ્યા ગયો અને તે બંનેએ સાથે મળી લડાઈની તૈયારી કરી તેને ડભોઈના કિલ્લામાં રથાન આપી (દાખલ કરી) વારંવાર બહાદુરીથી લડાઈમાં ઉતર્યો અને ફ્રેન્ચ પહેનવાન જેવી ચરવીગ્નાથી લડ્યો, પરંતુ વિધિના લેખ પ્રમાણે અબ્દુલનની બેગ માર્યો ગયો જેથી ડભોઈનો દિલ્લો ઉદાજના મત ન-મોઈની પણ લાગીદારી સિવાય-તાળામાં આવી ગયો આ અગસામાં કંથાજી પણ પોતાના ગહેદાલુથી ત્યા આવી પહોંચ્યો અને પીલાજીનો લાગીઓ (સદાયક) થઈ ગયો અને બંનેએ સાથે મળી જઈ ડભોઈને ઘેરા લાગ્યો સદર ઉદ્દીન મહમદખાન કે જેને મુખારેઝ ઉત્તમ કે વડોદરાનો ફૅજદાર નીમી રનાના કર્યો હતો તે આ અરમામાં મહી નદીને કિનારે આવી પહોંચ્યો અને ફ્રેન્ચપુર આગળથી નદી ઉતરી ગતોગત વડોદરા પહોંચી જવા તેણે વિચાર કર્યો પણ પીલાજીને તેના આવી પહોંચવાની તથા આ ઇગાઇની ખબર પડી જવાથી તેણે પોતાના લશ્કરની એક ટૂંકડીને તેના આવવાનો માગ રોકવા મોકલી અને તેણે રસ્તામાજ તેના પર તૂટી પડી તેના ટેન્કાક માણસોને મારી નાખ્યા ને કેટલાએકને ધાવન કર્યા, અને તેની હાવણી (મોદીખાના)ના ઘણા માત્ર અસખાનનો નાશ થઈ ગયો સદર ઉદ્દીન મહમદખાન તે કાળી રાત્રે લડતો લડતો, પડતો આખડતો, જતો તો વડોદરા પહોંચી ગયો, અને ત્યાના મિત્રા, પુરજ, મેટ વગેરે મંબાગવા ખબરદારી ગળવા માડી ઉદાજ કે જે

પીલાણનો વિરોધિ હતો અને જે કબોધના કિલ્લામાં તથા તેની નજદીકી
 અને પાડોશમાં હતો તેને પીલાણ તથા કંથાણને મારી હાલવવામાં પોતાનો
 મળતીઓ બનાવી તેનાં માણસોને વડોદરાની અંદર લઇ લીધાં. પીલાણ
 અને કંથાણએ એ બંને જગાપર હુમલા કરી, ઘણી ખુનામરકી અને
 યુદ્ધની આગ સળગાવવા મંડી ગયા. ઉદાણએ જોયું કે પોતે જે મુખારેઝ
 ઉત્તમુદ્ધ જેડે મળી જઈ તેની પાસે મદદ માગે તોજ પોતાની બાજુ સુધરે
 અને કામ થાય; તેથી તેણે પોતાનાં વિશ્વાસુ માણસો તેની પાસે મોકલી
 મંદેશો કહેવડાવ્યો કે જે તેણી તરફ ફેાજ મોકલવામાં આવે તો (તે
 ફેાજની મદદથી) પીલાણ અને કંથાણ બંનેને એ પ્રદેશમાંથી કાઢી મૂકી
 શકાય, અને તમારા મનની ખાત્રી કરી આપવા મારા પોતાના છોકરાને
 જામીન તરીકે મોકલવા તૈયાર છું. આ હકીકત જાણી મુખારેઝ ઉત્તમુદ્ધ
 શણ થયો અને ઉદાણએ પોતાના ભાઈ આણંદરાવને પોતાના છોકરા
 જેડે એ કરારના પાયાને વધારે મજબૂત અને દઢ બનાવવા તથા ત્યાંથી
 લશ્કર લઇને આવવા અમદાવાદ મોકલ્યો. તે કાંકરીયે તળાવ આવી
 પહોંચ્યો ને જે દીવસ બાદ તેને મળ્યો, અને રૂખરમા વચન અને પ્રતિ-
 નાઓ લેવામાં આવ્યાં. મુખારેઝ ઉત્તમુદ્ધ આણંદરાવને પોશાક તથા ઘોડો
 આપી તથા તેના માથીઓને લગભગ ગોઝેક બીજા પોશાક આપી જવાની
 રજા આપી. ધોળકા પરગણે નીમાતી વખત લેખકના પિતાએ નક્કી કરી
 લીધું હતું કે તેની ઉપજમાંથી સિપાઈ વર્ગનો તથા તોપખાનાના માણ-
 સોના પગાર નહિ અપાય, અને જે કાંઈ વસૂલ થશે તે વગર દીલ ને વગર
 વિલંબે મરકારને પહોંચાડી દેવામાં આવશે. આ અરસામાં તોપખાનાનાં
 માણસોએ સખન તકાઓ કરી દગો કરવા માંડ્યો, અને એ વખત ખરેખરા
 કામનો હતો એટલે ન છૂટકે તેણે ત્રણ લાખ રૂપીઆનું ચક્ષાણુ ધોળકા
 પર મોકલ્યું; વળી તેજ અરસામાં આગળના રિવાજને અનુસરી ધોળકા
 પરગણું આમરજીનદની જાગીર તરીકે બદાલ કરવામાં આવ્યું. એ વાત
 પૃથિવપતિના દરબારમાંના વડીલોના પત્રો પરથી જાહેર થતા મુખારેઝ ઉત્ત-
 મુદ્ધને ધણું જોડું લાગ્યું અને તેના મનમાં એવી ઈચ્છા થઇ આવી કે
 એ પરગણામાં દીવો દેવના નરદેવ દર્ધ તેને ઉજાડ કરી મૂકે. આજ
 મજબૂતી તેણે તોપખાનાની ટૂંકડીના પગારનો ભાર (ને પગપાપગ) નાંખ્યો.
 મુખારેઝ ઉત્તમુદ્ધના મનના વિચારની તથા પોતાની જેડે નક્કી કરેલા
 કરારની વિરદની વર્તણૂકની લેખકના પિતાને જાણ થતાં તેણે લેખકને
 લખી જણાવ્યું કે બેટા દોષ ત્યાંથી ઉડી આવનો રહે. મુખારેઝ ઉત્તમુદ્ધ

ઘોળકા તોપખાનાના ઘરોમાં શેષ ગુલામદુસેનને દવાસે હતું. તેણે પોતાના
 દત્તક પુત્ર દીનમદમદને ત્યાંનો ફાજદાર નીમી મોકલ્યો. તેણે ઠરવેલી જમા
 (જમાખંદી) ઉપરાંત જોર જીલમથી ઘણી મ્હોટી રકમો ઉધરાવી. અને
 ઘોડી જમા(ખંદી) લઈ ગરાસીયાઓને જાથુકને છળારે ગામો આપી તે રસ્તે
 પણ ઘણી મ્હોટી રકમ મેળવી; એટલે સારાં ગામો પણ તેમને કબજે ગયાં.
 ખરી રીતે તો એ ગામો તેમને વેચાતાં અપવા જેવું જ થયું. તોપખાનાના
 ખગાર માટે આ રકમ લેવાએલી હોવાથી સદરદુ કૃત્યની તપાસ (પુછપરછ)
 જ (કાઠએ) કરી નહિ. ટૂંકામાં ઉદાજની માગણી મુજબ લશ્કર મોક-
 લવાનું નહીં થયું હતું એટલે મુબારક ઉલ્લુમુલ્લે મદમદ અમીન ખેગ અને
 અલ્લાયાર કે જેઓ મહી પ્રદેશની વ્યવસ્થા કરી, ઝાલાવાડની જમાખંદી
 કરવા તથા સૌરાષ્ટ્રના જમીનદારો પાસેથી પેશકશ ઉધરાવવાને ધરાવે ધંધુ-
 કાની પડોશમાં જઈ પહોંચ્યા હતા તેમને લખ્યું કે તેમણે પાછા ફરી,
 પીલાજી અને કંઘાજીની જોડે લડવા તથા તેમને હાંકી કાઢવા માટે ઉદાજની
 મદદમાં જલદી જવું. કંઘાજીને આ વાતની ખબર પડતાં તેણે કૃષ્ણ-
 નામના પોતાના દત્તક પુત્રને એક સૈન્ય લઈ તે લશ્કરને આમતેમ સતા-
 વવા, તેના પર એકાએક હાથો મારવા તથા તેને મળતાં ધાસદાણાના
 ફરતા રસ્તા બંધ કરી દેવા માટે મોકલ્યો. તેણે એ લશ્કરની આગળ પાછળ
 દેખા દઈ દરોજ એ કામના ખાસ રિવાજ મુજબ નાસતાં નાસતાં લડાઈ
 કરવા માડી. (કૃષ્ણાજી) જેવટ વાત્રક નદીના કિનારાપર એક સખત લડાઈ
 થતા નીચું જોવડાવે તેથી હાર ખાઈ, ઘણી કાશેશ કરી (મહા મહેનતે) એ
 હલાકીના ક્ષેત્રમાંથી ન્હાસી છૂટી વડોદરાને રસ્તે ચાલી નીકળ્યો અને ત્યાં
 જઈ જો બની હતી તે હકીકત કહી સંભળાવી. પીલાજી ને કંઘાજીએ
 સખાના નાઝિમે મોકલેલું લશ્કર જઈ ઉદાજને ન મળે એવા વિચારથી તે
 લશ્કરની સામે થવું ઘણું અગત્યનું સમજી, ડબોધને ધાલેલા ઘેરાપરદ
 હાથ ઉઠાવી, જલદી ફરતે આવ્યા અને મુસલમાની લશ્કર કે ન
 વડોદરે જવા માટે નડીઆદ કરના સુધી આવી પહોંચ્યું હતું, તેની પાં
 આવી પહોંચી તેની જોડે લડાઈ ને મુદ્દનો આતશ સળગાવ્યો. મદમ
 અમીનખેગ તથા અલ્લાયારે નડીઆદ કસબાને પોતાની પીઠ પાછળ ગર્ભ
 એક અદવાડીઆ સુધી લડાઈની લટી ગરમ રાખી અને એ રમખાણુમ
 આસપાસના કસબા તથા ગામોને ઘણી ખરાબી પહોંચી. ચેટલાદના ફાજ
 દાર દ્વિદાઉદ્દીનખાન કે જેની જોડે કંઘાજીએ એક રીતનું પીછાન કરી દીધું
 હતું તેની મારફત તેણે સંધિનું બારણું ઠોક્યું અને પોતાની ચોથ નહીં કરાવી

દેવાની કોશેશ કરવા માંડી. તેણે એ વિશે મુખારેઝ ઉત્ત્તમુદ્કને લખી જણાવી તેની શી ઇચ્છા હતી તે પૂછાવ્યું. એ કામ (મરાઠાઓ)ને તોડી પાડવા માટે આનાથી વધારે શક્તિ પોતાનામાં ન હોવાથી અને તેમાં કાંઈ ફાયદો ન બનેવાથી સમય વર્તિ જઈ મુખારેઝ ઉત્ત્તમુદ્કે તેને તેમ કરવાની રમ્મ આપી. મો-મિનખાન પેટલાદથી નહીંઆદ આવ્યો ને ટંટો પતાવી દીધો. કંથાજીએ કિદાઉદ્દીનખાનને એક હાથણી ભેટ આપી વધાય ક્યો. ઉદાજી (આ પ્રમાણે) મુખારેઝ ઉત્ત્તમુદ્ક તરફની મદદ મેળવવામાં નિરાશ થયો એટલે પોતે હમોઈના કિલામાં (પેસી જઈ) દરતાના પગ (જમીનપર) મજબૂત ટેકવી પીલાજી જોડે લડવા ને યુદ્ધ કરવામા મશગૂલ થયો. વડોદરાનો ફોજ-દાર સુદરઉદ્દીન મદમદખાન કે જે તેને મદદ આપવા માટે પરસ્પર સોગંદથી પાકા કરેલા કોલ ને વચનથી બંધાએલો હતો તેણે પણ યથાશક્તિ તેને મારી હાલવવાની કોશેશ કરી, અને જો કે મુખારેઝ ઉત્ત્તમુદ્કે તેને તેમ કરતાં અટકાવવાનું લખી જણાવ્યું છતાં તેણે તે ગણકાર્યું નહિ. આખરે આ લડાઈ એટલી લંબાઈ કે તેમા પોતે ટકી રહેશે એટલી શક્તિ પોતા-નામાં તેને લાગી નહિ; તેમ પાછા ફરવાનો રસ્તો પણ હતો નહિ તેથી ઉદાજીની જોડે બહાર નીકળી પડી પોતે માળવા તરફ ચાલ્યો ગયો અને હમો-ઈ ને વડોદરાના કિલા પીલાજીના તાબામા આવ્યા. આ સાક્ષમા ફસલ તથા ઘણો કાપવાની મોમમ આવતા બદોળસ્ત કરવા તથા પેશકરા ઉધરાવવા મુખારેઝ ઉત્ત્તમુદ્ક સોરઠ જહા તરફ જવા નીકળી પડ્યો અને ફરી પાછા સંસાળન મદમદખાન મારફતે નવાનગરના જમીનદાર પાસેથી એક લાખ રૂપીઆ લીધા. પેશકગ ઉધરાવવાના કામોના નીકાલ આણુવામા એણે સારી નોકરી ઉકાવેલી હોવાથી મુખારેઝ ઉત્ત્તમુદ્કે તેને એક હાથી ઇનામમા આપ્યો. મુખાનો દીવાન મોમિનખાન કે જે કેટલોક વખત થયા બીમાર હતો તે અમદાવાદમાં રમઝાન મહીનાની મત્તરમી તારીખે ઇમ્વર શરણુ થયો, અને ખખરપત્રીઓના કાગળો પઘી નવાનગરની નજદીકમા મુખારેઝઉત્ત્તમુદ્કને એના મૃત્યુની ખખર પડી એટલે દીવાનની જગાનું કામકાજ કરવા અલી-વર્દીખાન કે જે દળૂરથી તરફથી લસ્કરનો દીવાન નીમાઈ એની જોડે આવ્યો હતો તેને અમદાવાદ રવાના કર્યો. દૂકામા બદોળસ્ત કરતો ને પેશકરા ઉધરાવતો મુખારેઝ ઉત્ત્તમુદ્ક પોરબંદર અને છાળા (૧) કે જે દરીઆ કિનારે અને સોરઠ જિલ્લાને છેક છેડે આવેલા છે, અને ત્યાં મજબૂત કિલ્લો છે, અને ત્યાં મંખ્યાબંધ અને ગીચ બાવગીન: જાડોની જાડી આવેલી હોવાથી યોદ્ધા પર બેઠીને જાલ શકતું પણ મુશ્કેલ થઈ પડે છે, ત્યાં જમ્મલ કાપી

અને કાટા બાળી જઈ પડેાચેા પેતાનામા નેની સામે થયા જેટલી તાકાત ન
 લેવાથી ત્યાનો જમીનદાર વદાણમા એમી નીકળી પડ્યો અને દરીઆને
 ગમે બીજી જગાએ નામી ગયો. માત્ર ધાતુના મિશ્રણથી બનાવેની કૃત્રીક
 તોપો તથા બીજે સરમામાન ને ખાધખોગકાની ચીજો, વખતને અભાવે
 તે લઈ જઈ ગયો નહતો તે બધું એના હાથમા આવ્યું. મુખારેજ ઉત્તર
 મુદિ ત્યાજ મુકામ રાખ્યો. પણ ત્યારે તેણે જોયું કે જમીનદાર હાજર થતો
 નથી ત્યારે કિલ્લાને જમીનદારન કગવા માટે એવદારો (મજૂરો) અને
 ખોદનાગએાને નીમી દીધા, (એવા વિચારથી) કે કદાચ પોતાના કિલ્લાને
 નાશ થઈ જશે એની બહીકથી તે જમીનદાર પોતાની લાચારી અને કા
 સ્વીકારી તેની પામે ગજૂ થાય, પણ તેથી કાંઈ વધુ નહિ ફરી વિચાર
 કરતા શુભેચ્છાની સલાહ મુજબ તેણે કિલ્લાના ભાગી તૂટી ગએના ભાગની
 મસખત કરવા તથા (ત્યાને માટે) એક ફોજદાર નીમવા દુમ્મ કયો
 આ વાત માલખી જમીનદાર હાજર થઈ ગયો અને મળવાખ મહેમુદી
 મિનાની પેશમશ આપવા કળૂન થઈ જમીન આપ્યો. મુખારેજ ઉત્તરુ કે
 પા ન ફરવાતુ ઢોન વગાડ્યું ને પાડો ફર્યો ત્યાથી પાઠા ફરતા રમ્નામા
 હુળવદ આવે છે કે ત્યાનો જમીનદાર પગતાપસિંગ પોતાની મમમા
 અમીગઈ અને ખાનદાની માટે જાણીતો છે અને પૂર્વે થઈ ગએના ઘણા
 નાઝિમેએ જેની જેડે (લગ્ન) મળધ આપ્યો છે તેની દીકરીની માગણી
 કરી કન્યાને હાવણીમા બેનાવી પોતે લગ્નની ગામ્થી (તેની જેડે) જેડાયો
 અને પરાતાપમિંગની આખર તથા તેનો મેાબ્બો વધારવા તેની પાસથી
 લેવાની પેશમશ માફ કરી તેને પોતાની જેડે અમદાવાદ લઈ આપ્યો
 અને થોડા વખત ત્યા ગમ્યા બાદ પોસાક, થોડો અને જેવર આપી
 પાઠા ફરવાની ગજ આપી હામેદખાનના બગવાના વખતથી તેણે કથું
 હેતુ તે મુજબ મુખારેજ ઉત્તરુત્તરે પણ ઉત્તર દરબારમા (હાજર રહી) સેવા
 કરતા ઘણા ખગ અમીરો તથા મનસમદારો અને સુખાના અમલદારોની
 જાગીરો કમજો કરી લીધી હતી, તેથી વારે ને ઘડીએ તે જામતની ફરીઆદ
 પવિત્ર હજૂરશી પામે થયા કરતી હતી અને વારવાર તે (જાગીરો) હોડી
 દેવાની તામીદ (તેના) વકીલપર થયા કરતી હતી પરંતુ ત્યારે તેની
 કાઈજ અસર ન થઈ ત્યારે એવું શાહી ફગમાન કાઢવામા આવ્યું કે તેની
 ગગશગતી પરાપૂર્વની જાગીરો જે પગલ સુખામા આવી હતી, તે તેના
 બદલામા વઈ લેવી, અને દરે જલે પોતાના ચોગ્ય પગારનો પગવાનો તે
 જાગીરોપર લઈ લીધો હવે સુખામા નીમાએના મનમળદારો કે જેઓ (આમાથી

ખાતલ રહેવાથી) નિરાશ થયા હતા તેમની હાલત દીવએ દીવએ મુશ્કેલી અને પરેશાનીને લીધે જૂએ મરવા મુધી આવી ગઇ હતી એટલે તેમનામાંથી થોડા બાળુએ (નિવ્રત) થઈ ગયા, મોટા ભાગ (જોરાકની) શોધમાં રજાગતો થઈ ગયો અને કેટલાએક જેમનામાં હાલચાલ કરવા જેટલી પણ શક્તિ નહતી તેમને તો રાત્રે રાટલો પણ ખાવા મળે નહિ એવી હાલત થઈ ગઇ અને તેઓ ધીમે ધીમે યમપૂરીને રસ્તે ચાલતા થયા. કંથાજી ને પીલાજીએ પોતાના પ્રતિનિધઓને દેક દેકાણે ચોથ ઉધરાવવા નીમી દીધા. અને પોતે પોતાને વનન પાછા ફર્યા. ચાંપાનેરનો કિલ્લો કે જે એક ઉચા ટુંગરાના શિખરપર આવેલો હોય ઘણોજ મજબૂતીવાળો છે તે કંથાજીના દત્તક પુત્ર કૃષ્ણાએ મર કરી ત્યા પોતાને રહેવાનું રાખ્યું અને ઘણી વખત દંગા દિમાદનું મળ થઇ પડી, મારવાડના મુલક તરફ ઝાંસેર મુધી પહોંચી જઇ હુમલા કરી લૂંટફાટ ચલાવતો.

આજ માલમા ખીજરચારખાન મનસબદારના નાફરમાન પુત્ર નામે અબ્દુલ્લા કે જે છાંદગીનો દુરુપયોગ કરનારાઓ (બદમાશો) તથા દીજડાઓની સોખનમા મુખાંધને રત્ને ચઢી ગયો હતો અને નાસાયક કામે કરતો હતો અને પોતાનો બાપ કે જે ઉમરે પહોંચેલો અને પાક-પરહેઝગાર હતો તેની બીકથી નિર્બિત મને અને ઇંડેચોક પોતાના દારડીઆ મોખનીઓ જોડે મઝા (મસ્તી) કરી શકતો નહતો, તથા જે પોતાના પિતાની દયાતાનો સૂર્ય કે જે અમ્મ થવાની અણીપર હતો તેની કબરના પડામા જવાની હમેશ વાટ જોયા કરતો હતો,—પરંતુ એ બનાવ ક્યારે બને તેની કોઈને ખબર ન હોવાથી, કારણ તે બનાવ અદશ્યનાના પડદા પાછળ છપાએલો છે—(અને કહેવન છે કે “વાટ જોવી એ મોત કરતા પણ વધારે કપડું છે”)—તે મેતાનના જેવા મંઝકારવાળા અને ઇશ્વરથી અજ્ઞાન એવા (મોખતીઓ)ની બદમસાદથી પોતાના પિતાનું ખૂન કરવા તૈયાર થઈ ગયો (કમળ છત્રી), અને તે માટે લાગ મળે તથા તક મળી આવે ત્યાંમુધી વાટ જોતો બેસે.

ગુરની પહેલી શીખામણ આ વાક્યનું ઉચ્ચારણ છે

કે અબોમ્મ (કુટ) મોખતીઓથી દૂર રહેવું.

છેવટે, રમજાન મહીનાની આખરે એક દરોહો તેનો પિતા પાછલી રાતનો નાસ્તો કરી ચૂક્યો હતો અને મો પોતપોતાને દેકાણે થઈ ગયા હતા, અને પોતે આગમ લેવાની તૈયારી કરીને હતા, તેમાં તે દુર્મનિ કમળખત, પોતાનું મોઢું પુઝાનીમા છપાવી એક તોફાન ખંજર લઈ,

એકાએક આવી પડતી આફત માંક, તેનું અતીત્વ પૂરું કરવા આવી પહોંચે. ખિઝર્યારખાને બહીકના માર્યા ન્હાગી જવા માટ્યુ પામુ તેના પુત્રે સાત્રાપી વાપરી એક પત્રી એક એમ એ ધા તેની પીડ અને આજુ પર કર્યા અને તેથી તે જલ્દ માણસ પડી ગયો (અને મરી ગયો). ન્હામતી વખતે પોતાના થોડા નોકરોને એણે ખૂબ પાડી હતી પણ તેઓ ગદ્ગદતીની ઉધમા ઉધમા હતા તેથી તેમણે તે સાબળા ન હતી પરંતુ અકસ્માત એક હબની ચુનામ કે જે જગતો હતો તે એ ખૂની પોતાનું લામ પુરું કરીને જતો હતો તેજ વખતે ત્યાં આવી ચડ્યો. મળને અધારે, આવા દેખનાઈ અને ગમગાઈ ગએવા એ અનપવા માણુમને નેઈ હબશીએ તેના પર તનવાગનો ધા ઢ્યો, અને તેથી તેનો ખબો ધવાયો. પરંતુ એ કમમખત દોડતે પગે બહાર નીકળી જઈ ઘની અગાસીપર ચડી ગયો અને દીનામને આડીને તેની મોડમા છૂપાઈ ગયો. ત્યારે મશાન આણુવામા આવી ત્યારે જણાયુ કે ખિઝર્યારખાન કે જેને લાગેના જખમ દારી હતા તે ઇશ્વરગરણુ પહોંચી ગયો હતો. હવે તે વખતે ખૂનીનેા પત્નો ન લાગ્યો, પણ હબશીએ જણાવ્યુ કે એને જખમી કરેલો છે, એણે તે નિશાની પરથી એને ઓળખી શકાશે મવાગ પડી ગઈ હતી એટલે તપાસ ને તનામ કરના તે કમખખત જખમી થએલો ધરમાથી જ મળી આવ્યો તેને કોટવાળીના અખૂનગપર મોકલવામા આવ્યો અને મનારની લાશને દફનાવના તથા કફન પહેગવવા માટે મોકલે વાગી ગયા. કોટવાળે ત્રણ દીવલ સુધી તેને સખત કેદમા ગખી મોતની સિક્ષા કરી નગકવામ કરાવ્યો.

હમેવદાર સ્ત્રીઓ, હે શાણા પુરુષ !

પ્રમથ વખતે સાપને જન્મ આવે,

તે ડાલા પુરુષોની નજરમા,

તેઓ નાવાયક પુરોને જન્મ આવે તેના કરના બહેતર લાગે છે

દિ સ ૧૧૪૦ મા આગના દીવાન મોમિનખાનના ગુનરી જવાને લીધે સુમાના દીવાનના ઉચ્ચ ઓદા તથા કીર્તિવત પોસાકથી ખિનાફન અને પૃથ્વિપતિની દગ્યારમાથી સન્માનિત થઇ તેના લાઇ અબ્દુલગનીખાન અમદાવાદ આવ્યો અને સુનારેજ ઉન્મુકને મળી સફર ઉન્મુકશ્કર માસની સત્તમી તાગીએ પોતાના કામપર દાખલ થઈ ગયો. જુનાગઢનો ફાજલાર અસદકુલીખાન કુદરતી મોતે મરી ગયો. પોતાની તબીબેન બગેરી નેઈ મરતી વખતે તેને મવામન અકમદખાન બાબીને પોતાનો નાયબ નીચ્યો અને પછી મરી ગયો. તેણે તે લામ પોતાના છોકરા

શેરખાનને સોંપ્યું. ત્યારે અસદકુલીખાનના ગુજરી જવાની ખબર કીર્તિ-
વંત અને ઉચ્ચ દરબારમાં પહોંચી ત્યારે તેના પુત્ર ગુલામમોહીયુદ્દીન-
ખાનને તેના બાપના મરવાથી તે જ શહેરની ફૅજદારી પર નીમવાનું
માન આપવામાં આવ્યું. તેના નાયબ તરીકેની સન્ન શેરખાનને નામે
મોકલવામાં આવી. થોડા વખત રહી અસદકુલીખાનની લાશને શાહ-
જહાનાબાદ લઈ ગયા.

મુબારેજ ઉલ્મુલ્કના બોલાવ્યાથી ચોથનો કરાર કરવા
શાહજહાનના પ્રધાન બાબાજીરાવના ભાઈ જમનાજીનું
આવવું, તે કામ વિશે એકમત ન થવું, ધોળકાપર
હુમલો કરવો અને તેનું પાછા ફરવું

કેટલાએક મુશ્કી કાર્યોના હિત બાબતનો વિચાર કરી મુબારેજ
ઉલ્મુલ્કે આ સાક્ષમાં ચોથ બાબતનો કરાર કરવા માટે શાહજહાનના
પ્રધાન બાબાજીરાવને બોલાવવાનું નક્કી કરી તેને લખી જણાવ્યું. તે તો
હંમેશા તેમ કરવાની ધિરજ રાખી તથા શોધતોજ હતો એટલે તેણે એક
મોટી ફૅજ સાથે પોતાના ભાઈ જમનાજીને એ કરારના પાયા પાકા
પૂરવા અમદાવાદ તરફ મોકલ્યા. તે બહુ ઝપાટામંથ રસ્તે પડી ગયો અને
ટુંક ગમયમાં શહેરથી બારકોમ દૂર આવેલા ધોળકા કરબામાં આવી
પહોંચ્યો, અને મુબારેજ ઉલ્મુલ્કને સંદેશ પહોંચાડવા થોડા પડિનો માથે
ઉઠાવ પવારને મોકલ્યાં. આણી તરફથી રામ નથગલ મુનશી તેના પ્રતિના,
કેટલીક શરતોપર આધાર રાખતા, જવાબો લઈ તેની પાસે ગયો. પોતે
ધારી રાખેલા મુદ્દા અનુસાર કામ પાર ઉતર્યું નહિ, તેથી જમનાજીએ
ધોળકા અને ગામડા લૂંટવાનો ત્રાસડપી હાથ લંબાવ્યો. હવે એ કરબાના
રહેવાશીઓનો ધંધો મોટો ભાગે (સરકરી) મિપાર્ષમીરીનો હોવાથી એક
સખત લડાઈ ચર્ચ. જુના કાગથી એ ગામને ફરનો કેટ ન હતો, તેથી
મારે તરફથી મગદાઓ તેનાપગ નડી પડ્યા અને તેને લૂટી લીધું,
અને ઘણા કમખાનીઓ કીર્તિ ને યશ મેળવતા ખપી મથા ને જખમી
થયા. હવે ખંડખી નરીકે એક ધખી મોટી રકમ લઈ તે લૂંટકાટ અને
ખુનામરથી ફરનો અટક્યો, તથા નધી ફરી રકમ ટૂંક વખતમાં (ગળ્ગરી
દડામાં) વચ્ચલ કરી લઈ ગોધરા ને હાલદને રસ્તે માગવા તરફ રવાના

યગે (મે) પગથા તથા ચાંપાનેગે કિલો કપડે લઈ પોતાના માણસોને માંથી દીધો, કે જે હજી સુધી તેમની પામે છે મુગારેજ ઉનમુકે વાતક નદી તરફ મંદોબ્ધન જગ તથા પેનકન ઉધગવવા નીકળી પડ્યો, અને માંડનારા જમીનદાર લોક પામે વીમદનર કપીઆ અને ખીન કળીઆ પાસેથી તેમની સ્થિતિને નમિત મુજબ પેનકન ઉધગવવા અને બેનમન કરને બારનોની ગામે આવી પહોંચ્યો કંથાણ કે જેના મનમાં જમનાના આકર્ષણથી એક જનનો નરાય પેદા થયો હતો તેના શરેન્ધી માગ નમ દૂર આવેતા મહેમદવાદ સુધી આવી પહોંચવાના મમાથા નાલગી, તેને મામે મોડ થઈ મુગારેજ ઉનમુકે મહેમદવાદ તરફ કૂચ કરી અને કોણામોદીદ ગામપર આવી તથા મેમ્યા, એટલે લા કંથાણના પ્રતિનિધિઓ આવી નાથ મમવી વાનવીન કરી પાળ ગય, ને કંથાણ સો જિલ્લા તરફ જવા નીકળ્યા મુગારેજ ઉનમુકે ત્રગમ ફેરવી પાડે મગીઓનો મંદોબ્ધન જગ, તેમને નમીલત આપવા તથા શિક્ષા કરવા તથા તેઓ મનમોડે કરે નહિ તેમજ વટેમાર્ગોને લટવાતું છે હી દે, તેના જમીન લેવા તે જિલ્લા તરફ ગયો વાતક નદીના બે કાદાપર આવેન તેમના મહેમદોપર લશ્કર હુમના કરતું હતું, તે પ્રદાર (હુમના)ના ત્રામથી તેઓ નહામી ગયા અને તેમના ગામ કોપની આથી બાગી મુશ્વામા આન્યા સીપાજવાના જેના ગુણુનાગા એ કાગીઓ આમ તેમ નહામના નહામના અને પોતાના પડખાપાથી પણ બીની બીની, પોતાના બેગ હોમગ, માનમિનમને ધરવાખન માથે પિપનાદ પગથાતું મહેમાન ગામ, જે લ્યા ગાદ જગન ને ગાડી આવેના ડ અને લ્યા ક માફી પક્ષી પણ ઉડી જઈ ચ તુ નહતુ ત્યા જઈ આશરા લીધો મિલનો પણ શિખર દે એવા હોમતવાન સિપાજો લ્યા લ્યા તેઓ ગયા લા લા તેમની પૂર પકડી એ લપાનક જગનમા પણ આવી પહોંચ્યા, અને તેમને ઘેરી વઈ તેમની મ્હોગી સખ્યા તથા તેમના ઘણા માણસોને પત્યગે પણ ચીરી નાખે એવી તનવાના લક્ષ બનાવી દીધા અને એ બનાવની જાણ એ જિલ્લામા એની પડી ગઈ કે બાજદીન મુની પણ એ મમમા તે દીવમની કાન અને ખૂનરેજ એ કહેતીરૂપ થઈ પડી છે પોતાના મનની મુદદ પાર પાડી મુગારેજ ઉનમુકે મોડસા અને અરદમદ નગર તરફનો રસ્તો લીધો તથા તે જગાના તથા સામગમતીના કાદાપરના બડખોરોનો બેદામન તથા તેમની જોડે મારકાર કરી અમદવાદ પાડે ફર્યો અ જ સાવમા મહમદ બાફર મુર્જબરદાર જોડે વાનાશાતનું રૂમાન તથા તે

ઉચ્ચ અને પવિત્ર દરબારનો હુકમ આવી પહોંચ્યાં: એવી મતલબના કે ધોળકા, ભર્ય, જાંબુસર ને મકખૂવાબાદ (આમોદ) પરગણાં કે જે પૂર્વે આસફગઢને જાગીરમાં આપાયા હતાં અને જે જાગીરો મહેરબાની રાહે બહાલ રાખવામાં આવી હતી, (તેનો કબજો છોડી દઈ) તે તેને પાછાં આપવાં અને તેને સંબંધે દખલગીરી કરવી નહિ. તે ફરમાનને આવકાર આપવાના રીતસરના ધારા મુજબ વિવેક બતાવી મુબારક ઉક્તમુક્ત સ્વીકાર્યું. પરંતુ આમદની કમી થએલી હોવાથી, ખરચ વધવાથી તથા સિબંદી લસકરના પગાર માટે મળતો દરમાયો, જે પ્રકાશિત હજૂરશ્રીએ બંધ કર્યો હતો તેથી, આસફગઢના નીમેશા અમલદારો આવી પહોંચવા છતાં તે (ફરમાન)નો તેણે અમલ કર્યો નહિ. સોરઠના ફોજદાર ગુલામ મોહીયુદ્દીનખાન તરફથી મીર ઇસ્માઈલ નામનો માણસ, ત્યાંનો કારભાર કે જેને માટે શેરખાન બાબી જવાબદાર હતો, તેની તપાસ કરવા હજૂરશ્રીના દરબારમાંથી આવ્યો અને તેણે તે જગાનો ચાજ લેવાનો ઇરાદો ઝાહેર કર્યો પરંતુ સલાબન મહમદખાનની આબરુ જાળવવા ખાતર મુબારક ઉક્તમુક્તની સલામણીથી ત્યાંના ફોજદારના નાયબના ઇમ્તિદાર તરીકે શેરખાનનેજ બહાલ કરવામાં આવ્યો.

સુરત બંદરે હુલ્લડ થવું, (શાહ વેપારી) ઉમદત ઉલ્તુજજર મુલ્લા મહમદઅલી વલદે મુલ્લા અબ્દુલહય ઇબ્ને મુલ્લા અબ્દુલગફૂરને ખોટું લાગવાને લીધે ત્યાંના મુતસદ્દી બહેરામખાનનું બહાર પડવું, તાપી નદીમાં રેલ આવવી

શાહ વેપારી મુલ્લા મહમદઅલી પાસે અનરગજ દોડત હોવાથી, આ અરમામાં, તેણે પોતાના વડવાઓની રીતમાન છોડી દઈ મેખચંદ્રી જેવા વિચાર કરવા માગ્યા કે જેમાંથી અંતે તેની ખરાબી થઈ. આ વિષયની ટૂંક દફ્ટીકન એવી છે કે, એના મનમાં એવી ઈચ્છા થઈ કે મારે અન્બે-દુર્ગ જેવું એક મજબૂત મકાન બનાવવું, અને તેમાં યુદ્ધના મરગામાન ને આમમો ભરી ગણવા. પેરીમનો ટાપુ કે જે શોધા જંગ પામેના દરિયામાં આવેલો છે તેને વગવા લાયક બનાવવામાં થોડો વખત લાગી ગઈ ત્યાં કોટ, ખુરજ અને દીવાલોનો પાયો નાખ્યો અને તેમ કચ્છમાં ઘણો પૈસો

ખચ્છે અને ત્યાંથી ત્યાંથી ત્યાં જઈ વમવા માટે માણસોને લલચાવ્યાં અને ઉશ્કેર્યા. થોડાં માણસો ભેગાં થઈ ત્યાં જઈ વચ્ચાં પણ ખરાં. પરંતુ તે ટાપુમાં માપ અને કાનખજૂરા જેવાં પ્રાણીઓની વસ્તી ઘણી હોવાથી—અને તેમાં ખાસ કરીને માખની અને તે પણ એટલી બધી કે એને (સર્પિંકિય) સાપનો ટાપુ કહી ગયા—કેટલાંએક માણસો જનથી ગયાં. બાકી જે જીવતાં રહ્યાં તે પોતાનો જીવ બચાવવા ત્યાંથી બહાર નીકળી ગયાં. એ આફત દૂર કરવા તેણે ઘણા પ્રયત્ન કર્યા પણ કંઈ ફાયદો થયો નહિ. આથી તેનું મન ખાડું થયું અને મુરત બંદરથી તાપીને કિનારે અડધા કાસપર આવેલા અમવા મામપર તેની નજર દરી અને ત્યાં એક કોટનો પાયો નાખ્યો. બહેરામખાને વાઘો ઉઠાવ્યો. પોતાના પૈમાના જોરે તથા (તેને લીધે આવેલી) મગફરીને લાકને શાહ વેપારીને તેથી ખરાબ લાગ્યું અને તેને નોકરી પગથી દૂર કરાવવા તથા હાકી કઢાવવા માટે પોતે કમર કમી, અને એક યુક્તિ યોજી. પોતે કિસ્સેદાર બેગલર બેગખાન પાસે ગયો, અને બહેરામખાનને હાકી કઢાવી તેના ભાઈ તેમ બેગખાનને તેની મુનસફીની જગ્યાએ નીમાવવા (પગલા લેવાં) લલચાવવાની વાત તેની નજર આગળ આણી. પહેલાં તે બેગલર બેગખાને એ વાત સ્વીકારી નહિ અને તેમ કરવા ના કહી. પરંતુ શાહ વેપારીના બહેરવાથી તેની લોભની વૃત્તિ ઉશ્કેરાઈ, તેથી તેણે એવી માગણી કરી કે (એ કામ માટે) સાધન ટોળે કરવા તેમજ એ કાર્ય સરખામ પહોંચાડવા માટે રૂપીઆ પચીસ હજાર રોકડા તથા મીઠું ને દારૂગોળા આપવો પડશે શાહ વેપારીએ તેની માગણીએ સ્વીકારી, તેથી પોતે બહાર આવ્યો, ખિયાઇઓની એક ટોળાને નોકરીમા રાખી, રોકડ નાણું તથા ખીજી વસ્તુઓને વહાણમાં લાદી, કિલાની જે ખારી નદીપર પડે છે તે રસ્તે અંદર દાખલ કરી દીધી. પોતે મુનસફી નીમાવાની સનદની નકલ પોતાને મળી ગઈ છે એવું જાહેર કરી તેમ બેગખાને દરખાસ્ત કે જે ત્યાંના હકીમને રહેવાનું સ્થળ (Government House) છે તેના પર તોપો ચલાવવા માંડી. શાહ વેપારીએ પણ સહેરમાં મોરચાબંધી કરી તેમ બેગખાનની મદદે આવી નોપ બંદકની લડાઈ કરવા માંડી. લડાઈને માગ-મારીનો અગ્નિ થોડો વખત મળગતો ગયા બાદ ત્યાંના વેપારીઓ નાના ગેરવાશીઓ કે જેમના જનમાવનો નાશ થયો હતો તેને લીધે, તથા શાહ વેપારી કે જે તેમનો મુખી અને અગ્રેસર હતો તેની મૃત્યુનાથી, બેગા મળ્યા અને સૌએ એકમતે દરાવ કર્યો કે વર્તમાન સ્થિતિની ખરી હકીકત પૃથિવપતિની દરખાસ્તમા જાહેર કરવી અને (તેમના તરફથી) જે 'કાઈ

નવા અમલદારને તેની નીમણૂકની સનદ આપવામાં આવશે તે નવો અમલદાર વગર અટકાવે પોતાની જગ્યાનું કામ કરી શકશે (એમ જણાવવું), તથા ત્યાંથી જવાબ આવતા સુધી બહેરામખાને લડાઈ કરતાં અટકવું અને પોતે દરબાર ખાલી કરી આલમખનાહ કોટની અંદર આવેલા બેગમખાગમાં રહેવાનું રાખવું. વેપારીઓ અને અગ્રેસરોની બાંહેધરીથી બંને પક્ષ વચ્ચે એ વાતની કબૂલતનો (મહેર બંધી) દસ્તાવેજ થયો અને ન છૂટકે બહેરામખાનને બાગમાં જવું પડ્યું. તેગબેગખાન દરબારમાં રહેવા ગયો અને પોતાના ઓદાનું કામકાજ કરવા તથા મુતસદ્દીગીરી અને હાકેમની ફરજો બજાવવા લાગ્યો. આજ વખતે તાપી નદીમાં રેલ આવવાથી અંદરના વસ્તીવાળા બાગમાં પાણી ધસી આવ્યું અને ગલીઓ અને બજારોમાં હોડીઓ ફરવા માંડી. પોતાનો જીવ બોવાની બ્હીકથી ધણા માણસોએ ઉંચા મકાનોના છાપરાં (અગાસીઓ) પર તથા ઝાડ પર ચઢી જઈ આશરો લીધો અને કુરાનના “ પછી તે રૂખી જનારમાનો થયો ” એ વાક્યના ભાવાર્થ જેવી ધણા માણસોના જનગાલની સ્થિતિ થઈ ગઈ. ત્રણ દીવસ ને રાત આ સ્થિતિ ચાલુ રહી. છાપરા (અગાસી) - ઓપર તેમજ ઝાડની ડાળીઓ પર ચઢી જઈ આશરો લેનારામાંથી જે જે બચ્યા હતા તેમાના મુસલમાનોને શેટલી અને હિંદુઓને શેકેલા ઘણા બહેરામખાને હોડીઓમાં નાખી પહોંચાડ્યા. ત્યારબાદ પાછું બે દીવસ સુધી રેલનું પાણી આવ્યું પણ આગળના કરતા થોડું અને તે એક દહાડો ને રાત રહ્યું. હિ. સ. ૧૧૪૧ માં મુબારક ઉલ્લુમુલ્લે ફિદાઉદ્દીનખાનની ફેરફારીમાં પેટલાદના અમીન ને ફોજદારની જગા પર જવાનમદખાન બાખીને, તરીખાનની ફેરફારીમાં કડીના ફોજદારની જગા પર મીર ફુખરુદ્દીનને, તથા મહમદ ઝમાનની ફેરફારીમાં ફોજદારે ગર્દની જગા પર હિમતદિલખાનને નીમી, સૌને પોતપોતાને તાલુકે રવાના કર્યાં. અમદાવાદના હુવેલી પરગણાની જમાબદી કરવા તથા મહેસૂલ હિસાબવાની જમાબદારી હિમતદિલખાનના ઉપર તેની ફોજદારે ગર્દની જમાબદારી ઉપરાંત નાંખવામાં આવી હતી, તેને મુખીઓ તથા ખેડૂતો જોડે બન્યું નહિ તેથી તેઓ ન્હાસી ગયા અને બીજી જગ્યાએ જઈ રહ્યા, અને જમાબદી તથા મહેસૂલનું કામ દીલમાં પડ્યું અને મુલતવી રહ્યું. એ હુવેલી પરગણું શાહજાદા જહાનશાહબહાદુરની બગીચાનું પરગણું હોવાથી, હુઝરત ખુદ મકાન (ઘોરખાન) ની સલતનતના સમયમાં, લેખકના પિતાને તે (પરગણા)ની જોડે સંબંધ હતો, અને ત્યાંના ખેડૂતો તેમના સહવર્તન

ગાંધી દમરો તેમનો આખો માનના હતા. મુબારક ઉત્તમુદ્દને તે
 બાબતની જાણ ને ખબર મ્હાગેમ્હાગથી થતા, તેણે તેમને આગ્રહ કર્યો
 કે તેમણે થોડા દલાડા નયનપૂતની ગદીમાં મુકામ ગળી એ મુખીઓ તથા
 ખેડુતોને બોલાવી મગાવી હિમતદિનખાનની સાથે તેમને મવાહ કગવી
 આપની આ ઉપગ્રથી તેમણે ગત ને દલાડો ત્યા ગી, મુખીઓને બોલાવી
 મગાવી તેમની જોડે જમાબદી બામન વાટાઘાટ કરી છેડે એક દીવસે
 બ્યારે માજ પહોંચના લેખકના પિતા એ પરગણાના મામના મબધે બનેલી
 હકીમત જમાવવા તથા જાહેર કરવા આવ્યા હતા, અને જે વાતચીતના
 અગમામાં ગતના લગભગ બે કલાક વીતી ગયા હતા, તે વખતે મુબારક
 ઉત્તમુદ્દે લેખક તથા તેના ભાઈ મહમદ હિમતદિનને બોલાવી મગાવ્યા
 અને હવેથી પરગણાના ફાજલ તથા અમીનની જગાનો પોશાક લેખકને
 તથા કાપકમળ, સાયર મહાન, જાનરના (હાટ) જાગ, તથા ટક
 શાગની નિઝામતના અગની રોડીની જગાનો પોશાક (તેના) ભાઈને
 આપી રવાના કર્યા. ખીજે દીવસે હમે હમારા એલા સલાળી લઈ કામે
 વગગી ગયા એક માસ જેટલી મુદત વીતી ગયા બાદ (એ) પરગણાની
 જમાબદીનું કામ જરી થયું. મહીકાદાના જિલાનો બદોખતત કરવાને
 ઇગદે મુબારક ઉત્તમુદ્દે બહાર નીકળી અડોળા તળાવપર મુામ નાખી
 પોતાના લશ્કર તથા તોપખાનાના મામાનની થોડો વખત વાટ જોતો
 રોકાયો અને તે વખતે હવેથી પરગણાને ખાતે ઉધરાવાતા રા. દમ હગર
 (ના હગરા)ની માગણી કરી લેખકના પિતાએ જાહેર કર્યું કે હાથસાથ
 એ ઇજારો ખમવાની (એ) પરગણાની શક્તિ હતી નહિ અને જો
 (મુબારક ઉત્તમુદ્દે) આગ્રહ ન કરે તો આવતી સાવ ઇજારાની ધણી
 સારી રકમ આવશે પણ તે વખતે તેને નાણું જોઈતું હતું તેથી તેણે કહ્યું કે
 ફાજલારી ખાતાની ઉપજમાથી તેણે તે રકમ ભગપાઠ કરી લેવી ફાજલારી
 ખાતાની ઉપજ જોર જુામથી (નાણા) પડાની લીધા મિવાય તથા દડ
 (નાખી નાણા લીધા) મિવાય લઈ રામય તેમ નહતું, તેથી તેમણે
 તેમ કગના ના કહી અને જણાવ્યું કે લોકાને ત્રાસ આપવાનું કામ મારાથી
 થઈ શકશે નહિ હવે રૈયતના અયોગ્ય કાર્યો તથા નાપમદ કામેને લીધે
 ઇશ્વરેન્દ્ર એવી થઈ હતી કે જ્યનને સગવડ થીજ જોઈએ, તેથી પોતે એ
 તાતુકાઓની નોકરીનું રાજનામું આપ્યું, અને આગળના દીવાન
 મામિનખાનના સાથીઓગાનો એક નામે ઝબિનખાન કે જેની પ્રતિમા
 જન્મથીજ મખતદિલી અને ફોરસ્તાનું અમીર (જેવામાં આવતું) હતું

તેણે દસને બદલે પંદર (દસર) નો ઇશારો કર્યો કરી એ તાલુકા (નોકરી) ની જવાબદારી સ્વીકારી. તેણે પરગણાના ખેડૂતો અને રેલવે તથા પરાંઓનાં રહેવાસીઓપર જાતજાતના જુલમ ને ત્રાસ વર્તાવી જખરાધથી દંડ તરીકે મ્હોટી રકમો વસૂલ કરી. ઘખલા તરીકે, નદી પાર ઉતરવાની જગા અને ઘાટેનો ઇશ્વરને ન ઓળખે એવા (જુમ્મા) માણુઓને ઇશ્વરો આપી પૈસા પડાવી લીધા. દર સાલમાં એક બે વખત વેગે લેવાતો હતો જઃ કોઈ વખત વેપારની આવકને નામે, તો કોઈ વખત માણુઓની ગણતરી અને ધરની ગણતરીને નામે લેવામાં આવતો. જોારા કોમ સંખ્યામાં ન્હાની છે, પરંતુ તેનો મ્હોટો ભાગ (પરદેશમાં) વહાણો મારફત (દરીઆમાં વેપાર) તથા દેશમાં આણુખાણુ વેપાર ખેડતો હોવાથી તેમજ માલદાર હોવાથી, વેગની જે પણ રકમ, જોરજુલમથી, તેમને માથે પડતી, તે રકમ, ખરીદી કે નાખૂરીથી, તે કોમ ભરી દેતી. એ કોમનો હુસન નામનો એક માણુમ જે લોખંડનો વેપારી હતો અને જે પોતાની કોમના માણુઓની મુગસી ખાવાનું તથા તેમની ખાનાખરાળી (તેમના ધરખારનો નાગ કરાવવા) નું કામ કરવામાં સંપૂર્ણપણે મચી રહ્યો હતો અને જેના ત્રામથી એ કોમ કંટાળી ગઈ હતી, તે એક દહાડો ગાનને વખતે પોતાના ધગ તરફ જતો હતો તે વખતે અચાનક રમતામાં તેનું ખૂન કરવામાં આવ્યું. તેના વારસોનો ને ખૂન બાળતો વહેમ પોતાની કોમના વડા (એક) પર ગયો, એટલે મુખારજ ઉત્તમુદ્દ તે શેદીઆઓ તથા તેમનામાના મ્હોટા મ્હોટા વેપારીઓને પકડી કેદમાં નાખ્યા, અને (ત્યાં) મારફત તથા અત્યાચાર કરી તેમનો તણુ લાખ રૂપીઆ દંડ કરી, ફૂર અને ફોર હુદયના માણુઓ તે રકમ વસૂલ કરવા માટે નીમ્યા. એ કોમનો એક શેદીઆ તો કોરડાનો માગ ખાતો ખાતો મરી ગયો. શેકડ નાણુ આપના અને પોતાની જાળમલાવ, માલમિલકત, ધગખરો તથા સર્વસ્વ વેચી એ જવાબદારીમાંથી છૂટતા એ કોમ હેરાન હેરાન અને ખગલ ખરાલ થઈ ગઈ. આજ અગસાના કે વ્યારે હજુ મુખારજ ઉત્તમુદ્દ અંડોળા તળાવપર મુશમ નાખી પડ્યો હતો ત્યારે પેટલાદનો ફોજદાર જવાનમર્દખાન કે જે મોજે બાલોરપર મવારી લઈ ગયો હતો અને ત્યાં જેને તોપ બંદૂકના મારાની લડાઈ લડવી પડી હતી તેને અકસ્માત ડાળી જગપર બંદૂકની ગેળી લાગવાથી ધાયલ થયાની ખબર આવી. ત્યાંનો હુમલો પુરો થયા બાદ તે પેટલાદ કરબે આવ્યો અને તેની ઉંમરનો ખાલો દેહ (કાના) સુધી લરાઈ ગયો.

પોવાથી તે થોડા દહાડા રહી ગુળરી ગયો. તેના વડવાઓનો મિકખરો કે
 જે શહેરની ઘડગાદની પાડોશમાં આવેલો છે ત્યાં દરનાવવા એની લાચને
 લઈ આવ્યા, અને દફનક્રિયા બાદ એનો મોટો લાઈ મલાખત મહમદ-
 ખાન દિલગીરી અને ગોઠવે વરા થઈ પોતાના તખ્તમાં આવી બેઠો. અને
 પોતે માતમ કરવા તથા ગાનિ દર્શાવવા માટે રવાના મુજબ ત્રણ દીવસ
 ગુળરી બાદ મુખારેઝ ઉત્તમુદ્દે તેની પાસે ગોઠ દર્શાવવા તથા તેને
 દિલામો આપવા ગયો અને તેને એક ખિલત (પોશાક), તબવાર, ખજર
 અને એક ફરમે (લફ) થોડો તથા સરદાર મહમદખાન ગવરનીને પણ પોશાક
 ને થોડો ધનામમાં આપી બનેને પોતાની સાથે સવારીમાં પોતાને તખ્તે
 લઈ આવ્યો, અને પોતાના ડેગ તખ્તની જોડાળેડ એક તખ્તે તેમને રહેવાને
 માટે નક્કી કરી આપી, થોડા દહાડા તેમને પોતાની પાસે રાખ્યા અને
 સનાખત મહમદખાનની માગણી મુજબ જાગીરો તથા મનસખ મળધી
 નિમણૂકપત્રો કરી આપ્યા. મત્લાગના મોટા હોકરા કમાલઉદ્દીનને નામે
 માનસોની જાત મનમખ, જવાનમદખાનનો ખેતાળ તથા સમી ને મુજ-
 પુગના પરગણા તથા ખીજા હોકરા મહમદ અનવરને નામે પાયસોની
 જાતમનસખ, સફદખાનનો ખેતાળ તથા તેના બાપના મુજબાને લીધે
 રાધનપોગની ફોજદારીના સેખ કરી આપ્યા, અને પોતે ત્યાંથી ફરાર કરી
 શહેરથી દૂર નવ ઝાસ આવેલા હુવેલી પરગણાના ફનીજ ગામે છાવણી
 નાખી ત્યાં થોડા દહાડા મુકામ રાખ્યો. ખીજા આવડતવાળા ઠાંગારીઓને
 લીધે મુખારેઝ ઉત્તમુદ્દે ખાનગી કામ તેને મનપમદ થતું નહતું તેથી
 તે કામગજ મુધારી આપવા સેખકના પિતાને આગ્રહપૂર્વક ખીર આમાનનો
 પોશાક આપી અને તેના નાચળ તરીકે સેખકને નીમી પોતે આગળ વધ્યા
 અને નદીઆદ રૂમામાં મુકામ કર્યો પેટલાદ પરગણાના નોકરો તથા
 અમલદારોના ઉપરિઓ ત્યાં આવ્યા હતા એટલે તેમની મામલતની તપાસ
 કરવા ત્યાં મુકામ રાખવામાં આવ્યો. પેટલાદના ધનિરાનો જુઓ જવાન
 મદખાને પોતાને સિર રાખ્યો હતો તેનું આ અરમામાં મરણ થવાથી
 તેના પેશકાર ગમ કિશોરદામે ધનરાની ગ્રામ સરપાઈ કરવાની જવાબદારી
 પોતે લઈ લીધી અને ત્યાંથી ગવાના થયો. મુખારેઝ ઉત્તમુદ્દે ફરાર પગ
 ફરાર કરી મહી નદીને કિનારે આવી ડેરા ઠોકવા, અને મુદ્દારસિંગ જા-
 નદારના તાલુકાના બાદરવા ગામપર દુમલો કર્યો મુસલમાની ફોજો ચારે
 તરફથી છાપો માર્યો એ જગા ખડખડી ને પહાડની કલસવાળા દોવાથી
 આવેલા દહાડો તેમ બંદકના મારાની લડાઈ ચાલી, અને સાજને વખતે

ન્યારે રાતનો સુવત્તાન બાદશાહી તખ્તપર બેઠો,

અને તેણે ઉઘેથી નીચે સુધી પૃથ્વી સગ કરી,

(ત્યાગે) મુખારેઝ ઉત્તમુલ્કે એજ મેદાનમા પોતાનો મોખરેનો તથા ઉભો કરી ત્યાજ છાવણી નાખી બીજે દીવમે કે ન્યારે ઉગમણના સમાટે પૂર્વના ક્ષિતિજપરથી મધ્યાહ્નના પ્રદેશને સગ કરવા પોતાનો મોનેરી વાવટો ફરકાવ્યો ત્યાગે શરવીગ સૈનિકા એ જગ્યાપગ છાપો મારવા તથા લુમવા કરવા હિમતની કમર જોરથી કરી તૈયાગ થતા હતા, એટલામા સના બત મહમદખાન મારફતે જમીનદાર તરફથી મદેશો આવ્યો કે (હુ તમારી) તાબેદારી તથા (તમાર) શરણુ કબૂલ રાખી પેશકશ આપવા તૈયાગ છુ આ ઉપરથી વીસ હજાર રૂપીઆમા તેનો નીકાલ કરવામા આવ્યો વગમાદની મોસમ પાસે આનતી હોવાથી તેમજ તથા ઢોગને માટે એ પ્રદેશમા ચારે ઓઝા મળી શકતો હોવાથી, “ પાઠા ફરવુ એ તારીફ લાયક ” છે એ સૂચનો પાઠ કરી, પોતે પાછો ફર્યો અને ઉંમેટાના તથા બીજા જે જમીનદારો રસ્તામા આવી જતા હતા તેમની પાસે પેશકશ લેતો લેતો અમદાવાદ આવી પહોચ્યો, અને પોતાની પાસે રજૂ થતા કામકાજ કરવા લાગી ગયો. સુરદહીન મહમદખાનની ફેગળદહીમા ખંભાત બદરના મુતમદોના નાયબની જગા તથા જવાનમદખાનના મૃત્યુથી ખાલી પડેલી પેટવાદના ફેગળદાગની જગા પોતાના સગા સૈયદ નવાજેશખાનને આપી રવાના કર્યો જનાનન દખાનના મૃત્યુ બાદ પેટવાદની જવાબદારી રાય કિશોગદાસે પોતાને સિગ લીધી હતી તેની પાસથી બાકી ઉવરાવવાનુ કામ સલામત મહમદખાનને હવાલે કરવામા આવ્યુ થોડો વખત ગયા બાદ પણ જે બાકી હતુ તે આપી પોતે છૂટી શક્યો નહિ એટલે મુખારેઝ ઉત્તમુલ્કે તેને બદરના કિલ્લામા બોલાવી મગાવી કેદ કર્યો આથી પોતાની લાજ લેનાઈ તથા આબરુ ગઈ એમ સમજી તેના શોકમા ઝેર ખાઈ તેણે આપઘાત કર્યો સોરાઠ જિલ્લામાથી પાછો ફરી કંથાજી પોતાને વતન જતો હતો તે શહેરથી છ કોસ દૂર આવેલા સાણુદ ગામે આવી પહોચી (શહેરની) પાડોશમા ઘઘ પસાર થતો હતો, એટલામા અકસ્માત મુખારેઝ ઉત્તમુલ્કના સરકારી હાથીઓ કે જેને શહેરથી ત્રણ કોસ દૂર આવેલા મોજે ગિયાસપૂરની હદમા ચારો લઈ આવવા લઈ જવામા આવ્યા હતા, તેનો મરાહાઓના ઝડપી સવારોની એક ટૂકડી કે જેને તેમની લાપામા હોલ સવાર કહે છે ને જેઓ ફૂચના અરસામા ચારે તરફ છુટકાટ કરે છે, તેની જોડે બેટો થયો, અને તેઓ ત્રણ હાથીને પગડી લઈ ગયા આ બનાવની ખબર પડતા મુખારેઝ ઉત્તમુલ્કે જાતે તેમની પુઠ

દરઆગા રહેના વકીયોને નવી (નિમજ્જની) મનદ મેળવવા યાત્રી જણાવી તે મનદની (શાહ વેપારી) પાટ બેતો હતો પરંતુ કહેનામા આવ્યું છે કે દુશ્વરેન્દ્ર હોય તો ચતુ પણુ શ્રેયનો કારણભૂત થઈ પડે છે

આ બખેડો ઉભો કરવામા શાહ વેપારીની મક્સદ અટવામા કિ'યો ઉભો કરવાની હતી કારણુ તેજ તેના મનનુ ધ્યેય થઈ પડ્યું હતુ, અને તેણે તે બાધવા માડ્યો પરંતુ કિ'નેદાર બેગવત બેગખાન અને તેગ બેગખાને તેને તેમ કરતા એમ જણાવી અટકા'યો કે જૂના કાગથી આની પદ્ધતિ નથી, તેમજ આના હુકમતો હુકમ છે કે પૂજ્ય પાદશાહની રજા મિલાય કોઈ પણ માણસ કોટ કે કિ'યો બાધી શકે નહિ તેમના તરફથી આની વર્તણુક ચલાવવામા આવશે એવું શાહ વેપારીએ ધારેલું નહિ અને તેથી તેના મનને ખોડુલાગ્યું હવે હાકેમની (ખૂશી) રજામંદી મિલાય એ કામ આગળ ચલાવાય એમ નહતું તેથી પોતે બહેગમખાન બેડે એવી કરને વાટાઘાટ કરવા માડી કે તેણે એ કિ'યો બાધરાના કામમા અટકાર કરવો નહિ તેણે સ્વીકારગી આગળી આખપર મુકી (ખૂશીથી એ વાત ગીમરી) શાહ વેપારીએ આ મતવળ બર આણસ માટે નગલગ એરીહતગ ગીઆ વાપરી નાખી દૂક વખતમા એ ઓઢાના અધિગાની સનદ મેળવી, અને પોતે કરેલા કમગની શગત મુજબ દસ મહીનાની મુદત બાદ બહેરામખાન ફરી પાછો હાકેમના ઓઢાપર કાયમ થયો, અને નિર્દિન મને શાહવેપારીએ અટવાના કિલ્લાનું બાધકામ આગળ ચલાવવા માડ્યું અને તાપી નદીના કિનારે ઉપવાણે, ખુરજ ગઢી સાથનો, એક મજબૂત મિલો બાધી તેમા ઘણા બજારોના રગતા, સોબીતી ઇમારતો, અને ઉંચા શીશમહેલ (દીવાન ખાના) બનાવ્યા તેને માટે કિલેદાર, મેટવાળ, અને લસ્કર નીમી નાગની ફેણુ જેવી તોપો ખુરજોપર ગાઠની પોતે વિશેરો કરીને લાજ રહેતો કારીગરો તથા બીજાઓ ત્યા આવી વસ્યા અને સુખી થયા, અને દૂક વખતમા એ (આળાદ જગાની) વસ્તી અહમ્મત વૈલવ બોગવવા લાગી શાહ વેપારીએ પોતાના વહાણમા આવતો માન ત્યા ઉતારી લેનાનું નખી કર્યું અને તેથી કાયદેસર દાણુ વગેરે (ની રકમ નક્કી કરવા) માટે મુતસદીના નોકરોને ત્યા જઈ યાદીઓ કરવી પડતી આને લીધે દીન પ્રતિદીન સુરત બદરની શોભા ઓછી થતી ચાલી લેખકના પિતાનો વિચાર ઇશ્વરના પવિત્રધામ (ઈશ્વર તેની મહોટાઈ તથા ઉચ્ચતા વધારે) મક્કાની હજ કરાવો થઈ આવ્યો હતો તે હવે દંદ થયો કાપડ બજારના અમીનના નામળ તરીકે લેખકને નીમવા માટે તથા હજ કરવા જવાની રજા મેળવવા માટે પોતે

મકરંબઉત્ત દમરત વક્ષાખાદાન એકઠઝખાન કે જેમની મારફત બાદશાહને
 મારજીઓ તથા વિનંતીઓ કરવામાં આવતી હતી તેને લખ્યું. તેણે પવિત્ર
 દળદરથીને તે બાબત નિવેદન કરી. નાયબના ઓદ્યાપર લેખકને લખલ
 કરવા માટે મુખાના દીવાનપર તથા લેખકના પિતાને કોઈ જાતની અડચણ
 પડવા ન દેવી તે બાબતના મુરત બંદરના મુતસદ્દીપર ઉચ્ચ હુકમે મેળવી
 મોકલી દીધા. પરંતુ મુખારેઝ ઉલ્લમુદકે આવતી માલનો વાપદો કરી
 (જવાની) ગળ આપી નહિ, અને આવા શુભલગદાને અમલમાં મૂકતાં
 અટકાવ્યા. દિ. સ. ૧૧૪૨ માં મુખારેઝ ઉલ્લમુદકે ઝંખીવખાન કે જે
 ત્રાસ ને જીવમ કરવામાં હદની બહાર ગયો હતો, તથા જેની બદનામીનું
 પાત્ર ઉચ્ચથી નીચે પડ્યું હતું (જે રમવા થઈ ગયો હતો) તેને ખસેડી તોપ-
 ખાનાના દારોગા શેખ મુળહેદને તેની જગાએ નીચે અને તેના નાયબ
 નરીકે તેના એક પુત્ર દલીલુદ્દાને નીચે. શહેર કોટવાળની જગા મહમદ
 અશરફની ફેઝાગીમાં જમાદાર શેખ મહમદ ફેઝાલને આપવામાં આવી.
 વરમાદની મોમમ પૂરી થતા અને ખેતરમાનો પાક લણાઈ તથા ઉચ્ચકી
 લેવામાં બાદ, લગ્નકર લઈ બહાર નીકળી પડવાનો લાલક સમય આવ્યો
 એટલે મુખારેઝ ઉલ્લમુદક બહાર પડી ગોલવાડ (?) ગોહેલવાડ તરફ
 ગયો. (લા) શીરોગના જમીનદાર બહાદુરસિંગે રજુઆત કરી પેશકશ
 ભરી દીધી, અને થોડો ગતો તેની સાથે જઈ પછી ગળ લીધી. દરેક
 જગાએથી પેશકશ ઉધરાવતો મુખારેઝ ઉલ્લમુદક જૂનાગઢની પાડોશમાં
 માધુપુર ગામે આવી પહોંચ્યો અને તેનાપર હથો કર્યો. એ જગા ઘણી
 આબાદ હોવાથી ત્યાંથી પુષ્કળ લૂંટ મળી. પેટલાદ પરગણાના દિસાબ
 કિનાબ બાબત આજ અગમમાં મુખારેઝ ઉલ્લમુદક અને ફિદાઉદ્દીન કે
 જેને માથે એ (દિસાબકિતાબ)ની જીંમેદારી પૂર્વે હતી અને જે આ
 વખતે મોમિનખાન દીવાનના ગુજરવા બાદ ખુદદમકાન (ઔરંગઝેબ)ના
 સમયમાં જે ખેતાબ (મોમિનખાનનો) તેના બાપને આપવામાં આવ્યો હતો
 તેજ ખેતાબથી સન્માનિત થયો હતો, તેની વચ્ચે અણબનાવ ઉભો થયો
 અને તેને નોકરીપરથી બગતરફ કરવામાં આવ્યો. તે રસ્તામાંથી જ
 જુદો પડી ગયો અને અમદાવાદ આવને ગ્લે. મુખારેઝ ઉલ્લમુદકનો હુકમ
 હતો કે તેણે શહેરમાં રહેવું નહિ એટલે તે પાટનગર તરફ જવા ચાલી
 નીકળ્યો. દૂકામાં મુખારેઝ ઉલ્લમુદક માધુપુરથી કચ્છના જમીનદાર પાસથી
 પેશકશ ઉધરાવવા કચ્છ તરફ રવાના થયો. (એ) કચ્છ ગુજરાતની સરહદ
 અને ઠંઠાના સજાની વચમાં આવેલું છે. ત્યાંનો જમીનદાર ઘણા તાલુકા

તથા ગામોનો ધણી અને પુષ્કળ આમદની (ઉપજ) વાળો છે. ભુજનો મજબૂત કિલ્લો તોપ ને લડાયક સામગ્રીથી ભરેલો હતો. એ પ્રાંતના જમીનદારોનો તે અગ્રેસર હતો. કચ્છી ઘોડા જે આખી દુનીઆમાં પ્રખ્યાત છે તે એ મુલકમાં (પેદા) ચાલ છે. મુખારેઝ ઉત્તમુલ્કની મતલબની ખબર પડી જવાથી કચ્છના જમીનદારે તે પોતાના તાલુકામાં પ્રવેશ કરે તે પૂર્વેજ તેની પાસે પોતાના વડીલો મોકલી દસ લાખ મહમૂદી (સિક્કા) સુધી પેશકશ આપવાનું કબૂલ કર્યું કે જેથી તે ત્યાંથી આવ્યો હોય ત્યાં પાછો ફરે, પણ તેણે એ વાત સ્વીકારી નહિ. કેટલાએક જમીનદારો જેમને એક રીતે તેની બેઠે અણબનાવ હતો અને જેઓ તેના બરોબરીઆ હોવાનો દાવો કરતા હતા તેઓએ મુખારેઝ ઉત્તમુલ્કને લીલી વાડીઓ ખતાવી (આશાઓ આપી) અને તેની પાસે પુષ્કળ પૈસો છે એમ જણાવી તેનું કામ ચતુર ભાંગી પાડ્યું, અને કહ્યું કે થોડો રસ્તો આગળ કાપશે એટલે તમારા મનની મુરાદ બર આવશે. ત્યાંના ખારથી ભરેલા ખીયાબાન કે જેને ગુજરાતી ભાષામાં રણ કહે છે તે રણનો વિસ્તાર પચીસ કામ છે, ત્યાં ન મળે પાણી કે ન મળે ચારો, એ (રણ) માણસોનો ભક્ષ કરે છે ને તેમના હોશકોશ ઉડાડી દે છે.

એ ન્દેસ ખીણ અને અપશુકનીઆ જગલનું
હરણ તે રાક્ષસ અને હોમા (ગુલા શુકનવાળું) પક્ષી તે ધ્રુવડ;
તેની જમીન ગંધક કરતા વધારે સૂકી,
તેની હવા નરક કરતા પણ હૃદયને વધારે બાળે તેવી.

એ પ્રદેશમાં રહેનાર તથા તેનાથી વાકેફગાર માણસોએ રસ્તાની મુશ્કેલી તથા અગવડો જાહેર કરી છતાં પોતે લોભને વશ થએલો હોવાથી પોતાના નિશ્ચયમાં અડગ રહ્યો:

ન્યારે સ્વાર્થ જોરે કરે ત્યારે દુ.ખ સુખ જેવું લાગે છે;
બકરાંના ટોળાથી હિડતી ધૂળ વરને અંજન જેવી લાગે છે.

અને દરેક જાતની મુશ્કેલીઓ તે સહેલી સમજ્યો; કારણ દાનાવોએ કહ્યું છે કે,

રંજ (દુઃખ ભોગવ્યા) વિના ન મળે ગંજ (નાણું).

પોતાની તૈયારી ને જરૂર જેટલાં ખાધખોરાકી ને પાણી દરેક અણસે લઈ લીધાં. રાત્રે આસાથેય માટે તો બૂરા રંગનો ચંદરવો ઉંચા ગોળ શોભાયમાન આકાશના ધ્રુમટપર એક છેડેથી બીજા છેડા સુધી

બાધેલો જ હતો. એ ગણુ ઉનગી પાર જનાનો નિગમ કરી મવારે તોડી તરફ ફર્ય કરવા માટે આટલી તૈયારી જા ઘણાઓ તરમથી માર્યો ગયા. હવે વ્યાથી ભુજનગ તાલુકાના ગામ આવવા માડ્યા ત્યાંથી લગ્નને તે ગામે પર છાપો મારી તેને હુદી લઈ મળગાવી દીવા અને ઝાટની પામે આવી ધાવણી નાખી, અને (ચારે બાજુ) મોગ્યા બાધી અનુભવી બદાદુરને નીમી ત્યાં તોપખાનું ગોઠવી દીધું. બને પહેલે ગન દીવમ તોપેને મારો ચનાવી મુદ્દની બદીને ગમ કરવા માટે જમીનદારે મવાદ કરવા માટે ઘણો વગવમીરો ચલાવ્યો, પરંતુ આમા પક્ષની માગણી પૂરી કરવી અશક્ય હોવાથી કાંઈ કાયદો ચલો નહિ, તેથી ન છૂટકે તેણે પણ આમ-પાસને આજુબાજુના ગામે ઉજળું કરી, મળગાવી મુદ્દી મહજ પછુ દાણોપાણી કે ધામચારો ગ્રેવા દીધા નહિ દરેજ તે (ઝડપી) ઘોડે સ્વારેની દૂકડીઓને બદાગ મોકલી ઘણો ને ધામ (આમા પક્ષને) મળવાના રસ્તાઓ બંધ કરી દેવા માડ્યા. ઘણો, ધામ, બગતણુ અને છાવણીની બીજી જરૂરીઆતો ક જેને હિંદુસ્તાનની ભાષામા “ધી” કહે છે તે મેળવવા માટે (છાવણીથી) બહુ દૂર જવું પડ્યું હોવાથી મુખારેજ ઉલ્લુએ તે ધામ માટે એક મળગ્યૂત દૂકડી તૈયાર કરી. જમીનદારના ઘોડેસ્વારને તેમની હીનચાલની ઘણું ભાગે ખબર પડી જતી હોવાથી તેઓ ડુગરી પ્રદેશના માકડા ગસ્તાઓમા તેમની જોડે ઝપાઝપી કરતા વખતે ગમન આ મામના સબધે વાતચીત કરવાને બદલે જમીનદાર કપટ કરી (બુ-આધથી) કામ લબાવતો રહ્યો, અને એ પ્રમાણે લગભગ દોઢ મહીનો આવ્યો ગયો અને (પગિણામે) લશ્કરને દાણોપાણી ને ચારો ઘણા ઓછા મળવા માડ્યા ને તેની પણ હદ આવી રહી અને દીન પ્રતિદીન મિપાઈઓ તથા જનવરોની ગિચિતિ બગડતી ચાવી તોપ ખેચનાગ બગદો ને ખચ્ચરોની મોટી મખ્યા મોતના ખેતગમા ચરવા ચાલી ગઈ, એટલામા પૃથ્વીપતિની દગમાગમા ગ્રેવા વખેલોના પત્રોપરથી સમાના ઓહામા ફેરફાર ચવાના મમાચાગ મચ્યા, તેથી ન છૂટકે પોતાને ઘેરો ઉઠાવેલા પડ્યો અને રાધનપોગ તરફને રત્તે કે વ્યા માર્ગમા ગણુ ઓછુ આવે છે તે રત્તે પાછા ફરવાનું દોષ વગાડ્યું અને રાધનપોગ આવી પહોંચ્યો જવાનમદખાનના જે મગા વહાવા ત્યાં ગ્રેવા હતા તેમની પાસે શોક દર્શાવવા તથા તેમને દિવાઓ આપવા પોતે જાતે જઈ એ સગામાથી જે પાઠગ ગ્રેવા હતા તેમના મનની શાંતિ કરી પોતે અમદાવાદ આવ્યો એજ સાલની સફરમાસની ઓગણીસમી તારીખે સૈયદ અમીર-

ખાન કે જે ત્રણ હજારીની જાતી તથા હમર સવારની મનસખ અને ગોધરાની ફોજદારી ભોગવતો હતો તે કુદરતી મોતે મરી ગયો. પવિત્ર ઝીંકકદ માસની વીસમી તારીખે ઈશ્વરની જોડે ઐક્ય (યોગ) પ્રાપ્ત કરેલા (યોગી)ઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા શાહ અલી રજા સરહિદી ઈશ્વર શરણને પામ્યા અને પોતાને રહેવાનું મકાન કે જે જહાંગીરશાહની સલતનતના મમયમાં તેમને ઉતરવા માટે આપવામાં આવ્યું હતું તે મકાનના ચોકમાં તેમને દાટવામાં આવ્યા.

બહોરા કોમની મહોટી જમાતમાંથી કેટલાકનું જન્મે મસ્જિદમાં માર્યા જવું, અને તે જમાતનો શેખ અબ્દુલ્લા કે જે ત્રીસ વરસના એકાંત વાસ બાદ સભામાં હાજર રહેવા માટે બહાર નીકળ્યો હતો તેનું પકડાવું

ભુજનગરના ઘેરાને લીધે સિપાઈઓને બહુ મુશ્કેલીઓ વેઠવી પડી હતી તેથી અને વળી તેમના આગલા તથા ચાલુ પગારની રકમ ચઢી ગયેલી હોવાથી તેમણે તે મળવા માટે સખત તકાઓ કરી રમખાણ ઉભું કર્યું. સિપાઈઓનો આ દગો શમાવી દેવા મુખ્યારેઝ ઉલ્મુલ્કે, પ્રજા અને રૈયત પાસથી વેરો ઉઘરાવવાની તદબીર કે જે અત્યાર પહેલાં પણ વખતો-વખત કારગત નીવડી હતી તે અમલમાં મૂકી એક રકમ નક્કી કરી. આ અણગમતા ન્યા કરે તથા નાપસંદ રિવાજની શરૂઆતથીજ બહોરા કોમની મહોટી જમાત, કે જે સુન્ની જમાતવાળી હતી, તેના પર હિંદુઓ પર નાંખવામાં આવતી રકમનો ત્રીજો ભાગ, નાખવાનું દેવરામાં આવેલું હતું, તે રકમ વસૂલ કરવાને અમલદારો નીમાઈ ગયા. સૂબાની બદલી થવાની ખબર ખરી હતી તે ઉપરથી, સાદસ કરી, આખી બહોરા કોમ ટોળે મળી, પોતાની દુઃખી સ્થિતિ બાબત તથા જે વેરો તેમણે આગળ વખતોવખત ભરી દીધો હતો તે વેરો (આ વખત) આપવાની અશક્તિ દર્શાવતી અરજ કરવા બાબતનું બહારથી ડોળ કરી, અંદરખાનેથી, તેની બદલીની વાત સાચી હોવાથી તથા ચાલુ આવ્યાજ કરતી હોવાથી મુખ્યારેઝ ઉલ્મુલ્કે, પ્રજા બળવો કરી ઉઠશે

એવી બહીષ્કર્ષી, વેરા લેવાનો આગ્રહ છોડી દેશે, એવા ખ્યાલથી જન્મે મશિનદાર બેગી થઈ ગઈ અકસ્માત, એ જન્માતનો શેખ અખબદ્ધતા એ નામનો માણસ જેણે સમાગ્નો ત્યાગ કરી, કુટીંગની ઝડપી ને મન્યાસીના કપડા પહેર્યા હતા અને કહે છે કે જેણે ત્રીમ વસ્ત્ર સુધી પોતાના ધરને ખૂણે એકાતવાસ સે-યો હતો અને જેને દુનીયાના માણસો જોડે બેળા વાતો કે તેમની જોડે સમર્ગના આવડનો નિરસકાર હતો, તેને પોતાના જાતલાઈઓની બેળા થવા વિશે ખબર પડતા, તે બેળાવડામાં હાજર રહેવું તેને યોગ્ય અને પ્રશસા લાયક કામ ગણી, આવા શુભકાર્યમાંથી દૂર રહેવું અને તેનાથી વિરક્ત હોવું તેને પાપ ગણી, એ બેળાવડાને તેણે પોતાની હાજરીથી મન-માનિન કયો ત્યા અખનવગગનું અને યદ્વાતદ્વા બોલવા માડ્યું અને શ્રોતાઓના કાનને ડેટલાઈ એવફેલ શબ્દોરૂપી પ્રકરણનો થોપ અલગાવ્યો. આટલા બધા વસ્ત્ર એકાતમા શુભરી એકાએક બહાર પડ નાગ આવા શેખના પગલા એ જન્માતે જેમી મદદ અને ઈશ્વરી ચમત્કાર ગણી, એક બીજું ટોડું કે જેને આ મામલા સાથે કાંઈ લાગતું વગગતું ન હતું, તે પણ પ્રભુ પ્રિયથે એ બેળાવડામાં શામેલ થયું અને એ ટોગી શેખના માલવગરના અને આક્રમકદિન વચનોને દેવી રહમત સમજાવનાર તથા ચમત્કારી હોવાના જાણી તેને બેળાવડાના પ્રમુખપદે બેસાડ્યો. અને તેના અનુમાયી (ચેના) બનવાની કમગ પોતાના મનપર કરીને બાધી અને તેના શિષ્ય થવાની યુસરી પોતાને ખબે નાખી, તેના હુકમને તાબે થયા એ ટોગી શેખ કે જેણે સતત મધરાત તથા પ્રભાતની પ્રાર્થનાઓ વડે આલો દીવમ આવવાની દુઆ શુભરી હતી તેણે મુઝ પર તાવ દર્દી છાતી કાઢી, ઈશ્વર તરફથી જેમી લશ્કરની મદદ આવે છે એવા શુભ સમાચાર આપી એ ટોગાને ખેટિ ગરતે દોરવી બૂનલરેલે માર્ગે ચઢાવવા માડ્યું, અને પોતે બોલ્યો કે એ બગતરફ થએલો હાકેમ કે જે આ (સધળી) ઈશ્વર ને તુકસાનનું કારણ થઈ પડ્યો છે તેને, જો તે શહેર બહાર નીકળી નહિ ગયો હોય તો, દમણને દમણ (તે જેમી લશ્કર) પકડી લાવશે જેમનું ઇમાન સાચું ન હતું તેના (મેઇમાન), વગરખુદિના માણસોએ, બળતામાં ઘી હોમવા જેવી, આ વાત ખરી માની, અને કવખનના બોલત્ય તુકડા માફક ઉચ્ચા જઈ શોરગકાર કરવા માડ્યો, અને એ કપડી તથા ટોગી શેખની બનાવગી વાતો સાંની માની, તેના સુખનોનો સ્વીકાર કરી નીચેના ગીતમાં સૂર પૂરવા માડ્યા, અને એક બીજાને જાગે ખૂશખબર આપતા હોય તેમ ખબર આપી બોલી ઉઠ્યા કે—

આપણા શેષ ચમત્કાર બતાવે એમ શું આશ્ચર્ય ?

આ ઘટનાની શરૂઆતમાં જ મુબારકજીલ્લાના સુબાના દીવાન અબ્દુલ ગની ખાન, સદ્ર અબુલમુકામેરખાન, કાજી અબ્દુલઅહમદખાન, બક્ષી તથા ખજરપત્રી અમાનતદારખાન, અને સમાચારપત્રી હાદીખાન કે જે કચીર અલીખાનની ફેરફારીમાં (તે જગાએ) નીભાયો હતો, તેમને પોતાની પાસે બોલાવી મંગાવી અમાનતદારખાનના ભાઈ શેષ કુતેબજી જોડે વારંવાર તે નરમ પડે તેવા સંદેશો શેષપર મોકલતો રહ્યો હતો અને તેને કહેવડાવ્યું હતું કે ખાસ તેની મુરવ્વત ખાતર બહોરા કોમપર નાંખેલી દંડની રકમ પોતે માફ કરે છે, અને તેટલા માટે એ કોમનાં માણસોએ નિશ્ચિતપણે પોતાને ઘેર પાછા ફરવું. એક પછી બીજી વાર, બીજી પછી ત્રીજી વાર એમ વારંવાર જેમ જેમ એ ભલામણ તથા નગમાણ બતાવતો ગયો તેમ તેમ શેષના વિરોધ, કહોરતા અને મખતાઈ વધતા (બેવડા થતા) ગયા. તેને એવો ખ્યાલ આવ્યો કે તેના બનાવટી સુખનો અસરકારક નીવડ્યા હતા અને તેની મુશ્કેલી તીવ્ર સ્વીકારને નિશાને પહોંચી ગયું હતું; આથી તે કુલાઈ ગયો અને તેના દુષ્ટ આત્માએ તેની પવિત્ર બુદ્ધિપર જય મેળવ્યો અને ગર્વ કરી આખના પલકાગના ઇશારા વડે તથા ગૂઢ ગરડી તે ટોળાને (પોતાના) ચમત્કાર તથા અદ્ભૂત કાર્યો (કરી) બતાવ્યા, અને દંડા કરતું રિખત કરી, ભમરપર કગચળીઓ વાળી મ્હોડામાથી એકફેલ વચ્ચે કાઢી જલો બંકતો હોય, તેમ કરી, ખાકુ મોકુ કરવા (નાખૂશી-તિરસ્કાર બતાવવા) લાગ્યો, અને બેકાયદે ને માલ વગરનો એવો (થોડા શબ્દોવાળો) જવાબ કહેવડાવ્યો કે. તેણે બીજી કોમો પામથી પણ વેર ન ઉધગવવો. અને શહેર પણ ખાલી કરી જવું. આ ચાલાકી કગવાનું કારણ એ હતું કે તેથી હિંદુ કોમ પણ તેની માથે મળી જાય, એટલે તેમનાપર પોતાનો દક્ક સાબિત કરી તેમને પોતાના તાબેદાર અને અનુયાયી બનાવી પોતે એક બંડનું મુળ તથા નેના ચપ પડે. આ વાદવિવાદ પૂરો થતા મુબારક ઉવમુદ્દ મવાર અને પાયદળની ટુકડી અવાચાગ બક્ષીને આપી તેને એવો દુકમ કર્યો કે તેણે ગલીઓ તથા લોકોના આવગનવનામરીઆમ રસ્તા તેમજ એ ટોળાને પેસવાનો દરવાજો બંધ કરી દેવા અને એ ટોળામાથી કાદને તેમજ બદારના પણ બીજા કાદને મરિજદની અંદર જવાડેવું નહિ. બક્ષી બદના કિલામાંથી મનાર ચપ નીકળી ત્રણ દરવાજાવાળું મેદાન પસાર કરી ગયો દનો કે ત્યારે એ ટોળામાંના કેટલાક દોર જેવા, બપોરે તે કરતા વધારે ખોટે રસ્તે ચડી ગયેલા અગાન માળમો, કે જેમણે એ ટોળી શેષના નિર્યાંક સુખનો

અને ગર્ભ તથા મગફળી ભરેલા બોલને માથા મળી અન કન્યામા ગયાન આપ્યું હતું અને જે વચનોને પત્યન્મા થતા ક્રાંતમ્ભની માફક પોતાના હૃદયમા ક્રાંતગી ગમ્યા હતા, તેમણે એ ક્રાંતને જોનાજ જે ગેમી ક્રાંત આવી પડેાયવાની આગાહી થઈ હતી તે આગાહી માચી પડે તે ભરેએ આગળી વાપરી, બમ્ભના ગ્ભાપર આવેની દુકાનોના છાપગપર ચડી જઈ તેના પર ઈટ અને નળીઆનો નાશ ચલાવવાનું માલમ દ્રવા માડ્યું તેમને નસીહત આપવાને વિચારે અભાધારે પોતાના માથીએને દુકમ કર્યો કે તેમને પકડી બાધી લેવા એ પ્રમાણે થોડાક પડાયા ને જખમી થયા એટલેજ એ ગેમી લસર મદદે આવી પડેાયવાની બીજાએની આદા નષ્ટ થઈ ગઈ અને તેમણે પોતાના ચમત્ત બનાવવાની ગેખની વાતોને વિમ્ભ તીની અભગાધપર ચડાની દષ્ટ ન્હામી જવાનો ગ્ભો પડ્યો.

એક માન શહેરી માણસ પામથી લખરી મિષાઈના ચીપની આશા ન ગમ્ય આમ્ભેનો તત્તગ્ભે આમ્ભેનો તાગે ગમ બની નષ્ટ ?

અને જે મોટી મમ્યા છાપગએપર, મરિજ્ઞના દરવાજાપર અને ગ્ભાએપર (એ ગેમી નક્કરના આવવાની)વાટ જોતી બેગી ન્હી હતી, તે પણ પેના ન્હામી છટનાગએ બેગી ન્હામી છગી (બ્હા નીચ્છા ગઈ), અને ગેખ જે મહેનખ (કમાન) આગળ પોતાના ખામ માણુએ થઈ બેમી રજા હતો તેની પામે તો થોડા (મુગીબર) જ માણુએ ન્હી ગયા એવામા અગ પારે એકમ અને તરથી મરિજ્ઞના દરવાજાનો કખજે લઈ લેવનો (નક્કર) કમ કર્યો અને ગેખ તથા તેના માથીએને પડી લેવા માલ માને અદર મોમ્યા તે (અદર ન્હી ગએલી) ટોળીએ અમ્ભવની દાન માથાપર મૂગી સામે થવા રૂપ હાથ આગળ કર્યો તેમાથી મ્ભનાએ, એ એમતવાગી રોખના આગમનને પ્રતાપે નાશના બોયગ (કખર)મા એમત વાસ લોગવવા ગયા, અને બમ્ભના ધાયન થયા, મરિજ્ઞમા લોડીનીનદી વડેવા માટી તનવારના ધાથી બચેનાએએ મ્ભોડામા ધાનનું તાણુ બમ્ભ છટમે મેળવ્યો, અને તે ક્રામના ક્રેનાક માતખર અને મુખ્ય મુખ્ય માણુએ જોડે રોખ પણ તકલીગના પળમા ક્રે પકડાયો અને એનાચમ તમ્ભ અને એની ગેમી (એનુ રોખવાડે) નષ્ટ થયા રોખનો ન્દેમ વર્તણુએ લીધે એ ક્રામને આપવાનો વેરો બેવડો થયો અને દુક કખતમા તેવમ્ભ પણ થઈ ગયો.

શાળો માણુસ શા મારે એવું ક્રે છે

કે જેથી હાથના કર્યો હોને વાગે ?

તે દીવસથી ટાળે મળી પોતાની સ્થિતિની દાદ ફરીઆદ ઝાહેર કરવાની ફરી ટોઈની હિમત ચાલતી નથી. હિ. સ. ૧૧૪૩ ના પવિત્ર મોહરમ માસની ઔદમી તારીખે આ બનાવ બન્યો. હુસેનઉદ્દીનની ફેરફારીમાં મુખ્યારેઝ ઉલ્મુલ્કે અબ્બુલ અઝીઝખાનને શહેર કોટવાળ બનાવ્યો. ખિલાફત અને પૃથ્વીપતિના દરબારમાંથી લેખકને સાતસોની જાત મનસબ, એકસો સવાર તથા હુસેન મહમદખાનના ખેતાબનું માન મળ્યું.

વીરમગામના દેસાઈ ઉદ્દેકરણનું માર્યા જવું, અભેસિ-
હની સામે લડવા મુખ્યારેઝ ઉલ્મુલ્કનું બહાર પડવું,
અને સલાબત મહમદખાને આ નાશવંત દુની-
આનો ત્યાગ કરવો

આ સાક્ષના બનાવોમાં વીરમગામના કારભારી ઉદ્દેકરણ દેસાઈનું માર્યા જવું એ છે. એ હકીકતની વીગત એ છે કે ત્યાના કસબાની દાક્ત મહમદ ટાંકનો અલી નામે ભાઈ હતો તેને ને એને કોઈ કારણને લીધે દુશ્મનાવટ થઈ હતી, તેથી તેણે લાગ વેઈ એક દહાડે રાતને વખતે જાગૃતિથી ધા કરી તેનું ખૂન કર્યું. સલાબત મહમદખાન કે જે એ ગામના ફોજદારનો નાયબ હતો તેણે એ વાત પોતે શહેરમાં હતો ત્યાં સાંભળી. તેથી મુખ્યારેઝ ઉલ્મુલ્કની રજા લઈ કસબાનીઓને નસીહત આપવા તથા મજા કરવા સીપાઇઓને બેગા કરવા સાબરમતીને પેલે કિનારે બાહરી ગામે આવી તેણે મુકામ નાખ્યો. પરંતુ ઇશ્વરે એવું ધારણું તેથી બેજ દીવસ બાદ લગભગ એક પહોર દહાડે ઉગે તેને કામળાઉ (કોલેરા) થતા જ તે એકાએક મરણ પામ્યો. તેના મરણની ખબર મળતાં પહેલા મંજે-ગવશાત્ મુખ્યારેઝ ઉલ્મુલ્કે જાહેરમાં વીરમગામ જવાનું બહાનું બતાવી, પરંતુ અંદરખાનેથી મદારાજ જે ઝાંઝોર સુધી આવી પહોંચ્યો હતો તેને અટકાવવા માટે તૈયારી કરવા તથા સરંજામ બેગો કરવા, એકાએક, કાંઈ પણ કાળુ વિના, એકસો (૫૩) સવાર થઈ લાદના બાગની જે બારી નદી પર પડે છે તે રસ્તે પોતાના ખામ માણુઓમાંથી જે દાગર હતાં તેમાંથી ચોસકને સાથે લઈ સલાબત મહમદખાનના મુકામપર આવી પહોંચ્યો, અને તેની દાક્ત નજરોનજર વેઈ આઝમ મોઆઝમ (ની દરગાહ) ના મૂમટ પાસે આવી ઉતર્યો અને (અટલામાં) તળેઓ, ચામીયાના, અને

સિપાઈઓ એક પછી એક આની પહોંચ્યા અને ત્યાં મુઠામ નાખ્યો. સવાળત મહમદખાન જતો હતો કે મરી ગયો હતો તે નહીં ન થઈ શકતું હોનાથી, મગરો લોહી ચઢી ગયું હશે એના ખ્યાલથી સાજને વખતે તેને શહેરમાં લઈ આયા, પણ તુકા પિણ ઉપાય કેઈનાજ થઈ શકે એની તેની હાલત ગંદી હતી નહિ અને એના મૃત્યુનો સમય આવી બાગેતો મેવાથી (દવાદારથી) કાઢી રાખેો થયો નહિ મુખારેઝ ઉત્તમુલ્કે થોડા દીવસ ગિળાઈ જો, અસખામ અને લડાઈના દથીઆગ બેગા મગામા ગાત્યા, એવામા ખખર આની કે શહેરથી પચામ ટ્રેસ દૂર આવેના પાનણપોર મુખી મહારાજ આની ગયો હતો, તેથી પોતે કૃત્ય કરી આખગતીને પેરે મિતારે ઉત્તરમાં, શહેરથી બે ટ્રેસ દૂર આવેના કાલી ગામ આગળ જોધપૂરજવાના રસ્તાની સામેજ છાવણી નાખી, તથા મહમદ અમીનમેગ અને અતાવાજ બંદીને બધા મળી ચાર હજાર સવાર અને એટલાજ બંદુકચી, પ્યાદા, આરબ અને બંદુકારીઓમાથી તથા બીજા પાયસો મવાર અને એમહજાર પાયદળ આપી, પોતાના છાકગ શહાદનસાજખાન પાસે મોકલ્યા અને શહેરને સાચરના તથા બચાવનાનું કામ તેમને સોંપ્યું, અને આશરે મેહનગ મણુ સીસુ, દાકગોળો તથા તાપખાનાના બીજા જરૂરીઆત મામાન સાથે, લગભગ સાતમે ન્હાની મ્હોળી તોપો અને આશરે એકહજાર ન્હાની તોપો (સિજાઈદો, બગદા કે હેટપર લઈ જવાય તેની) ને છાવણી કંતી સાકમથી બાધી-નેડી દઈ-બડાઈની ઇન્જા ગખતો પોતે મહારાજના આવવાની વાત જોઈ એના આ વખતે એની જોડે વાગમીન કરનાની જેમને હટ હતી તેવા એના મ્હલાએ મુબે-ઠમેએ સવાન કયો કે, એક હાથપર હંજૂરથીને લખતા રહેવું મને સુબેદારીપરથી છૂટો થશે, હું ચોલરીથી મ્હાળી ગયો છું, એવું કાહેર કરતા રહેવું અને બીજા હાથપર હવે ત્યારે તેમના તરફથી નીમાઈને સુબો આવે છે ત્યારે તેની સામા થવા ને તેનો વિરોધ કરવા તૈયારી કરની, એમા શુ આશય મ્હેલો છે ? તેલે જવાબ આપ્યો કે જે કમીકત તમે મ્હી તે ખરી છે લજકના આગના તથા ચાનુ પગાગની રકમ ઘણી વધી ગઈ છે તે આપવાની તથા તેની જવાબદારી માથે મેવાની (મારમા) શક્તિ મ્હી નથી વળી હંજૂરથીની પાસે મ્હેનારા રાજ્યરથ બોલે તેમની પવિત્ર જનાબમા મારે માટે અયોગ્ય વેલો કહ્યા છે, તેમજ નવેનીમાએલો માણસ તથા તેના સાથીઓ વળી મુસલમાની ધર્મ પાળતા નથી, તેથી જો હું માર્યો જઈશ તો સિપાઈઓના તકાદ માથી છપીશ અને મને ચહીદ (ધર્મ માટે પ્રાણ આપનાર)ના મ્હોટા દરજ્જાનું માન મળશે અને

ને પરિણામ એનાથી ઉલટું આવશે તો પણ થોડા ઘણા કાફરાને તો હું
મારી નાંખી શકીશજ. વિજય મળવો કે નહિ એ ઈશ્વરના હાથમાં હોવાથી
કદાચ એવું બને કે મ્હારે હવે આ સૂખામા વધારે રહેવાનું ન થાય, તો
પણ કાંતો મરવું કે કાંતો (મારવું) છતવું, એ સિવાય ખીજું કાંઈ થવું
એ વાહીયાત (છે એમ) જાણી તમારે તે માનવું નહિ. કારણ આ બેમાંથી
એક પરિણામ આણવા સિવાય મારો કોઈ પણ ત્રીજો મુદ્દો નથી. ગુલામ
ઓદીયદ્દીનખાનના નાયબ તરીકે આ અરસામા મીર ઈસ્માઇલ જૂનાગ-
દની ફાજદારીપર ગયો અને પોતાની જગા સંભાળી લીધી અને શેરખાન
આવતો રહ્યો.

મહારાજ અભેસિંહની સૂબેદારી, સૂખા આગળ તેનું
આવી પહોંચવું, નવા નીમાએલા તથા ખરતરફ
થએલા સૂબેદારો વચ્ચે લડાઈ તથા સલાહ (થવી),
મુખારેઝ ઉલ્મુલ્કનું રવાના થવું, અખદુલ
ગનીખાન તથા તાલેબ અલીખાનની દીવાની
અને અખદુલ હુસેનખાનની નાયબગીરી

(કામ કરવાના) દિવ્ય પ્રદેશમા મહાકનાર હજૂરશ્રીના અંતઃકરણમા
જે નિશ્ચય થયો હતો, અને જેને લીધે નાણાની ઘણી મ્હોટી રકમો મુખા-
રેઝ ઉલ્મુલ્કને આપવામા આવી હતી, તે નિશ્ચય મુખારેઝ ઉલ્મુલ્કથી પાર
પાડી શકાયો નહિ, અને જોરજુલમથી વેગ ઉધરાવવાની, દંડ વસૂલ કરવાની,
લોકો તથા રૈયતને પકડી કેદ કરવાની ફરીઆદો વારંવાર એ ઈનમારી
કચેરીમાં આવતી હોવાથી, અને કોઇક બાબતમા તેની અને અમીરઉલ્-
ઉમરા સમસામ ઉદ્દીલન કે જેના જોગવાર હાથમા રાજ્યકારભારનું તંત્ર
હતું તેની વચ્ચે અણબનાવ થવાને લીધે, તેમજ મુખારેઝ ઉલ્મુલ્કને જે
દરમાયો મળતો હતો તે બંધ થઈ જવાથી તેની વારંવાર અરજીઓ એવી
મનઝબની આવ્યા કરતી હતી કે તેને સૂખામા ઓહા પરથી છૂટા કરવો,
એ સંધ્યાને લીધે (તેના પ્રત્યે) પવિત્ર હજૂરશ્રીનું મન ફેરવાવી નાખવામાં
આવ્યું, અને જોધપૂરના રાજા મહારાજ અભેસિંહ કે જેને અએનમાદ
ઉદ્દીલા જોડે દોસ્તી હતી તેને પોતાની સાથમાં (પગમા) લઈ લેવા માટે

ગિનાફત અને પૃથ્વીપતિના દરબારમાંથી ખામ પોશાક, જવાબ, તથા
 એક તાથી અને તાલી ખગ્ગનામાંથી અગર લાખ રૂપિયા ગમના (લક્કર)
 ૧૧ ખર્ચ માટે આપી, સાથે રમાલો ગોઠવી, મન્માનિત કર્યો, તેમજ ન્દાની
 મ્દોગી મળી પચામ તોપ, તેને લગતો સામાન, તથા નોખો ને માણસો
 (તોપચીઓ, ગોન-ગો), ઉચ્ચ મગ ાથી મુકર ારી, મુખારેઝ ઉત્તમુકની
 ફગ્ગદ્ધીમાં તેને અમદાવાદ સુખાના નાગિમના ઓદાપર નીમી, જગની
 ગમ આપવામાં આવી મદારાગની જોડે જતા ગસાનાના દીવાનની તથા
 મુરત બળના મુનમ્મીની જગાએ બહેગમખાનની ફગ્ગદ્ધીમાં મુમ્તશીદ
 ખાન કે જે વડા કાઠના ઓદાપથી બગતરક થયો હતો તેને નીમવામાં
 આવ્યો. ગમાનાની ગેજના બની તથા ખજગપનીનો ઓદો (તા દો)
 તથા ખલાત બદગની મુતમ્મીગીરી મામિનખાન કે જે બગતરક થઈ
 પાટનગ મા નારીને ગયો હતો તેને (કૃપાગહે) આપવામાં આવ્યા,
 તથા લડોદગ દોઘે ને લશ્કરી ફાજદારી મેવદ ઉત્તમત ઉત્પાખાન
 ખાગન આપવામાં આવી અને એવો હુ મ કરવામાં આવ્યો કે મદરહુ
 મદાતાની ઉપજ મદારાગ જોડે મેખનવામાં આવેના ગમાનાના ખરચ માટે
 આપતા ગેવુ મદમદાખાદના જગીરદાર મુખલેમખાનને જગીરની વ્યવસ્થા
 કરવા માટે જવાની રજ મળી મિપાઈઓ બેગા કરવા તથા લક્કર
 તૈયાર કરના મદારાગ પોતાને વતન ગયો, અને લગભગ રીમદજાર સવારો,
 માગવાડી અને નાગોર રાજપૂતોની જતમાંથી, બેગા મરી પોતાના લાઈ
 નાગ બખ્ખમિદની જોડે આણી તરફ આવવા નીકળ્યો, અને મજન માપતો
 ને ફરક તા પાનણુપોગની પાગચમાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાં ફાજદાર
 કરીમલખાનો તેને આવમગ આવ્યો અને પોતે તેની માથે ઘઈ ગયો.
 પોતાને દાખન થતા અગમવવા તથા પોતાની સાથે મુદ્દમા ઉતરવાને ઈશિદે
 મુખારેઝ ઉત્તમુકના બદાર પડવાના સમાચાર મળી મદારાગએ છુપી
 ગીતે સાર મદમદ ગમગની જે શહેરમાં રહેતો હતો તેનાપર પોતાના નાખજ
 તરીખની (તેની નિમણુક કરવાની) સનદ તથા રૂપીયા વીસદજારની હુડી
 મોખલી, લખી જગાવ્યું કે જો બની શકે તો શહેરનો કબજો લઈ લેવો
 તેણે ગુજરાતીઓની એક દૂકડી બેગી કરી અને મોગ્ય પ્રસંગ ને તક મળ
 વાની ગદ જોતો બેઠો. હવે શાહનવાઝખાન, મદમદઅમીન બેગ તથા
 અલાયારે ફાજ તૈયાર રાખી શહેરનો બચાવ કરતા મટના દરવાજા ઈટી
 ચણી લીધા હતા, અને મટના પુરજ ને દીવાલો તે માખના અનુભવી
 માણસોના હાથમાં સોપી દીધા હતા, તેઓ િવાના બચાવના સાધનો

સાથે રાત ને દીવસ સાવચેતી ને દુશીઆરી વાપરી એક ક્ષણ પણ ગાદેલ કે બેઠરકાર રહેતા ન હતા, તેથી સરદાર મહમદખાનને પોતાને કરવાના કાર્ય માટે સાદસ કરવાનો પ્રસંગ મળ્યો નહી. ટૂંકામાં ત્યારે શહેરથી ચાલીસ કોસ દૂર આવેલા સિદ્ધપોર ગામે મહારાજા આવી પહોંચ્યો ત્યારે જવાનમદખાન અને સફરખાન કે જેઓ પોતાના કાકા સલાખનમહમદખાન અને મુખારેઝ ઉલ્લમુલ્ક વચ્ચેના સારા સંબંધને લીધે રાધણપોરમાં એક બાલુએ બેસી રહ્યા હતા તેમણે મહારાજાના બળની હકીકત સામળી કૃતજ્ઞતાને અકૃતજ્ઞતામાં બદલી નાંખી, અને સમય મમજી જઈ ખુણે બેસી રહેવું અને તેની સાથે વિરોધ કેળવવો તેના કરતાં એ નવા નીમાએકા સૂઆ સાથે દોસ્તી કરી વર્તાવું વધારે પસંદ હતું અને તેને આવકાર આપવાના ઇરાદાથી થોડાં માણસો ભેગા કરી તેઓ મહારાજાને મળી ગયા. વળી લડાયક સિપાઈનો ધંધો કરતા ઘણા ગુજરાતીઓ તથા કસબાતીઓ પણ હિમેદવારી કરી તે (ટૂંકડી) મા ચામેલ થઈ ગયા. આગળના દીવાન મોમિનખાનનો છોકરો મહમદ બહારખાન પોતાના કાકા અબ્દુલગનીખા નની રજા લીધા સિવાય પોતાના ત્રણ ચાર ગોડીયાઓને લઈ કોઈને ખબર આપ્યા સિવાય શહેર બહાર નીકળી આવી મોમિનખાન કે જે મહારાજાની સાથેના હતા તેની પાસે આવી પહોંચ્યો. ક્યપર ક્ય કરી મહારાજાએ શહેરથી પાંચ કોસ દૂર આવેલા અડાલજ ગામે આવી ઊવણી નાંખી. ખીજે દીવસે સાબરમતીને કિનારે અને (શહેરથી) એક કોસ દૂર આવેલા મોચીર ગામ પાસે આવી દીવસ આચમતા મુખારેઝ ઉલ્લમુલ્કની ઊવણીની બાજુ તરફ મેરચાઓ ઉભા કરી ત્યાં મુકામ કર્યો. મુખારેઝ ઉલ્લમુલ્કને તે ખબર મળતા તેણે આથે જોળા નાખે એવી કેટલીક તોપો સાથે એક ટૂંકડી નક્કી કરી કે જેનું કામ નદીપાર ઉતરી મહમદ અમીનખાનનો બાગ કે જે મહારાજાની ઊવણીની સામે તથા એ ઊવણીપર નજર પડે એવી ઉચી જગાએ આવેલો હતો, ત્યાં જઈ ત્યાંથી તોપનો મારો ચલાવવો, એ હતું. વળી રાત્રે પણ ત્યાંજ રોકાઈ ચોકી કરવાનું (તેને મોપવામાં આવ્યું) હતું. કેટલીએક તોપોનો મારો સામે આવેલી ઊવણીપર અમરકારક નીવડ્યો, એટલામા દીવસ પૂરો થયો.

જમરોદ જેવા પાયાવાળા સૂર્ય આચમ્યો,
 અને એકાએક પૃથ્વીનો પોદાક (કાળે) અંધકારમય કરી નાખ્યો.
 અને લશ્કર લખર્દના (એ) વિચારમા હતા
 કે કાલે ડોનું નસીબ તેને ચારી આપશે.

રાત્રીના અંધારામાં જંને પક્ષ તરફથી ચોક્કીદારો બહાર આવી સાવ-
ચેતી અને દુશીઆરી બનાવવા લાગ્યા. નવા નીમાએલા અને બરતરફ
ચએલા જંને મુખાઓએ સવાર પડે કૃત્રી રીતે લડાઈ કરવી તેનો વિચાર
કરવાને પોતાના વિશ્વાસુ સાથીઓ, સરદારો અને મુખ્ય મુખ્ય અમલદારોની
મત્તા મેળવી આખી રાતનો ઉગ્ગરો કર્યો. બીજે દીવસે જ્યારે ઉગમણી
દિશાના મુલતાને આયમણી તરફ ફરવા માટે પોતાની ઓતેરી પડમ
વગાડી પ્રભાતના ઝડપી પ્વેન અશ્વપર સવારી કરી ત્યારે મુખારેઝ ઉત્તમુકે
લગાધને માટે તૈયાર થઈ સામી બાબુવાળા લશ્કર ગોઠવી આવી પહોંચે
તેની વાટ જોવા માડી. આગલી રાતે થએલી મસલત મુજબ એ જગાએ
ઉભા રહી લગાધ લડવામાં તથા લશ્કર ગોઠવવામાં મદારાજાએ લાભ જોયો
નહિ, અને તેથી ગુજરાતવાસીઓના બનાવેલા રસ્તા મુજબ પોતે જે રસ્તે
આવ્યો હતો તે રસ્તે પાછો ફર્યો અને એ ત્રણ કોસ ઉપર ચડ્યો અને
શહેરની પશ્ચિમે જે જગાએ પહેલાં આઝમ મોઆઝમની દરગાહના ધૂમટની
બાબુમા મુખારેઝ ઉત્તમુક મુકામ નાખી પડ્યો હતો, તે જગાએ દીવસ
પૂરો થતા આવી પહોંચ્યો અને ત્યાં ડેરા ઠેકાણા સાબરમતી નદીને પેલી
તરફનો કિનારો કે જેની જમીન ઉઆણુમા આવેલી છે ત્યાં આવેલાં પરાં-
ઓના ધરની દીવાલો અને જ્યાં શહેર કોટની દીવાલ અને નદીનાં પાણી
વચ્ચે થોડુંજ છેલું છે અને જ્યાંથી તોપના ગોળા ત્યાં પહોંચી શકે છે, તે
(દીવાલો) નું રક્ષણ લઈ કોટની અંદરના કિસ્લાની સામે તથા નદી તરફ
આવેલા કોટની દીવાલ મામેના પરાના દરવાજા તથા નદીપાર ઉતરી ત્યાં
જવાના ઘાટને મજબૂત (કિલ્લેબંદ) બનાવી, મોરચા બાંધવાનું કામ, તે
કામના અનુભવીઓને, મોરવાડી પઠાવનાને, તથા જવાનમદખાન અને
સફદરખાન બાબીને સોંપવામાં આવ્યું, અને તેજ દીવસ પૂરો થતા મુધીમા
તો થોડી તોપો લદના કિસ્લાપર છોડવામાં પણ આવી. બીજા એક ટૂંકડી
શહેરની દક્ષિણ બાબુએથી નદીપાર મોકલી હંઝરત શાહ ભીખન (ઈશ્વર
એમની કબર પવિત્ર રાખે) ની દરગાહની જોડાજોડ તથા બહેગમપુર
અને નયનપૂરની ગદી કે જેમાં ફોજદાર રહેતો હતો ત્યાં આવેલાં પરાંઓનો
કબજો લેવો તથા (શહેરને) ઘેરો ઘાલવાના વિચારથી ત્યાં મોરચા ઉભા
કરવા માટે નીમવામાં આવી. તે દીવસનો બાકી રહેલો ભાગ તથા આખી
રાત મોરચાઓની વ્યવસ્થા કરવા તથા તેને મજબૂત બનાવવા તથા તોપો
નો મારો ચલાવવામાં જંને પક્ષે વીતાડ્યાં. છેક સાજ પડતી વખતે મુખારેઝ
ઉત્તમુકને આ બાબતની ખાત્રીની ખબર મળી. પણ દીવસ ઉઘો

નહોતો તેથી તેજ જગાએ મુકામ કાયમ રાખી સાવચેતી અને દૂરઅદેશી વાપરી લડાઈના સરસામાન, થોડી ન્હાની તોપ અને દૂર ગોળા ફેંકે એવી તોપ સાથે એક ટૂંકડીને પોતાની છાવણીની લગોલગજ આવેલા કાલીના કિલ્લાનો બચાવ કરવા, મોકલી તથા દૂર ગોળા ફેંકે એવી તોપોના તોપ-ચીઓને શાહીબાગની લગોલગ આવેલી મલેક મકસૂદ ગુજરાતીની મરિજદ કે જે મીયાં ખાનચિસ્તીને નામે મરાહૂર છે* તેની અગાસીપર મોકલ્યા. બીજે દીવસે

પ્રભાતને વખતે ન્યારે અગ્નિમય સૂર્યે

રાતના ચહેરાપરનો અંધકારમય છુરખો બાળી નાખ્યો,

ત્યારે કૂચ કરી કરીઆખાન ગુજરાતીના ગુંબજની પાસેનું સપાટ મેદાન કે જે બાગની સામે આવેલું છે ત્યાં મુકામ નાખ્યો અને થોડી વધારાની તોપો, થોડો દારૂગોળો તથા બીજાં થોડો મરસામાન, સવાર તથા પ્યાદાની એક ટૂંકડી સાથે શહેરમાં મોકલ્યા, અને પોતે તે દીવસ ત્યાજ ગાળ્યો, તે આખો દીવસ શહેરના રક્ષણ કરતા કોટ ઉપર તોપોના માગ રૂપી જંગ ચાલુ રહ્યો. આનો લાભ લઈ મહારાજના માણસોએ પરાઓના દરવાજા તથા રમતા છટથી ચણી લીધા, અને ઉંડી ખાંચો ખોદી નિગતે (આ) બચાવના બાધકામોની પાછળ રહી માધારણુ અને દૂર ગોળા ફેંકતી તોપો વડે લડાઈ લડવા મંડ્યા. હવે તે બાજુએ જમીન ઉંચી હતી તેથી તે (સાધારણુ અને દૂર ગોળા ફેંકતી) તોપોના ગોળા આ બાજુ અને ખાગ કરીને ભદ્ર (અર્ક) ના કિલ્લાપર પડી અમરકારક નીવડતા અને આ બાજુથી ફેંકાતા ઘણાખરા ગોળા ધૂળની ટેકરીઓ પર પડતા. બીજે દીવસે એટલે બીજા રખી મહીનાની આદમી તારીખે કે ન્યારે પરાંની સ્વેનના રાત્રીના અંધકારરૂપી ગર્ત (ખાડા) માંથી ક્ષિતિજના કિનારાપર પડી ત્યારે યનગનતા આ સ્વેત અશ્વપર બેસી તે બહાર આવ્યો,

અને ચળકતી તલવાર તેના આનમાંથી બહાર કાઢી.

દીવસ ઉગવા બાદ આશરે બે ત્રણ કલાક થયે મુખ્યારેઝઉલ્મુકે બહાર પડી લગ્ન કરવા તથા સામે આવેલા મોરચા તોડી પાડવાને ઇરાદે થોડે-રવાર થઈ શહેરના કોટ તરફ પીઠ ફેરવી સાબરમતીની રેતીમાં થોડો દોડાવ્યો, અને ખોડ્યો કે

આપણે જોઈએ કે (આ) ફરજ આકાશ

પૃથ્વીના નીચાણમાંથી કોના માથાને સૂર્યના હંચાણુ મુખી લઈ જાય છે,

• મારણુ તેને તે મરિજદ પાસે દાટવામાં આવેલો છે.

કરવા જેટલી શક્તિ રહી નહિ તેથી તેઓ તોપો અને મરણ પામેલાઓનાં શબ્દ એમનાં એમ રહેવા દઇ મહારાજ પાસે જઈ પહોંચ્યા.

ગુજરાતી અને મારવાડી સિપાઈઓ

તે લયાનક જગાએથી ન્હાસી ગયા.

જાણે એ લશ્કરને સ્હોંટી ગયો હોય તેવી રીતે મુખારેઝ ઉત્ત્તમુદ્ક તેની પાછળ આવતો હતો. તેણે એ તોપો કબજે કરી લઈ દિલ્લા (અઈ) માં મોકલી દીધી. આ લડાઈ કે જે ખરી રીતે એક દિલ્લો સર કરવાની લડાઈ કરતાં ઓછી નહતી તેમાં ઘણા બહાદુર અને જાણીતા શરવીર મુસલમાનો શહીદ થવાનું માન પામ્યા અને ઘણાઓ જખ્મી પણ થયા. જે કે બાદીજ કે જે પરાઓની વસ્તી અને સામા પક્ષના મોરચાઓની પાડોશમાં નહતું તે રસ્તે, તોપખાનાનો રસાલો તથા લશ્કરી સરંજામ સાથે લઈ રહેલાઈથી જઈ શકાત, અને પરાઓની વસ્તીને ડાબે હાથે છોડી, પેલી તરફ કે જ્યાં વિગ્તૃત મેદાન આવેલું છે ત્યાં, લડાઈનું મથાન બનાવી શકાત, અને તેમ થયું હોત તો આ બધી મહેનત, માણસની હાણ અને વેરણખેરણ બચી જાત. મુખારેઝ ઉત્ત્તમુદ્કને પણ એ રસ્તાની માહિતી હતી, અને એના હિતચિંતકોએ પણ છાપો મારતી વખતે એને એ વિશે ઝાઝેર પણ કંઈ હતું જાણ પણ વિધિએ એવું નિર્માણ કરેલુંજ તેથી તેણે જવાબ આપ્યો કે, હાદના દિલ્લા (અઈ)માં આવેલા રણવાસપર તોપના ગોળા નાંખવા તે મારું સ્વમાન મને કરવા દે નહિ. ટૂંકામાં પરાની વસ્તીના બજારો તથા ગલીઓમાં ચર્ચને લશ્કરને જવાનું હોવાથી, તેનાં બંદોબસ્ત ને વ્યવસ્થા તૂટી ગયા હતા, અને બક્ષારીઓ અને બદમાશોએ, લોકોનાં ઘર કે જે તે વખતે આબાદ હતા અને જેમને કદી પણ એવો ખ્યાલ આવેલો નહિ કે તેમની તરફ આવો બનાવ બનશે, તેને જાંટવા દાચ લાંબાઓ અને જેને જે મળ્યું તે લઈ પોતાને ગ્રંથે પડી ગયા. નદીની પેલી બાજુની વસ્તી કે જે શહેરની (વસ્તી) જેટલીજ આબાદ હતી અને જે હાંમેદખાનના બંડ વખતે મરાઠાઓના હુમલાથી તારાજ થઈ ગઈ હતી, તે આ તારીખ પછી, એટલે બધે દરજ્જે દીવો દેવના વગરના ઉજ્જવ વેરાન જેવી થઈ ગઈ કે (જેને લીધે) હમણા તે આગાદીના ચિહ્ન કે નિશાન સરખાં પણ મળી આવતાં નથી. ટૂંકામાં મુખારેઝ ઉત્ત્તમુદ્ક કે જેણે પરાંઓ તરફ પીઠ રાખી હતી તે બહાર મેદાનમાં આવ્યો અને પોતાનું લશ્કર ગોઠવી ઉભો. મહારાજ પણ પોતાના મવારો કે જેઓ મ્હોટે બાજે અચૂક નિશાનથી બંદૂક ફાડનારા હતા તેમને લઈ લડવા બહાર પડ્યો.

અગ્નિરૂપી મહાસાગરમા મોજાનું આવવા માંડ્યાં.

એક મોજાનું બીજાનું મોજાને અથડાતું હતું.

બે લાકડરૂપી દરીઓ ઉઠળવા માંડ્યો,

અને લડાવક મગરોએ રાડો પાડવા માંડી.

અને યુદ્ધ તથા લડાઇનો અગ્નિ, પહેલો તો ગડગડાટ કરતી તોપો અને આતશ વરસાવનાં પ્રજ્વલિત બાણોના ચમકારાથી, સળગાવવામાં આવ્યો અને જેમનું આવી બન્યું હતું તેમના પ્રાણરૂપી ખળાવડમાં વીજળી પડે તેમ તે અગ્નિ પડ્યો. પછી દૂર ગોળા ફેંકતી તોપોના મારાથી કામ ન સરતું હોવાથી બધા મારવાડીઓએ મળી એકસરખા ઉત્સાહથી બંદૂક ચલાવવા માડી. ઈસ્લામના યરવીશોએ પણ બહાદુરીના ઘોડા ફૂંદાવી તેમની નેડે લડવા માંડ્યું.

ઘોડાઓના હણદણાટ અને સિપાઈઓથી ઉડતી ધૂળથી હવા પણ હળશીના મ્હેરા જેવી કાળી (અંધારી) થઇ ગઇ.

એ ધૂળમા સૂર્ય પણ એટલો બધો ટંકાઈ ગયો.

કે આકાશને મેંકડો બત્તીઓ લઇ તેને શોધવા પડ્યો.

એકે કંઈ કે જાણે કયામતનો દીવમ આવેલો લાગે છે,

ને જાણે સરાશીલ ફિરસ્તો તે દીવસનું રણચિગું ફૂટે છે.

મુબારેઝ ઉત્તુમુકના ધણાખરા બંદૂકચીઓ અને તોપચીઓ પરામાં વેરણુખેરણુ થઇ ગએલા હોવાથી, તેમના કેટલાએક હાજર હતા નહિ; (જના) ગાત્રીઓ (મગણીઆ મૈનિકા)એ રણક્ષેત્રને જાહતની મિજલસ સમજી, તોપના ગોળા અને બંદૂકની ગોળીઓને તે મિજલસનો મુખવાસ ગણી, પોતાની સામેના (શત્રુઓ) પર કમાનમાથી તીર છોડવા માંડ્યા અને બંને બાજુના ધણા માણસ મુઆ અને જખમી થયા. બંને પક્ષના જાણીતા અને નામાકિત લડવૈયાઓએ પરસ્પર દુમલા કરી એક બીજા નેડે કુસ્તી કરવા માડી (હાથોહાથ આવી ગયા) મહારાજા અને તેનો ભાઈ હિંદુસ્તાનના મેનાપતિ ને સરદારના રિવાજ મુજબ હાથીપર બેઠા હશે, એ ખ્યાલમાં મુબારેઝ ઉત્તુમુક રલો હતો, અને તે એ વાતથી અજાણ હતો કે તેઓ આ લડાઇની વખતે સાવચેતી વાપરી, સાવધ રહી, પોતે ઓળખાઈ ન આવે તથા જાહેર ન થઇ જાય, તેટલા માટે બીજા બધા રાજપુતો જેવાજ પોશાક પહેરી ઘોડેચાર થયા હતા, અને તેથી તેણે આથેથી હાથીઓને નોંધ્યા, એટલે શત્રુઓ ધણી મ્હોટી સંખ્યામાં હતા તેનો વિચાર ન કરતાં. તે મારતે ઘોડે અને વીજળી ને લાગુને વેગે આવી તેના પર દુમલો કર્યો;

અને પહેલેજ અપાટે (લશ્કરની) હારોને અસ્તવ્યસ્ત કરી નાખી, હાથીઓ પાસે પહોચી જઈ, તેમને કબજે કરી લીધા. પણ જ્યારે હાથીપર (તે) સવારો પોતે જોયા નહિ ત્યારે બે ત્રણ તીરના કામદા કે જે અંબાડીમાં (પડેલા) પોતે જોયા તેને માદગીરી તરીકે ઉપાડી લઈ હાથીને જવા દીધા. અને કોઈ બીજો શિકાર પકડવા તથા તેને તલવાર મારવા તરફ લક્ષ દોડાવ્યું. મારવાડીઓએ પણ પોતાના આખા સમૂહને એક ટોળું બનાવી હુમલા કરવા માડ્યા, અને પોતાના શૌર્ય ને બહાદુરી બતાવ્યા. હિમતથી ટકાવનો પાયો મજબૂત કરી મુસલમાનોએ પણ યશ અને કીર્તિ મળે એવા પરાક્રમે એવી રીતે કરી બતાવ્યા કે જેથી લોહીતરખ્યા મગળના ગ્રહે પણ પાચમે આમમાને આશ્ચર્યની આગળી દાત વચ્ચે કરડી, અને વારવાર શત્રુઓના હુમલા એટલા બધા પાછા વાળ્યા કે અદૃષ્ટ પડદામાથી “કેટલીએક ન્હાની ટૂંકડીઓએ કેટલીએક મોટી ટૂંકડીઓને ખુદના હુકમથી હરાવી છે,” એ કોરાનની પવિત્ર આમતનુ સત્ય પ્રકાશમા આવ્યું, અને ફતેહ ને વિજયનો વાયુ ઈસ્લામના વાવટાપર ફરકવા માડ્યો. તેમની મામે ટકી રહેવા જેટલી તાકાત મારવાડીઓમા રહી ન હોવાથી તેઓ પાછા હટ્યા, અને રણક્ષેત્ર પોતાના હરીફને સોંપી દીધું.

અને તરફ પ્રયાસ તો હદ બહારના થયા,

અને આખરે હિંદુઓની હાર થઈ.

મુખારેઝ ઉત્તમુકે થોડાઓને ફેરવવાના બે ત્રણ મેદાન (બે ત્રણ ગાઉ) સુધી એ લોકોને આગળ દોડાવી નમાડ્યા. એ અપાઝખીમા સૈયદ કાયમ પોતાના છોકરા, થોડા સગા ને સાથીઓ સાથે, અને તેવીજ રીતે તરનીખાન અફઘાન અને જમાદારોમાથી થોડાઓ સહાદતની પદવી પામ્યા (માર્પી ગયા). બીજા ઘણાઓ કારી જખમોરપ કીર્તિ મપાદન કરી તેજસ્વંત ગ્રેહે પ્રકાશમાન થયા. સૈયદ જમાલુદ્દીન અલીખાન, અને તેનો ભાઈ સૈયદ આબેદ અલીખાન એક હાથીના ટોદામા સાથે બેસા હતા, તેમાથી સૈયદ આબેદ અલીખાનને બૂઝકની એક ગોળા વાગવાથી તેણે સહાદત (મરણ)ની ગોળા ખાધી, અને તેથી સૈયદ જમાલુદ્દીન અલીખાને હાથી પરજ પોતાના ભાઈને, પોતાના સોબતીઓમાના કેટલાક મુએલા તથા ઘવા-યવાઓની માથે શહેર તરફ રવાના કર્યો અને પોતે અરબી થોડપર સવાર થયો. એ રીતે સૈયદ કાયમ અને તરનીખાનને લડાઈના મેદાનમાથી ખમેડ્યા, અને એકે જયે થઈ તેમણે શહેર તરફ ચાલવા માડ્યું. કેટલા-એક બેદિલ માણુઓને એ (મુએલા માણુઓના) સબોની વેડે વેડે જવામાં

પોતાને જીવતા ગેરવાનુ માધન જાણાવાથી એ ભયાનક ખીણ કે જે “ તે
 દીનસે માણુમ પોતાના ભાઈથી ન્હામી જાગે,” એવા ભય દેખાતા
 નમૂનારૂપ હતી તેમાંથી તેમ કરી બહાર આવના ગયા તેમની આવી
 વર્તણૂકથી મુમતમાની લક્ષ્મીની નજરમાં એકદમ સ્તબ્ધ અને તેથી અ-
 લથી આધા ઝેટલાએ માણુમોએ એ વખતે આપણુ ટોળા પોતાના પક્ષમાં
 દેખાતા માણુમોની મજબા ગાંધે રીતે કમી અને રાનુની ધબ્બી, જોતા,
 એ ખૂનખાર લડાઈના ક્ષેત્ર અને માનમાગીના મેદાનમાંથી મુનારજ ઉત્સુક
 જીવતા બહાર આવી શકે એ બુદ્ધિથી વિચારતા સમ્યક વાન હોવાનો મભવ
 ન ગણી, તેને માર્યો ગએલો અને મુએલો મમજી તેઓ પપ્પુ શહેર તરફ
 જવા નીમળ્યા આ બનાવ બનવાને લીધે તથા ટૂંકી દૃષ્ટિનાગાઓએ કેતા-
 વેલી બેવડા વાતોને લીધે એ પાયા વગરની અજવા, જે જે ખોટા સભવ
 અને બહીમજી માણુમોના વહેમી મગજના ખ્યાનનુ પરિણામ હતુ તે, દીવ
 સના લગભગ ત્રણ પહોર વીસા બાદ શહેરમાં પસગવા માટી મહમદ
 અમીનમેગ અને અનાયા જેમને શહેર માચરવા નીમવામાં આવ્યા
 હતા તેમણે લૂણુ હનાન કઠનાને જાન (આપવો પડે તો તે) આપવાનો નિશ્ચય
 કરી, પોતાની પાસ જેટલુ લક્ષ્મી હતુ તેટલુ લઈ વગર વિનબે અને દીવે
 ખાનપૂરના દરવાજાને રસ્તે બહાર નીમળી પડ્યા, અને સામરમતી નદી
 આગળથી વખતે જે મવાર અને ખાદાઓ પગઓમાં વેગણુખેરણ થઈ
 ગયા હતા તેમના ટોળેગણા તેમને (આની) મળ્યા તેમજ કેતાન થએલા
 સૈનિકોની જોડે જનારા, તથા લડાઈ પૂરી થતા પહેલા તેનુ પરિણામ
 જાગનારા [લડાઈનુ પરિણામ તો આની ગયુ છે, હવે તમે ત્યા જઈ શુ
 કરશો, એમ કહેનારા] માણુસો પણ તેમને મળ્યા તેમાંના ઘણાખગાઓએ
 તેમના શુભેચ્છા દોવાનો દાવો કરી તથા પોતાની બદનામી ઘોષનાખવાની
 મતનખથી કહેવા માન્યુ કે ત્યા જવુ (મોગના પીળા ગગવા જેવુ) નગમુ
 છે, કારણુ કદાચ (લડાઈનુ) કાર્પ તો ખલાસ થઈ ગયુ હશે તમારા એ
 ધરાદા કરતા શહેરનો તાત્કાલિક બચાવ કરવાનુ મમ કે જેમાં આપણુ
 સરકારની આજ્ઞા ગેરી છે તે વધારે મહત્વનુ છે તેમણે એ ખાલી
 મગજનાઓની વાહીયાત વાતો ન સાલજતા બને તેટલી ઝડપથી નદી પાર
 જઈ આગળ ચાનવા માડ્યુ હવે જેઓ ન્હાસી આબી તરફ આવ્યા હતા
 તેઓ શહેરના દરનાજી શુધી આવી પહોંચ્યા, પણ બારણા બંધ દોવાથી
 ત્યા અટક્યા અને બીજે કાંઈ ઉપાય ન હોવાથી એટની દીવાલ નીચે
 રેતીના મેદાનમાં રોકાઈ રહ્યા દૂકામાં ન્હાસતા મારવાડીઓએ જ્યારે જોયુ

કે સુખારેઝ ઉન્મુદ પાસે માન થોડાજ મૈનિમે—આગરે ચાગસે શરવી
મનામે—માખી ગી ગએના હોના જતા તે પૂર હિમનથી લગાદના મેદાનમા
ઉમે ગલી છે, ત્યારે તેઓ લગામ ફેરી પાજ ક્યા અને ફરીથી પાજ
હીમત અને શૌર્યપૂર્ણ કદમથી આગમ વધી, પોતાની રક્તિ તથા મત્તા
ઉપગતની સખત ઝપાઝપી અને આગમ કળતા પણ વધારે (માણુમેને
વિખેગતો) ઉગ્ર મગ્રામ કળ્યા મડ્યા દોડ બાણુ તગફથી બદ્ધની ગોળાનો
કળના વગસાદ જેવો મારો શર થયો પોતાના મૈનિ ની મખ્યા વોડી હોના
જતા સુખારેઝ ઉન્મુદે તેમની મામે ટપ્પ ઝીની, અને અચૂં તીગના
સણમણાટથી મારવાડીઓના જીવરૂપી પક્ષીને તેમના શરીરરૂપી પાજન
(ખાણાઆ)માથી ઉરાડતો ગયો

ત્યારે ત્યારે તેડુ ગરડડપી તીગ કોધથી ઉડતુ
ત્યારે ત્યારે તે બગીરાન બાજ પક્ષી જેતુ દેખાતુ
તેતુ ઉડતુ તીર જેના પગ પડતુ
તે પણ (ધોડાના) જિનપરથી તીગની માફ ઉડી જતો
તેતુ તીગ ફુસ્મનનો નાશ કરતુ
તેતુ કામકુ તો એમ હવે પણ તે હવે હમરોનો લેતુ
એ ઝપાઝપીના મેદાનમા તોફાની ફરીયા માફ
તીરોના ઉડવાથી હનામા મોઝા ઉત્પન થતા હતા

ટુકામા આ અગ્રમામા સુખારેઝ ઉન્મુદના ઝુડાની નિશાનીવાગો
હાથી કે જે અનાયાર (ની માનખી)નો હતો તે દેખાયો અને મહમદ
અમીન બેગ અને તે પોતે જે તેને ખાતર પોતાનો જીવ આપના તૈયાર થએના
તે આરી પહોચ્યા, અને વળી પાછા નાજીજ મગ્ધુ પામેના મૈનિમેના શોખના
પડધમ ને ઢોલ વિનાય અને માતમના અવાજ કાઢ્યા માખ્યા મારવાડી
ઓએ (હાથીપગનો ઝુડો બેધ) એમ ધાર્યું કે સુખારેઝ ઉન્મુદ કે હવેજ
મેદાનમા બહાર પડ્યો છે, તેથી તેમણે ઘણી પ્રશંસા કરી અને દારણુ યુદ્ધ
થવા માડ્યુ

યુદ્ધનો અગ્નિ એવો દારણુ થયો

કે જલો દુનીઆનો આખરનો દહાડો આવી પહોચ્યો

બદ્ધકની ગોળી વાગવાથી અનાયારખાન આ દુનીઆમાથી પોતાનો
સામાન બાધી ચાલતો થયો સુખારેઝ ઉલમુલ્દે શૌર્યભર્યું યુદ્ધ કરી અને
ફરતમ (પહેલવાન) જેવું પગક્રમ બતાવી ફરી પાજ મારવાડીઓને મારી
હા યા, અને સરખેજ ગામની પાડોશ સુધી ત્રણ કોમ સુધી નમાડ્યા

અને તેઓ ઇશ્વરના નામથી જેમ મેતાન ન્હાએ છે તેમ ન્હામતા ન્હાસતા નુકળા વગરના અક્ષર જેવા શ્રવ વિનાના થઇ પડ્યા પરોડના ફાટવાથી તે (સાબના) ઝગઝગીઆના અંત સુધી ઝપાઝપી ને મારામારી ચાલુ ગ્દી હતી તેથી સૂર્યના આયમવાની માથે બંને પક્ષ લડના અટકી ગયા.

ભ્યારે આકાશના નિજ મદિરની બત્તી (ક્ષિતિ-ગ્તી) નીચે ગઈ ત્યારે ઘોઝ ગત્રીએ લગામ હાથમા લીધી.

ભય ને ત્રાસ મારવાડીઓના મનમા પેસી ગયા. કેવળ ઇશ્વરની સહાય અને પોતાના સારા નસીબને લીધેજ આવું બન્યું, નહિ તો આમમાન જેવી ઉચી પહવી ભોગવતા બાદશાહની કચેરીનો એક બરતરફ થએલો અદના નોકર જુજ લશ્કર હોવા છતાં, મ્હોટા લશ્કર અને સુદ્ધ મદિના સધળા સરસામાનની ભોગવાડવાળા, હિંદુગ્તાનના રાજાઓના મર-દાઝ અને જમીનદારોમા શ્રેષ્ઠ, એવા નવા નીમાએલા સૂમા સાથે એવી લડાઇ કેમ કરી શકે કે જેની કહાણી (પ્રથસા) હજુ પશુ ચાલુ છે, અને જેમા તે વિજય મેળવે ? આમ હકીકત હોવાથી, જો હુઝગત ખુદ મકાન (ઔરગઝેબ)ના સમયના દસ્તૂર મુજબ આકાશ જેનો પાયો છે એવા તખ્તના ફિદનીઓ (મેવઝ)ની એક દૂકડીને ત્રેષ એક જમીનદારનો મુપક લઇ લેવા તથા તેને હાકી કાઢવા માટે હુકમ મળ્યો હોત તો તો શુ થાત ? આને લીધે તે ઉચ્ચ દરબારમા ખડે પગે ઉભા મ્હેનારા જમીનદારોમા ખળભળાટ થઇ ગયો. દૂકામા મહાગભ લડાઇનું મેદાન છોડી ચાલ્યા ગયા હતા, એ ખબર ભ્યારે બેદિલ થએલા મારવાડીઓએ પોતાની છાવ-ણીમા પહોચાડી ત્યારે છાવણી (બગ્ન)ના માણસોના મનમા ધણી ગભરા-મણુ ને ફિક્ક પેસી ગયા, તેમની દલતાના પગ લપસવા માડ્યા, અને મારવાડ (અહીંથી) દૂર છે એમ બોલના બોલના લયભીત ને ત્રાસિત મને તેઓ પોતાનો સરસામાન લાધવા (માટે જનવર મેળવવા) તથા તખ્ત ઉપાડવા, અને ઘોડા દપટાવવાની ચિંતામા પડી જઈ પોતાની ચીન્ને બાધવા મડી પડ્યા ગુજરાતના વતની સિપાઇઓ તથા કસબાતીઓ આસપાસ ને પાડોશના ગામોમા ઠેઠ ઘોળકા સુધી ન પહોચ્યા ત્યા સુધી તેમણે (ઘોડાની) લગામ દીવી કરી નહિ ધણખરાઓએ તો પરામાના ધરણાઓમાથી કાઢી જોડે તેમને આગળનું પીછાણુ થા ઓળખાણુ હતું તેનો લાલ લઇ ત્યા આશ્રય શોધી પોતાનો બચાવ સાધ્યો રાત્રે સુતી વખત પડવાની નિમાજને વખતે મદા-ગમ લડાઇના મેદાનમાથી પાછો ફરી પોતાની છાવણીએ આવ્યો. દૂકામા (તેને લીધે) લયભીત થએલા મન અને તાપી ગએલા દિલ કમક અશે

હંડા પડ્યા અને કેટલાએકો જેઓ પોતાની સલામતી શોધતા છૂપાઇ બેઠા હતા પણ આથે આઠ્યા મયા નહતા, તેઓ અંધારી રાતનો પગદો કે જેણે માણસોને ઝોળખી કાઢવાની કે તેમના શરીરો પારખવાની આખની શક્તિ હરી લીધી હતી તેનો લાલ લઈ, શર્મિષ્ઠગી અને લાજ માથે નીચી મુડીએ પોતાને ટેકાણે આવી લાગ્યા. સૂર્યાસ્ત થતા સુધી મુખારેઝ ઉલ્મુ'ક વિજય ઘોષ કરતો લડાઇના મેદાનમા ઉભો રહ્યો,

લડાઇની પડખમના લયોનક અવાજ

આનદ્ધોષના સંગીતમા બદલાઈ ગયા,

અને પોતાના સાથીઓને એણે કહ્યું કે આપણા ડેરા તબૂઓ અહીં મંગાવી અહિંજ પડાવ નાખો. (કારણ)

રાત્રી સગભી છે, સવારે શુ બનશે ? (તે જોવાનુ છે).

મહમદઅમીને ઝાહેર કર્યું કે જે વાનનો તમે તમારા મન સાથે નિશ્ચય કર્યો હતો તે વાત ઇશ્વર કૃપાથી અમલમા આવી. સૂખાના ઝોલાપગથી છૂટા થવાનુ તમે હમેશ ગાગ્યાજ કરતા હતા તે તો તમારે જોઇતો નથી તો પછી જેઓ ધાયવ થયા છે તેમની સારવાર કુગવી તથા જેઓ મરી ગયા છે, તેમની પાછળ ગહેનારને દિલસો આપવો એજ (તમારે માટે) યોગ્ય છે, અને તેથી શહેર તરફ પાછા ફરવુ એ બહેતર અને વધારે સલાહભરેલુ છે, તેથી પોતે પાછો ફર્યો, અને નદી કિનારે ભદ્રના ડોટની દિવાલ નીચે આવેલા યોગાનમા રાતના આશરે ત્રણેક કલાક ગુજ્યાં બાદ (આવી) મુકામ નાખ્યો. આમ છતાં એ સહીસલામત પાછો ફર્યો હોય એ વાત ગુજરાત વાસીઓના માનવામા આવીજ નહિ ખાસકરીને સરદાર મહમદખાન કે જેનાપર નાયબના ઝોલાની સન્ન આવી ગઇ હતી અને જેણે ખરચવા માટે મળેલી રકમ બધી વાપરી નાખી, એક ટૂંકડી ભેગી કરી પોતાના ધગમા યોગ્ય તક ને પ્રસંગ આવવાની વાટ જોતો બેસે હતો (તેના માનવામા એ ખબર આવી નહિ). બેવકૂફ માણસો પાસે ખોટી ખબર સત્યની પદવીએ પહોંચે છે એટલે આ ખબર સાલળ્યા બાદ તે ચિંતામા પડ્યો, અને કમર કસી શહેરના દરવાજાપર તૂટી પડી તેને ખોલી નાખવાનો વિચાર કર્યો, અને આ ખબર સાચી હોવાનો જેટલો સંભવ છે તેટલોજ ખોટી હોવાનો છે એવા મતના દીર્ઘદષ્ટિવાળા માણસોએ તેને તેમ કરતા અટકાવ્યો પણ તેમની સલાહ એને પસંદ પડી નહિ. લેખકના પિતા તેના પાડોશી હતા તેમજ તેની જોડે આગળનો સંબંધ ધરાવતા હતા તેમની પાસે વારવાર માણસો મોકલી તેમને તે પૂજાવતો હતો કે મુખારેઝ ઉલ્મુ'ક જીવતો હતો

કે મરાયો હતો. તેમને જે જે બનાવ બનતા હતા અને જેની તેમને ખબર પડતી હતી તે તે ખબર જવાબમાં કહેવડવડતા હતા અને તેમણે પણ તેને આ કવખનની દિલચાલ કરતા અટકવાનું જણાવ્યું. પગલું તેને તો દુરાચક્ર ને જિદ્દ હતા તેથી લગભગ મધ્યગત થતાં પાછો ચેગામ મોકલ્યો કે એક વખત એમ ધારીને ગણી લઈએ કે સુબારેઝ ઉલ્લુમુલ્કે જીવતો રહ્યો છે તોપણ તે ઘણો જખમી થએલો હોવાથી બચશે નહિ. તે સાચો રક્ષક (દૃશ્ય) તેને બચાવનાર થઈ રહ્યો હોવાથી તે જખમની અમર ન તો હાથીના મ્હાવ-તને કે ન તો તેને પોતાને કે ન તો તેની ખિદમતમાં જે ખાસ માણસે હાજર હતા તેમણી કાઠને થઈ, અને તે તો હૃશ્વગ્ના ગણણથી તથા (પોતાને) મહાભાએ સદીસલામત બચી ગયો હતો; તેથી ન છૂટકે તેના એક વિશ્વાસ માણસને બોલાવી મગાવી પોતાનું એક માણસ તેની જોડે આપી તેમને ભદ્રતા કિલ્લામાં મોકલ્યા કે બચાવી કાઢની જે દિવાલ સુબારેઝ ઉલ્લુમુલ્કની છાવણીપર પડતી હતી તેનાપરથી તેને તે માણસ નીચે લઈ ગયો અને તેને બતાવ્યું કે તે તો એક બઢાફર સિંહની માફક પોતાના તખ્તમાં બેઠો બેઠો દીવમના બની ગએલા બનાવોની પોતાના એક ખાસ માણસ માથે ચઢી કરતો હતો. તે માણસના પાછા ફર્યા બાદ સરદાર મહમદખાને પોતાનો વિચાર માઠી વાળ્યો. ખીજે દિવસે ત્યારે રાત્રી રૂપી કાગડો પોતાનો માળો છોડી ઉડી ગયો ત્યારે મહારાજને સુબારેઝ ઉલ્લુમુલ્કે તફ-રમ્ન (જીવતો) હોવાની ખબર પડી, અને ત્યારે એનેરી તાજવાળા પહે-વાને દીવસના રવાવ ચાલતા ઘોડાપર મથાર થઈ પૃથ્વીના મેદાન તરફ ચાલતા માડયુ ત્યારે આગલા દીવમના મૈનિકો ને લડવંધાઓ ઉપમાથી જાગ્યા, અને પોતાને લાગેલી શરમ તથા ન થવાના થએલાં કામની લાજ દૂર કરવા તથા જે બોલુ હતું તેનો બદલો તથા તેનું નુકસાન ભરી લેવા કમર કમી પુલ્ક માટે તત્પર અને લડાઈ માટે તૈયાર થઈ ગયા.

બધાજ નિર્જીવ અને કમનનીય થઈ ગયા હતા

પણ તેઓ તેનાથી જીવતા અને પૃથ્વી પ્રદાસમાન કરતા થઈ ગયા.

ખીજા બાજુનો શુ ધરાદો હતો તે માલજવા સુબારેઝ ઉલ્લુમુલ્કે પોતાનો કાન તેમના તરફના અનાજ તરફ માડ્યો; (જેવામાં) એના જામુઓએ ખબર આપી કે આજે મહારાજ છાપો મારવાનોથા લડાઈ કરવાનો વિચાર રાખના નથી. આ ઉપરથી રણ્યેત્રમાં માર્ગો ગએલા તથા પુલ્કના વેરાનમાં પડી ધૂળ ચાલતા થએલા માણસોના વારમો (સગા સંબંધીઓ), બંને પક્ષ

તરફથી, તેમની લાશો ઉચકી જવા આવ્યા, અને લડાઈના મેદાન પર એક બીજા ભેગા યૌધ, કોઈ પણ રીતનો ટોટો ફિસાદ કર્યો સિવાય મળી સંખી દરેક માણસ પોતાનું જે સચું વહાલું નાશના દરીઆમાં ફેંપી ગયું હતું તેને ખૂનખાર ખાઈમાથી ઉચકી લઈ રહે પડ્યું.

મહારાજાએ મુખલેસખાન તથા મોમિનખાનને મુખારેઝ ઉલ્મુલક પાસે મોકલવા, તેમની વચ્ચે સુલેહનું નક્કી થવું અને એક બીજા બેડે મુલાકાત, મુખારેઝ ઉલ્મુલકનું રવાના થવું, અને મહારાજાના કોટવાળનું શહેરમાં દાખલ થવું

મહારાજાએ મારવાડીઓની આખી લડાઈથી લયગ્રસ્ત બેઠા, તેથી તેના ખેરખાદોની મલાહ મુજબ મહેમુદખાદના ગંગીગદાર મુખલેસખાન, અને લશ્કરના ખબરપત્રી ને બદલી તથા ખંલાતના મુતમદા મોમિનખાન, કે જેઓ મુખારેઝ ઉલ્મુલકની ડોમના હોવા ઉપરાંત, તેની બેડે પૂર્વના સંબંધ ધરાવતા હતા, તેમને મલાહ કરાવવા ખાખતમા પગલા લેવા પોતે આગ્રહ કર્યો મુખલેસખાને મુખારેઝ ઉલ્મુલક પત્ર મોકલી મુલાકાત માટે હજી તથા ખાહેશ દર્ગાવી તેનો મહાખાવવાળો જવાબ મળતા તેજ દીવમે માટે જઈ તેની મુલાકાત લીધી. તેની નમીએન (ખેર આફીયન) તથા ખરખબર પૂછવાની મામૂલી (માધાગણ) સભ્યતા અમલમા મૂકાયા બાદ વાતચીતની ફિરકીના છેડાને મુલાપર લઈ જઈ, પોતાની ઇચ્છા પૂરી કરી, રાતને સમયે રમ લઈ પાછો ફર્યો.

અક્કમંદ અને ડાલો માણસ એક બોવથી જે કામ કરે છે તે મેકડો બદાહુર સૈન્યો પણ કરી શકતા નથી.

મુખલેસખાનના ભારે શરીર તથા પોતાની પ્રહારચાને લીધે આવ-
નવ કરતી ને ઝંદિયા લાવ લઈ આવ કરવાનું કામ તેને માટે મુશ્કેલ હોવાથી,
બીજો દીવમે મોમિનખાન તથા મહારાજાના પટાવનોના સરદાર અમરસિંહે
જઈ વાનગીન કરી, એવી ચરતે મલાહ કરી કે તેમણે ખરચના એકલાખ
ફીઆ રોકડા આપવા તથા ભારખરદારી બનવરો, ઉંટ અને ગાડીના

બદીબન્ત કગ્વો. વળી નવા (નીમાએવા) તથા જૂના (બગ્નરક થએવા) સૂળાઓએ એક બીજાની મુલાકાત લેનાનો પાયો એવી રીતનો ગ્યવામા આવ્યો કે તેમણે દરેક પોતાના ડેગ તથા નાખેના રોય તે જગાએથી દૂર એક ધનારેદો તથા નાખવો, અને પહેલે દહાડે મહારાજા મુખારેજ ઉત્તમુકને મગે અને બીજે દીતેસે મહારાજાની વળતી મુલાકાત મુખારેજ ઉત્તમુક લે તે મુજબ મુખારેજ ઉત્તમુકે ગાત્રીઉદ્દીન હુમેનના બાગ પાસે તથા ખડો કગલ્યો અને મહારાજાએ પોતાની છાવણીની મામે હજ ગત જાહ લીખન (ધન્ય તેની કમગ પવિત્ર મગે) ની દરગાહ મામે યામી યાનો ઉભો કર્યો હવે જે દીવસે મહારાજાએ એને મળવા જવા વાયદો કર્યો હતો તે દીવસે કપટ અને અણુવિશ્વાસે એનું અન કરણ કમગગાનું, અને પોતે હતો તેવો તેણે મુખારેજ ઉત્તમુકને ધાર્યો અને શુન્દા કરતા બદનર (વધારે ખરાબ) કેટલાક બદના બતાવ્યા તે આખો દીવસ તેના વાયદા વિરહનો નીકળી ગયો. બીજે દીવસે આશરે ત્રણ પહોર વીલાબાદ મુખારેજ ઉત્તમુક ધોડેરવાર થઇ વગર વટેમ ને વગર અદીરો, ઘોડાજ માણસ લઇ મહારાજાના તથા તરફ રવાના થયો, અને માગવાડીઓ સાવ-ચેતીના પગના તરીકે તેમજ મુમલમાનેને નીહાળવા, તૈયાર બની જઈ, જખ્તરથી મજબૂત થઇ હારમધ ઉભા રહ્યા.

જાણે એ તો ગફસો (મેનાનો) હારબધ ઉભા ગયા છે, અથવાતો જાણે જમીનમાંથી ઝાડની જેમ ઉગી નીકળ્યા છે (એવું લાગતું)

મુખારેજ ઉત્તમુક તથા સામેના ચોદ (મેદાન) મા આવ્યો, અને મહારાજા તથા સુધી તેને આવમગ આવવા આવ્યો, અને તેઓ એકબીજાને ભેટ્યા, અને નંગ તથા નિજત થએલો એ બંને સુના લાઇઓ માફ એકબીજાની પાસે બેઠા અને તેમણે જુદાઈ અને બનર ને બદને હેત ને બૈક્ય સાધ્યા વખત થોડો હતો એટલે પરમગ પાછાડીઓ બદલી ભાઈ-આગની ગાહ બાધી એકબીજાને વિદાય આપી તેજ દીવસે પોતાની છાવણી મહમદ અમીનખાનના બાગ પાસે ગળવાનું નક્કી કરી મુખારેજ ઉત્તમુકે પોતાના સરસામાન તથા કુટુંબીઓને ત્યાં મોખલી દીધા હતા એટલે તે ત્યાં પાછો ફર્યો મહારાજાનો ભાઈ બાજસિદ્ધ જેને લડાઈના મેદાનમાં તીવ્ર વાગવાથી આગ્રી હતો તે એને મળી શક્યો નહિ એમ કહે છે કે મહારાજાએ પોતાના રક્ષણને ખાતર તે દીવસે બાજગો પોતાક પહેર્યો હતો દેકામાં, વળતે દીવસે, એટલે બીજા રમી માસની ચાદમી તારીખે, મહાર-

રાજના તરફથી (અને) મુખારેઝ ઉત્તમુદ્દની રમથી જગદેવ નામના માણસે, મોમિનખાનના કાકાના છોકરા ફિદાઉદ્દીનખાનની સાથે શહેર કોટવાળ તરીકે શહેરમાં આવી પોતાનું કામ કરવા માંડ્યું. બીજે દીવસે નાઝિમના નાયબ તરીકે રતનસિંગ લંડારી નીમાયો અને તેણે ભદ્રના કિલામાં પ્રવેશ કર્યો. હવે, આગળ જણાવી ગયા મુજબ લેખકના પિતાનો હેઝઝ (હજ કરવા) જવાનો નિશ્ચય કાયમજ હતો, છતાં મુખારેઝ ઉત્તમુદ્દે આગ્રહ કરી કહ્યું કે ઉદેપૂર સુધી તો તમે સાથે આવોજ અને પછી ત્યાંથી રખસત લેજો. અને અમરસિંહ ઉદાવન કે જેણે મંધિ કરાવવાના કામમાં ભાગ લીધો હતો, તેની જોડે લેખકને મહારાજ પાસે મોકલી કહેવાડાવ્યું કે કાપડ બજાર ખાતાના અમીન અલીમહમદખાને ઉમ્મ હુન્નૂર શ્રી પાસેથી ઇશ્વરના પવિત્ર મકાનની જત્રા (હજ) કરવા જવાની પરવાનગી મેળવી છે, પરંતુ મને ઉદેપૂર સુધી પહોંચાડવા આવવા તેમની જરૂર છે. એમના તાલુકા (ખાતા)ના નાયબની જગાએ ખિલાફત તથા પૃથ્વીપતિની કચેરીમાંથી એમના પુત્ર નામે હુસેન મહમદખાનને મુકરર કરવામાં આવ્યા છે એટલે તેને (તે જગાનું) કામ કરવા દેવું. લેખક અમરસિંહની જોડે મહારાજની જાવણીપર ગયો અને મુલાકાત થયા બાદ તેને પોશાક તથા તેની મહેરબાની મળ્યા. ટૂંકામાં કરેલા કરાર મુજબ ભારખરદારી જનવરો તથા નક્કી કરેલી રકમ પહોંચાડવાની જવાબદારી અમરસિંહે માથે લીધી હતી, તે (મળવા) માટે મુખારેઝ ઉત્તમુદ્દે શેકાયો, તથા ન્હાની મહોટી મળી બસે તોતેર તોપો સોપી દીધી. સૂખાના દીવાન અબ્દુલ ગનીખાને તે તોપોને સરકારી ખાતે દાખલ કરી રસીદ લીધી. હવે આપવામાં રૂપિયા વીસ હજાર બાકી રહેલા દેવાથી અમરસિંહે એવી જવાબદારી માથે લીધી કે પાછળથી તે રકમ તેને પહોંચાડવામાં આવશે, પરંતુ તે પહોંચાડાઈ નહિ, છતાં મુખારેઝ ઉત્તમુદ્દે તો ત્યાંથી ફરજ શરૂ કરી દીધી અને ઉપડતી વખતે લેખક પોતાના પિતા તથા ભાઈ મહમદ ઈસ્માઈલને વળાવવા તથા મુખારેઝ ઉત્તમુદ્દની રખસત લેવા ત્યાં ગયો. તે હાથીપર સવાર થઈ ઉભો હતો તેણે ફાતીયા પદવા બાદ લેખકને પાછા -ફરવાની રમ આપી અને કહ્યું કે વટવામાં આવેલા હજરત કુતુબઉલ્લ આલમ (ઈશ્વર તેની કબર પવિત્ર રાખે) ના રોજમાં તથા મોજે સરખેજમાં આવેલા હજરત શાહ આલમ તથા શેખ અહમદખાન (ઈશ્વર તેમની બંનેની કબરો પવિત્ર રાખે) ના રોજમાં બ્યારે બ્યારે જવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે ત્યારે મારે તેના પ્રતિનિધિ તરીકે ફાતીયા પદવા. આ ત્રણે પવિત્ર જગાઓ

પગ એને આજળ થઈ હતી, કાળુ જોટલો વખત પોતાની હકૂમત ચાલી
તેટલો વખત દર મહીને વટવાના સૈયદોને ૩ પાચગો અને તેટલીજ ગકમ
રસનાબાદના સૈયદોને તેમજ એ મહાન વ્યક્તિઓના ઓગસોને દીવમે દર
નાત હજાર રૂપીઆ, પોને આપતો. શેખ અહમદખાનનો કોઈ ઉત્તરાધિકારી
ન હોવાથી તેના ઓરસ પર દર માન રૂપીઆ સાતમે આપતો, અને (એ)
દગાદોને (વકૂફા) આપેના ગામો (ની ઉપજ), તેમજ મ્હોટા મ્હોટા
સૈયદો અને પવિત્ર રોખોને નિર્ગંધ માટે (નીમી અ પેલી) ગકમ મળવામા
અમલદારો તરફથી કોઈ પણ રીતની હસ્ત કરવામા આવતી નહિં (શુભાન-
અહ્લા ' હે પવિત્ર ઈશ્વર) ' હાન તેમની કેની ગિયતિ ગઈ છે નથી તેમને
ગરે વાગુ કરના રોટલી મળતી, કે નથી તેઓ એક ગતી પાઈ દેખના
દૂંકામા દુધ કરતો કરતો મુખારેઝ ઉત્તમુ'ક મોટામા કસબા સુધી જઈ
પહોંચે એ હમબામા તેનો જમાઈ નવાઝેશખાન કે જે બીમાર પડેલો
હતો, તે એનાથી છૂટો પડી પેલી દુનીઆમા ચાલે મયો એજ કસબા
તને દાટવામા આવ્યો ન છૂટકે ત્યાં એક (દીવમ) મુકામ રાખી, ચાલુ દુધ
કરતો પોતે આગળ વધ્યો મહારાજાએ જ્યાં પડાવ નાખ્યો હતો ત્યાંથી
ઉઠાતરી કરી શાહીમાગની પાડોરામા આવ્યો, અને શહેરમા પ્રવેશ કરવાનું
મુહર્ત આવે ત્યાં સુધી ત્યાં મુકામ રાખી સૂનાના દીવાન અમલદારગનીખાન
અમલુન મુખારેઝ સદ્ર, અમલદુન અહમદખાન કાઝી, અગાનનદારખાન બક્ષી
અને ખમગપત્રી હાદીખાન સમાચારપત્રી, તથા બીજા નોમરો, મુખ્ય
અમલદારો, બહોરાજખાનના મુખી, તથા હિંદુ (મહાજનના) ફોરીઆઓની
મુનામત લીધી થોડા વખત બાદ ધનતેરસને દહાડે કે જે દહાડે હિંદુઓના
માનના મુજબ શુભ દીવસ ગણાય છે, અને જે મજદૂર મહીનાની છત્રીમમી તારીખે
આવતો હતો, તે દીવમે મહારાજાએ પોતાના સાહેબે લખતે જડી સવારીએ શહેરમા
પ્રવેગ કર્યો અને થોડા કલાક ભદ્રમા રેમણ પાછો પોતાને મુકામે ગયો આ અર
સામા મુખારેઝઉત્તમુ'કના લશ્કરનો એક હાથી ગસ્તામા ગસ્તી કરીને ન્હાસી
અમલદારાદ આવતો ગ્લો મહારાજાના મહાવતોએ તેને પકડી લીધો.
પાંચજુપોરના ફોજદાર કરીમ દાદખાન કે જેણે મહારાજાની જોડે રહી
આર કામ કરી બનાવ્યું હતું તે ઈશ્વરની આજ્ઞાથી મળ્યું પાંચે તેના
રાખતે પાંચજુપોર લઈ જવામા આવ્યું સત્તામન મહમદખાન બાબીના
મુજરી જવા બાદ અને બૂનામદના નાયબ ફોજદાર તરીકે મીરઠશાઈલિયા
કામે લાગી જવા બાદ, શેરખાન, કે જેને પોતાના આપના મરણને લીધે,
થોડાબાગ તથા બીજા મહોલોની જગીર કે જે હજૂરમી તરફથી પાદશા-

હની પવિત્ર અને ઉચ્ચ માતાના પ્રતિનિધિઓની જગીર તરીકે, મુકરર કરી આપવામાં આવી હતી, અને જેના નાયબ તરીકે સૈયદ મુર્તાઝખાન નામનો માણસ અમદાવાદ આવ્યો હતો તે (શેરખાન) પોતાની એ જગીરો બહાલ કરાવવા તથા મહારાજાની મુદ્દાકાત લેવા માણસોની યોગ્ય સંખ્યા લઈ ઢાંજર થયો, અને સરદાર મહમદખાન ગવરનીની લલામ-ણથી રાજા બખ્તસિંહ મારફત મહારાજાને મળ્યો, અને ત્રણ હાથી, થોડા થોડા, તોપ તથા રોકડ રકમ અને વસ્તુઓનું નજરાણું કર્યું અને એક હાથી તથા થોડી (રોકડ) રકમ રાજા બખ્તસિંહને આપી પોતાની મનસખનો ઇઝાફો, બહાદુરનો ખેતાબ મેળવવાનું તથા પોતાના બાપના ગુજરવાથી પોતાને મળેલી જગીરો કાયમ રાખવાનું મંજૂરનામું મેળવ્યું કે જેથી તે (આદાશ જેવી) ઉચ્ચ દરખાસ્તમાં રજૂ કરાવી ત્યાં બહાલી મેળવી શકાય. આમિનખાને ખંભાત બંદરના મુનસફીના નાયબ તરીકે ફિદાઉદ્દખાનને મોકલ્યો અને બારાની (બંદરની) જગા સાથે ચોરાસી પરગણું જે મહારાજાના તનખાહ તરીકે મુકરર થયું હતું તેના મકતા (ધખરા)ની જવાબદારી પોતાને માથે લીધી, કે જેથી હકતેથી તે તેને પહોંચાડતો રહે. મહારાજા કે જે ફટલીક જરૂરી ગોઠવણ કરવા માટે થોડા દીવસ શહેર બહાર રહ્યો હતો તેણે શહેરમાં દાખલ થઇ જઇ પોતાના ઓદાના માલી અને મુશ્કી કામ કરવા માડયાં. લેખકના પિતા મુબારકહિંદમુલકને ઉદેપૂરની પાડોશ સુધી પહોંચાડી પાછા ફર્યા અને મહારાજાને મળી હેન્તઝ (હજ)ની સફરે જવા રખસન લીધી અને ખંભાતથી વહાણમાં બેસી સુરત બંદરે જઈ તે સાક્ષના રમઝાન મહીનાની પહેલી તારીખે જહાઝપર ચઢી પોતાને જવું હતું ત્યાં જવા રસ્તે પડ્યા. સુરત બંદરના મુનસફી મુસ્તશીદખાનને ખુશ્કી (જમીન) માર્ગે (મુસાફરી કરતા) મરાઠાઓની બ્હીક લાગતી હોવાથી તે વહાણમાં બેસી ખંભાતથી ભરૂચ આવ્યો, પરંતુ નર્મદા પાર ઉતરવાની હિમન ચાલી નહિ તેથી ત્યાંજ રોકાઈ જઈ, તે જગાની ચોથ મુકરર કરવાનું પીલાશ ગાયકવાડને, તે રાજા થાય તેવું વચન આપી, મુસાફરીનો રસ્તો દાપતો સુરત બંદરને સીમાડે જઈ પહોંચ્યો. બરતરફ ચએલો મુનસફી બહેરામખાન ત્યાં તેને અટકાવવા બહાર પડ્યો અને તેની સામે શહેરના દરવાજા બંધ કર્યાં. મુસ્તશીદખાને સિપાઇઓને વ્યવસ્થિત ગોઠવી તોપના મોરચા બંધવા માંડ્યા અને દરવાજા (જીતવા)ની આશાએ ત્યાં પડાવ નાખ્યો અને વખતો વખત ટૂંકીએ આપી પીલાશ ગાયકવાડ પાસેથી ફેટલીક રકમ કરજે દાદી, તે પૈસા ખરચમાં વાપર્યાં. પાટણની ફોજદારી જે રાજા

અમ્ભતમિદને આપવામાં આવી હતી તેણે ત્યાં પોતાના તરફથી નાથન
 ને કહ્યો. મુખારેઝઉત્તમુકના સોમનીઓમાંથી મીરકેશઉદ્દીન કાઢને ખનગ
 દર્શા મિવાય ગત્તામાંથીજ તેનાથી છટો પડી જઈ પાછો અમદાવાદ
 આવતો ત્યાં, અને રૂપમિદ સ્વકારી માગફતે મદારાજને મળી અપર
 મરી, જૂનાગઢના ફોજદારના નાથમની જગા (પગ નીમાલ) ત્યાંની વચ્ચાન
 તથા (નગીગની) આગળ ઉધગવવાની જવાબદારી માથે લઈ તેની તરફ
 ગાના થયો. પાલણપોરનો ફોજદાર મદમદ પદાડખાન વનદે કરીમ દાદ
 ખાન ઝાનોરી મદારાજના યોવાવ્યા મુજબ આની તેને મળ્યો, અને
 તેના બાપ ગુજરી જવાથી તેની જગાએ ફોજદાર નીમાવાનું મજૂરીનામું
 મેળ થુ આગના દીવાન મોમિનખાનનો પુત્ર મદમદ આમરખાન કે જે
 પોતાના કામ અમુદુનગનીખાન દીવાનના નાથબનુ મમ હતો હતો તે
 આ અગમાં તેના મનને કાઈ ખોટું લાગવાથી પોતાના કુટુંબ સાથે
 પાટનગર તરફ જતો હતો તેને મોજે દાવખાનના પાળીઓએ મન માં લૂંટી
 લીધા અને ઘણી મુશ્કેલીએ તે પાટણ (ગામે) પહોંચી ગયો અને ત્યાંથી
 મામાન વગેરે મેળની રસ્તે પડ્યો મદારાજને એ દાંથીની બેઠા આપી
 જનનમદખાન આખીએ પોતાની મનસખો ઈજારો તથા વડનગર મમ
 આની વતનદારીની મજૂરી મેળવી

શાહુ રાજના પ્રધાન બાજરાવતુ આવવું અને મહારાજ માથે મુલાકાત કરવી

અત્યાગ પહેલાં થોડા વખત પગ મુખારેઝઉત્તમુ કે મુલાકા કામેનો
 નીમાન મરના માટે શાહ મગનના પ્રધાનને પત્ર લખી તે આણી તરફ
 આવે એવી હુકમ દર્શાવી હતી પણ તે આની પહોંચે તે પહેલાં તો ઉપર
 જણાવેના બનાવ બની ગયા હતા અને મુખારેઝઉત્તમુ કે તો આવતો થઈ
 ગયો હતો તેથી પોતાના તરફથી ચોથ આવતનો માર નહીં મરના અને
 પાંચે કરવા માટે નવા સૂબાની મુસામન લેના બાજરાવ પોતેજ રસ્તે
 પ થો અને વડોદરાની પાડોશમાં આની પહોંચી વિવેચનો રસ્તો પડી પત્ર
 લખ્યો વડોદરા ને સરચના ફોજદાર સૈયદ ઉઝમખાનના મદારાજને
 કોનમરારનો પાંચો મજબૂત મરના મોટો થો ને તે મારી નહોતી નજદીમાં
 જઈ તેને મળ્યો, અને તેની સાથે કૂચમાં દાખલ થઈ ગયો કૂચ પર ફેર
 કરી તે ચરોવા સગાવ આગળ આની પહોંચ્યો, અને ત્યાં સંખ્યાબધ

સૈનિકો અને ઘણા માણસો સાથે મુકામ નાખ્યો. તેની પાસે મહારાજના કારભારીઓ, ગીરધરદાસ ભંડારી અને રતનસિંહ ભંડારી વારંવાર સંદેશા લઈ જવા તથા કોલકરાગના પાયા મજબૂત કરવા માટે આવજાવ કરતા, અને તેમ કરી, મારવાડીઓની ઢીલ કરવાની ખાસીઅત મુજબ, થોડા દહાડા તો તેણે આમતેમ ઢીલમા કાઢી નાખ્યા. બાદ મહારાજા જોડે મુલાકાત કરાવવાનો બંદોબસ્ત કર્યો; વળી મહારાજા શાહીબાગમા રહેવા ગયા હતા તે બહાને બે ત્રણ દહાડાની ઢીલ ચર્ચ. એથે દીવસે સાંજે બાજરાવ આવીને મહારાજાને મળ્યો અને એક બીજા સાથે કોલકરાર કરવામા આવ્યા બાદ તે પાછો ફર્યો. તેમણે એવું નક્કી કર્યું કે વળે (વિજય) રાજ ભંડારીએ મારવાડીઓનું મૈત્ર્ય લઈ સરદાર મહમદખાન તથા સૈયદ ફયાઝખાન જેઓ ગુજરાતીઓના લશ્કરના રસાલદાર હતા તેમની સાથે બાજરાવની મદદમા અને તેની જોડે જઈ પીલાજીના માણસોને વડોદરામાથી હાકી કાઢી, વડોદરાને (તેમનાથી) મુક્ત કરવું, અને સૈયદ ઉઝમતુલ્લાખાનને કારભાર સોંપી દેવો. એની પોતાની કશી તૈયારી હતી નહિ તેમ એની પાસે કાર્ધ (યુદ્ધ) મામત્રી પણ હતી નહિ એટલે ગુજરાતવામી-ઓમાથી કેટલાક હિંદુઓ અને મુમલમાનો, પોતાનામાથી એક વિદ્વાન માણસની નાયબ તરીકે નીમણૂક થવાની હિમેદમા અને (લશ્કરમા) નોકરી મેળવવાની આશાથી, જેમ મીઠાઈપર માખીઓ ભેગી થાય તેમ ભેગા થઈ ગયા, અને મહારાજા તથા બાજરાવના સૈન્યોને મદદ આપવાને કારણે પોતાની આવક માટે જે ખ્યાલી કંપના બાધેલી તેને તેઓએ સાચી ગણી લઈ તે લશ્કરના જરૂરી સાધન તથા ખરચ માટે, વસૂલ ન થઈ શકે તેની હુડીઓ લઈ તથા જેની ઉપજ ન આવી શકે એવા તાલુમ પોતાને નામે લખાવી લઈ, કરજ તરીકે મોટી રકમો આપી અને વજેરાજ અને બાજરાવની પાછળ પાછળ વડોદરા તરફ જવા નીકળ્યા. આ અરસામા સમાચાર મળ્યા કે ગુલામ મોહીયુદ્દીનના નાયબ મીરઝ્ઝમાઇલને, મીરઝ્ઝઉદ્દીન જે જૂનાગઢનો ફૈજદાર નીમાઈ તે જગા સલાળી લેવા આવતો હતો તેની, ખબર પડવાથી તેની સામે થવા તૈયાર થઈ બહાર નીકળી આવ્યો અને અમ-રેલીની પાસે જંને પક્ષના લશ્કર આવી ઉભા (અને લડાઈમા) મીરઝ્ઝઉદ્દીન તથા મીરઝમરહૂદીન કે જેઓ એક બીજાના મિત્ર થના હતા તેમણે સૌર્ય બરેલા હુમલા કરી વીગતા અને બહાદુરી (નુ દેવુ ચૂકરી) દર્શાવી, માર્યા ગયા. ટુંકમા બાજરાવ, વજેરાજ, રમાલદાર તથા ઉઝમતુલ્લાખાને, કૃમ પગ કૃમ કરી, મહી નદી ઉતરી વડોદરાને ઘેરા ધાંધો. પીલાજીનો

ભાઈ વરમાણ કે જે ત્યાં હતો તેણે પુરજ, ડાટ વગેરે મળજૂત કરી
 રૂરતમ અલીખાન સાથની લડાઈના મેદાનમાંથી જે તોપો પકડી હતી તેને
 ગોઠવી કિલ્લાને સુરક્ષિત કર્યો. મહારાજાએ મોકલેલાં માણસોએ ઘેરા ઘાલવા
 માંડી મોરચા બાધ્યા, અને બંને પક્ષ તરફ તોપ બંદૂકના મારાની લડાઈ
 શરૂ થઈ. આ બનાવ બન્યાને ઝાઝો વખત થયો નહતો એટલામાં એક-
 એક બાજુરાવના જશુઓ કે જેને તેણે ખખર લાવવા માટે આસક્તજનની
 ફાળમા ગમ્યા હતા તેમણે ત્વરાની પાંખપર ઉડી આવી સમાચાર કહ્યા
 કે આમજનહને તે (બાજુરાવ) અમદાવાદ તરફ ગયો છે એવી ખખર
 પડતા તેણે તે બાબતને પોતાનું સહભાગ્ય ગણી અને પોતાને નોંધતી તક
 મળ્યા છે એમ સમજી, છડી રવારીએ અને થોડીજ (સુદ) સામગ્રી લઈ
 લડાઈ અને સુદ કરવાને ઈરાદે નર્મદા નદી ઉતરી કૂચ પર કૂચ કરી,
 છાપો માગવા દમારી પાછળ હમણા આવ્યો જલુલો. આ સમાચાર
 માલગા બાજુરાવ ગણગઈ ગયો ને તે જ ક્ષણે તેણે મહારાજાના સૈન્યને પાછો
 અમદાવાદ તરફ જવાની રજા આપી, અને વડોદરાનો ઘેરા ઉઠાવી લઈ એકદમ
 વાયુ ને વીજળી પાસેથી ઉછીની લઈ બને તેટલી ત્વરાથી જેમ વિધાતાનું
 બાણ કમાનમાંથી છૂટે તેમ છૂટી પોતાના દેશ તરફ જવા ચાલતો થયો.
 આસક્તજન કે જે તે બાજુથી ઘણી ઉતાવળ અને ઝપટથી આવતો હતો
 તે સુગત બંદરે આવી પહોંચ્યો ને ત્યાં તેને ખખર પડી કે બાજુરાવ ત્યાંથી
 થોડેજ દૂર આવેલા જંગલને આડકેટ માર્ગે ચઈદરીઆ કિનારા તરફ ચાલ્યો ગયો
 છે, એટલે તેણે (આસક્તજન) વગર દીક્ષ ને વિક્રમે તેની પાછળ પડવા
 પગ ઉપાડી ચાલવા માડ્યું અને તેના લશ્કરનો ક્રેટલાક સરસામાન અને
 ઠોરદાખર પાછળ પડી ગયા હતા, તે એના મિપાછઓના હાથમા આપ્યાં.
 શિકાર હાથમાંથી ન્હાસી ગયો તેથી તે પાછો ફર્યો અને આરામ લેવા
 માટે સુરત બંદરથી સાત કોમ દૂર તાપીને કિનારે આવેલા મોજે કોલા-
 કામરેજમાં થોડો વખત મુકામ રાખ્યો. જૂના (અરતરફ થએલા) અને
 નવા (નીમાએલા) સૂખા બંને તરફથી નીમાએલા બંદરના સુતમદીઓએ એની
 સમક્ષ પોતાના મુદા રજૂ કર્યો, મદદની માગણી કરી અને બેટસોગાતો
 મોકલી. સુખરીખાન કે જે (શહેર) બહાર હતો તેણે તે જતે જઈ
 એની મુલાકાત પણ લીધી. વખતને અનુસરી આસક્તજન દરેક પક્ષને
 આશ્વાસન આપ્યું અને પોતે દક્ષણ તરફ રવાના થયો. પોતાના લાઈની
 રજા મળવાથી રાજા બખ્તસિંહ પોતાની જમીનદારીના મહાલ નાગોર
 તરફ ચાલ્યો ગયો. સિંહ ઉઝમગુલાખાને જ્યારે પોતાનું કામ પાર પડે

એવું જોયું નહિ એટલે પોતે પાટનગર તરફ જવા રસ્તે પડ્યો. બાહરાવ તો પોતાને વતન ચાલ્યો ગયો અને મરાઠાઓ જોડે મુલેહ કર્યા સિવાય (મહારાજનું) ગાડુ આગળ ચાલે તેમ હતું નહિ. હવે કંથાજી તે અરસામાં આવી ટંટાકિસાદનું મૂળ થઈ પડ્યો. આગલા-મુખારેઝઉમુદના-વખતની માફક, મહારાજાએ પૂર્વેના રિવાજ પ્રમાણે, યોધની રકમ નક્કી કરવા, મોમિનખાનને મુકરર કર્યો, અને પેટલાદ પરગણું તેને (મોમિનખાનને) ઈન્તરે આપવામાં આવ્યું. ઘોળકા પરગણું, ભરૂચ, જંબુમર અને મકબૂલાબાદ આસફજીની જાગીર તરીકે કાયમ (બદાલ) રહ્યાં હતાં તે આગળ જણાવ્યું જ છે. મુખારેઝઉમુદ તરફથી અબ્દુલ્લાખેગ ભરૂચમાં રહેતો હતો. એ શહેર ઉંચાણમાં આવેલું હોવાથી મરાઠાઓ તે પોતાને કબ્જે લઈ શક્યા નહતા. હવે જ્યારે મહારાજાના હાથમાં કારભાર આવ્યો ત્યારે તેણે (અબ્દુલ્લાખેગે) દૂર અંદેશી વાપરી એ હકીકત આસફજી પાસે રજૂ કરી (પોતાના નામની) નાયબની સનદની માગણી કરી, અને (તેની તરફથી) તેની સનદ, તથા મનસખની મંજૂરી અને નેક આલમખાનનો ખેનાબ તેને મળ્યા, અને એ બદાને (દસ્તાવેજવડે) પોતે તેનો વસીલાદાર થયો. હિ. સ. ૧૧૪૪ માં મહારાજાએ દીર્ઘદષ્ટિ વાપરી આસફજી પર મૈત્રી જાહેર કરવા માટે એક પત્ર લખી તે, કુદવન ઉત્પાસલીન (સતોના સંત) શાહઅલીરજા સગદિંદીના પુત્ર મહમદશાહ કે જેને આસફજી જોડે સારો સંબંધ ને ઝોળખાણુ હતા, તેને મુસાફરી માટે લાથા વગેરેનો સામાન તથા જાનવરો આપી, તેની સાથે મોકલ્યો. થોડા વખત બાદ મુમ્તાઝખાન નામનો માણસ કે જે પહેલાં રૂસ્તમ-અલીખાન પાસે હતો, તે, તે પત્રનો મિત્રતાબરેસો જવાબ તથા પોશાક અને ફેટલાક મોકલેના સંદેશ લઈને આવ્યો, ને મહારાજાને મળ્યો ને ત્રણ મામ રોકાઈ રવાના થયો. એજ સાલમાં બક્ષી તથા ખબરપત્રી અમાનતદારખાન, કે જે હઝાગીની જાતી મનમખ તથા દોદસો મવારનું માન જોગવતો હતો તે મુજરી ગયો. તે મમાચાર પવિત્ર ઉત્તરશ્રી પામે રજૂ થતાં ત્યાંથી શુભામલુસેનખાનને બક્ષીની જગાએ નીમવામાં આવ્યો. તેણે પોતાના નાયબ તરીકેની સનદ મહમદ મુખારેઝઉમુદનીખાનના નામની મોકલી અને તેણે પોતાની જગાનું કામ કરવા માંડ્યું.

ગંગાદાસ શેઠનો અને રેશમ વેચનારાઓનો મહા- રાજાએ દંડ કરવો, અને તે સાલમાં બનેલા બીજા બનાવો

આજ અરસામાં મહારાજાએ ગંગાદાસ શેઠ તથા રેશમ વેચનારાઓ પાસે એક યુક્તિ વાપરી નવ લાખ રૂપીઆ દંડ તરીકે જોરજુલમથી લીધા. એ દંડે હકીકતની વીગત એવી છે કે મુબારેજ ઉત્તમુલ્કના વખતમાં ખુશાલચંદને શેઠાઇ પરથી દૂર કરવામાં આવ્યો હતો તેથી તે પાટનગર જતો રહ્યો હતો અને તેની જગ્યાએ ગંગાદાસને કુલ (મહાજનના) શેઠ નીમવામાં આવ્યો હતો. મુબારેજ ઉત્તમુલ્કની હકૂમતમાં બનેલા બનાવોનું બધાન આપતાં આગળ કહી ગયા મુજબ ગંગાદાસ વેરા વધુલ કરવાનો બાબતમાં તથા બીજા કામો કરવામાં તે (મુબારેજ ઉત્તમુલ્ક)ની મરજી અનુસાર વર્તતો હતો. મહારાજા આવે છે, એ વાત ચાલતી હતી તે વખતે તેણે દીર્ઘદષ્ટિ વાપરી પોતાનાં માણસોને આગળથી (તેની પાસે) મોકલી, એવી જાતના આશ્વાસનરૂપી લેખની તેની પાસે માગણી કરી કે જો પાંચે ઉમદા પટાવતોની જામીનદારી—જેને મુજરાતી બાપામાં “બાંદુધરી” કહે છે. તેના—પર રચાયો હોય, કે જેથી તેના મનને નિરાંત રહે. મહારાજાએ વખતને માન આપી તથા તેના મનને નિશ્ચિંત બનાવવા તેની ઇચ્છા મુજબનો લેખ પોતાની મ્હોર સાથેના તથા તેને કાર્કરીનની ઈજા (અડચણ) કરવામાં નહિ આવે એવી જુએદારીવાળો, પટાવતોના સરદાર અબેકરજી વસદે હુર્ગાદાસ રાહોડની મ્હોર સાથેના, કરી આવ્યો. આ દેશના ચાલુ રિવાજ મુજબની આ બાંદુધરીપર વિશ્વાસ દોવાથી ગંગાદાસના મનને નિરાંત થઇ. હવે જૂના (બરતરફ ચમેલા) અને નવા (નીમાચેલા) સૂબાઓ વચ્ચે ચમેલા કોલકરારવાળા બનાવો બની ગયા પછી, શહેરના નાણાવટીઓ, વેપારીઓ, તથા રેશમમાં મુખ્ય માણસોને સાથે લઇને તે મહારાજાને મળ્યો, અને (એ પ્રમાણે) જાહેર રીતે અને મ્હોડામ્હોડા (તેની) મહેરબાની અને કૃપા દષ્ટિ જેળવી શેઠાઇના પદપર કાયમ થયો. પરંતુ અંદરખાનેથી એને કેદ કરી એની પાસથી નાણાં કઢાવવાનો રસ્તો લેવા મહારાજા વિચાર કરતો હતો, અને તેથી તેવો પ્રસંગ આવે તેની વાટ જોતો હતો. પોતે તો ઘણી મજબૂત બાંદુધરી આપી હતી એટલે કશું કરવા તેની હિમત ચાલતી નહતી, પણ પોતાના એ વિચાર તથા ધારણા બાબત તેણે

પોતાના ભંડારીઓ તથા ખાસ સલાહકારોની સલાહ લેરી ચર્ચા કરી. 'મુખારેઝ ઉલ્લુમુલ્કની જોડે સલાહ કરાવતી વખતે રતનસિંહ ભંડારી અને મોમિનખાન વચ્ચે એક જાતના ખાસ પરિચય અને દોસ્તી બંધાઈ ગયાં હતાં, તેથી અને મુખારેઝ ઉલ્લુમુલ્કે ગંગાદાસને એક તુકી ઘોડો આપ્યો હતો કે જે તેની પાસથી મેળવવાની પોતે ઇચ્છા જણાવી હતી પણ જે તેણે બહાના બતાવી આપેલો નહિ, તેટલા માટે તેના મનમાં ખોટું લાગી ગયું હતું તેથી, ભંડારીએ મોમિનખાનને મહારાજના મનની છૂપી વાતથી વાકેફ કર્યો, અને તેની સલાહ માગી. તેણે મનમાં એક યુક્તિ રચી અને કહ્યું કે અમીર ઉલ્લુ ઉમરા સમસામ ઉદ્દોલાની મ્હોર સાથનાં ઉચ્ચ દર-ગાહનાં બે ફરમાન તૈયાર કરવા પડશે. એક મુખલેસખાનના નામનું, તેની મતલબ એવી કે મુખારેઝ ઉલ્લુમુલ્કની હકૂમતમા જુદા જુદા વેરા ઉધરાવવા તથા અમદાવાદના રહેવાશીઓનો દંડ કરાવવાનું મૂળ ગંગાદાસ થઈ પડ્યો હતો, તેથી એને પકડી, સાકળે બાધી, બેડીઓ પહેરાવી બાદ-શાહની દરબારમા મોકલવો. પણ જો મહારાજને બાબતમા નિશ્ચય બતાવે તો તેને સોપી ઈ તેના મ્હોર સિક્કાની રસીદ લઈ હજૂરશ્રીને મોકલવી. બીજું (ફરમાન) મોમિનખાનના નામનું (તૈયાર કરવું), તેમા એવું લખવું કે મુખલેસખાનનાપર હુકમ કાઢવામા આવ્યો છે કે તેણે ગંગાદાસને પકડી કેદ કરવો, તે (કામ)મા તેણે પોતાના માણસો સાથે રાખી તેને મદદ કરવી. આ કામ કરવાના ધનામ બદલ એવું ઠેરવવામા આવ્યું કે, મહેમૂદાબાદનું પરગણું જેનો અડધ ભાગ મુખલેસખાનને જગીર તરીકે આપવામા આવ્યો હતો, અને બાકીનો અડધ ભાગ, નાજિમના તાબામાં હતો-કારણ કે બરતરફ સૂબાની પદ્ધતિએ ચાલી મહારાજને પણ આખા સૂબાને પોતાના હાથ તળે તથા કબજામા લઈ લીધો હતો-તે (તેમાંથી કાઢી નાંખી-આદ કરી) મુખલેસખાનને દરોબરત આપી દેવો. મહારાજને એ વાત કબૂલ રાખી. મોમિનખાને હુકમો બતાવી કાઢ્યા, અને મુખલેસખાનને બંદી વ્યવસ્થાથી વાકેફ કરવામા આવ્યો. તેણે એક દીવસ ગંગાદાસને બોલાવી, ફરમાન બતાવી, (કેદ) બેસાડ્યો. એણે અલયકરણને, જેણે બાંહેધરી આપી હતી તેને, જે બન્યું હતું તેનો સંદેશો મોકલ્યો. અલયકરણની સ્વમાનની લાગણી ગતિમાન થઈ. આ બનાવના અંદરના મર્મથી તે વાકેફ ન હોવાથી પોતાના સાથીઓના લશ્કરને લઈ તે તો લડવા તૈયાર થઈ ગયો. મોમિનખાન પોતાના સાથીઓને લઈને આવ્યો. ને મુખલેસખાનની મદદમાં ઉભો રહ્યો. અલયકરણે મહારાજને અંદેશો મોકલ્યો કે હું ગંગા-

દાગનો જમીન (બાદેધર) છુ તેથી ગમે તેમ તોય તોપણ તેને છોડાવવા ખાતર હું મુખસેસખાન બેઠે લડીગ તો ખરોજ મહારાજાએ તેને પોતાની પાસ બોનાવી મગાવ્યો અને દલ તથા પ્રપચ કરી, એને બનાવવાને ગંગાદાસને (કેદમા) બેસાડી ગમવાનું શુ કારણ તથા ગો મમમ છે તેની તપાસ કરવાને બને ખાતો પામે માણુમ મોખ્યુ તેમણે જગમમા ને કરમાનો આપ્યા હતા તેજ મોખ્યી આપ્યા પદ અને ફરેમ કરી મના રાજા અને ભંજારીઓએ એકજ મનના થઈ જઈ, તેની પામે એવો ખુનાઓ કરો કે જમીનગીરી યા બાદેધરી તો મહારાજા તરફથી આપનામા આવેલી, પરંતુ આ સવાન તો ખિનાકત અને પૃથ્વીપતિની દગ્ગાર બેઠે મંચ રાખે છે, અને એ મહાન હુકમનો અનાદર કરી રમય નહિ બાદશાહી નોકરો ગમે તે વખતે તેમના હુકમ મુજબ એને પકડી શકે તેમને માગથી કે કાંઈ બીજાથી એ- પણ સુખન કહી રમય નહિ વળી ખાનગી રીતે પણ તેને મનપસદ વચ્ચેના આપી, તે ગુપ્તે થઈ જુમબગડા પાડતો હતો તેમાથી શાત કયો અને તે પણ લોભમા ફસાયો.

(ધારસી શબ્દ) તમે (=તોભ) પણ અક્ષરનો બનેવો છે, તે ત્રણે ખાતી (નુસ્તા વગરના) છે, તેથી લોભીઆઓનું કાંઈ (પણ) શ્રેય થતું નથી, (કાગણુ અક્ષરો ખાતી છે)

બાદેધરીની બાબત ગુજરાતમાં બહુ નોકની ગણાય છે તેથી તે લોભએ અભિરુચિનો ધણો તિરસ્કાર કયો દે મામા મહારાજાએ ગરી દનો મગગ પોતાની ટોર સાથે લખી આપ્યો અને તેજ ગમે ગંગાદાસને ભદ્રમા બોનાવી કેદમા બેસાડ્યો તથા તેના મગાવહાના અને રેશમના વેપારીઓને પકડી તેમના ઘર કે જે સખ્યાગધ વસ્તુઓ, જેવી કે રેશમી માન, ધરવાખગે, રોકડ નાણું અને બીજી બીજેથી ભરેલા હતા તે, જપત કરી તેની ચોખી માટે રખેવાળો મોકલ્યા, અને મારીઝૂડી તથા અલ્યાચાર કરી ગંગાદાસ પામેથી બે લાખ, તેના કાકાના હોકરા ખુશાન પાસેથી ત્રણ લાખ અને બાકી બીજાઓ પામેથી જેવી જેની શક્તિ તે ગુજબ લેવાના નક્કી કરી જુમવે નવ લાખ રૂપીઆ, પૂરેપૂરી જખરાઈ તથા અરજીનીય સખતાઈથી દેક વખતમા વસૂન પણ કરી લીધા આ બનાવનું બનવું શહેરની વસ્તીના જીવાન તથા ઘરડા, જનનાના મોટાસયુ દાય તથા મખ્યાગધ, લોભના હાનહવાન થઈ જવાનું મગ્ગ થઈ પડ્યુ ખાસ કરીને, રેશમી કાપડના વેપારીઓના સંખ્યાગધ કાગખાનાના નોકરો તથા કારીગરો, જેવા કે ચરખો ફેવનાગઓ, ગરેબો, વણુપરો, અને એવા

ખીન લુદા લુદા કામ મરણ મેકડે માણમે (ફળી થઈ ગયા), અને રેશમ અને મદ પત્ર (મેકડે પાત્ર ટમ જમાન લેવા ખાતા) ની ઉપજ, ખંગાળામા (ધણી કોડી થઈ), તેમજ અમનાદ ક વ્યા જનનતનુ અને વિવિધ પ્રમગ્નુ તૈયાગ થતુ મપડ, જે પ્રખ્યાતી પામ્યુ હતુ અને મરાઈ થતુ હતુ અને જે દેશપત્રે । (જમીન તથા દરીયામાર્ગ) ના વેપારીઓ આજુમાણુ તથા આમપાસના હિંદુનાનના સદેગે તથા (૧૧) સિંધ, તુર્કમાન, સુરોપ, અબ્બાસના, હમલીઓના મુનક (એખીસીતીયા), ઈરાન ને તુગન સુધી લઈ જતા હતા, ત્યાની ઉપજને પણ ધણુ નુમ્સાન પહોંચ્યુ, અને તે વખતેજ, રેશમી મપડના વેપારીઓનુ જે એક જુદુ સમજન મહાજન હતુ, તેનો અન આ યો, અને હવે તો જેને હાવે તે માણુમ છટક છટક ચોડા વધતો માન આણે છે અહમદ નામનો એક માણુમ જે બહોગઓની મ્હોડી (મુન્ની) જમાનતો લોધ તે અગસામા તાન્ને જ જાણીતો થયો હતો અને પોતાની મેમનો વડો (શેઠ) નીમાયો હતો તેને મજારાજએ મ્હોટો (ડુલ્લ) રોડ જના યો હમન નામનો લોખડનો વેપારી જે ને ન્દાની (સિયા) જમાનતો બહોરો હતો, અને જેનુ ખૂન થયુ હતુ, અને આગળ જણાવ્યા પ્રમાણે જેને માટે તે કામ પામે મુબારક ઉનમુલે ત્રણ લાખ રૂપીઆ લીધા હતા તેના વારસોમાના એ કે જેની પામે તે ખૂન થએના માણુમનુ લોહીથી ખગાએલુ પહેગણુ હતુ તે મહા રાજા પામે દાદ માગતો આ યો હતો એવુ ખ્દાનુ ઉબુ મરી, તે કામને દડી દડની મ્હોડી ગમ વચ્ચન મરી તેઓ હણુ પહેના થએના હુમનાની અમરમાથી તો ટેમણે પડ્યા ન હતા તેમને આ દડની ગકમ ગમે તેમ કરી ભરી દેવી પડી એટલે તેઓ પાપમાન થઈ ગયા અને પોતાનુ વાન છોડી જવુ પમદ મરી આજુબાણુ ને આસપાસ જતા રહ્યા, અને દાનમા તે જમાનતો એક પણ માણુસ એવો નથી ગલો કે જેની હાલત સારી હોય (વખતે) નામના થોડા માણુમ ગલા હશે કે જે ાનના હોય કે ન હોય તે સરખુ જ કહેવાય સૂબામા મર્ઈ જાણીતો કે જૂનો મનમનદાર કે હચો એહેદાર ન ગહેલો હોનાથી, ગેદાનને ખાલી જોઈ, ઇશ્વરથી અજાન એવા ભડારીઓ અને પીશાય જેવા માગનાડીઓ, જુના (જુ મી) રિવાજો મળનન કરી અને ચાતુ ગિવાને જરી રાખી, ન્દાના ને મ્હોટા, હિંદુ ને મુસલમાન (સૌને) દડના અને લટવા, અને તેમની પામેથી (માન ને નાણુ) લઈ લેવા મડી પડ્યા, અને જેર જુનમના દરવાજા ખુલ્લા થયા ઈસ્લામ (ધર્મ)નુ જગર મદ થઈ ગયુ, ગાય ઝમે કગવાની

મના દરવામાં આવી, મરિન્ટો ઉત્તર યદ્ય ગદ્ય અને દેવમંદિરોના દાઠ વધી ગયો. હોળીના દહાડામાં મુસલમાનોને હેરાન કરવા તથા તેમને હલકા પાડવા તે વખાણવા લાયક અને પ્રશંસનિય કામ ગણાવા માંડ્યું, અને કોઇની મક્કર હતી નહિ કે 'આ કેમ' ને 'પેલાનું શું કારણ' એવું પૂછી શકે. મુખારેજ ઉત્તરના જવાને તથા મહારાજના આવવાને સમયે મધ્યથી પ્રજા ને રૈયત કે જે બરતરફ થએલા મુખાના જુલમ ને અત્યાચારથી કંટાળી ગઇ હતી, તેણે ખુશી અને આનંદ પ્રદર્શિત કર્યા, તેમા ખામ કરીને હિંદુઓએ, કારણ તેમણે જોયું કે હવે નાજિમ ને એવે તો આપણી જાનને માણસ છે. મહારાજ અને તેના ભાઈ ને તો રામ લક્ષ્મણ કે જેની પૂજા કરવી જોઈએ એમ તેઓ માને છે તેની ઉપમા આપી, તેઓ ખૂશાલીનાં જાન ગાના હતા તેમની રહેણી કરણી ને ચાલ ચલણ જ્યારે તેમણે જોયાં ત્યારે તેઓ એ પહેલાં હુદાઈ-(મુખારેજ ઉત્તરના)-મહાદેવ હંદનારપર ઇશ્વરની કૃપા હોળે એ સૂત્ર લખવા બેઠા. દેવકામા મુખ્ય મુખ્ય અને ખાનદાની (અશ-રાઈ) માણસોમાના ધણખરા, હલકા પડવાની તથા નારાજ થવાની ખતીક તથા આજી જવાનો ભય લાગવાથી, ત્યાં રહેવું આ વાત કરવે એ મપાલ ભરેલું નથી એમ સમજી ધીમે ધીમે અને વખત જતા આજુબાજુ ને આમપામ વેગઈ ગયા અને મલામતીનો ખુલ્લો પકડ્યો (લીધો). દીવસે દીવસે રૈયતનો વ્યવહાર મુસ્લિમો ભરેલો થતો ગયો: મારવાડીઓએ જળરક્ષતી તથા અત્યાચાર કરી ધરેમા ધૂમી જઈ જુલમ કરવા માંડ્યો: અને તેમણે કટલીએ ખાનાખરાબીઓ કરી કે જેનું વર્ણન પણ થઈ શકતું નથી.

પૂરવીને ઉત્તર કાવી એવું જ્યારે (ઇશ્વર) હજી છે, ત્યારે તેને જુલમી ગળના પંજ નીચે મૂકે છે.

આમ થવાનું કારણ આપણું પોતાનાજ દુષ્ટ કાર્યો અને કુકર્મો (સમજવા). આપણાપર દુઃખ પડે છે તેજ આપણાંજ કર્મોનું ફળ છે; (હાથના કર્યા હૈયે વાંચે છે). કાપડ બનારનો મહાલ, હંડરત ખુદ મકાન (એરંગજી)ના સમયથી સરીવત (ધમી)ની જગત ઉપસવવા માટે નહીં થએલો હતો, હવે હિંદુઓને એમ કહ્યું મુનાસેબ લાગતું ન હોવાથી, તેમજ મુસલમાન મિયાલ દોષ બીજને કોઈ પણ વખતે તે મહા-ભનો કારમાર મોપાયલો પણ નહિ, અને જે કે હામેદખાનના અગવા બાદ નાજિમોએ એ ઉપજ લઈ લેવા માંડી હતી જના પણ બાદશાહની

દરબારથી જેની નિમણૂક થતી તે મુનસફીઓ મામૂલી દસ્તૂર અને દરેક કાનૂનો મુજબ તે ખાતાનું કામ કર્યા જતા હતા, અને (મનદોમાં) લખ્યા મુજબનો પોતાનો પગાર લેવા જતા હતા. હવે મહારાજાએ તે (ખાતા)નો ઇન્કારે મારવાડવારી વાણીઆઓને આપી દીધો. તેમણે મુનસફીઓને ખસેડકર્તા ગણી, અયોગ્ય રીતે માયાં મારવા માંડ્યા. તે કુચ્છા સ્વભાવનાઓ જોડે એમણું અને એવાં હક્કાં માણુમો જોડે સંસર્ગ રાખવો એ પોતાનાપર ભારે છુલ્લમ થતો હોય એવું મુનસફીઓને લાગવા માંડ્યું અને તેથી તેઓ તેમના તરફ ધિક્કાર બતાવી તેમનાથી દૂર થઇ ગયા; અને પોતાના તરફથી લખાપટ્ટી કરનારા કારકુનો મોકલી સંતોષ પામ્યા, સારખાદ તે મહાલનો કારભાર મુનસફીઓના હાથમાંથી જતો રહ્યો. મહે-સૂક્ષ્મ ભરી દેવાના દાખલા (સ્મીટિઃ vouchers) કે જે શહેનશાહનના તમામ ભાગોમાં લઇ જવામા આવે છે, ને જે બાદશાહે નીમેલા મુતમ-ફીઓની મ્હોર વગર મંજૂર રહેતા નથી, તે દાખલાઓપર જે એમની મ્હોર (ન થતી) હોત તો, ખીજા મહાલો જેવા કે માયર, ટંકશાળ, દોરના અકા (જનવરનું હાટ)ના મુનસફીઓની માફક તેમની મત્તા પણ જતી રહી હોત. બાદશાહી (સરકારી) ખાતાઓના ખર્ચને માટે મુખ્યારેજ ઉલ્લુમુલ્કે સાયર મહાલને સુખાના દીવાનની જવાબદારી તથા મત્તા નીચે મુક્યો હતો, તે (મહાલ)ને રાજના રૂપીઆ પચ્ચીસ (મારવાડીઓ પાસેથી) લેવાની શરતે દીવાનની સત્તા નીચેથી કાઢી લઈ એ વાણીઆઓને ઇન્કારે આપ્યો, અને ખીજાં ઘણા દીવાનીખાતા જે ખરેખરી રીતે દીવાનના કબજામાં હતા તે લઇ લેવામા આવ્યા. આવા ખાતાઓમાનું એક ખાતું બૈનઉલ-માલ-નાવારમી (માલ) ખાતું—કે જેનો કાગલાર હમેશા એક દારોગો અને સુખાના દીવાનના નીમેલા માણુમો કમ્તા હતા તે શહેરમા કેટલાજાને પરામા ફોજદારે ગર્દના તાબામા મોપવામા આવ્યું. આ નવા ધારા ચાલુ થઇ કાયમ થઇ ગયા. બાદશાહ તરફથી નીમાએલા મુનસફીઓની મત્તા ટંક-શાળના ખાતાપરથી લઇ લેવામા આવી હતી, તેથી એના ને ચાદીમાં તાબાનો ભેગ કરી સિક્કા પાડવામા આવતા, અને આધિકારપાત્ર રિવાજને લીધે (તે ખાતાની) ઉપજની રકમ વધી, પણ અમદાવાદની ટંકશાળમાં પડેલી અશરશીઓ (ન્હોરો) અને રૂપીઆ કે જે હમેશા ચોખ્ખા અને પૂરા વજનના ગણાતા હતા, તેની (એ કારણથી) શાખ ઘટી ગઇ, અને શહેર સિવાય ખીજે તે ચાલતા નહિ, અને જો કે તેમાનો ભેગ કાઢી નાખ્યો છે તો પણ હજી સુધી શહેર બહાર કેટલીક જગ્યાએ તો તેની શાખ તેવીજ

ખરાબ છે. મોટા સૈયદો, પૂજનીય શેખો, અને કુટીરોના ઉદરનિર્વાક
 માટે જે ગામ અને જમીન આપવામાં આવેલાં તેના પર ચોથામણ (મણે
 ચોથો ભાગ) નાંખી તેને માટે જુદા આમીસ અને તહેસીલદાર નીમવામાં
 આવ્યા, કે જેથી એ આશ્રિત માણસોને માટે એક નામની રકમ સિવાય બીજું
 કંઈ બાકી રહેતું નથી, અને તેમનામાંના દરેકાએક તો હજારો જાતની શરમ
 લાગે એવી રીતે વર્તી અથવા તો લોકો પાસે ત્રાગાં કરી, લાંબા હાથ કરી
 બીખ માગી કંઈક મેળવે છે, અને એ લોકો પણ ઉદરનિર્વાહનાં સાધનને
 અલાવે તથા ભૂખમરાની પિંડાથી દેશદેશ રખડતા થઈ ગયા છે. આ સમ-
 યમાં તોપખાના માટે સીસું, દારૂગોળ તથા બીજી સામગ્રી જે મુખારેજ
 ઉજ્જમુદ્ધ બેગી કરી હતી અને જેની દોમત લગભગ વીસહજાર રૂપીઆ
 જેટલી થતી હતી અને જે તોપખાના સાથે તેણે સૂખાના દીવાનને હવાલે
 કરી હતી તે મહારાજાએ ધીમે ધીમે જોધપૂર રવાના કરી દીધી. આ અરસામાં
 ખિલાફત તથા પૃથ્વીપતિની દરબારમાંથી શાહ વેપારી મુલ્લા મહમદખાનીની
 કોશિશથી મુરત બંદરના મુતસદ્દીની જગા પર બહાલ કરવાની સનદ બહે-
 રામખાનને મળી અને નવો નીમાએલો અમલદાર દૂર થયો. સિબ્દી
 લસ્કરના ખરચના ભાર નીચે આવી મુસ્તશીદખાન કરજદાર થઈ ગયો
 હતો, અને તેથી વ્યય અને તે અમલદાર પાછો ફર્યો. એજ અરસામાં
 એનો પુત્ર અબ્દુલ અહમદખાન ગુજરી ગયો હતો તેથી તેની ફરકારીમાં
 પોને શહેર કાઢતી પદવીથી વિશ્રુતિ થયો.

મારવાડીઓના પ્રપંચથી પીલાજી ગાયકવાડનું માર્યા જવું,
 વડોદરા તથા મહીની પેલે પારના મહાલો છતી લેવાને
 વિચારે મહારાજાનું જવું, સૂખાના દીવાન અબ્દુલ
 ગનીખાનનું ગુજરી જવું, તેની છોકરીના છોકરા
 નાલેખઅલીખાનનું હજૂરમાંથી સૂખાના દીવાન
 નીમાવું, અને દીવાની કામકાજ અબ્દુલ
 હુસેનખાને સંભાળી લેવાં

ગુજરેલા સેનાપતિ ખડેરાવ દાઆડે કે જેને ગુજરાન પ્રાંતની ચોથ
 સોખાઇ હતી તેની વિધવા ઉમાબાઇએ આ અરસામાં મહી નદીની પેલી

પાસની ચોથ ઉઘરાવવા ઉપરાંત આસપાસનો પણ ચોથો ભાગ ઉઘરાવવા માટે કંથાજીની ફેરફારીમાં ખીલાજી ગાયકવાડને મુકરર કરી રવાના કર્યો હતો. તે મ્હોટું લશ્કર લઈ એ (ચોથ) ઉઘરાવવા આવ્યો અને ઠાસરા તાલુકામાં આવેલા હાકોર ગામે આવી પહોંચ્યો. આ હકીકત સાંભળી મહારાજ તેની સામે થવા તથા તેની જોડે લડવા લશ્કર અને તોપખાનું તૈયાર કરી બહાર પડ્યો, અને ઉપર ઉપરથી ખીલાજીને પોતાના સંદેશા ને પેગામ પહોંચાડવા તથા સલાહ કરવાની વાત કરવાને (બહાને) કેટલાએક મારવાડીઓને તેની પાસે મોકલ્યા, અને અંદરખાનેથી તેમનામાંના બે ત્રણ ગાયુસ કે જેઓ પ્રખંધ કરી શકે તેવા હતા—અને એ જાતમાં એવાં કર્મ કરનારાં માણસો મળી આવે છે—તેમને મનપસંદ વચનો આપી તથા સોગંદ-વડે તે વચનો દઈ કરી, તેમના મનને સંતોષી કહ્યું કે તેની મુલાકાત લેતી વખતે જે તક મળે તો તેનું કાટલું કાઢી નાખવું. એ મોકલેલાં માણસોએ એ વાત સ્વીકારી અને તેને જઈ મળ્યા, અને ખુશામદ કરી મીઠી જીભે તેને ડાહ્યા ડાહ્યા વચનો અને પ્રખંધયુક્ત શબ્દો મંભળાવી, દગા ભરેલી વાતો કહી. બે ત્રણ દીવસ એજ કામમાં કાઢ્યા અને રાતની વખતે કે જ્યારે તેમને પાછા ફરવાની રજા આપવાનો સમય નક્કી કર્યો હતો ત્યારે બહાર આવતી વખતે તેમનો એક પાછો ફર્યો અને કાષ્ઠક કહેવાનું બહાનું કાઢી તેના કાનમાં વાત કરવા માડી, અને બરછીના બે કારી જખમ કરી એક પછી એક મોતના પેગામ તેના કાનમાં પહોંચાડ્યા. દક્ષણીઓએ ખૂન થએલા માણસ (ખીલાજી)ની સોજતમાં એ ખૂતીને પણ પહોંચાડ્યો અને ખીલાજીના શબને ઉપાડી લઈ તેને તેજ વખતે તેઓ ન્દામલાગ કરવા મંડી ગયા અને મહી નદીને પેલેપાર સાવળી કમળા પાસ તેને અગ્નિદાહ કર્યો. મહારાજને આ ખબર પડતાની સાથેજ તેણે જોયું કે વિધિનો પાસો ધાર્યા મુજબ પડ્યો છે, એટલે ઘણી ઝડપે તેણે કૂચ કરી. રસ્તામાં ખબર સાંભળી કે સૂળાનો દીવાન અબ્દુલગનીખાન કે જે કેટલોક વખત થયા બીમાર આવતો હતો તે પહેલા જમાદી માસની પહેલી તારીખે ઇશ્વર-ચંજાને આધીન થઈ મરણ પામ્યો હતો. પોતે તેનો સગો થતો હોવાથી મોમિનખાન મહારાજની રજા મેળવી તથા (તેના) બાપના ગુજરાથી તેના છોકરા અબ્દુલ્લહેનને માટે માતમ (શોક)ની ખિલત તથા દીવાનની જગ્યાપરની નીમણુકનો હુકમ લઈ, અમદાવાદ આવ્યો, અને મોતને અંગે કરવાની ક્રિયાઓ કરી, તથા ચાર દીવસ ત્યાં રોકાઈ પાછો ફરી મહારાજને આવી મળ્યો. દૂકામાં કૂચ પર કૂચ કરી મહી નદી ઉતરી

મહારાજ વડોદરા જિલ્લામાં આવી પહોંચ્યો. દક્ષણીઓના મનમાં ભય અને ખડોક પેગી ગયા તતા તેથી તેમણે વડોદરા અને બીજા પગલા ખાલી કરી ડબો નિા ઝિલ્લો કે જે એક મુગ્ધિત જગ્યા છે તેનો આશરો લીધો. મહારાજને જીવનમાં જીવન (ધામ) દબો, ખોગ, સીધુ, અને દાગોગો કમળે પેવા તથા વડોદરાના પૈમા (માન)ના માણસોને દ કરી લેવા માટે નીચ્યો. તેણે તેમના પગ ખોટા તદોમન મૂકી તથા મગાઓ તેમની પામે અનામન મૂકી ગયા છે તથા તેમને નાણુ મોખી ગયા છે એવા ખોટા આરોપ મૂકી તેમનો દડ કયો. મહારાજને ડબોનો ઝિલ્લો સજ કરવાનું સાહસ ખેડવાનું મન થઈ આ યુ હનુધી તગ્ધી નીમાએવા મનસખદારો તથા મુખ્યાન મુખ્ય મુખ્ય અમલદારોની જગીરો પાડી અપા વવા માટે એ આગ્રહા, મહારાજના નામનો હુમ્મુશીના પરવાનો અને અમીરજીનું ઉમગની મહોર સાથના હુમ્મો નહ, મહીમારનરખાન સજાનન પાટનગરથી અમદાવાદ આવી પહોંચ્યો, અને સુમેદારના નાયમ રતનમીગ જીવનને મળ્યો. જીવનને મહારાજને તેજ્યો દોવાથી તે તેની પામે જતા હતો એટલે ખોતે પણ તેની સાથે રવાના થયો ને મહારાજને મળ્યો. મોસમની અનુકૂળતાને મંજેગે એક વદાણ જે આણી તગ્ધ આવડુ હતુ, તેમાં લેખના પિતા, હજી તથા યાનાને આ કરવાની ક્રિયાએ કરી સાજપાથ મારના અરસા પડી એજ વગસના મહર મહીનામાં હેજનની મુસાફરીએથી પાજ ક્યા અને મુગ્ધ બદરના મુતમદીઓને માહો ગાહે જે જાડો વાનતો હતો તેને લીધે ચોડો વખત તેમને ત્યા રોમડુ પડ્યુ હતુ તેઓ આ અરમામાં વહાણો રમ્તે ખુલાત બરે આ પા દુકામાં ડબોનો ઝિલ્લો મગ મામાં ધણીએ હિમન બતાવી પરતુ પુષ્કળ વરસાદ તથા અનાજની અબજને લીધ મહારાજનું કાઈ વસ્તુ નહિ આ ધણી જાનનરોનું નુસાન વેગે જે મામના મુમમ બાદ બેહલપૂર કે જે વગેરે ને ડબોની વચ્ચે ધાર (૧૬૬૬) નદીને કિનારે આવેલુ છે તેમાં આગથી પાછા કરવાનું ટોન વગાડ્યુ અને ખોતે ખોતાના મન સાથે નખી મુકી કે મોજે પાદગનો મુમદમ (મુખી) દબો કે જે પૈસાદાર હોવાને લીધે વડોદરા પરગણાનો મરભાગે થઈ પડ્યો હતો ને જે મહોટા મહોટા પટા વતો, મોમિતખાનના સરદાર મહમદખાન ગવરનો, શેરખાન અને જવાન મદખાનખાખી તથા શિયદ ક્યાખાખી બાહેધરીથી આવી લશ્કર (ગાવડી) મા જ રહેતો હતો તેને પકડ્યો જે અરવાડીઆ સુધી લાગધાગટ નેરથી વરસાદ પડ્યા કમ્તો હોવાથી અને તે ઉપગત નદીઓમાં આવેવા પૂર

અને કાદવ કીચડને લીધે રાહરસ્તા બંધ થઇ ગએલા હોવાથી ઘણાના દુકાળને લીધે રૂપીઆનું પાકો અડધો શેર પણ અનાજ ન મળતું હોવાથી તેમજ ધાસ તો એટલે દરજ્જે મળતું બંધ થઇ ગયું હતું કે ઘોડાઓને ઝાડનાં પાંદડાં ખાઈ રહેવું પડતું, અને જેને લીધે ઘણા તો પેલી દુનીઆના જોયરમા ચરવા પહોંચી ગયા હતા, એ બધાને લીધે પાછું ફરવું તે પણ ગુચવાડાનું કારણ થઇ પડ્યું: સખળ રસ્તામાં નાળામાં પૂર આવી ગયાં હતાં અને જેઓ ઉનાવળ કરી રસ્તે પડી ગયા તેમનામાંની મોટી સંખ્યામાંનાં માણસો તથા જનવરોનો પ્રાણરૂપી અસખાળ આકૃતરૂપી તોફાનમા નાશ પામ્યો અને ઘણા ભારખરદારી જનવરો, શક્તિને અભાવે, કાદવ કીચડમાં ખૂંચી ગયાં. ખીજે દીવમે મહારાજાએ કૃત્ય કરી દલા મુકાદમને કેદ કરી સેવાને વિચારે પોતાના સાથમા લઇ લીધો અને પોતે વડોદરાનો કિલ્લો જોવાને બહાને અંદર પેડો અને સિપાઇઓને તેમજ અમણ્યા માણસોને અંદર આવવાની મના કરી. બાહેધરી આપનારા (જમીનો)ના બહાર રહેવાને લીધે દલાને રજા વિનાની મીઠાઈ અને માખી વગરના (ચોખ્ખા) મધ (એટલે કાટા વગરનો ગુલાબ) સમજી સાંજને છેડે માણસપર માણસ તેને તેડવા મોકલ્યા. તે આ બાબત વહે-માઈ ગયો અને તેથી વેગમા પવનથી પણ ચઢી જાય એવી એક ઝડપી ઘોડીપર સવાર થઇ, દરવાજાપરના રખેવાળોના આટકાવ છતાં, ઘોડી દૂધાવી છૂટો મઈ એકે તડાકે પોતાને ઘેર જઈ પહોંચ્યો, અને ખીજે દહાડે મહારાજાને લખી જણાવ્યું કે જે સરદાર મહમદખાનને વડોદરાના ફાજદારનો નામજ નીમવામા આવે તો તેને તે કામ કરવા દેશે, નહિં તો નહિં (કરવા દે). ન છૂટકે તેને ફાજદાર નીચ્યો અને સરદાર મહમદખાનની મરજી મુજબ શેરખાન બાબીને હકૂમતમા અડધો અડધ સત્તા આપી પોતે અમદાવાદ તરફ કૃત્ય કરી. મહીકાદાના કોળીયોની જમાત કે જે પીલાજીના ખૂનથી તથા વડોદરા જીતાવાથી એક જાતની ખોટી બહીકને વશ થઈ તેને તાબે થઇ ગઈ હતી, તેણે જ્યારે જોયું કે ડભોઈનો કિલ્લો તેનાથી જીતાયો નહિ, તેમજ દલા મુકાદમ જોડે તેણે પચનમગ કપોં હતો, એટલે તેમણે (કોળીઓએ) પાછા ફરતી વખતે એને ત્રાસ આપવા માડ્યો; અને રાતે રાતે તેના તખ્તોપર છાપા મારી, માણસોને જખમી કરવા તથા ઘોડા અને હથીઆર ઉપાડી જવા માડ્યા; તે એટલે સુધી કે આવી રીતની ઝપાઝપીમા, એક રાતે જવાનમદખાન બાબીના તખ્ત પાસે ઝપાઝપી થતા, તેનો નોકર જમાદાર મહમદ શરીફ દોકર

મગયો, અને જે જોડાણસ્ત પોતાની મેજેજ દધ ગયો હતો તે ગફલતી અને વ્યવસ્થાના અભાવને લીધે નષ્ટ થયો. ટુંકમાં, મહી નદી ઉતરી મહારાજાએ ઇચ્છા દર્શાવી કે, પેટલાદ પરગણાને રસ્તે તે પરગણાને લગતા રસ્તામાં જે જે ગામ તથા (નદી ઉતાર) ઘાટ આગ્રે ત્યાં થઈને અમદાવાદ જવું. એ પરગણાને ઇન્જિનેરો મોમિનખાન પામે હોત એટલે એ રીતની પાયમાલી તેને ગમી નહિ, અને એ કાગળે તેણે (પોતાને આપવાની) રકમમાંથી કાઢકે રકમ આગ્રી કરવા તથા હિમાખમા મજરે આપવાની માગણી કરી. આથી મહારાજાને ખોડું લાગ્યું, અને તેણે સરદાર મહમદખાનના પેશકાર શંકરદાસને તેના દરીફ તરીકે ઉભો કર્યો. તેણે જે શરતે મોમિનખાનને ઇન્જિનેરો મળ્યો હતો એ શરતે પોતાના રોડ તરફથી ઇન્જિનેરો લેવાની જવાબદારી લઇ લીધી. અને પેટલાદની હદમાંથી મહારાજાને કૂચ કરાવી. મોમિનખાનને ખુલાત જવાની રજા મળ્યાથી તે ત્યાં ગયો, અને મહારાજા કૂચ કરી પાત્રક નદીને કિનારે આવેલા, મહમદ ખાખીની વનનદારીના મહાસ એડાની સામે થોડો વખત પડાવ નાખી પેશકશના રૂપીઆ વીસ હજાર તેનાપર નક્કી કરી અમદાવાદ આવી પહોંચ્યો, સરદાર મહમદખાન વડોદરા હોતો તેથી તેના ભાઇ મહમદ અસરફ ગવરનીને શંકરદાસના તેડાખ્યાથી અમદાવાદથી પેટલાદ જવું પડ્યું હોદીખાનની બદલીમા સૂખાના સમાચારપત્રીની જગાએ ગુલામ મહમદખાન હુજૂરમાંથી નીમાઈ આવ્યો. અબ્દુલગની ખાનના ગુજરી જવાથી તેના દોહીત તાલેબ અલીખાન કે જે હજરત પાસે હતો તેને ખિવાસ્ત મે પૃથ્વીપતિની દરબારમાંથી સૂખાના દીવાનનો એકા આપવામાં આવ્યો. તેણે પોતાના મામા અબ્દુલ હુસેનખાનપર પોતાના નાયબ તરીકે (કામ કરવા)ની સનદ મોકલી. પરંતુ તેણે દીવાનીખાતાના કામ તાલેબ અલીખાનને નામે તથા તેની મ્હોરથી ન કરતા પોતાને નામે કરવા માહિયા, અને તેમના પાસેના સગપણને લીધે તેને તેમ કરતા કોઈએ અટકાવ્યો નહિ; પરંતુ રોજની રૂપીઆ પચ્ચીસ આપવાની રકમ જે સાયર મહાલની ઉપજને બદલે મુકરર કરવામાં આવી હતી તે આપવી ભંડારીએ મોકલ કહી.

દુકાળ અને મરકીનું ફેલાવું

આજ સાલમાં સખત દુકાળ પડ્યો હવા ઝેરી થઈ ગઈ અને (તેને લીધે) માણસો મૃત્યુને મોતને પામ્યા. તે ઉપરાંત મારવાડીઓએ બદ-

મારી કરી નિંદ્ર વર્તણુક ચલાવી. અનાજના ભાવનું પંદરું દીવસે દીવસે ઉચું થતું ગયું, અને ઉંચ ને નીચ લાખો માણસો, જે ત્રણ દીવસના તાવમાં—જે તાવમાં નાંગના કાનરા આગળ (મરકાની) ચાંક નીકળતી હતી તેવાતાવમાં—પરલોકવાસી થઈ ગયાં. તેમને ચાદર ઓઢાડવાની કે કફન પહેરાવવા જેટલી પણ કોઈને કુરસત ન હતી, અને લાશને અંગે એક કામ કરનારો કે નોકર શોધ્યો જડતો નહિ, અને મૃત્યુ રૂપી ભોંયરામાં પેસનારા (મરણ પામનારા)ઓની મોટી સંખ્યા કે જેમની પાછળ કોઈ વારસા યા મદદગાર રહ્યું ન હોય તેવાઓની લાશોને દરરોજ ગલી અને બજારમાંથી ખેંચી લાતી સાબરમતીની રેતીમાં ફેંકી દેવામાં આવતી, ત્યાં તેને કાગડા દૂતરા ખાતા. જે લાશને એક જનાઝા (દાદી)મા મૂકી (ચારને બદલે) જે માણસને ખમે ઉંચકી જતા, લેખકે નજરે જોયા છે આખી માણસ જાનનાં વિલાપ અને આકંઠ આકાશના મુમટ સુધી પહોંચ્યા. આણખાણુ ને આસપાસના ગામડા ને કસબાઓમા દુકાણીઆઓના ટોળે ટોળા ધર બહાર છોડી હાથમા ભિક્ષાપાત્ર લઈ પોતાના ન્હાના ને મોટા છોકરા ને ઊંચાં, દીકરા (પુરુષ) ને દીકરી (સ્ત્રી)ને લઈ વેચવા માટે શહેર તરફ આવતા.

લીકું સૂકું (જે મળે તે) મેળવવા માણસોના પેટ કોશેય કરતા,
જેવી રીતે ભિક્ષુકની ઝોળા એક ઘેરથી બીજે ઘર (ફરે છે તેમ).

બુખ્યા પેટે ઉનપર પોતાની આખ મોટાડી

(કારણ) ઉન માસનું પાડોશી હોય છે (તેથી).

રસ્તાઓ ને બજારોમા તેમની દંઠ જામતી, અને એક ને બે રૂપીઆમા તેઓ પોતાના છોકરા વેચી દેતા. આ દૈવી ક્રાપનો ત્રાણ લઈ મારવાડીઓએ માત્ર (એક) રોટલા(ની બીખ) આપી ઘણી ઉંચ અને મુસલમાન સ્ત્રીઓ અને તેમના બાળકોને ગુલામ બનાવ્યા, (ગુલામીનું દોરકું તેમની ગરદને બાધ્યુ), અને તેમને ગાયનુ છાણુ ખવડાવી અને તેમના માથાપર થોડા જવના દાણા બાળી, પોતાના ધર્મ પ્રમાણે શુદ્ધિ કરી તેમની પાસે મુસલમાની ધર્મનો ત્યાગ કરાવી, (તેમના) કાફલાના કાફલા મારવાડ રવાના કરી દીધા, અને ગર્વથી એકલવા લાગ્યા કે અપૌરુષ્ય (ખુદમકાન)ના સમયમા ઐધપૂરથી (હમારા લોકોને) કદી કરી લઈ જઈ મુસલમાની ધર્મમા વટલાવરામા આવ્યા હતા તેનો આ બદલો. પોતે જે પુષ્કળ માલમતા ને અમુખાળ ભેગા કર્યા હતા તે લઈને મહારાજાએ શેરસિંગ પટાવત તથા ચતુરા મહેતાને મારવાડ મોકલી દીધા.

સુરત બદરના મુતસદ્દી બહેરામખાન અને શાહ વેપારી
મુલ્લા મહમદઅલી વચ્ચે ટટાના અગ્નિનું સળગવું,
કિલ્લેદાર બેગલર બેગખાનના ભાઈ તેગબેગ-
ખાનને હકૂમતનું સોંપાવું, અને બહેરામખાન-
નું ભાવનગર જવું

શાહ વેપારી મુલ્લા મહમદઅલીની ડાશેશ, તજવીજ અને નાણાના
સાધનથી મુસ્તફીદખાનની બદલીમા આગળની માફક સુરત બદરના મુતસ
દ્દીના ઓદ્દાપર જેવો બહેરામખાન બહાન થઈ ગયો કે તગતજ તેણે
પોતાનું કામકાજ તથા પોતાના ઓદ્દાની ફરજને અદા કરવાનું શરૂ કરી
દીધું મીઠું અબ્બુન રહીમ નામના માણસને પોતાનો નાયબ નીમ્યો આગળ
જણાવ્યા મુજબ શાહ વેપારીએ મોજો અદવામા (કિલ્લાની) રચના કરી હતી
અને પોતે ત્યાં ગહેરા ગયો હતો, અને તેમ ક્યાં બાદ એવો બહોબસ્ત
ક્યાં હતો કે જે ઘાઘ માણસ ત્યાં (તેનું) રક્ષણ આગતો જાય તેને ત્યાંથી
પાછો બહાર કાઢવા ઇર્ષની મજૂર હતી નહિ દીવસે દીવસે ત્યાંની શેખા
વધતી ગઈ અને સુરત બદરની સુરત (મુખમુદા) પર જરાએ તેજ રહ્યું
નહિ ખરી રીતે તો ત્યાં તેણે પોતાનું એક જુદું બદરજ જમાવ્યું, અને
મુતમદ્દી જાણે પોતાનો બેસાડેલો, હાથ તળેનો નોકર હોય એમ ગણી,
મગરૂરી અને અહતાને વસા થઈ, વહાણો આગરે આચાન થતા ધણાખરા
નગદી ને માન, મુતસદ્દીને ખતર આપ્યા કે તેની રજા લીધા સિવાય, પોતે
ઉતારી લેતો આમ થોડો વખત ચાલ્યું આગતી મહેરાખાનીઓનો વિચાર
કરી પોતાનાથી સહેવાયુ ત્યાં સુધી તો બહેરામખાને (એ વાતના) આખ
આખા કાન ક્યાં પરતું મામલો (મધ્યમતાની પણ) હદ બહાર
ન્યારે ગયો અને (બદરની) ઉપજમા ધણું નુકસાન થવા માડ્યું,
ત્યારે પોતાના નાયબની સૂચના ને સનાહ મુજબ થોડા માણસોને
અદવાની ફાજલરીમા નીમી તેમને ત્યાંની મહેસૂન વસૂલ કરવાનું
કહ્યું, અને શાહ વેપારીને સંદેશો (કહેવડાવી) મોકલ્યા કે તેણે સુરત બદ
રમા આવી પોતાના જૂના ઘરમા રહેવું વખત વિચારી જઈ તેણે તે
પ્રમાણે થઈ અને આટલો વખત તેને જાણ ક્યાં સિવાય જે માન ત્યાં
હતાયો હતો તેની મહેસૂલ સંબંધી વાતનીનશર થઈ, અને પ્રત્યેક વાદવિવાદ

અમા બાદ, સનદ મેળવવામાં થએલા ખરચની રકમ મળેરે આપવા બાબત શાહ વેપારીએ માગણી કરી. છતાં તે (માગણી) પર ધ્યાન ન આપતાં એક લાખ રૂપિયા તેણે આપવા એવો પોતે ફેસલો આપ્યો. મીર અબ્દુલ રહીમ નાયબની લોભવૃત્તિ ચલાવમાન થવાથી તેણે (ખીજી) દસહજારની રકમ નાયબ તરીકેની હકસાર્પની માગી. એક તો પહેલેથી શાહ વેપારી પોતાની માગણી રકમ કાઢતો હતો (ને જે તેને મળેરે મળી ન હતી), અને ઉલટું તેણે વધારાની રકમ આપવી એવો ફેસલો થયો હતો તેથી અને વળી અકવામાં ફોજદાર નીમાવાથી અને શહેરમાં તેને પાછો રહેવા આજીવાથી એક રીતે સુરત બંદરમાં પોતાની આખરને હાની ને ધનજતને તુકસાન થએલું તે સમજતો હતો, તેથી તેણે મીર (અબ્દુલ રહીમ) ની માગણી ન સ્વિકારતાં તેમ કરવાનું નકાર્યું અને ના કહી, અને બહેરામ ખાનને ખસેડવા તથા કાઠી ચૂકાવવા કમર કસી, અને પોતાના મન સાથે એક તદખીર ગોઠવી. સૈયદ અલીવાએઝી કે જે (શહેરમાં) ટંટાદિસાદનું મૂળ હતો તથા જેના મુરીદો (શિષ્યો)ની સખ્યા મ્હોટી હતી, તેનાપર એક દહાડા રાતની વખતે રૂપિયા બે હજાર બેટ તરીકે એકલી પોતાની ધમ્મજાથી તેને વાકેફ કર્યો. એ રોકડ રકમ જેવી પોતાની પાસે આવેલી સૈયદ પોતાની આંખો એ જોઈતેવીજ તેણે ઘણી ખૂશીથી હા કહી, સવાર પડવાનો વાવદો કર્યો. અને કહ્યું કે “ શું સવાર નઝદીક નથી.” શાહ વેપારીની પોતાની પાસે બે ત્રણ હજાર માણસો પાયદળ હતા તેને તૈયાર કરી બીજે દહાડે કે ત્યારે ક્ષિતિજના સ્તનમાથી પ્રભાતરૂપી દુધ ઉભરાવા માડયું, ત્યારે સૈયદ ઈદરસના ગાદીવારસ સૈયદ એનના મઠ આગળ પોતે આવ્યો અને સૈયદ અલીવાએઝી કે જે આખી રાત નીચેની મતજબનો સૂર કાઢતો હતો

કે એ રાત ' તું જો કયામતના દહાડા જેવી (લાખી) ન હોય તો શા માટે તું જલદી પૂરી થતી નથી ?

તે પણ તરત ત્યા આવી પહોચ્યો. શાહ વેપારીના માણસોએ કાજી અને મુફતીને ત્યાં હાજર કર્યા. વળી અહમદ ચલખી અને બીજા વેપારીઓ પણ તેમને બોલાવ્યા હતા તે મુજબ ત્યા આવી બેગા થયા. એ મેળાવડા ના સદ (પ્રમુખ) ની જગાએ સૈયદ અલીવાએઝી હતો, તેણે ત્યાં બેગી થએલી મંડળી ગોઠવાઈ ગયા બાદ, (આનસમાં પડના) રાઇના દાણા માફક ઉછળી સલાની મધ્યમાં આવી, મીથુજતી (ના પ્રકાર) માફક, એ અંજુ-મનને દીપાવવા માંડી, અને કાજી તથા મુફતીને મંમોથી બોલ્યો કે આ

કઈ જનતની મુસલમાની કહેવાય અને કયા (સરે) ધર્મ અને ધર્મપુસ્તક ના પ્રમાણથી આ વાત કાયદેસર ગણાય કે અગર એક શાહ વેપારીની ધણી મોટી રકમ બહેરામખાન પામે માગની નીકળે છતાં હાલને સમયે (હમણા) ઉલટો બહેરામખાન તેની પામે, કાંઈપણ આધારવિના બીજી વધારાની રકમ માગે છે ? વળી શાહ વેપારી કે જેની મારકત હમણે માણસોને રોજના સાધન મળે છે, અને જેના તરફથી દર શાહ મોટી રકમ દસોંદ (કમાણીના દસમા ભાગ) તરીકે જાદયાહી સરકારને ભરવામાં આવે છે, જેનું જીવન વર્તમાન સમયમાં આર્થિકવૈદ જેવું છે, તેને ઉખેડી નાખવા બહેરામખાન દરાદો રાખે છે. આ ઉપરાંત પણ બીજી ટેલકીએક અકલી અને ગેરઅકલી દલીલો તેણે પોતાની વાંચેજમાં વાપરી પ્રદર્શિત કરી બતાવી.

સૂરીએ જનજ પાથરી અને રૂખ્યાનું હાંકણું ઉધાડી નાંખ્યું, અને જાફગર જેવા આસમાનને (પણ) દગવા લાગ્યો.

અને (એ સભામાં) એવો દરાવ કરવામાં આવ્યો કે કાજીએ એક બહેરાત (નોટીસ) લખવી. પછી તે આખાં ટોળાંએ મહ આગળથી નીકળી એક સરધસ રૂપે જે મસ્જિદ શાહ વેપારીએ બનાવી હતી અને જે તેના ધર પાસે આવી હતી ત્યાં જઈ કાજીના માણસ જોડે તે બહેરાત (તેના પર) મોકલી. વાંચેત્રી જેવા ગુરના કહેવા પ્રમાણે વર્તનારા સામાન્ય લોકો અને બદમાશોના ટોળેટોળા ખૂણે ખોચરે અને દરેક બાબતથી આવી હાજર થઈ ગયા. બહેરામખાનને ન્યારે' એ બહેરાત પહોંચી ત્યારે, શું બનાવ બન્યો હતો તેની ખબર ન હોવાથી તે શુંચવાયો (દુઃખી થયો). મીર અબદુલ રહીમ કે જેના દુષ્ટ લોભને લીધે આ બનાવ બનવા પામ્યો હતો તેને બહેરાતના મજદૂરની ખબર પડતાંજ વગર દીવે લશ્કર તૈયાર કરી, તે (ફોજ)ને એ દગાખોરોને બાંધી પકડી લાવવાનો હુકમ કર્યો. કાજીનો જે માણસ ત્યાં આવ્યો હતો તેણે જે જેનું ને સાંભળ્યું હતું તે જોઈ સાંભળી પાછે પગલે ત્યાં આવી સઘળા લોકોની રૂબરૂ કહી બતાવ્યું, એટલે શાહ વેપારીએ પણ પોતાનાં માણસોને હુકમ આપી દીધો કે (મારા) ધરની આસપાસ આવેલા રસ્તાઓ ખંધ કરી દઈ, જે રસ્તે સામાન્યજનો આવવાના હતા તે રસ્તાઓનો કબજો લઈ લેવો. બંને પક્ષ વચ્ચે બંદૂકની ગોળીઓ વડે લડાઈ ચાલી' અને યુદ્ધરૂપી ઘંટીએ ફરવા માંડ્યું. આવી રીતે (લડતાં) પાંચ રાત ને દીવસ પૂરા થયા અને એ અરસામાં તો બહેરામખાનની બાબૂવાળાઓની ફતેહ થઈ. (અર્થાત્ પરિજીત જોઈ) શાહ વેપારી

એ પોતાની મતલબ પાર પાડવા તથા કામ આગળ વધારવા માટે કિલ્લે-દારની મદદ ને સહાયની જરૂર છે એમ વિચાર કરી બેગલરબેગખાન પાસે પોતાના વિશ્વાસુ માણસો મોકલી મદદ ને મદાય માગ્યાં. આગળ બની ગએલા બનાવો કે જે વખતે શાહ વેપારીએ પોતાનું વચન પાળ્યું નહતું તેને લીધે એનું મન તેના પ્રત્યે નાગણની ધૂળથી રગદોળાએયું હતું તેથી

જે વફાદારી અને મુરવત વિનાનો હોય છે,
તેની જોડે દોરતી કરવીએ મૂર્ખાઈ છે.

એ પંક્તિઓ બોલી (ઉત્તરમાં) એવું કહાવ્યું કે હાલ તરત મારી પાસે લશ્કર હાજર નથી. વળી ખાધખોરાકી અને કિલ્લાના બચાવના સાધનો (દારૂગોળો) પણ વપરાઈ ગયા છે, એટલે (મને) માફ કરવું. ફરી પાછો મંદેશો આવ્યો કે જે જે સીજની જરૂર હોય તે તે સીજ તૈયાર કરી પહોંચાડી દઈશ. (આ ઉપરથી) બેગલરબેગખાને એવી ઈચ્છા દર્શાવી કે શાહ વેપારીએ જાતે ગળવું, કે જેથી રખડમા પોતાના મનની વાત જાહેર કરે. તે મુજબ તે આવ્યો અને એવી વાતચીત થઈ તથા એવા કોલકરાર થયા કે બહેરામખાનને દૂર કર્યા બાદ તેગબેગખાન મુતસદ્દી થાય અને તે બાબતની સનદ મેળવવાની જુમ્હેદારી શાહ વેપારીની ગહે. આ કરાર કસમ અને સોગદથી અને વચમા ફેરાન લાવી પાછો કરવામાં આવ્યો. વળી એવો કરાર થયો કે કિલ્લાના ઉપરના ભાગપરથી બંને પક્ષના મોરચામાંથી કોનો કયો છે તે પારખી શકાતું ન હોવાથી શાહ વેપારીએ પોતાના મોરચાઓપર સફેદ વાવટા ઉભા કરવા કે જેથી જાણીતા અને અજાણ્યા, મિત્ર અને શત્રુ ઓળખી શકાય. વગર લીસ કે વિલંબે કિલ્લાની બહાર આવી શાહ વેપારીએ બસે તોપચીઓ, ખાધ ખોરાકી, સીસું ને દારૂગોળો અને રાકડા રૂપીઆ વીસહજાર, હોડીઓ મારફતે કિલ્લામાં પહોંચાડી દીધા, અને અજગર જેવા મ્હોડાની તોપોએ બહેરામખાનના મોરચા, કે જે કિલ્લા તરફ હતા તેના પર અગ્નિ વરસાવે અને ગોળા છોડવા શરૂ કરી, આખના પવકારામાં, તોડી પાડ્યાં. આમ થતું જોઈ બેધારી લડત કરવી પડશે એમ બહેરામખાનને લાગ્યું એટલે તેણે કિલ્લાની સામેજ મોરચા અને હિંચા માચડા બાધી તેનાપર તોપો ગોળવી દીધી અને બંને બાજુ-આગળ ને પાછળ-લડત લડવા માડી; આમ ને આમ લગ-લગ એક માસ પૂરો થયો. આ દુહ્વડમા જીવાન ને વૃદ્ધ, ગરીબ ને પૈસાદાર, ઘણાં માણસો જીન માલ વગરના થઈ પડ્યા. બહેરામખાન પાસે જૂતાં ને નખાં મળી લગલગ દસહજાર માણસનું લશ્કર હતું, પરંતુ દૈવી કારખાના

તરફથી એ જાઓથી એનો દાણો પાણી ઉઠાડી લેવામાં આવ્યો હતો અને
 ઇશ્વરેન્દ્રા એવી યર્ષ હતી કે તેણે એ ઓઢા પરથી બરતગ્દ થવું, તેથી
 તે (લશ્કર)માંના કેટલાક લાય ને ખીંકના માયા, ને કેટલાક અતિથય લોભને
 વશ યર્ષ તેમના નાખીયા માથીઓએ ખોટી આશા આપી હતી તેને લીધે,
 તથા એ લડત લખાતી હતી તે જોઈ, અને કિલ્લેદાર તથા વેપારીઓ
 એક યર્ષ ગએલા હોવાથી, બહેરામખાન અંગે તેનું પરિણામ ખરાબ આવશે
 એમ ધારી, તેના પક્ષમાંથી ખસી ગયા, અને શાહ વેપારીને જઈ મળ્યા,
 અને લડાઈ અને યુદ્ધમાં તેના ભાગીદાર બની તેની જોડે મૈત્રી બનાવવા
 તથા આગળ વધવામાં બણે પ્રયામ કરવા માડ્યા.

આ દશાખોર મિત્રો જેને તુ જુએ છે તેઓ,

મીઠાઈની આસપાસ બમણતી માખો છે.

જ્યાંયુધી ખાવાનું હશે ત્યાં સુધી ચૂસ્યા કરશે, ને

મધમાંખની જેમ તારી આમપામ બમણતા રહેશે.

પણ જે વખતે ગામ ઉત્તરક થાય છે

અને ખીસ્ટ સારંગીની તુમડીના જેવું ખાલી થાય છે,

(તે વખતે) સોજત અને મૈત્રી (નને) છોડી દે છે,

(અને તે એવી રીતે) કે જાણે કાઈ દલાડો મિત્રતા હતીજ નહિ.

લોકોના ટોળાઓએ પણ કાંઈક પીરવાએત્રીની સવાહ મુજબ ને કાંઈક

ખુશામદ કરવાને ચારે તરફ દંત્રા ઉઠાવવા માડ્યા. બહેરામખાનની જોડે

તેના જની દોરતોમાંથી થોડા રહ્યા હતા તેમણે એની જાતી બહાદુરી ને

વીરતા લક્ષમાં રાખી, અને તેથી તેઓ લડના કે યુદ્ધ કરતા અટક્યા નહિ; એટ-

લામાં શાહ વેપારીની માગણી અનુસાર કેવળ નાકખીર મરાહો દસહજાર

સવાર લઈને તેની મદદે આવી પહોંચ્યો; અને બહારથી દરવાજાઓ

મારફત જે આવજાન થતી હતી તથા ધામદાણે આવતો હતો, તે બંધ

કર્યા. આ એક વધારાનું કારણ થઈ પડ્યું. અને ખાધ ખોરાકની તંગીને

લીધે બહેરામખાન મુસ્કેલીમાં આવી પડ્યો તેથી સલાહની વાતચીતનો

પાયો નાખી, એવું દસવવામાં આવ્યું કે બહેરામખાને દરબાર ખાલી કરી

મુઘાની વાડીમાં જઈ રહેવું. આને લીધે પોતાના સગાવડાવાંઓને કામચાર

અલીખાનના ઘરમાં રાખી પોતે ત્યાં (મુઘાની વાડીમાં) ગયો અને જમા-

દાર સૈયદ શુરતા તથા જમાદાર સૈયદ વલી, પોતાના સોજતીઓને લઈ

અહીં ગયા અને યુદ્ધનો અગ્નિ ચાલ પડ્યો. બહેરામખાનના સગાવડાવાં

ત્યારે મુકામ બદલી બીજે જતા હતા ત્યારે તેમના રસ્તામાં અહમદ

ગણપીનું ધર આવતું હતું. તેણે ત્રણ ચાર રથ કે જેમાં ગમગમોએ કહેલું કે રોકડ (નાણું) ભરેલું છે, તેમાં સીમું ને દારૂગોળો ભરી લઇ જાય છે એવું બહાનું બતાવી રસ્તામાંથી પકડી લઇ પોતાને કબજે કરી લીધા. દૂકામાં કરેલા કોલકરાર મુજબ તેમ બેગખાન દરબારમાં દાખલ થયો. શાહવેપારીએ દેવજી મરાઠાને પોતાને મદદ કરવા બદલ જે રકમ આપવાનું નક્કી કર્યું હતું તે આપ્યા ઉપરાંત મરદાંગને પોતાક તથા ખીજી બહેનો આપી રાજી કરી જવાની રજા આપી. દુકાનખોર માણસોની મુશ્કેલી તથા શીખવણીથી સિપાઇ વર્ગ તથા તમામ રૈયત અને ગામડાવાસીઓએ પોતાના પગાર તથા દેવાની ઉધમણી એવી મખનાઈથી કરવા માંડી કે તેની ગેરઆબરૂ થવાની દદ સુધી મામસો આવી ગયો. વળી ત્યારે પોતાની સત્તા આલતી હતી ત્યારે બહેરામખાનના કેટલાક કારભારીઓ તથા મિત્રોએ બગરના માણસો (દુકાનદારો) પર જુલમ કરી વસ્તુઓ ઉપાડી ગયા હતા. તેમને (દુકાનદારોને)જ હાથે હવે તેઓ તેવીજ આદતમાં ગિરફતાર થયા. બહેરામખાનને બંદીક લાગી કે વખતે તેના શત્રુઓની શીખવણી તેની આબરૂ સેવામાં આવે યા તેને કેદ પકડવામાં આવે તેથી તે પોતાના મામા મોહસેનખાનની મક્કાહ મુજબ રાતને વખતે કે ત્યારે અંધકારરૂપી દીવાલ દસ્ય વસ્તુઓ અને માણસની આખ વચ્ચે પડાનું કામ કરે છે, ત્યારે વેશ બદલી શહેરમાં દાખલ થઇ છૂપાઇ ગયો. ખીજે દીવસે ઘોડાના તબેલા, હાથી, જીવત ને નિર્જીવ, મધજો સામાન તેમબેગખાનના કબજામાં આવી ગયો. સનદ મેળવવા માટે થએલો ખરચ વસૂલ કરવાનું બહાનું બતાવી તે પેટે એ સામાનમાંથી જે જોઈએ તે લઇ, શાહવેપારીએ, તે અડધી કોંભતે ખરી લાવ્યો.

ફરતા જમાનાની એ રીતજ છે

કે ત્યારે બક્ષે છે ત્યારે મહેરથી બક્ષે છે, ને લઇ સે છે ત્યારે કેર કરી લઈ સે છે.

બહેરામખાન શહેરમાં ત્રણ ચાર દીવસ છૂપી રીતે રહ્યો, પણ ત્યાં વધારે વાર રોકાવાનું એને સલાહ ભરેલું ન લાગવાથી, કિલ્લાના મોટીદારોમાં ના એકની જોડે મળી જઇ, મધગતે, મોહસેનખાનને જોડે એક દોરડાના ગાળાની મદદથી બહાર પડ્યો અને આઠવા પહોંચી ગયો અને સૈયદ નુરહા ને સૈયદ વલી જે ત્યાં હતા તેને પોતાના મળતીઆ સમજી એ આબતની ખબર કરી. તેમણે એને અંદર લીધો અને ત્યાં છૂપાવી રાખ્યો.

પણ બહાર વાત ઉડી કે બહેરામખાન તો અહવામા છે તેથી તેગ બેગ-
ખાને ત્યાં લશ્કર મોકલી તેને હુકમ કર્યો કે સૈયદ શુરૂઆ અને સૈયદ
વલીને ત્યાંથી બહાર કાઢે, અને જો બહેરામખાન હાથમા આવે તો તેને
(પાતાની પામ) લઈ આવે. અહવાના દિલાવર તોપખાનાનો મામાન તૈયાર
હતો એટલે સૈયદ શુરૂઆ ને સૈયદ વલી સામે થયા ને તોપ ને બંદૂકના
માગની લડાઈ શરૂ થઈ. મંજેગવચાત શાહવેપારીએ હુલ્લક મચાવ્યું
તેની શરૂઆતમાજ તેની ખબર બહેરામખાને અમીર છુરદાન ઉત્તમુક
કે જે તે વખતે હુમ્મૂશીની પામે હતો તેને આપી હતી, અને ત્યાંથી
વેપારીવર્ગ સમગ્રપણ અને શાહવેપારીપણ ખામ છુરદાન ઉત્તમુકનો
પત્ર આવ્યો હતો, જેની મનવબ્બ એ હતી કે એ હુલ્લકને પરિણામે બહે-
રામખાનને કાંઈ ઈજા થશે યા તેનો વાકો વાળ થશે તો તેનો બદલો
તેમની પાસે લેવામા આવશે. એ કાગળ વાંચને આવનાર કાસરો કાગળ
સાથે શાહવેપારીના હાથમા પકડાઈ ગયા. કાગળમા લખેલી હકીકત જે
ધમકી અને ખોટી ભરેલી હતી તે જાણી એ બંદી ગયો, અને પગિણામ
માફુ આવશે એમ ધારી ફિક્ક ચિંતાના સમુદ્રમા કુબી ગયો. એને કોઈ
રીતે ખબર પડી ગઈ હતી કે બહેરામખાન અહવામા છુપાઈ રહ્યો છે;
તેથી સૈયદ શુરૂઆ ને સૈયદ વલીને એક વિધાસ માણસ માર્ગત દિલાસો
આપી કહેવડાવ્યું કે સુદમામત્રી તથા 'લડાઈ' મારેના દથીઆ તૈયાર
અને બેગા દરેવા છે, માટે ખાતર જમા રાખી શાય જનાવી, સામે લડના
અટકવું નહિ, કાગળ ફરી પાછો બહેરામખાનને એના આધકારની ગાદી
પર હું બેસાડીશ તેમને આથી ઉત્તેજન મળ્યું અને તે કગગની આશામાં
આગળના કરના પણ વધારે પ્રયાસ કરી દેરોશ કવવા મંડી ગયા, અને
એક રાત્રે બંને સગદારોએ થોડા નામીયા સુદાન સૈનિકોને લઈ (રાત્રીને
હુમલો કરી) તેગબેગખાનના લશ્કરપર હાથો માર્યો, અને થોડા માણસોને
મારી નાખી થોડાને જખમી કર્યા. આ ઝપાઝપીમા અકસ્માત તેગબેગ-
ખાનના લશ્કરનો સરદાર સાકરરામ બચ્ચી માર્યો ગયો, અને તેના તબ્બોને
છાવણી લૂંટી વિજય પ્રાપ્ત કરી તેઓ પાછા ફર્યા. પરંતુ સૈયદ વલી કે
જેની તરવાર ચૂકી તેના ઘૂટણની કાચખીપર વાગી તેનાથી તે જખમી થયો.

શાહવેપારી મુલ્લા મહમદઅલીનું તેગબેગખાનને હાથે
કેદ પકડાવું, બહેરામખાનનું ઘોઘે અને શીહોર જવું,
અને સુલતાનોના રક્ષકની દરબારમાં હુલ્લડની હકી-
કતનું રજુ થવું, સુરત બંદરની મુતસદીગીરીપર મો-
મિનખાનનું અને ખંભાત બંદરની મુતસદીગીરીપર
તેગબેગખાનની નીમણુકો થવી અને તેમાંથી
એકનું પણ અમલમાં ન આવવું

આ લડાઈ લડવા માટે શાહવેપારી મુલ્લા મહમદઅલી સવાર અને
પાદા મળી લગભગ દમદમગ માણુમનુ લશ્કર ભેજી કરી શક્યો હતો
અને બહેરામખાનને દૂર કરી શક્યો હતો, એટલે ગર્વને મદ કે જે હથકા
માણુમોની નિંદ્રામાં નિંદ્રા ખાગીઅત છે, તેનો ધ્રુવો એના મગજના મહે-
લમાં ચઢી ગયો, અને દીર્ઘદષ્ટિપી શુદ્ધિની આખનુ તેજ હરી લઇ,
તેના વડવાઓના આવતા આવેલા ગિવાજ-આચાર વિચારના માર્ગમાથી
એને દૂર ફેંકી દીધો. ન્યારે મોટાપ અને દોરદમામના સાધન પોતાની
પાસે ભેગા થએલા તૈયાગ જેમા ત્યારે “ ખરેખર માણુસ હદ બદાગ જાય
છે, ન્યારે કે તે પોતાને તનગ જીએ છે,” એ કોગનનુ લખાણ માયુ
પડ્યુ, અને ઉમંગવોની માફક તેણે પણ બક્ષી, અગજ રજૂ કરનાર અમ-
લદાર, ચોબદાર, નીમી અરજીઓ માલખી શરૂ કરી

એક કાગડાએ પહાડી તીતરની ચાચ શીખવા માડી,

(પરિણામે) તે ચાચ તેને આવડી નહિ અને પોતાની (ચાચ) બૂલી ગયો

વળી એના મનમાં એવો પણ વિચાર આવ્યો કે પોતાના છોકરાઓ-
માના એકને ઉચ્ચ પાદશાહની મેવા (નાકગી) મા ગોળવી આપે પોતાનો
સૌથી ન્હાનો છોકરો ફખરદીન કે જેનામાં જતી અક્રય હતી અને જેની
રીતભાત મનને ગમે તેવી હતી તેનાપર પોતાની નજર કરી તે વખતે
સાત્રાત્યનો કાગલાં મુકરબહઝત વલખાલેકહોદેઝ ખિદમતગાર કરતો
હતો તેને પોતે એવો પત્ર લખ્યો કે ત્રણ હજારની મનસખ તથા ફખરદી-
નખાનના ખેતાજ સાથેની સુરતબંદરના મુતસદીના ઓહાપરની નિમણુકની
સનદ, કે જેમાં નીમાનાર અમલદારનુ નામ ખાલી હોય તેવી તથા પવિત્ર
પાદશાહ તરફનુ ફરમાન, એડી મતવખનુ કે, શાહ વેપારી જે શખસને તે

ઓદા માટે યોગ્ય ને લાયક ગણે, અને જેનાથી તે રાજ્ય હોય, તેનું નામ તે ખાલી રાખેલી જગ્યામાં લખી તેને હકુમત મોખે, એવી સનદ તથા એવું ફરમાન મેળવવાં. એ (કામ) ને અંગે જે ખરચ થાય તે ખરચ માટે સાદહજર રૂપીઆની હુકીઓ મોકલી. પરંતુ વિાધ એ યુક્તિની વિરુદ્ધ હોવાથી, એ કાગળ લઈ જનાર કાસદો કાગળો સાથે હારવની પાડોશમાં તેગબેગખાનના માણસોને હાથે પકડાઈ ગયા અને કાગળો એને મળ્યા. એ કાગળોના મજદૂરની ખબર પડતા, નસીબ ચારી આગે છે, એમ મમજી, દામ પાકું કરવા માટે એ કાસદોને પોતે એવી જગ્યાએ રાખી રાખ્યા કે જેની ખીજને ખબર પડે એવો મંભવ હતો નહિ. આગળ જણાવ્યા પ્રમાણે એક વખત તેને ઓદે બેસાડી, તેનું મન ઉડી ગયું ત્યારે પાછો બહેરામખાનને તે જગ્યાએ બેસાડ્યો, તેથી બધા સુધી શાહ વેપારી હયાત હશે ત્યાં સુધી એ ઓદાપર રહી નિરાતે સત્તા ભોગવી ચકામ એ વાન અક્કલ નાકબૂમ કરે એવી છે, એમ ધારી સંપૂર્ણ રીતે ડહાપણ અને દૂરઅંદેશી વાપરી, પાણી પહેલા પાળ બાધવાનો વિચાર મન સાથે કરી, ઉપર ઉપરથી તેનો મોઝો ભળવવા, તથા તેની જોડે સારી રીતે વર્તવા તથા તેનું મન સંપાદન કરવા ખૂબ પ્રયત્ન કરવા માડ્યા. છેવટે પહેલા રબીમાસમાં સઘળા પ્રાણીઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા પચંગબર સાહેબના-ધંધર તેમના કુટુંબપર મહેર રાખે અને તેમને સલામત રાખે-શુભ અને માગલીક જન્મ દીવમનો હંગામ આવી પહોંચ્યો, તે વખતે બારમી તારીખે તે હજરતના નામની પ્રસાદીના ભોજનની તૈયારી કરી (તેને જમવાનું નોતડ દીધું).

હમારા મહેમાન તરીકે હમારા જુવડામાં તમે પધારો,

તો હમારાપર મહેરબાની થશે અને હમને માન આપ્યું ગણાશે. તેણે હા કહી, પણ તેને ખબર ન હતી,

કે અંતે આ કંબૂમ (આકાશ) પોતાના મહેમાનનું ખૂન કરે છે.

હવે આમત્રેલે દીવસે, તેણે એક (ખોદી) ગપ ચવાવી કે મરાહાઓએ દેખા દીધી છે અને તેથી (દેખીતી રીતે) તેમની સામે થવા પોતાના લરક-રને તૈયાર અને હાજર રાખ્યું. વળી બખ્તર પહેરેલા કેટલાંક માણસોને અગાશીપરના એક ઝોરકામાં છૂપા હુમલા માટે યોગ્ય પ્રમંગની વાટ જોતા બેસાડ્યા. આપેલા વચન મુજબ શાહ વેપારીએ પોતાને ઘેરથી ધોડે-રવાર થઈ જવાનો ઈરાદો કર્યો, પરંતુ તેના હિતચિંતક અને દૂરઅંદેશીવાળા માણસોને આ લરકરી તૈયારી જોઈ મનમાં ગદા પેલા થઈ હતી અને

તેમને ધણે ભય લાગતાં તેમણે તે હકીકત એને જાહેર કરી, અને ઘોડે-સ્વાર થઈને જવાનું માંડી વાળવું એવી વિનંતી કરી. પરંતુ એના નસીબની આંખની આડે આવી વિધાતાના હાથે એને ખરા રસ્તાને રહેશે જોતાં અટકાવ્યો હતો, એટલે ગર્વને વશ થઈ તેમનું કહેવું માન્યું નહિ, અને પોતાનાં કેટલાંએક ખાસ માણસોને લઈ પોતાનું જ મોત શોધવા (પોતાને જ પડે કબરસ્તાન તરફ જવા) ચાલી નીકળ્યો.

શિકાર પોતે જ પોતાનું મોત આવી પહોંચતાં શિકારી તરફ જાય છે.

તેગળેગળાને શિકારને પોતાની જાળમાં ફસેલો જોઈ, આનંદી રહેશે સંપૂર્ણ નિયમથી પોતાના એ પ્રિય મહેમાનને માન તથા મ્હોટાઈ આપી મ્હોંને સ્મિતથી જણાવવા લરીનાંખી, ઘણા ઉત્સાસથી “ભલે પધાર્યા” “ભલે પધાર્યા” એમ બોલતાં બોલતા પોતાના હૃદયની માફક પોતાના પડખામાં જગા આપી, અને ખીજાં સઘળા માણસો પોતાને લાયક તથા મોજલાસરની જગાએ ગોઠવાઈ ગયા અને જમવા બેસવાની તૈયારી થવાને વખત આવી પહોંચ્યો ત્યાં સુધી એ બંને વચ્ચે બહુ પ્રેમપૂર્વક વાતચીત ચાલી. તેગળે-ગળાને કપટપૂર્વક એવું બતાવ્યું કે અહીં ઘણા માણસો ભેગા થઈ ગયા હોવાથી હું અને શાહ વેપારી જુદા જઘ જમીશું ! એમ કહી તેને હાથ પકડી પોતે ઉઠ્યો અને અગાસીપર આવ્યો. ખીજાએ તે ખાસ મહે-ફિલ (ખેંટક) મા આવી શક્યા નહિ. જમી રહ્યા બાદ તેગળેગળાને તેણે લખેલા પત્રો તથા હુંડીઓ તેના હાથમાં આપ્યા અને કહ્યું કે (સોગંદ લેતી વખત) જે કોરાન આપણી વચમાં તેં આપ્યું હતું તેજ કોરાને આ પત્રો ને હુંડીઓ પકડાવ્યા છે, માટે તે વાચ, અને સાવચેતીની આંખે જો. એ જોઈ શાહ વેપારીથી કાંઈ જવાબ અપાયો નહિ, અને ઘણી ગભરામણુ (થવા) થી પોતાનું શરમિદગી ભરેલું માથું નીચું રાખી, ચૂપ રહેવુંજ તેણે પસંદ કર્યું.

રખે કાંઈ માણસને પોતાના ખોટા કામથી શરમાવું પડે.

આ તકનો લાભ લઈ છરમાંડવીને જામીનદાર દુર્જનસિંગ, કે જે છૂપાઈ બેઠેલી ટાળામાંનો એક હતો તેણે ઝોરડાના દરવાજામાંથી હાથ ઉઘો કરી શાહ વેપારીની કમરમાં જે હીરાજડીત ખંજર હતું તે લઈ લીધું, અને આવીને તેની પાસે બેઠો, અને ખીજાઓએ તેની આસપાસ કુંડાળું કરી દીધું. શાહ વેપારી શરીરે નજળા બાંધાનો તથા કાઠીએ દીંગણો હતો, એટલે વિધાતા રૂપી બાજપદ્મીના પંજમાં એક ચકલી માફક સપડાઈ ગયો અને એ પાંજરાથી ઝોરડામાં પૂરાયો.

આ પુરાણા મહેલનો કાયરોજ એવો છે.

કે કાંઈ વખત એ તારે માટે સાંકડો થઈ જાય છે તો
કાંઈ વખત પહોળો રહે છે.

એના સાથીઓને સખનાઇ તથા જ્વેરજુવનથી દરબારમાંથી બહાર
કાઢ્યા ને તેમના કાષ્ટનાપર ઇશ્વરની એટલી પણ મહેર થઈ નહિ કે તેની
(પોતાના શેઠની) વાટ જુએ, તેથી નિરાશ થઈ પચાતાપ કરતા તૂટેલી ગર-
દને (નીચી મુડીએ) તેઓ બહાર નીકળી આવ્યા, અને દરેક જણ પોતાને
કાવે તે રસ્તે ચાલ્યો ગયો. શાહ વેપારીનાં ઘર ને વખારોપર તેગબેગખાને
ચાકાદારો ગોઠવી દધ, તેનાપર જાતીની મહેર મારી દીધી અને જનજનતા
માલ ને આસખાજ ઉપરાંત લગભગ એંશીલાખ રૂપીઆ રોકડા કબજે કર્યા.

આસખાન તો પોતાનું આપેલું પાછું લે છે,
(કેવળ) ઇશ્વરનું નામજ સાશ્વત રહે છે.

બે ત્રણ દીવસ બાદ શાહ વેપારીને એક ડોળીમાં નાંખી કિલ્લામાં
બોકર્યો. પોતાના વડવાઓની રીનખાત છોડી પોતે જુદી રીતે વર્ત્યો હતો
એટલે તેમણે સાંખી મુદતમાં જે જે બેગું કર્યું હતું તે તે તેણે ખોઈનાખ્યું.

જે પોતાના અંદાજસર ચાલે છે

તે ઉમે ચઢવાને શક્તિમાન થાય છે.

માણસ જ્યારે પોતાની શક્તિ ને મકદૂર સમજે છે

ત્યારે તેને પોતાનાં કામનો પરનાવો કરવો પડતો નથી.

ઘણી આશાઓ મનમાં જ રહી જાય છે,

ઘણી ઉમેદોના ધમ કાદવમાં ખૂંચી જાય છે.

તેગબેગખાન પોતાની આવી મારી ચોજના માટે શાખારી લઈ સુખા-
વના કાઠ તથા સત્તાની સંપૂર્ણતા સાથે હકૂમતની ગાદીપર બેઠો. એને નસીબે
મારી આપી તે બનાવોમાનો એક એ હતો કે તે (શાહ વેપારી) ના કાર-
ખાના(ખાના)ની છૂપી વાતો જાણનારામાંથી કેટલાએક કૃતઘ્ની અને નિમકદરામ
માણમેએ, પોતાની આખર જળવચ્ચ તથા તેને પ્રતાપે પોતે જે કમાયા
હતા તે સઘળું બચાવવા, અને તેગબેગખાનને સારૂ લગાડવા, તેનો ખમનો કર્યા
હતો તે બનાવવા બહાર પડ્યા. શાહ વેપારી કેદ પકડવાને લીધે સૈયદ
મુશ્તા ને સૈયદ વલોહિયા લગભગ થઈ ગયા, અને બહુ નિરાશ થઈ
જઈ, પોતાનાં કરેલાં કામનું શું પગિણામ આવશે તેની ચિંતામાં પડી ગયા,
એટલામાં તેગબેગખાનનો મહેશો આવ્યો કે જે શાહ વેપારીની શિખવણીથી

તેમણે દંગો ઉઠાવ્યો હોયતો તે તો હવે કેદ પકડાયો છે. જો પૂરેપૂર તેમની ઇચ્છા (તેગભેગખાનની) નોકરીમાં દાખલ થવાની હોય તો તેમણે એત્ની પાસે આવવું, જો ઇચ્છા ન હોય તો (ન આવવું અને) ત્યાં તેમને જવું હોય ત્યાં જવા તેઓ મુખત્યાર છે, કોઈ તેમને અટકાવશે નહિ. સૈયદ વલીએ પોતાને જવાને માટે કેટલાંક વહાણની માગણી કરી અને બહેરા-મખાનને તેના ભાઈઓ સાથે છૂપી રીતે ઘાઘે પહોંચાડી ખોતે ભાવનગર જઈ રહ્યો.

સૈયદ જુરફા નોકરીમાં દાખલ થવાનું સ્વીકારી, તેગભેગખાનને મળ્યો. અઠવા હવે ત્રિશીઓથી ખાલી થઈ ગયું હતું, તેથી તેગભેગખાને ત્યાનો અસખાબ-નિર્જીવ ને જીવનો-તથા તોપખાનું કબજે કરી લીધા અને તેટલેથીજ બસ ન કરતાં ત્યાના કાટ તથા ઇમારતોના ઇંટ, પત્થર ને લાકડાને ખોદી કઢાવી વેચી નાખ્યા અને જેથી તેના નામ નિશાન પણ પાછળ રહેવા પામે નહિ એવી રીતે જમીનદોસ્ત કરી નાખ્યાં: “ માટે હે આખવાળાઓ તેઓનો દાખલો લ્યો. ” બહેરામખાનના મિત્રોમાનો એક હાથ રખી કે જે સદાએ સારી રીતે વર્તતો આવ્યો હતો અને જે બંદરના એક ખૂણામા સલામતી માટે એકાત રહેતો હતો, તેને તેગભેગખાને પોતાના મિત્ર તથા દોરત થવાનો આગ્રહ કર્યો, પણ તેણે તેમ કરવાની ના કહી અને સમયનો વિચાર કરતા પોતે વધારે વખત ત્યા રહેવું સલાહ ભરેલું ન સમજતો હોવાથી, કહ્યું કે, જો તમે રજા આપો તો બહેરામખાનનાં કુટુંબીઓને તેની પાસે પહોંચાડી દઉં. વાઘો ન ઉઠાવતા તેગભેગખાને તેને તેમ કરવાની રજા આપી. તેણે તેમને વહાણમા લઈ જઈ ત્યાં પહોંચાડ્યાં. સદરહુ બનાવોની ખબર સરકારી કાગળો લખનારાઓ તથા વેપારીઓ મારફત વારંવાર અને ચાલુ પવિત્ર અને હિચ્ચ બાદશાહ પાસે રજૂ થતી રહેલી હોવાથી એ બખેડો દૂર કરવા માટે એવો ટુકમ કરવામા આવ્યો કે સુરત બંદરના મુતમદીનુ માન મોમિનખાન આપવું અને તેની ફર-શરીમાં ખંભાત બંદરના હકેમનુ માન તેગભેગખાનને આપવું. તે મુજબ મોમિનખાનને એક કીમતી પોશાક તથા એક હાથણી બેટ આપવાની મહેરબાની થઈ અને તે તેને પહોંચાડવા વકીલના હવાલામા આપવામાં આવ્યા અને જોદાની સનદ કામદો મારફતે જે વખતે ને (મોમિનખાન) મહારાજ સાથે કોઠાઈ તરફ જતો હતો તે વખતે રસ્તામા મળી. તેણે બંદરનીધર નામના માણસને સનદની નકલ આપી રવાના કર્યો, અને સૈયદ જુરફા જોડેનો પોતાનો પૂર્વેનો સંબંધ ધ્યાનમા રાખી તેને કામપર દાખલ કરા-

વવા લખી જણાવ્યું એ વાત પ્રમિદ કરી તે બહાને ક્રિયદ ગુરુવાએ
 સિપાઈઓ ભેગા કરી પોતાને કામપગ દાખવ કરવા માટે માગણી કરી.
 તેગબેગખાને પહેલા તો નરમાગ ને મીઠાશથી તેમ કરવાની ના કહી, પણ
 તેણે તે પ્રતિગવ કળૂન ન ગમ્યો એટલે પગિણામે લડાઈ ને જવડો થયા,
 અને અને પક્ષના થોડા માણસો ધાયત થયા સૈયદ ગુરુના પોતાની જવા
 બદારી અદા કરી શક્યો નહિ એટલે ચાલી નીકળ્યો તેગબેગખાનના
 હાથમા પુષ્કળ નાણુ આવેલુ હોઈ ઉંચો જાતજાતનો માન આપી તથા
 પૈમા વહેચી હુન્નૂશ્રી પામે ગ્દેનાગ ઉંચા અમલદારોને ગાજી કરી પોતાના
 નામની સનદ તથા બહાદુરનો ખેતાબ મેળવી, પોતે પૂર્ણ મત્તા ધાગણુ કરી
 બેઠો અને પોતાના ભાઈ સફદર મહમદખાનને પોતાનો નાયબ નીમી,
 માલી ને મુકી ખાતાનો કાગલાર તેને મોપી દઈ, પોતે રાત ને દહાડે
 માત્ર મોજમઝા અને મહેલ મપાટા કરવામાજી ગુજરવા લાગ્યો આ
 બનાવો હિ સ ૧૧૪૫ ની શરૂઆતમા બન્યા એજ સાલના પહેલા
 જમાદી મામની દમમી તારીખે વડોદરામા મહમદખાન ગવર્નની કુદગતી
 મોતે મગણ પામ્યો, અને છેવટ લાઇને અમદાવાદ લઈ જવાની હોવાથી
 થોડોક વખત ત્યાં દાટ્યો એજ મહીનાની વીમમી તારીખે સૂબાના સદર
 અમલુન મુકાબગખાને પણ પરલોક ગમન કર્યું વડોદરાના ફૈજદારની
 જગાનો સત્તાવાર હુકમ મહારાજાએ એગખાન બાબીના નામનો મોકલ્યો,
 એની રીતનો કે તેણે ખાતર જમા રાખી ખજરદાર ગ્દેલુ શાહ અલીરજા-
 સગદિદીના પુત્ર શેખમહમદશાહે પોતાના બાપની કબરપર એક ધુમટ
 ચણાવાનુ શરૂ કર્યું

શાહુ રાજના મરહૂમ સેનાપતિ ખડેરાવ દાલાડેની
 વિધવા ઉમાબાઈનું આવલું, અમદાવાદને ઘેરો
 ધાલવો, મહારાજાએ સલાહ કરવી અને
 કેટલાંક પરાંઓપર હુમલો કરવો

રાજા શાહનો સેનાપતિ ખડેરાવ દાલાડે કે જે કુલ મગાઓના
 બક્ષી (ઉપરી) તરીકે ઓળખાતો હતો તેની વિધવા ઉમાબાઈ પોતાના
 મણીના ગુજરવાબાદ, પોતાનો પુત્ર જે તેના બાપના ગુજરી જ્યાં બાદ

સેનાપતિ નીમાયો હતો અને જેને ગુજરાતમાંથી ચોથ ઉધરાવવાનું કામ સોંપવામાં આવ્યું હતું અને જે ન્હાની ઉંમરનો હતો, એટલે પોતે જાતેજ તે કામ કરતી હતી, તે અગર જે કે પોતાનો એ પુત્ર હવે ઉંમર લાયકનો (જીવાન વયનો) થયો હતો, તો પણ તેનામાં જાતી હુશીઆરી (પાણી) ન હોવાથી, પોતે જાતેજ સરદારીનું, નોકરો પાસેથી નોકરી લેવાનું, તેમજ હાથી કે ઘોડાપર સવારી કરી લશ્કર લઈ લડવાનું કામ કરતી હતી, તે (ખાધ)ને મારવાડીઓએ કપટથી પીલાજીને મારી નાખ્યાની ખબર પડવાથી, તે સાપની જેમ (પોતાના મન સાથે) વળ ખાવા લાગી, અને તેનું વેર લેવા તેણે કસીને કમર બાધી, અને મરાઠાઓને ગુજરાતમાં આવવાની મોસમ આવતા ત્રીસ ચાળીસ હજાર સવાર તથા માર્ચા ગએલા પીલાજીના છોકરાઓ, કંથાજી અને દામાજીગવ, કે જે એના (હાથ તથા) નોકર હતા, તેમને લઈ ઉકળતે મને અને યુદ્ધનાદ કરતી અમદાવાદ તરફ આવવા નીકળી અને શહેરથી ત્રણ કોસ દૂર સાબરમતીને કાંઠે આવેલા મોળે દેવળાદ ઉર્ફે શાહવાડી આગળ પડાવ નાખ્યો, અને આસપાસ, ચારે બાજુ, હાલેલી પરગણાના ગામો તથા પરાઓપર હુમલા કરી લૂંટફાટ કરવાનો લશ્કરને હુકમ આપ્યો. મહારાજના બોલાવ્યાથી મોમિનખાન ને જવાનમદખાન રાતોરાત પોતાના સાથીઓ સાથે આવી પહોંચ્યા. તેમને શાહીબાગ તરફ, તે તે બાજુ આવેલા પરાઓનું રક્ષણ કરવા મોકલ્યા, અને ખીજ બાજુએ આવેલી આમપાસ તથા બાજુ બાજુની જગાઓને બચાવવા પડાવતો તથા ભંડારીઓ સાથે મારવાડી સૈન્યને મોકલ્યું, અને (એ રીતે) પોતે લડાઈ તથા યુદ્ધ કરવા તૈયાર થયો. ગળ બખ્તસિંહ કે જે નાગોર ગયો હતો તે આજ વખતે એક વ્યવસ્થિત લશ્કર સાથે આવી પહોંચી પોતાના ભાઈને મળ્યો. પૂર્વે જણાવી ગયા મુજબ શેઠ ખુરાલચંદ ઝવેરી કે જે મુબરિઝ ઉત્તમુકના સમયમાં પાટનગર જીતે વસ્યો હતો, તેણે પોતાની નગરશેઠાઈ સંગઘે અમીર ઉલ્જમરા સમસામઉદ્દીલાની મદદ સાથેનો જે પરવાનો મેળવ્યો હતો, તે પણ તેની (બખ્તસિંહની) સાથેજ આવી પહોંચ્યો, અને તેણે મહારાજને મળી પરવાનો બતાવ્યો.

મહારાજના નામપર લખેલા પરવાનાની નકલ

(એવી કે) અમીરાન તથા સત્તાના દરજ્જાદાર, પ્રસન્નિય લવિષ્યવાળા મરદાર, દબદબા ને બહાદુરીના ઓહાવાળા, ઉચ્ચ ગજકુંવોમાં ઉત્તમ, હિંદુસ્તાનના રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠતમ રાજાપર પ્રજાની કૃપા હોવ્ને. શાંતીદા-સના પુત્ર ખુરાલચંદને (આ) ઉચ્ચ દરબાર તરફથી અમદાવાદના નગર-

ગે! નીમવામાં આવ્યા છે, અને ખિલન તથા મોતીનાં કાનના કુંડળથી તેની યશસ્વી કાયાને વિશ્લેષિત કરવામાં આવી છે, તેને ત્યાં (અમદાવાદ) જવાની આજ્ઞા આપવામાં આવી છે. (તેથી) ત્યાં આવી પંદોચવા બાદ કારભારીઓને હુકમ કરી દેવો કે તેના (આદાને લગતા) કામકાજ તેને કરવા દેવા કે જેથી રૈયતનું લક્ષ (થાય), સહેરની આખાદી (જળવાય) અને આખી વસ્તી સુખમાં રહે, એવી રીતે વર્તવું મલાહ ભરેલું ગણી, તેમ કરવા તરફ પોતાનું લક્ષ દોડાવે, કે જેથી લોકો નિરાતે પોતાનો કામધંધો કરવામાં મશગૂલ રહે. હુમૂરને ગાદીએ આવ્યાના પંદરમા વરમના ખીજ ગળી મામતી પાચમી તારીએ (આ પગવાનો) લખ્યો. આગલા રિવાજ મુજબ, મહારાજાએ તેને પોરાક આપી હિંદુ કામના સેનાના આદાનુ કામ કરવા નીચેના દૂકામાં બંદ ને ફિઆદનું માથું ઉઠાવી, દક્ષણીઓએ લૂંટકાદ કરવા હાથ લખાવ્યા એક વ્યવસ્થિત ફોજ માથે સૂબાનો નાયબ રતનમિલ ભડારી, મરાઠાઓ દેખા દે, તેની મવારથી માજ સુધીવાદ જોતો, સાબર-મતીના ભાદા (રિતાળ પ્રદેશ)માં ગાઝીઉદ્દીન હુમેનના આગ તથા બહેગ-મપૂર લગોલગ ઉભો હતો. યુજરાતી અને મારવાડી મવાર અને પાયદળની એક દૂકડી સાથે, શુવગજ ભંડારી, કે જે કેટલાક મહાસેની જોરતબખી તેને સોપવામાં આવી હતી તે ઉધગવવા માટે બની તેટલી દોશોશ કરી, બહાદુરી અને શીર્ષનો ગર્વ ગખતો હતો, તેનો આ બખેડા અગે, મહારાજાએ રાજપૂરની પાસે આવેલા ચારતોડમાં પડાવ નખાવી તેના પર તે બાજૂના પગઓનું રક્ષણ કરવાની જવાબદારી નાખી હતી, લડાઈ કરવા તથા મરાઠાઓને મારી હાવવા માટે તૈયાર તથા તત્પર થઈ, તે પછી સાવચેતી અને માનધાનતાથી “મગાહાઓ આવ્યા, આવ્યા”એ ખબર સાબળવા કાન માડી બેઠો હતો એક દીવમ એવો અકરમાત બન્યો કે દક્ષણી સવારોની એક દૂકડી કે જેને તેમની ભાયામાં દીવ સવાર કહે છે તેના આવવાનું ધૂળનું વાદળ જોનાજ, (અને) તેને કાંઈ વેળા મગાહાઓ જોડે લડાઈમાં ઉતરવાનો પ્રસંગ ન પડેલો હોવાથી, વગર દીવ ને વગર વિચારે પોતે તેમની સામે યવા અને તેમને હાંકી કાઢવા આગળ દોડી ગયો. હવે તેઓ તો પોતાના લડાઈ કરવાના આવતા આવેલા રિવાજ મુજબ લડાઈના મેદાનમાંથી નહામી જવા તથા શત્રુને પોતાની પાછળ ખેંચી (તેમના પર હુમલા કરવા) પોતાનો લાજ માધતા રહ્યા. આ નદામલાગને શુવરાજે પોતાની રૂતેહ અને તેમનો પરાન્ત મમજ, સાવચેતી અને સાવ-ધાનની લગામ હાથમાંથી તદ્દન છોડી દઈ, મારતે ઘોડે તેમની પડ પકડી,

અને અહંકારને વશ થઈ વધારે વિચાર ન કરતા હૃદયી જાદા પગ ઉઠાડ્યો,
એટલામા જોયું

તો ધૂમાડાના જેવું એક કાળું વાદળું ચઢી આવ્યું,

કે જે એટલું ઘાડું હતું કે ત્યાંથી બહાર જવાની કોઈની મકંદૂર
ન હતી.

પહાડરૂપી લસ્કર યુદ્ધ કરવાના વિચારથી હાલી ઉઠ્યું,

(અને) તેમા યુદ્ધાકાંક્ષિત હજારોહજાર ચિત્તામ્ભાન યોદ્ધાઓ હતા.
આ સ્થિતિ જોઈ તેના (મગજમાથી) હોશગેશ એવા ઉડી ગયા કે પોતેજ
દક્ષણીઓએ ખીજાવેથી જાળ (ના કુંડાળા)મા ફેદી પડ્યો. તેઓ તેનાપર
ચારે તરફથી કીડીઓ ને તીડના ટોળા માફક પૂટી પડ્યા, અને તેને ખીજ
મદદ કે સીસું કે દારૂગોળા મળી શકે તે રમતા બંધ કરી દઈ દૂંઠ અપા-
જપી કરી તેનું કામ પૂર કરી દીધું (મારી નાખ્યો). એ બહાદુર સૈનિકો-
માથી થોડા મરાયા ને કેટલાક જખમી થયા, અને માર્યા ગએલા તથા
તથા જખમી થએલા સિપાઇઓના થોડા તથા હથીઆર, તેમજ ન્હાની
મ્હોટી તોપો, વાવટા અને નગારા મરાઈઓનો હાથમા ગયા. એ લડાઇના
મેદાન પાસે રતનસિંહ ભંડારી એક મ્હોટું લસ્કર લઇ પડ્યો હતો, તેને
આ લડાઇની ખબર પડવા છતા, તેમજ તેની મદદે જવાનો તેનાપર મહા-
રાજાનો તાકીદ હુકમ થયેલો હોવા છતા, પોતે પહેલેથીજ જીવરાજની અદે-
ખાઈ કરતો હોવાને લીધે, વિલંબ કરી, ચોખ્ખી રીતે (હુકમ માનવા)
આખ આડા કાન કર્યા માથે પાણી ફરી વળ્યા બાદ અને કામ હાથથી
ગયા બાદ મોભિનખાન તથા જવાનમર્દખાનને, તેમણે મકકમપણું ન છોડતા
(શત્રુની) બગાબર ખબર લેવી એવું કહેવડાવી, પોતે બહેગમપુર તરફ ચાલ્યો
ગયો. શાહીબાગથી હજારો શાહ આલમ (ધંધિર તેમની કબજ પવિત્ર રાખે)!
નું પડું, કે જે લાખો પડ્યો છે, ત્યા, દીવમ આથમવાને એ કક્ષાક રહેવા
એવે વખતે તેઓ આવી પહોંચ્યા કે જે વખતે દક્ષણીઓ લુટ કરવામા
રોકાઈ ગયા હતા, તેથી એ પરાની ચારે દીવાલો કબજે લઈ તેમણે ત્યાંથી
તોપ તથા બાણ છોડવા અને યુદ્ધઘોષ કરવા માંડ્યા. મીર અમુલકામમ
અને ખીજ થોડાઓ કે જેમને યમનુ તેડું આવતા વાર હતી તેઓ એ
લડાઇમા ધાવણ થયા, એટલે તેમને લઇ રાતની વખતે તેઓ પાછા ફર્યા
અને રતનસિંહ ભદ્રના કિશ્નાની દીવાલની નીચેના પોતાના તંજૂમા આવ્યો.
મરાઈઓના હુમલાનો બખેડો ચાલતો હતો તે વખતે પરામાં તથા પાસેના
ગામડાઓમા વસતી સધળી રૈયત અને ત્યાના કુલે રહેવાસીઓ, કે જેમની

હોમેદખાનના બગીચા વખતે પુરતી ખગેબી ને પાયમાલી થઈ હતી, તે ઉપગ્રી
ધડો લઈ, પોતાના કુટુંબ, માનમતા ને અસખામ વધ, શહેરનું નક્ષત્ર કગ્તા
કિસ્લામા જનાથી પોતાનું (પણુ ગ્લણુ ચને) એવો વિચાર કરી, ત્યાં આવતા હતા,
જવરાજ, કે જેને પોતાની બહાદુરી તથા શક્તિનો ગર્વ હતો, તેણે આવે
વખતે તેમને તેમ કગ્તા અટકાવ્યા અને જોગલુનમ વાપરી એવું કહ્યું કે
એક પણ માણુમ શહેરમા પેસી રાખે નહિ તેમને ત્યાર તેના માર્યા જવાની
ખબર પડી એટલે તેમણે લય ને ત્રાસને વશ થઈ, ગબગટમા પડી, માન
મતાથી ભરેલા પોતાના ધગ્યાગ ઝાડી, ગબરાયલા ગભગપના, બે કાન ને
એક નાક લઈ, પોતાના કુટુંબનો હાથ પકડી, શહેરમા આવવા
માડ્યું બીજે દહાડે સવારે કે જ્યારે મોનેરી ટોપવાગા થોડેરવારે
અધકાગને લૂટવા હાથ લખાવી, જમાના (પૃથ્વી)ના મેદાનને માફસુક અને
પનિન બનાવ્યું ત્યારે દક્ષણીઓ કે જે આગના દહાડાનો કુમરો જોઈ
ગભગઈ ગયા હતા, તેમણે તે બાજુના પગમા રહેતા વસ્તીના મકાન ધગ
બાર અને દુકાનો લૂટી લેના હાથ લખાવ્યા

જુનમી દક્ષણીઓ તુડી પડ્યા

અને તે બાજુની દરેક દિશાએ તેમણે લૂટફાટ કરવા માડી

ધરમા જે કાંઈ હતું તે લૂટી લીધું,

શુ મુમલમાન કે શુ હિંદુ કામનું

લાગપછી વેર લેવા આગ લગાડી

(એટલે તેમા) લીલુ ને સુક બધુજ માથે બળી ગયું

ખામ કરીને રસનાબાદનું પકે કે ત્યાં હજરત શાહ આલમ (ધશ્વર
તેમની કબર પનિન ગણે), ના પુત્ર પીત્રાદી એટલે કે શાહી વશના સૈય
દોનો વાસ હતો અને ત્યાં ચિત્તામંદ મકાનો ને લીની હરીઆગી જેવી
વાડીઓ હતી અને ત્યાં તે દગ્ગાહના મનામ તથા મોબો જાગના
મઈ પણ કરી રીતની અટક્યાણી કરતું નહિ, તેનાપર ઇશ્વરથી અજ્ઞાન
એના એ મગાગઓએ એક સામગ તુડી પડી લૂટફાટ કરવા હાથ લખાવ્યો
પોતાની આખર જાગના તેમની મામે થવુજ જોઈએ, એવું યોગ્ય જાણી
મહોટા મહોટા સૈયદો તેમને હાખી કાઢ્યા બહાર પડ્યા પરતુ દક્ષણીઓની
સંખ્યા ઘણી હોવાને લીધે તેઓ કાવ્યા નહિ, અને કેટલાએક માર્યા ગયા
અને કેટલાએક જખમી થયા છતાં તેઓ ખોડગના ખોડગતા પોતાની
પરવાનશીન સ્ત્રીઓના હાથ પકડી, ન્દાના ગડતા બાળકોને લઈ, પડતા

આખડતા શહેર તરફ જવા નીકળ્યા, અને તેમના ઘરખાર તથા દગ્ગાહનો સામાન અને લાજ મ્હોટી પુસ્તકશાળા હતી તેનો નાશ થઈ ગયો. કહેવાની મનઘબ્બ એ છે કે એક આખું અઠવાડીલ દીવસે દક્ષણીઓ અને રાત્રે કોળીઓ (મકાનો) ખોદી નાખવા, (માલમતા) લૂટી જવી, અને (ધરોને) આગ લગાડવી, એ ત્રણ કામ કરતા એક દાણુ પણ વગરરોડાએલા કે વિલંબ કરતા રહ્યા નહિ, અને તેના માલિકોને નિગરાની જૂમીપર નાખી દઇ કબાબ જેમ ભુજી નાખ્યા તેજ વખતથી રસૂલાબાદતુ પર તથા એ દગ્ગાહ બેડે તાલૂકો (સંગઘ) રાખતા બીજાં પરાઓ દીવાદેવના વગરના વેગન જેવા થઇ ગયા અને મગાહાઓની સત્તા કે જે પીલાજીના ખૂન બાદ સ્હેજ મંદી પામી હતી તેને પાછો નવો રગ ચડ્યો હવે જીરરાજના લશ્કરનો નાશ થવાથી તેમનું મન નિશ્ચિત થયું હતું, તેથી તેઓ રતનમિલ ભંડારી કે જે સાબરમતીના બાહામા ગાઝીઉદ્દીનઝમેનના બાગની પાસે મુકામ નાખી પડ્યો હતો ત્યાં આવી તેની સામે યઈ ગયા અને બંને બાજુ તગ્ધથી શરવીગ લડાયક જીવાનો બહાર પડી લડવા માડ્યા. પરંતુ સામેજ આવેલા ખાનજહાન દરવાખના કોટના જીરજોપરથી તોપના ગોળા છોડવામા આવશે એવી બહીકથી તેનાપર તૂટી પડવાની તથા એક સામટા થઇ હુમલો લઈ જવાની તેમની હિંમત ચાલી નહિ ખરાબી ઘણી થની હતી અને તેને લીધે મારવાડીઓમા મગાહાઓ જોડે લડાઇ કર્યા કરવાની શક્તિનો અભાવ જોઈ, તથા પોતે દૂગથી તમારો જોયા કર્યા સિવાય બીજું કાઈ કરી શકે તેમ હતું નહિ, એટલે પછી પોતાના હિંતચિંતકોના મત મુજબ તેમની (મરાહાઓની) જોડે સવાહ કરવાનું નક્કી કર્યું અને અભય કરણ પટાવત તથા જવાનમર્દખાનને ઉમાબાઇ પાસે મોકલી સવાહ કરવા માટે પગલા લેવા માડ્યા.

હીચકારા પુરૂષ કરતા બહાદુર સ્ત્રી સારી,

આખલા કરતા સિંહણુ સારી

તેઓ લા ત્રણ દીવસ રોકાયા અને વાતચીત કર્યા બાદ અમાનત માલ જેને ખંડણી કહે છે તેના રૂપીઆ એસીહજાર આપવા તથા સૂબાની ચોય તથા સરદેશમુખી ચાલુ ગખવાની શરતે મવાહ કરી લશ્કરનો ખરચ ઘણો થતો હોવાને લીધે ઉમાબાઈ મિપાઇઓના પગાગના ભાર નીચે દબાઇ ગઇ હતી, તેણે આ પ્રમાણે નક્કી થએલું નાણુ પહોચાડવા માટે જવાનમર્દખાનને માથે જવાબદારી નાખી ને પોતે વડોદરા તરફ ફર્ય કરી અઈ. મહારાજાએ વીરમગામ યરગણુપર તનખો નાખી ત્યાંની ફોજદારીપર

જવાનમદખાનને નીમ્યો કે જે ત્યાંથી મહેસુલ ઉઘરાવી (ખંડણીની રકમ) તેને પહોંચાડે. તેણે કટકે કટકે (રકમ) મોકલી, પરંતુ વીસહજાર રૂપીઆ બાકી રહ્યા હતા તે ન મોકલના પોતેજ રાખી લીધા. ટૂંકામાં કૃત્યપર કૃત્ય કરતી ઉમાબાઈ જ્યારે વડોદરાની દફમાં જઈ પહોંચી ત્યારે ત્યાંના નાયબ-ફોજદાર શેરખાને કોટકિલ્લા મજબૂત બનાવી તેની સામે થવા ને લડવા તૈયારી કરી. ઉમાબાઈ કે જેણે હમણાજ મહારાજ જોડે મલાહ કરી હતી તેણે એને દંડો પાડી પોતાને મળવા બોલાવ્યો અને દામાજી માયકવાડ તરફના ચોથના મકાસ (ઉપગત) દારને તેની જોડે 'મોકવી તેમને જવાની મળ આપી પોતે પોતાને વન પાછી ફરી. સરદાર મદમદખાન કે જેની લાશ થોડા વખત મુઠેજ દાટવામાં આવી હતી, તેને દફનાવવા માટે તેનાં માણસો વડોદરેથી અમદાવાદ લઈ આવ્યા અને મહારાજની પરવાનગી લઈ કિલ્લામાં આવેલા તેના ઘરની જોડેના તબેવામાં દાટી. આજ માસમાં કૃપાનિધાન અને ઔદાર્યપૂર્ણ દરબારમાંથી, મહારાજ માટે હજૂરશ્રી તરફથી, એક પાદશાહી ફરમાન, કાપડના ખાસ છ પોશાક (તાકા)ની ખિલત, રત્નજડીત સરપેચ ને કલગી અને એક હાથી, તથા મોમિનખાન માટે એક કામતી ખિલત કે જે ખાજ અસદુલ્લાખાન શુરૂબરદાર જોડે મોકલવામાં આવ્યા હતા તે આવી પહોંચ્યા. મોમિનખાનને પોતાની સાથે રાખી મહારાજએ ધારા મુજબ બેઠો ને આવકાર આપી તથા મબનયાથી રિવકારી, ઘોડેસ્વાર યદ્ય એ માનભરેલો પોશાક પહેરી, વિવેકસર ઉચ્ચ દરબાર તરફ મોકલું (આદાબ) કરી સલામ ભરી. મોમિનખાને પણ ખિલત પહેરી પોતાની નમન્તાઈ દાખવી. ચોથ વખત પછી મોમિનખાન અને જવાનમદ-ખાન રૂબરૂ સત્તર ઘણા પોત પોતાના તાલુકા તરફ ચાલતા થયા. હજરત 'ખુદ-મદાન (અંબરગજે)ની જાવણીના મોહનસખ (હિમાબી કામદાર) મીર ગાઝી ઉદ્દીન વતે નિઝામ ઉદ્દીનખાન કે જે પૈસાદાર માણસ હતો, તેને રહીમ ચાવરખાનની સુગલી પરથી મહારાજના માણસોએ કેદ પકડી દોડવાળીના ચખૂતરામાં પૂરી રાખ્યો; (અને) દંડની મોટી રકમ આપી ત્યારે તે છૂટ્યો. મનસખદારોની જગીરો પાછી અપાવવા માટે રહીમ ચાવરખાન આવેલો હતો તેને મહારાજની સરદાર તરફથી રોજનું લખ્યું મળતું હતું, પરંતુ તેની વર્તણૂકને લીધે લોકોની ઘણી ખાનાખરાખી થઈ: તેમાં વિશેષે કરીને તેણે રોજ ઉર્ધ્વસલામખાનના કુટુંબીઓની અને સગાવહાલાની ખરાખી કરી, હમેશ સુધીનું કાજું મોકલું બેઠો લીધું. ઈશ્વર ખરેખર વેરતી વસૂલાત સેનાર હોવાથી તેણે આ કુનીઆબાજ તેના કર્તુકનો તેને બદલો

આપો, કારણ તેની ઉમરની આખરમાં તો તેને રાત્રે ખાવા મેટલો પણ
 મળતો ન હતો અને તેવીજ અવસ્થામાં એ મોતના ભોંયરા તરફ ગયો,
 અને પેલી કુનીઆમાં દુ.ખરૂપી સગ્ગનો લાંઘર તેને માટે (ધર્મરે)
 ભરી રાખ્યો.

